Документальний науковий краєзнавчо-літературно-генеалогічний проєкт «Ідентифікація Петренків»

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

Видання присвячується 204-й річниці від народження поета-романтика першої половини XIX століття Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862)

Проект «Ідентифікація Петренків»
www.identificationofpetrenko.com.ua
до повторення в минулому, прямуючи в майбутнє

Документальний науковий
краєзнавчо-літературно-генеалогічний
проєкт «Ідентифікація Петренків»

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

Житомир
Вид. Євенок О. О.
2021

УДК 94(477.54/.62)"…/19"
С48

Видання книги здійснено за фінансової підтримки праправнука
поета-романтика першої половини XIX століття
Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862) –
Олександра Євграфовича Петренка

Слобожанщина. Погляд у минуле. – Житомир: Видавець О. О. Євенок,
С48 2021. – 460 с.

ISBN 978-966-995-293-6

Видано четверту збірку Альманаху від проєкту «Ідентифікація Петренків».

Тематика авторських досліджень інколи виходить за межі Слобідської України, тому в Альманасі розміщено й цікаві документальні краєзнавчі статті, контекстуально пов'язані з іншими регіонами

Метою Проєкту залишається розвиток регіонального документального краєзнавства Донеччини. У збірці друкуються статті, написані виключно на документальних матеріалах, що допоможе зберегти для майбутніх поколінь документальну історію та сприятиме відродженню документального краєзнавства Донеччини, зокрема Слов'янщини, постраждалих від невдалого й некомпетентного керівництва деякими членами Національної спілки краєзнавців України (НСКУ) організації регіонального краєзнавчого процесу.

Любити свій край – це не означає щось і якось про нього писати. Тільки краєзнавці-документалісти можуть дослідити та зберегти цікаві сторінки регіональної історії й показати нащадкам за що саме треба любити свій край. Саме такі знання виховують у людини не формальне відношення до історії свого краю, а справжній патріотизм.

Матеріали Альманаху рекомендовано для ознайомлення науковцям, краєзнавцям, викладачам навчальних закладів, студентам, працівникам музеїв, громадським та політичним діячам і всім, хто цікавиться історією України, зокрема Слобожанщини.

Статті в збірці подано в авторській редакції.

При використанні будь-якої статті, або фрагмента статті в інших виданнях, посилання на Альманах обов'язкове.

УДК 94(477.54/.62)"…/19"

Опубліковано на умовах ліцензії CC BY-SA 3.0 Unported
© Дослідницький проєкт «Ідентифікація Петренків», 2021
© Петренко О. Є., концепція, упорядкування, 2021
© Автори статей, 2021
ISBN 978-966-995-293-6
© Євенок О. О, видання, 2021

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

Видано четверту тематичну збірку Альманаху (2021 рік) від дослідницького науково-документального краєзнавчо-літературно-генеалогічного проєкту «Ідентифікація Петренків».

Тематика документальних досліджень, надісланих авторами до Альманаху, інколи виходить за межі Слобідської України, тому в збірках буде розміщено статті в яких документально описано події, що відбувалися й на деяких прилеглих територіях.

Автори намагаються ознайомити читачів із цікавою документальною історією, із прізвищами людей, життя яких відображає специфіку описаного часу.

Метою Проєкту залишається ідея розвитку регіонального документального краєзнавства. З цією метою в збірці друкуються статті, написані виключно на документальних матеріалах. Сподіваємося, що таки вдасться відродити документальне краєзнавство Донеччини, зокрема Слов'янщини, постраждале від невдалої некомпетентної участі деяких членів Національної спілки краєзнавців України (НСКУ) в організації краєзнавчого процесу.

На жаль, сторінки документальної історії Слов'янська все ще мало висвітлені в серйозних краєзнавчих виданнях.

Будемо вдячні авторам, які надсилатимуть в Альманах для друку документальні матеріали (описи тематичних документів тощо) за темою «Історія міста на Торських соляних озерах», поповнюючи інформаційну скарбничку документами, які буде використано колективом авторів-дослідників для написання колективної історії міста.

Слов'янці ще не підтримали пропозицію щодо створення в соціальних мережах (Facebook тощо) спеціальної сторінки, присвяченої обговоренню лише згаданої теми. Сподіваюся, ще прийде час…

До роботи з накопиченням документальних матеріалів стосовно історії Слов'янська можна допускати тільки дослідників-документалістів, які ще не заплямували свою репутацію фанатичним пошуком фейкових «сенсацій» тощо.

Нагадуємо, що Альманах засновано 2018 року в ознаку вшанування пам'яті поета-романтика першої половини XIX століття Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862). Збірка статей видається напри-

кінці кожного року, але не пізніше 21 листопада – Собору Архистратига Михаїла (Михайлів день). Сучасні представники роду Петренків, до якого належить і Поет-романтик, ототожнюють цю дату з днем його народження.

Олександр Петренко

Богданов Г. А.

НОВАЯ ШВЕЙЦАРИЯ: ГЛИНА И ЛЮДИ

(Посвящается первым разработчикам Ново-Швейцарского месторождения огнеупорных глин)

Лазурь да глина, глина да лазурь,
Чего ж тебе еще? Скорей глаза сощурь,
Как близорукий шах над перстнем бирюзовым,
Над книгой звонких глин, над книжною землей,
Над гнойной книгою, над глиной дорогой,
Которой мучимся, как музыкой и словом.
Осип Мандельштам. Из цикла « Армения». 1930

В состав современного города Дружковка Донецкой области входит несколько отдаленных населенных пунктов. Среди них пгт Ново-Николаевка в 25 км к юго-западу от города на левом берегу р. Грузской.

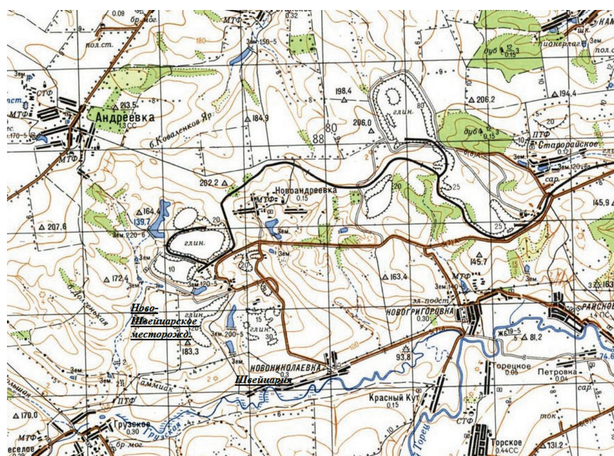

Фрагмент топографической карты. Генштаб. М-37-123 (Добрполье). М-б в 1 см – 1 км. Изд. 1985 г., состояние местности на 1980 г.

Местные жители называют поселок Швейцария и связывают такое необычное название с национальностью последнего (до 1917 года) владельца хутора Метеловский (на правой стороне р. Грузской) – швейцарца Штрома, в 1920 году эмигрировавшего в Европу. Но так ли это было в действительности?

Старые карты подтверждают существование хутора под таким названием. Например, карта Генштаба 1941 года. На речке Грузской между населенными пунктами Веселое и Райское обозначено несколько хуторов, в частности Ново-Николаевский, Швейцария и Полтавский.

На карте Генштаба 1943 г. (в 1 см – 2 км) обозначен только хутор Швейцария.

Эти же названия встречаются и в документах землепользования. С XVIII века речка Грузская, левый приток Казенного Торца, была естественной границей между Изюмским уездом Харьковской и Бахмутским Екатеринославской губернии. На планах и

Фрагмент топографической карты. Генштаб. М-37-123 (Доброполье). М-б в 1 см – 1 км. Изд. 1941 г. [20]

в документах Генерального межевания Изюмского уезда, проведенного в 1813 году, показан хутор Золотой колодязь прапорщика Алексея Андреевича Левшина, Веселый и Андреевский – братьев подпоручика Евграфа и поручика Андрея Александровичей Времевых, Райское – капитана Евграфа Николаевича Хлопова [1, с. 2, 11, 24]. Не трудно определить, что сельцо (хутор) Андреевка в земельной даче под №198 находилось на месте нынешнего поселка Ново-Николаевка.

На правобережье Грузской, в Бахмутском уезде, обширные земельные владения при деревне Аврамовке с 1781 года были во владении «майорши Анны Аврамовой Шаховой» [2, с. 2].

В 1856 году владельцами земельных дач при хуторах Веселом и Андреевке стало новое поколение – наследники Евграфа Александровича Времева. Земли были разделены между его сыновьями поручиками Александром (сельцо Веселое) [3, с. 17] и Григорием (Андреевка) [3, с. 2]. Границы земельных участков наследников нам не известны. Но очевидно Андреевкой (Времевкой) назывался хутор в этой же даче Времевых под №198, но на правом берегу речки Бычок. Сейчас это часть с. Роганское. Дочери Евграфа Александровича получили в наследство по 500 десятин [3, с. 17, 67, 116]. Судя по названиям, принадлежащие им хутора находились на р. Грузской, на месте старой Андреевки. Хутор Полтавский – коллежской регистраторши Ольги Полтавцевой, Николаевка – поручицы Анисьи Федоровой и Швейцария – девицы Марфы Времевой. Очевидно, в 1858 году Марфа вышла замуж за поручика Алексея Александровича Терехова. Молодая семья жила в Швейцарии (хуторе), о чем свидетельствуют записи в метрических книгах Димитровской церкви с. Золотой колодезь, в частности о смерти малолетних сыновей Тереховых весной 1863 года [4, с. 89, 91]. Вероятно, Времевы назвали хутор Щвейцарией из-за живописной местности. Извилистая речка среди высоких холмов, цветочные луга, балки, ручьи, пруды. Места эти красивы и сейчас, а в селе Золотой колодезь еще недавно действовал завод по разливу местной минеральной лечебно-столовой воды с маркой «Золотой колодец».

После земельной реформы на части бывших владений Времевых возникли крестьянские хутора и немецкие колонии. Часто хуторам присваивались названия тех поселений, где крестьяне жили раньше, иногда с приставкой Новый. Видимо по этой причине и на территории бывших владений Времевых (к северу от х. Веселого) возникла еще одна Швейцария (см. ил. ниже).

В начале XX века наследникам Времевых (вдове поручика Олимпиаде Александровне) принадлежало только 696 десятин в деревне Андреевке и хуторе Швейцария. Хутор Веселый (2236 десятин) был во владении Брунста Виктора Эмильевича и его жены Екатерины Васильевны (урожд. Бекарюковой) [5, с. 34]. Как видим, хутор Швейцария получил свое название в середине XIX века еще от первых владельцев – дворян Времевых, предок которых прибыл на российскую службу из Бессарабии в XVIII веке.

Очевидно, старожилам Дружковки запомнился Виктор Эмильевич Брунст (дворянин лютеранского вероисповедания) – агробиолог, педагог, общественный деятель. Он внес значительные новшества в ведение сельскохозяйственных работ не только бывшей империи. Был одним из основателем Сумской, Харьковской и Ивановской опытных сельскохозяйственных станций [6]. В Веселом Брунст построил завод по производству сельскохозяйственного инвентаря. Свою продукцию рекламировал в губернской газете «Южный край»: *«Новость!!! Универсальные железные повозки, прочны, легки и удобны для разнообразных целей. Завод сельско-хозяйственных орудий и повозок агронома В. Э. Брунст, им. „Веселое», близ ст. Дружковки…»* [7] Здесь же указывался и адрес представителя завода С. И. Хазацкого в Харькове на Екатеринославской улице. Вероятно, Брунст интересовался не только сельским хозяйством, но и недрами, для чего искал буровой инструмент: *«Желаю взять на прок*[ат] *буров*[ой] *инструмент для развед*[ки] *глуб*[иной] *до 50 саж*[ень] *диам*[етр] *скваж*[ин] *3 д*[юйма] *обращ. письмен.: Дружковка, Екат. губ. «Брунсту»* [7]. В 1906 году Брунст – губернский агроном, директор Харьковского земельного училища, а вскоре переехал в

Петербург. Эмигрировал в 1920, с 1922 жил и работал в Праге, где активно занимался вопросами агрономии и крестьянского хозяйства. Виктор Эмильевич умер в 1932 году, похоронен на Ольшанском кладбище. Возможно, со временем старожилы Дружковки стали отождествлять его со швейцарцем, будто бы давшим имя хутору на речке Грузской.

Неизвестно какие геологоразведочные работы Брунст проводил в своем Веселовском имении, но глину на этой территории люди использовали еще с неолита, что подтверждается находками керамики зарубинецкой культуры.

В XVII веке в районе нынешнего села Золотой Колодезь была сторожевая вежа запорожских казаков Самарской паланки, где казаки вели наблюдение и оповещение о перемещении ногайских и крымских орд по Изюмскому и Муравскому шляху. Вблизи сторожевого поста у колодца на речке Грузской поселялись беглые черкасы

Фрагмент карты Артемовского округа. Артемовское Окрстатбюро. Руковод. Э. Г. Брандт. , ред. В. Ф. Слюсарев. М-б в 1 д – 2,5 в. 1928 г. [20]

(украинцы) с Правобережья Днепра. Примерно в 1680 году здесь было основано старейшее в этом районе поселение – хутор Грязновка (Грязной). Со временем на его месте возникло владельческое село помещика Левшина (Золотой колодец). Примечательно, что село стояло на Крымской дороге, и если предание о том, что Петр I, испив воды из местного колодца, назвал его Золотым остается легендой, то проезжать Крымской дорогой через селение он вполне мог. Осваивая степь, казаки и крестьяне сооружали для жилья бурдюги, позднее стали строить хаты и хозяйственные постройки. В строительстве преобладала каркасно-глинобитная конструкция, в которой широко использовалась глина – древнейший строительный материал [8, с. 22]. То есть, эти крестьяне и казаки были первыми, кто исследовал балки Неробино, Большая, Веселая, Овчарева, Атаманская Долгенькая и использовали местные глины. Впоследствии глины были оценены как высококачественное огнеупорное сырье, разведаны и отработаны Ново-Швейцарское и Веселовское, а в настоящее время разрабатывается Андреевское месторождение огнеупорных глин.

После отмены крепостного права в богатом природными ресурсами регионе (Донбассе) началось бурное промышленное развитие. Еще больше оно усилилось после строительства железных дорог и притока иностранного капитала: бельгийского, французского, немецкого и др. Для нужд металлургических предприятий были необходимы огнеупорные изделия. Сырье для них было обнаружено еще при первых геолого-поисковых исследованиях во второй половине Х1Х века.

Геологическое исследование территории расположения указанных выше месторождений связано с изучением третичных отложений северо-западной окраины Донбасса, которым занимались в 19-м и начале 20-го века геологи Борисяк Н. Д., Гуров А. В., Леваковский И. Ф., Яковлев Н. Н., Гапеев А. А. [9, с. 2].

Первое документальное упоминание огнеупорных глин рассматриваемого района относится к 1918 году и приводится в работе сотрудника Геолкома Бориса Константиновича Лихарева «Огнеупорные глины Часово-Ярского района…» [10, с. 25].

К тому времени в регионе уже действовали предприятия керамической, металлургической, стекольной промышленности. Возникла необходимость их гарантированного обеспечения запасами сырья, в том числе и огнеупорных глин, на определенный период. В 1930 году геологом Клюшниковым М. Н. Украинского геологоразведочного управления было выявлено и предварительно разведано Донское, Тройчатое, Ново-Швейцарское, Абрамовское и Андреевское месторождения [11]. В дальнейшем, одновременно с разработкой месторождений проводилась их детальная разведка, выделение новых участков.

Одним из первых начало разрабатываться наиболее перспективное Ново-Швейцарское месторождение. В 1933 году по договору между Украинским объединением огнеупоров и Донгеологкомбинатом была проведена детальная разведка месторождения (геолог Квач И. Д.). В геологическом отчете упоминаются два, действующих до 1928 года, карьера ямного типа Славянского завода метлахских плиток им. Крупской [12, с. 11]. Очевидно, разработка велась здесь еще с 1900 года, когда АО керамических заводов «Дзевульский и Лянге» из Опочни построило в Славянске завод по производству терракотовой (пирогранитной) плитки для полов, стен, тротуаров и мостовых. [13, с. 9, 88-89]. В старых зданиях Киева, Харькова, Москвы и других городов славянская плитка и сейчас легко узнаваема по своим узорам [13, с. 7, 10-12]. Национализированное предприятие было переименовано в завод имени Крупской, затем Славянский керамический комбинат (ныне не существует)

В 1935 году Республиканской конторой «Росфарфорстеклоснаб» НКМП РСФСР (геолог Тихова И. И.) производилась разведка северного участка Ново-Швейцарского месторождения. Разведанные запасы могли обеспечить работу карьера в течение 15-18 лет [14, с. 22-23]. При производстве указанных работ принимал участие топограф Ефрем Николаевич Сердюк, отец ныне здравствующего жителя Дружковки Сердюка Леонида Ефимовича (так записано в паспорте. – Г. Б.), проработавшего много лет маркшейдером Дружковского рудоуправления. На обороте последнего листа отчета

осталась надпись карандашом: «Радченко. Оставил этот материал у П. А. Дейнего в Часов-Яре осенью 1941 г.». Ниже роспись и дата: 29/X-45 г.

В 1945 г. месторождение стало сырьевой базой предприятий нескольких отраслей промышленности: Ново-Швейцарское карьероуправление треста Союзстеклосырье МПСМ [15, с. 1], одноименное карьероуправление Главстекло МЛП СССР, Дружковское карьероуправление Главфарфор ММП РСФСР. В 1948 году Славянским арматурно-изоляторным заводом (завод не существует) Министерства электростанций была проведена детальная разведка глин в пределах восточной линзы северного участка Ново-Швейцарского месторождения, выделенного в процессе геологоразведочных работ 1933 года.

Предвидя исчерпание запасов глины Ново-Швейцарского месторождения, с целью перспективного развития сырьевой базы действующих предприятий в 1949-50 гг. Укргеолнерудтрест (геолог Нехайчик С.Ф.) производил широкие поисково-разведочные работы на водоразделе рек Казенный Торец и Бычок, Казенный и Кривой Торец. В результате было открыто новое Веселовское месторождение, которое стало единственной сырьевой базой беложгущихся огнеупорных глин для фарфоро-фаянсовой промышленности Европейской части СССР. Месторождение представлено двумя участками: Северным и Южным, в 25 км от станции Дружковка. Находящийся рядом Ново-Алексеевский участок Ново-Швейцарского месторождения разрабатывался Министерством энергетики и электрификации. Основными потребителями глин были Славянский и Южно-Уральский арматурно-изоляторные заводы. 90% глин Северного участка использовались предприятиями керамической, фарфоровой и стекольной промышленности [16, с. 356-358].

В 1955 году в Москве состоялось заседание техсовета при управляющем трестом Союзстеклосырье по рассмотрению проектного задания на строительство Веселовского карьера огнеупорных глин. Проектом намечалось создать производственно-социальную инфраструктуру предприятия. Смета на строительство рудника и

благоустройство поселка составила 22 млн. рублей. Штат трудящихся был определен в 128 человек [17].

В 1958 г. разведанные запасы Ново-Швейцарского месторождения были полностью отработаны, и началась разработка Северного участка Веселовского месторождения. В 1961-м году на базе Новорайского и Веселовского карьеров огнеупорных глин и Бантышевского карьера формовочных песков было создано Дружковское рудоуправление Министерства черной металлургии СССР. В 1967-м году на базе Веселовского карьера был создан Веселовский рудник Министерства промышленности строительных материалов СССР. В настоящее время – это горнодобывающее предприятие ЧАО «Веско» без ведомственной принадлежности производительностью 1 млн. тонн огнеупорных глин. На предприятии работает 1000 человек.

Сейчас Ново-Швейцарский карьер в донецкой степи, где начиналась добыча глины, представляет собой отработанную и рекультивированную площадь. Но загадочные топонимы «Швейцария, Новая Швейцария», два дома на юго-западном склоне Северного участка Веселовского месторождения под названием «Лорды» интригуют. Хотелось узнать, откуда пришли основатели этих поселков, как работали и как жили.

Об этом рассказал Андрей Иванович Варченко, старожил Ново-Николаевки (Швейцарии), сейчас житель Дружковки. Оказалось, что среди людей, прибывших для выбивания глины (тогда глину именно выбивали), были не только крестьяне из ближних сел. Многие прибыли из Полтавской и Харьковской губерний. Бывшие крестьяне бежали от коллективизации не только в города, но и в голую донецкую степь, оставив дома, имущество, созданное собственным трудом крепкое хозяйство. Убегали, надеясь на социалистических стройках выжить, спасти родных, понимая (или были предупреждены), что дальше оставаться нельзя – все отберут, отправят в ссылку, откуда мало кто смог возвратиться. Даже, если не было лошади, подводы, бежали, сложив какое-то имущество на ручные тележки. Судьба оставшихся была трагич-

ной. В благодатном крае эти трудолюбивые, запасливые люди не знали голода, но теперь у них отбирали все, не давая никакого шанса выжить.

В 1930-м году последний сельский староста села Второбелянского (Ивановки) Белянской волости Изюмского уезда Ефим Григорьевич Шарабан, был признан «кулаком». Вместе с женой и двумя дочерьми арестован и выселен из своего дома в арестантскую хату на Городещино (поселок в черте Краматорска). В 1931 семью выслали в город Серов Свердловской области. В том же году Ефим Григорьевич умер в лесу, собирая ягоды. Жена нищенствовала, умерла от голода.

Семья Рагузовых жила в селе Малиновка Славянского района. По плану коллективизации сдали свою скотину и реманент в колхоз. Мария Яковлевна Рагузова в то время была ребенком, но всю жизнь не могла забыть, как жестоко относились к их скотине чужие люди при новых порядках. Весной 1933 дети похоронили умерших от голода родителей в огороде и разбрелись по свету.

Семья Варченко жила и трудилась в селе Великая Обуховка, теперь Миргородского района Полтавской области. В 1930 году братья Варченко, не дожидаясь худшего, распродали все имущество, кроме лошадей и подвод, и отправились на Донбасс, куда в основном убегали тысячи «кулаков» в надежде спастись от коллективизации, в поисках работы на строящихся шахтах и заводах. Вместе с Варченко из В. Обуховки уехали семьи Якименко, Галенко, Неделько, Мынка, Степаненко, Снежко, Ивлевы, Чорнобрывец и другие. По-видимому, о глиняных разработках вблизи Дружковки и возможности устроиться на работу «грабарями» или, имея свои подводы, возчиками глины, они узнали от ранее бежавших односельчан. Прибывшие, как и Варченко, в 30-е годы люди селились вблизи хуторов Швейцария, Шелудченко, Полтавка, Больше-Васильевский, часть поселилась на хуторе Ново-Николаевка. Многих хуторов уже нет. Поначалу, всех прибывших на хутор людей, небольшие карьеры Славянского завода метлахских плиток обеспечить работой не могли. К 1933-му году работа в этих карьерах была

остановлена. Однако примерно с того же времени начал работу карьер «Стеклоснаба» [14, с. 4].

Началась тяжелая работа без нормального жилья и бытовых условий. Жили в землянках. Собственно, технология добычи глин Ново-Швейцарского месторождения в 30-х годах XX века ничем не отличалась от разработки Часов-Ярского месторождения огнеупорной глины в имении помещика Плещеева в конце X1X века [18].

Сейчас, известные когда-то названия инструментов и приспособлений, профессий исчезли вместе с тяжелым ручным трудом. Но потомки первых разработчиков глины их хорошо знают. Так называемые «грабари» вручную, лопатами-«грабарками» вскрывали и зачищали пласт глины от чернозема, суглинка и песка. Породы перевозили и укладывали в отвал, используя ручные тачки. После этого к работе приступали «бойщики». Специальными плоскими ломами они отламывали (выбивали) кубики глины 20х20 см. Откатчики, преимущественно женщины, подливали воду для лучшего отделения кубиков. Приспособлением («спичкой») в виде черенка со стальным, тонким загнутым наконечником, кубики глины захватывались и укладывались на подводу для доставки на ж.-д. станцию Дружковка, или в вагонетки, которые толкали тоже вручную, для складирования в штабеля.

Старший из братьев Варченко, Иван Федорович, работал «грабарем» до самой войны. Умер во время оккупации. Андрей Федорович, жил в Тройчатом, работал на спецкарьере Славянского арматурно-изоляторного завода.

Сын Ивана Федоровича, Андрей Иванович Варченко с 1957 г. работал на Веселовском руднике техником-нормировщиком. В 1984 – он заместитель директора по общим и коммерческим вопросам, с 1992 – помощник директора по соцвопросам. Уволившись в 2008 году на пенсию, он и сейчас остается вдохновителем и организатором, душой совета ветеранов ЧАО «Веско». В 1942 г. во время немецкой оккупации Андрею Ивановичу, тогда двухлетнему Андрюше, спас жизнь военный немецкий санитар, бывший на постое

в хате Варченко. Увидев опасный нарыв, он выдал письменное направление в поликлинику Дружковки, куда мальчика на ручной тележке привезли мама, Домна Филипповна и старший брат, 15-летний Дмитрий. Немецкий военный хирург операцию сделал сразу. Подобные случаи гуманного отношения оккупационной власти были не единичными. После освобождения Дружковки Дмитрий, работал в карьере вместе с женщинами и такими же подростками. В 1944-1951 гг. служил в зенитном полку, охранял железнодорожные и автомобильные мосты через Днепр. После демобилизации работал шофером Ново-Швейцарского, затем Веселовского рудника. Умер в 2013 г.

В своей документальной книге «В наш дом война ворвалась» дружковский писатель Борис Белашов описал Новую Швейцарию во время войны. Краткие фрагменты книги: «…под бомбежкой 11 октября (1941 г. – Г. Б.) уходил последний эшелон, груженный наиболее нужными станками, механизмами, лебедками. Торецкий

Каторжный труд. Часов-Ярский карьер. Конец Х1Х в. [18]

машзавод был эвакуирован в город Александровск Пермской области, а два вагона с оборудованием Швейцарского рудника так и не увезли. [19, с. 18]. Выдержка о событиях 1943 г.: *«…ночью 8 сентября 1943 г. шел жестокий бой за село Золотой Колодец. Передвижная радиостанция, откуда связной Александр Назарько со своими товарищами В. Титовым, П. Самарским и А. Рудлером передавали в штаб артдивизиона точные координаты противника, стала мишенью номер один для гитлеровцев. Они буквально охотились за юрким «ЗИСом», но всякий раз водитель Василий Титов ускользал от снарядов и бомб…».* К сожалению, вблизи Ново-Швейцарского карьера машина попала под бесцельную бомбежку: *«… Одна из шальных бомб угодила в радиостанцию, погиб весь ее экипаж: Назарько Александр Федорович, Рудлер Абрам Юдалевич, Титов Василий Алексеевич, Самарский Прокофий Фомич».* Жители поселка похоронили их вместе с 4-мя неизвестными воинами. *«Сейчас в центре села Новониколаевки, в самом красивом месте, на небольшом возвышении, расположена братская могила-памятник. У памятника на страже семь рослых туек, по числу захороненных здесь солдат* (по учетной карте воинских захоронений №208 здесь покоится прах 8 человек. – Г. Б.). *Первый (деревянный) памятник был изготовлен жителями села Титочкой, Ягупцом и Заярным сразу после погребения солдат. Первый каменный памятник-братская могила был установлен предприятием треста Союзстеклосырье примерно в 1945 году… Рядом, на мемориальной стене - фамилии односельчан погибших в Великую Отечественную войну или умерших от ран»* [19, с. 119-120].

СПИСОК ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Планы дач генерального и специального межевания, 1746-1917 гг. РГАДА ф. 1354, оп. 568, ч. 1.

2. Планы дач генерального и специального межевания, 1746-1917 гг. РГАДА ф. 1354, оп. 112, ч. 1.

3. Планы дач генерального и специального межевания, 1746-1917 гг. РГАДА ф. 1354, оп. 568, ч. 2.

4. Метрическая книга записей умерших в 1863 г. Димитриевская церковь Харьковской духовной консистории, с. Золотой колодязь Изюмского уезда Харьковской Г. ДОГА. Ф. 238, оп. 1, д. 1.

5. Список землевладельцев Харьковской губернии, владеющих 300-ми десятинами земли и более. (Приложение к Харьковскому календарю на 1906 год). – Харьков. 1905.

6. Брунст Виктор Эмильевич. История Полтавы (Сайт Бориса Тристанова) URL:http://histpol.pl.ua/ru/kontakty?id=5921

7. Какие объявления интересовали дружковчан в начале XX века URL: https://dnl.dn.ua/news/kakie-obyavleniya-interesovali-druzhkovchan-v-nachale-xx-veka

8. В. Качур. Історія Дружківки та її округи. Від давніших часів до кінця Х1Х століття. – Донецьк. 2009.

9. Горный отвод участка под разработку Веселовского месторождения огнеупорных глин, Андреевского района, Сталинской области, УССР. Главстройстекло МПСМ СССР, трест «Союзстеклосырье», 1953 г.

10. Б. Лихарев. Материалы к познанию месторождений огнеупорных глин и каолинов. Огнеупорные глины Часово-Ярского района (Бахмутского уезда, Екатеринославской губ.) с 2 таблицами. – Петроградъ. 1918.

11. Викопіровка з карти 3-х верстового здіймання розвідково-розшукних дільниць Н-Швейцарської партії.

12. Квач И. Д. Отчет Ново-Швейцарской геолого-развед. партии 1933 года на огнеупорные глины.

13. Длугоканский М. С. Трижды рожденный: Историко-документальные очерки. – Донецк: ООО «ИПП «Промінь». 2012. – 368 с.

14. Тихова И. И. Геологический отчет по детальной разведке Ново-Швейцарских глин участка «Росфарфорстеклоснаб». 1935г.

15. Горный отвод. Новошвейцарское к/у «Союзстеклосырье».1950 г. Дружковка.

16. Ю. А. Русько, М. И. Великин, И. Б. Килишевский. Вторичные каолины и огнеупорные глины // Перспективы развития минерально-сырьевой базы ПСМ УССР. Отв. ред.: акад. АН УССР Н. П. Семененко, к. т. н. Г. М. Бакланов. – Киев. «Наукова думка». 1976.

17. Протокол заседания технического совета при управляющем трестом Союзстеклосырье по рассмотрению проектного задания на строительство Веселовского карьера огнеупорных глин. – Москва.1955.

18. В. А. Богуненко. Истоки огнеупорной промышленности Украины («За Огнеупоры» №2, 2016) URL: https://www.donmining.info/2019/08/istoki-ogneupornoy-promyishlennosti-ukrainyi.html#more

19. Б. Белашов. В наш дом война ворвалась. Из-во «Донбасс». – Донецк. 2005.

20. Старые карты Украины URL: http://www.etomesto.ru/ukraine/

Букет Є.В.

ПРО МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА ТА ЙОГО ТВОРИ НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ 1942-1943 РОКІВ

Олександр Євграфович Петренко в своїх публікаціях звернув увагу на те, що в українській «Донецькій газеті» під час тимчасової окупації в 1943 році було надруковано три вірші Михайла Петренка «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю», «Весна» і «Слов'янськ», а також коротку біографію поета [1]. Передрук і детальний аналіз цих публікацій міститься в працях О. Є. Петренка «Поет-романтик Михайло Миколайович Петренко (1817-1862): Твори. Критичні та історико-літературні матеріали» (К., 2015) та «Михайло Миколайович Петренко. 200 років безсмертя» (К., 2017).

Автором публікацій у «Донецькій газеті» був голова (до грудня 1942 року), згодом – член правління «Просвіти» м. Слов'янська Дмитро Демидович Граховецький.

Він народився 1894 року в с. Липовому Полтавської області, українець, з родини священника, мав незакінчену вищу освіту, безпартійний. Вчителював. Був членом «Просвіти» в 1917-1923 рр. на Полтавщині. У 1935 році засуджений на півтора року тюрми, після виходу з неї переїхав до м. Слов'янськ Сталінської (Донецької) області, де продовжував працювати вчителем. У 1942 році – голова вчительського кооперативу, голова курсів для учнів старших класів, голова «Просвіти» в Слов'янську, мешкав за адресою: вул. Поштова, 62. Постійний автор «Донецької газети». Заарештований 9 жовтня 1943 року. На момент арешту не працював. Засуджений військовим трибуналом військ НКВС по Ста-

лінській (Донецькій) області на 15 років каторги з позбавленням прав на 5 років та конфіскацією майна. Помер у таборі в 1946 році. Реабілітований 1993-го [2].

Під час гітлерівської окупації, коли під керівництвом Організації Українських Націоналістів та «Просвіти» відбувалося національне відродження, ім'я Михайла Петренка та його твори були відомі по всій Україні.

Так, у газеті «Голос Полтавщини» читаємо: «Не все написане поетами народ включає до свого репертуару. Відбирається лише те, що правдиве, красиве і просте. Коли ж щось у пісні недороблене, народ сам доробляє, як видно це на багатьох народних варіантах тексту пісень Глібова, Руданського, Старицького, М. Петренка, якого велика поезія «Небо», написана в 40 роках XIX віку, скорочена і оброблена в народі в пісню «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю», що, як і інші, відірвалася від книги і живе, як і всі народні пісні» [3].

З КНИГИ В НАРОД

Серед величезного числа українських народніх пісень, якими можна заслужено пишатися перед усім світом, є значна частина, що прийшла в народ, в його усну літературу із сторінок рукописних і друкованих книг. Явище переходу літературних творів у фольклор — досить давнє і на це уже не раз звертали увагу учені. Так, ще із відомого „Богогласника", збірника релігійно-моралізаторських віршів, пішло в народ чимало як пісні. Великої популярности набрали окремі поезії філософа-поета Г. С. Сковороди („Всякому городу нрав і права", „Ой, ти птичко, жовтобока" і ін.), до яких сам автор створював власні мелодії.

Безперечно, що кострубата мова Сковороди і всіх тодішніх поетів, великий домішок церковно-слав'янських слів не давали змоги окремим творам старої літератури міцно ввійти в побут народу. Більший успіх мали пісні Ів. Котляревського, складені або оброблені для „Наталки Полтавки" уже народньою мовою. Вони так міцно ввійшли в репертуар пісень народу, (особливо „Віють вітри", „Сонце низенько", „Ой, мати, мати"), що тепер мало хто їх не знає, не співає, а проте хто автор знають не всі.

Поезія XIX віку, що інтенсивно живилася образами і мовою української народньої пісні, дала чимало і для народу. Ще за життя авторів популярними стали пісні Леоніда Глібова: „Стоїть гора високая", — написана під враженням краєвидів міста Седнева на Чернігівщині, де Глібов часто гостював; „Весна прийшла" — прекрасна веснянка, музику до якої написав наш славний композитор М. В. Лисенко. Ще будучи студентом, подолянин Руданський, сумуючи в Петербурзі за дівчиною, яку залишив на батьківщині, написав поезію „Повій вітре на Вкраїну" і надрукував її в тодішньому українському журналі „Основа". Поезія сподобалася читачам, хтось поклав її на музику і коли Руданський згодом заїхав на батьківщину, то ця пісня поруч інших його пісень („Чорний колір", „Мене забудь") уже співалася його земляками і майже ніхто не знав, що автор — Руданський. Великої слави зажили в народі пісні й романси Д. Біликовського, („В чарах кохання мов дівування"), А. Свидницького („А вже років з двісті", „В полі доля стояла"), М. Чернявського („Степ і степ"), Грабовського („Зелений сад, пахуче поле в тюрмі приснилися мені", „Колиши ж мене, ненько моя"); В. Самійленко („Тихесенький вечір на землю спадає"); Лесі Українки, Франка, М. Шашкевича, М. Устияновича, Федьковича і багато-багато інших.

Та над усіма — підноситься постать геніяльного Шевченка. Його „Кобзар" справедливо становлять поруч наших найкращих збірників пісень. Немає мабуть у нас такої людини, що не знала б напам'ять його поезій, або не співала б їх. В більшості в народі точно опреділюють і авторство окремих пісень. Тільки одна пісня „Летить галка через балку", зробившись дуже популярною, навіть у середовищі інтелігенції, не зв'язувалася з ім'ям Шевченка, між тим, як виникла вона через скорочення чернового варіанту поеми „Черниця-Мар'яна", друкованого в журналі „Основа" та в деяких виданнях „Кобзаря".

Але поруч визначних величин нашої літератури авторами пісень виступають і малі, іноді майже непомітні, поети. Вони дали лиш одну-дві гарненьких, задушевних поезії, а інше з їх творчости стало лиш історичним фактом. Так майже невідомий нашому читачеві Стецько-Карпенко І-й є автор тепер широковідомої пісні „На захід сонечко схилилось", а малоталановитий М. Кочура з міста Ромен, автор пісні, названої ним „Справжнє кохання". („Згадай мій коханий..."). Дуже поширеною стала пісня талановитішого поета Афанасьєва-Чужбинського „Скажи мені правду, мій добрий козаче", присвячена Євгену Гребінці.

Слід сказати, що перехід у фольклор окремого твору поета часто буває несподіванкою для самого автора. Яків Щоголів відому свою пісню „Гей, у мене був коняка" написав ще в 1846 р., але тоді вона в друкові не появилася і автор за неї навіть забув. Та несподівано через кільканадцять років, коли Щоголів був у гостях, йому проспівали нову модну пісню. То була саме ця пісня Щоголева. Так же несподівано для автора набрала популярности і дуже красива пісня Б. Лепкого „Журавлі" („Чуєш, брате мій"), написана під враженням театральної вистави у Кракові 1910 року.

Безперечно, що музика композитора, написана до твору поета, дуже сприяє поширенню пісні. А чимало пісень українських створилися разом з музикою. Так було написано Старицьким „Ніч ясна, Господи, місячно, зоряно" (муз. Лисенка). „Закувала та сива зозуля" — П. Ніщинського; разом з музикою творив тексти пісень С. Воробкевич, іноді й Федькович.

Сприяло популярності пісень Забіли („Гуде вітер вельми в полі" і „Не щебечи, соловейко") вдала мелодія написана до них М. Глинкою.

Не все написане поетами народ включає до свого репертуару. Відбирається лише те, що правдиве, красиве і просте. Колиж щось у пісні недороблене, народ сам доробляє, як видно це на багатьох народніх варіянтах тексту пісень Глібова, Руданського, Старицького, М. Петренка, якого велика поезія „Небо", написана в 40 роках XIX віку, скорочена і оброблена в народі в пісню „Дивлюсь я на небо тай думку гадаю", що, як і інші, відірвалося від книги і живе як і всі народні пісні.

П. Новий.

Тираж 16.600. U 3. Д

В степах далекої Самари

III.

Зранку нам видали сніданок. Вірніше, баланду, як ми називали тамтешній суп. То була справжня баланда. Бурякова гічка, нерубана, цілими віттями вкинута в котли, та ще й не зварена як слід, трохи гнилим борошном приправлена. Ото й вся страва наша. Їли без хліба, бо тут уже такий порядок заведено — хліб вечором після роботи давали. А як же. Боронь, Боже, одержить хто пайку та й з'їсть. А там, дивись зігнеться на роботі. Пропала пайка. Яка ж з того користь жидівському начальству. Тонко підходили, супостати.

Посьорбавши тієї юшки, наша бригада вийшла на роботу. Видали нам лопати і до вагонів закритих повели. Відкриваємо — повнісінько вапна у тих вагонах. Десятник, цивільний мужик якийсь, завдання дає: кожному по 21 тоні вивантажити. Бодай би вас лиха година побила! Та це ж майже півтора п'ятнадцятитонних вагони на чоловіка. А ну, спробуй ти після тієї гички викидати стільки!

То була справжня каторга, про яку я читав колись тільки в книгах.

Вапно тліє, лопатами та вітром розворушене, летить кругом тебе, лізе в горло, ніс, аж до печінок дістає. Хоча б. їдоли, спецовки які видали. Затулюю рота й носа всяким ганчір'ям, та хіба ж поможе. А конвой стоїть над душею, пищить:

— Скарей, скарей. Строітельства не задержівайте.

Ми вже мовчимо, тільки кривимося.

Обабіч нас іще вагони. Там шпали скидають, трохи далі — цеглу в клітки складають, а там — ліс вивантажують. Ще далі, праворуч широкої брукованої дороги, що на Куйбишев веде, безліч риштовань здіймалося, кам'яні споруди випинаються. І всюди, куди не глянь, людей, як комашні. Ворушаться вони, безсонні, виснажені, голодні. Тоді ще я не до тями нам було, що ось тут, на плечах знедолених рабів, на людських кістках поспішно, ударними темпами будується місто для майбутніх евакуйованих жидів, а там, десь біля ріки Самарки, авіазавод споруджується, для роздмухування «пожару міровой революції».

Задумався я, на панораму оту задивившись. Чую — зовсім поблизу нас шум, крик, гвалт.

— Тримайте он ту дошку!

— Відкидайте обапілки швидше!

— Сюди, сюди! Ось тут...

Біля сусіднього вагону люди стовпилися, бігають, під трапи лізуть. А звідти, з купи зваленого лісу, голос чийсь тягучий, пронизливий такий:

— Ой... Ай... Поможіть, братики!

Спід вагону витягнули чергову жертву, закривавленого, розчавленого лісом в'язня.

— От тобі й «не задержівайте строітельства», — зітхнула бригада та й встромила лопати у вапно.

В доводі

Де ти, Куп'янськ тополевий, Водолага вишнева. Чи квітнете ви, чи в'янете, свою красу віддавши жидові лихому? Де ти, нене моя рідна, сестро синьоока, дівчино кохана. Чи співаєте ви, чи плачете, вроду свою на барщині колгоспній зносивши?!

Натомлений працею важкою (сьогодні цемент вантажили) виходжу з бараку. Ніч ясна, ясна, тиха. Це, здається, перша така ніч в Самарі. І місяць, як молодиця краснолиця, повний такий, свіжий.

Дивлюсь я на небо
Та й думку гадаю:
Чому я не сокіл,
Чому не літаю?

Чому? Чом крил я не маю? Облетів би весь світ, на всій землі людей скликаючи:

— Люди добрі! Брати і сестри! Просніться, братайтеся! Ідіть он туди, в царство лихоліття і нужди, крови і терору, бийте жидів лихих, більшовиків клятих — ворогів наших!

На дворі холодно, а мені душно. Розпахую піджачину, здіймаю капелюха і так стою. Довкола — душі живої не видно. Мабуть всі сплять. Майже голосно деклямую щойно написаний вірш, який, до речі, з якихось дивних причин, зберігся в пам'яті до цих пір, нині занотований в зошит:

І місяць, і зорі, і тиша в ефірі,
Навіщо полоните серце моє?
Стою одинокий. Не хочеться вірить,
Що я у неволі, що воля десь є.
Холодні простори самарського краю
Оковують душу і, розум гнітять.
Чи ж хто приголубить? Чи хто приласкає?
За думами думи в безодню летять.

Знесилений від безсоння, розпачу і туги, повертаюся в барак і, впавши на перше-ліпше місце, засинаю як вбитий.

★

Ранком прокидаюся і... Боже! Поворухнутися не можу. Голова, як обручем хто збив. У грудях давить, мліє, наче розпечену вуглину хто туди вкинув. Силкуюся підвестись — у боку шпигає, колить. Еге, думаю, хлопче, погані діла твої, значить.

Страх обійняв мій розум, почуття, все тіло. Я знав, що занедужати тут — пропаща річ. Ніхто не догляне, не вилікує. Хіба ж мало на моїх очах отаке було. Захворіє чоловік, звалиться, стогне, качається день і ніч. А як посвідки від лікаря нема, то і на роботу гонять. А там, дивись, і Богові душу віддасть.

Лежу, не ворушусь. Коли чую, за ноги хтось: смик, смик.

— Ей, ти, філоне! — гукає. — Вставай!

Філон — то ледар, значить, на блатному жаргоні. Який же з мене філон, думаю, коли тут руки не підведу. А голос кричить:

— Підніматся! Досить дурня валяти! На роботу давай!

Дивлюсь — нарядчик, «лагерний придурок», як тут їх звуть.

— Громадянине нарядчику, — кажу, — захворів я. Не можу.

А нарядчик:

— А посвідка є, що ти захворів.

— Нема, не встиг...

— Е-е-е, сунчику, прокидаєшся. — Та знову: смик, смик. Бодай думаю, печінки з тебе повисмикувало, як ти оце мені сіпаєш.

Пересилюю себе, сяк-так підводжусь, рачкую з нар на підлогу. В голові — тисячу ковалів кують, стукають. Люди, стіни, підлога — все закрутилося, замиготіло, як на каруселі. Ледве-ледве вибрався з бараку. Ні, мислю про себе, так на роботу не підеш. З таким здоров'ям не то тачки з цеглою, а й порожньої лопати не піднімеш.

Вже біля вахти винирнув я з гурту та до приймомної, в клініку таборову, за посвідкою. Прийшов, а там людей — голки не просунеш. Опухлі, з обмороженими носами і щоками, з перебитими руками, криві, зігнуті, сухі... Ось де «рай совєтський»...

Присів біля вхідних дверей. Аж гульк — нарядчик знову. Знайшов, гад.

— Ти що ж, до мене він, — саботувати здумав, будівництво соціялістичне зривати.

За комір — і потяг. Заводить до лікаря. Бачу, той у військове зодягнутий, з лікаршею якоюсь кокетує. Такий малий собі, ніс опеньком тирчить, червоний, червоний, а рот аж до вух сягає, з порепаними, обвислими, як перепічки, губами. Отаке гидке, думаю, а до якої красуні лізе. Тьху, луснув би ти, клопе препоганий.

Пощупав мене той клоп та й каже:

— Гм... Не савсем здоговий, но габотать может.

Петро Кізко.

Шталаг 358.

(Кінець буде.)

Приклад такого самостійного життя – натхнення на творчість – знаходимо в спогадах Петра Кізка «В степах далекої Самари», що друкувалися в берлінському тижневику «Нова доба»:

«В доводі

Де ти, Куп'янськ тополевий, Водолага вишнева. Чи квітнете ви, чи в'янете, свою красу віддавши жидові лихому? Де ти, нене моя рідна, сестро синьоока, дівчино кохана. Чи співаєте ви, чи плачете, вроду свою на барщині колгоспній зносивши?!

Натомлений працею важкою (сьогодні цемент вантажили) виходжу з бараку. Ніч ясна, ясна, тиха. Це, здається, перша така ніч в Самарі. І місяць, як молодиця краснолиця, повний такий, свіжий.

Дивлюсь я на небо
Та й думку гадаю:
Чому я не сокіл,
Чому не літаю?

Чому? Чом крил я не маю? Облетів би весь світ, на всій землі людей скликаючи:

– Люди добрі! Брати і сестри! Просніться, братайтеся! Ідіть он туди, в царство лихоліття і нужди, крови і терору, бийте жидів лихих, більшовиків клятих – ворогів наших!

На дворі холодно, а мені душно. Розпахую піджачину, здіймаю капелюха і так стою. Довкола — душі живої не видно. Мабуть всі сплять. Майже голосно деклямую щойно написаний вірш, який, до речі, з якихось дивних причин, зберігся в пам’яті до цих пір, нині занотований в зошит:

І місяць, і зорі, і тиша в ефірі,
Навіщо полоните серце моє?
Стою одинокий. Не хочеться вірить,
Що я у неволі, що воля десь є.
Холодні простори самарського краю
Оковують душу і, розум гнітять.
Чи ж хто приголубить? Чи хто приласкає?
За думами думи в безодню летять.

Знесилений від безсоння, розпачу і туги, повертаюся в барак і, впавши на перше-ліпше місце, засипаю як вбитий» [4].

Петро Кізко (нар. 29 червня 1913 в с. Стара Водолага на Слобожанщині, помер 28 лютого 1976 в Мюнхені, похований там же) – український поет, журналіст, редактор.

Навчався у Харківському педагогічному технікумі (1929-1931). Працював у піонерській газеті «На зміну», районних газетах. 29 березня 1938 заарештований, за звинуваченням в антирадянській агітації ув’язнений у Харкові. Звільнений через рік і знову заарештований.

У 1944 емігрував до Німеччини, де жив у таборах для переміщених осіб поблизу Берліна та Гамбургу, де видавав газету «Луна», згодом мешкав в Авгсбурзі, переїхав до Мюнхена. Друкував твори у часописах «Український самостійник», «Час»; редагував молодіжний журнал «Авангард» (1946-48),

«Крилаті» (1972-73), «Українська трибуна», «Шлях Перемоги». Автор поетичних збірок «Навіки твій» (Гайденау, 1946) та «Буде завтра день» (Нью-Йорк, 1957), збірки новел «На скривавленій землі» (1952), повісті «Устим Безрідний» (1956; обидві – Мюнхен). Деякі вірші П. Кізка вміщено в «Антології української поезії» (Лондон, 1957). Писав також вірші для дітей (надруковані у читанках, антологіях, хрестоматіях) [5].

Михайла Петренка згадували як одного з найвидатніших діячів культури XIX століття: «Серед імен українських культурних діячів XIX сторіччя є імена, що часто промовляють своїми творами до ширшого загалу нашого суспільства, служать йому духовною стравою, а проте вони незнані, забуті.

Кого не зачаровує музика опери «Запорожець за Дунаєм» С. С. Артемовського? Хто не заслухувався в піснях «Не щебечи соловейку?», «Гуде вітер вельми в полі» та «Човник» – В. М. Забіли, «Де ти бродиш, моя доле?» й «За Неман іду» – С. Писаревського, «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю» М. М. Петренка, «Повій, вітре, на Вкраїну» – С. В. Руданського, «Скажи мені правду, мій добрий козаче» – О. С. Афанасьєва-Чужбинського, «Верховино, ти світку наш» – М. Л. Устияновича й твори багатьох інших авторів? Де не співають «Закувала та сива зозуля» – П. І. Ніщинського? А чи знає наш загал ті імення?» – запитував читача дописувач «Голосу Полтавщини» [6].

Про альманах «Сніп» і публікацію в ньому творів Михайла Петренка згадував уже на початку 1942 року літературознавець, професор Олекса Парадиський на шпальтах харківської газети «Нова Україна» [7].

Пісні на вірші Михайла Петренка лунали на концертах по всій Україні. На шпальтах українських газет залишилися інформація про те, що, наприклад, пісню «Взяв би я бандуру» виконували на передноворічному концерті в Миргороді [8], в міській управі Києва [9], під час закриття сезону в Українському музично-драматичному театрі в Дніпропетровську [10], в Великих Сорочинцях [11], у Львові [12] та ін.

А коли молодь з Києва відправляли на роботу в Німеччину, — їх проводжала інша пісня на слова Михайла Петренка, як туга за Україною: «…Сигнал. Останні слова прощання, потиск рук. Потяг поволі рушає. Білі хустки, наче біленькі прапорці, звиваються вгору. «Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю. Чому я не сокіл? Чому не літаю?..» – лунає з вагона ніжний молодий тенор.

Поїзд зникає за поворотом, залишаючи довгу смугу чорного диму» [13].

І цю ж пісню через кілька років використовували вже радянські агітатори, намагаючись повернути з-за кордону українців, що втекли від «щасливого радянського майбутнього»: «Нещодавно київське радіо передавало черговий заклик до українців закордоном повертатися на «родіну». Щоб спокусити недовірливих діпістів[1] райськими благами, які нібито чекають поворотців на рідній землі, диктор довго й нудно розповідав про успіхи соціялістичного будівництва в Україні, про нові колгоспи й радгоспи, про героїнь-свинарок, що допомагають радянським свиноматкам перевиконувати норми опоросу і т. д. Авдиція закінчилася художньою частиною, у якій виступив відомий український співак Паторжинський і голосом, повним щирого жалю, заспівав:

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?

Справді? Тоді напевно і Паторжинський був би діпістом» [14].

---

[1] Втікачів з СРСР, бідних емігрантів, які прибули у США після Другої світової війни називали «діпістами» від «Dispersed Person» («Dispersed Person Act» був прийнятий конгресом США в 1948 р.). Переселенці цього покоління багато та важко фізично працювали на заводах та фабриках, для того, щоб забезпечити свої сім'ї найнеобхіднішим. Вони боролися проти «впливу світу» (впливу Америки) на своїх дітей. Це покоління почало «вирівнюватися», тобто пристосовуватися до умов американського суспільства, лише починаючи з кінця 1960-х років.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Граховецький. Поет Михайло Петренко // Донецька газета. – 1943. – 3 січня; Слав’янськ // Донецька газета. – 1943. – 30 травня. – С. 4.

2. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга третя. – Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2006. – С. 215.

3. Новий П. З книги в народ // Голос Полтавщини. – 1943. – 5 травня. – С. 2.

4. Кізко П. В степах далекої Самари // Нова доба. – 1943. – 25 липня. - №30. – С. 3.

5. Астаф’єв О. Г. Кізко Петро // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А.І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=6808 (дата звернення: 12.06.2021).

6. Петро Іванович Ніщинський // Голос Полтавщини. – 1942. – 3 травня. – №37. – С. 3.

7. Парадиський О. Початки періодики на Україні. Альманахи // Нова Україна (Харків). – 1942. – 25 січня. – №12. – С. 4.

8. В. Концерт під Новий Рік // Миргородські вісті. – 1943. – 7 січня. – С. 4.

9. Лінчевський Г. Нова творча перемога // Нове українське слово. – 1943. – 1 серпня. - № 179 (497). – С. 4.

10. Максименко Юр. Заключний концерт // Дніпропетровська газета. – 1942. – 4 липня. – С. 2.

11. Концерт народньої пісні й танцю // Відродження. – 1942. – 20 травня. – С. 2.

12. Т. Вечір пісень і оперних арій // Львівські вісті. – 1942. – 17 листопада. – №262. – С. 3.

13. Садовська Р. Знову до Німеччини // Нове українське слово. – 1942. – 30 травня. - №122. – С. 4.

14. Новинки з України. Чому я не сокіл... // Промінь (Зальцбург). – 1948. – 7 квітня. – №2. – С. 4.

Губарев В. К.

РЕЙДИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ НА ЧОРНЕ МОРЕ В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Історія українського козацтва містить чимало яскравих прикладів боротьби за волю і незалежність проти тих, хто прагнув позбавити український народ права бути вільним. Козацтво, Запорозька Січ стали символами свободи, честі, мужності українців. Тому для вітчизняних науковців вивчення багатогранної історії цього унікального суспільного явища лишається актуальним завданням.

Серед малодосліджених проблем історії козацтва особливої уваги заслуговує тема походів запорожців на Чорне море у XVI – першій половині XVII ст. На жаль, через брак джерел, що походять безпосередньо з козацького середовища, буває важко визначити причини тих чи інших морських походів українських козаків. Але, спираючись як на свідчення сучасників подій, так і на аналіз політичної ситуації та характер дій запорожців протягом тривалого часу, можна припустити, що на різних етапах морської війни її ініціатори й учасники ставили перед собою різні завдання. Дійсно, важко уявити, щоб морські експедиції, наприклад, кінця XV – першої половини XVI ст. вирішували такі самі завдання, як і експедиції першої половини XVII ст. Тому важко погодитися з думкою відомого історика В. І. Сергійчука, який стверджував, що морські походи запорожців «покликалися до життя потребою захисту батьківщини – і це слід підкреслити, – а не грабіжницькими намірами, як це інколи представляють окремі дослідники» [38, с. 70].

Звичайно, ніхто не заперечує очевидний факт, що однією з причин козацьких морських походів було бажання визволити християн-невільників, які потрапили в татарський чи турецький полон, а також захист південного порубіжжя від нападів турків і татар. Але, якщо звести причини усіх походів запорожців на море

лише до зазначених В. І. Сергійчуком мотивів, ми дуже спростимо наше уявлення про історичні реалії тих часів. Апріорі можна припустити, що у кожному конкретному випадку й у різні часи морські походи «покликалися до життя» різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Спробуємо з'ясувати, чим саме могли керуватися козаки, коли відправлялися в експедиції на Чорне море. Це дозволить також визначити характер їхніх дій.

Більшість сучасних дослідників визнає, що усі війни, які в ті часи вели Османська імперія та залежне від неї Кримське ханство, були агресивними. Регулярні походи кримських татар на землі України перетворилися на масове полювання за людьми, яких потім продавали на невільничих ринках Бахчисарая, Кафи (сучасна Феодосія) або Стамбула. За підрахунками А. У. Фішера, між 1475 р. та кінцем XVII ст. з українських та польських земель було виведено до Криму понад 1 млн людей [26, с. 7]. Щоб захиститися від татар, козаки почали об'єднуватися у великі загони та здійснювати походи на Крим і турецьке узбережжя [7, с. 17], [14, с. 43]. Префект Кафи Е. Дортеллі д'Асколі в «Описі Чорного моря» (1634 р.) писав: «Ці роси, які звуться також козаками, щоб помститися татарам, які щороку робили напади на них з метою пограбування, почали в останні 30 років спускатися на видовбаних човнах... по цій найбільшій річці Оза [Дніпро]... у Чорне море, завдаючи немалої шкоди прибережним місцям Татарії...» [8, с. 98-99].

Отже, здається правомірним твердження, що контрнаступ козаків на землі Криму й Туреччини об'єктивно мав на меті захист південних територій Східної Європи від загарбницьких нападів турків і татар. Іншими словами, морські походи запорожців були самозахистом, елементом справедливої, оборонної війни. Запорожці або мстилися за напади татар на землі України, або наносили превентивні удари по противнику.

Утім, існували й інші стимули для морських експедицій козаків. Як зазначали Ю. П. Тушин [43, с. 33] і В. М. Корольов [26, с. 12-13], причини походів слід шукати в умовах господарської

діяльності козаків. Скотарство, риболовство, полювання та інші промисли не могли забезпечити усіх потреб козаків. Їм потрібні були також хліб, одяг, зброя, боєприпаси, знаряддя для рибальства та полювання тощо. Одним із найважливіших джерел придбання засобів існування в умовах низького рівня розвитку виробничих сил були сухопутні та морські походи з метою захоплення здобичі. Оскільки Османська імперія вважала Чорне та Азовське моря своїми «внутрішніми озерами» і не дозволяла чужинцям плавати, рибалити й торгувати в азово-чорноморському регіоні, будь-які іноземні човни або судна, які з'являлися в цій акваторії, розглядалися турецькою владою як розбійницькі, піратські. Їхні команди, коли потрапляли в полон, негайно страчували або, у кращому випадку, продавали на невільничому ринку чи відправляли на галери. За таких обставин козаки не могли добитися свободи мореплавства мирним шляхом і «Чорне море... відчиняли своїми шаблями» [26, с. 13]. Захоплення здобичі було природною, необхідною й корисною справою не лише для самозабезпечення, але й для підриву позицій ворога, нанесення йому максимальних збитків. Такі дії були притаманні військовим угрупованням в усі часи – від стародавнього світу до сьогодення. А якщо взяти до уваги твердження М. С. Грушевського, що в останній чверті XV – першій половині XVI ст. українське козацтво ще не перетворилося на окремий суспільний стан, а було представлене бездомними, неоселими гультяями, розбійниками й «добичниками» з «ріжних народів» [20, с. 79-81], то теза про те, що вони жили переважно за рахунок грабіжницьких нападів на татар і турків, не буде здаватися надто сумнівною.

Зауважимо також, що всі народні рухи Середньовіччя й раннього Нового часу, навіть якщо вони мали на меті якісь політичні або соціально-економічні цілі, здійснювалися під прапором захисту своєї віри від утисків з боку іновірців. Оскільки кривдники козаків – турки й татари – були мусульманами, а самі українські козаки (принаймні з середини XVI ст.) сповідували християнство, релігійни мотиви почали додавати військовим діям

певного антиісламського забарвлення. Недаремно ще у 1580-х рр. запорозький гетьман заявляв представникові Ватикану, що козаки воюють з Туреччиною «во славу Божію і на вічну пам'ять козацького імені» [26, с. 16]. Послу німецького імператора Е. Лясоті козаки 1594 р. також заявили, що «за прикладом наших предків ми самі завжди та у будь-який час готові жертвувати життям за християнську віру; ми не відмовляємося робити це й надалі» [6, с. 176]. У цьому сенсі до причин морських походів запорожців слід додати також релігійні мотиви.

Нарешті, з другої половини XVI ст., коли кількість козаків зросла й вони встановили зв'язки не тільки із сусідніми державами – Річчю Посполитою та Московським царством, але й з країнами Західної Європи та навіть Грузією, ті почали використовувати їх у своїх політичних цілях. Наприклад, напередодні Хотинської війни (1621) польський король Зигмунт III наполегливо просив, аби козаки «в якнайбільшій лічбі човнів на море пішли й держави султана турецького мечем і вогнем воювали» [15, с. 9]. Отже, окремі експедиції козаків на Крим та Туреччину набули характеру справжніх військових походів, які мали вирішувати чітко визначені політичні завдання. Додамо, що саме в цей час склався військовий союз між «вільним Військом Запорозьким» (як почали називати своє об'єднання запорожці) і Військом Донським (яке утворилося у пониззі Дону).

Таким чином, поштовхом до морських походів українських козаків у XVI – першій половині XVII ст. могли бути різноманітні об'єктивні й суб'єктивні причини: соціально-економічні, політичні, релігійні тощо. У залежності від мети та завдань, експедиції на море набували характеру розвідувальних, військово-морських, репресивно-визвольних, антиісламських або розбійних походів. Напевно, ці характерні особливості нерідко змішувалися, й тоді похід міг мати водночас і розвідувальний (так звана розвідка боєм), і військовий, і репресивний (помста), і грабіжницький характер, який вирішував цілий комплекс завдань (воєнно-політичні, соціально-економічні, релігійні тощо).

На нашу думку, слід дещо критичніше ставитися до тверджень деяких істориків, нібито морські походи запорожців в усі часи мали на меті лише «захист батьківщини» або «захист українського народу» від турецько-татарської агресії. Аналіз історичних документів XVI – першої половини XVII ст. свідчить про те, що у ранній період своєї історії козаки керувалися перш за все своїми корпоративними, а не національними інтересами. Відомо, що від самого початку їхнє товариство формувалося не за національним, а за інтернаціональнім принципом, тобто було багатонаціональним. Не випадково польський король С. Баторій (1575-1586) на скарги турецьких і татарських послів на дії козаків відповідав, що «то купа людей з ріжних народів, які ходять самопас, не мають ні постійного пробутку, ані певних законів, ані якоїсь власті над собою» [20, с. 79], а польський посол Л. Пясочинський у 1601 р., відповідаючи на скарги турецького уряду, стверджував, що серед запорожців були «і поляки (тобто українці. – В. Г.), і московіти, і волохи, і турки, і татари, і євреї, і взагалі люди усіляких мов» [19, с. 114], [18]. Близько 1584 р. Гамберіні записав зі слів якогось козацького ватажка, що «серед козаків служебних [реєстрових] є всякого народу: поляки, німці, французи, ішпанці, італійці, ріжні утікачі – провинники» [20, с. 293].

Зрозуміло, що в цих вихідців із різних соціальних станів та країн могли бути різні вітчизни, але, потрапивши за дніпровські пороги, вони знаходили там для себе нову батьківщину – Запорозьку Січ. Це поліетнічне утворення, яке почало формуватися ще наприкінці XV – на початку XVI ст. на «нічийних» порубіжних землях, не підкорялося нікому в світі, керувалося своїми власними законами і звичаями й тривалий час існувало лише за рахунок «козакування» – промислів та захоплення здобичі під час сухопутних і морських походів. Як визнавали самі козаки, вони звикли «шаблею собі шматок хліба здобувати» [15, с. 7].

Успіх будь-якої експедиції запорожців на море залежав від багатьох чинників: ретельності підготовки до неї, складу учасників, їхнього бойового та навігаційного досвіду, якості суден,

а також зброї і боєприпасів. Зазвичай вихід у море здійснювався або навесні, або восени. Йому передували такі обов'язкові етапи підготовки, як розвідка (збирання та аналіз інформації про об'єкти нападу, сили ворога, пересування турецьких ескадр тощо), визначення мети й напрямку походу, вибори старшого (похідного отамана або гетьмана), мобілізація людських та матеріальних ресурсів (скликання охочих йти у похід, відбір учасників, розподіл їх на екіпажі, заготівля зброї, боєприпасів, провіанту тощо), будівництво нових та переоснащення старих суден, визначення місць рандеву (зустрічей).

«Ранньою весною, – цитує М. С. Грушевський польський документ 1628 р., – коли сніги починають сходити з степів, кождий охочий до воєнної слави, спорядивши човна і припас, іде Дніпром до козацьких островів, а там їх вождь набирає військо з сих приходнів: здатних каже писареви вписати в реєстр, а нездатних відправляє до дому, забравши принесені ним припаси. Прийнятих роздає під власть десятників (отаманів)... Гетьман вибирається з поміж них і зістається на уряді, поки фортуна служить...» [20, с. 295].

Додамо, що, за козацьким звичаєм, запорожець, який жодного разу не був у морському поході, взагалі не вважався справжнім козаком.

Частину зброї та необхідних припасів козаки отримували від купців, які фінансували похід в обмін на участь у розподілі майбутньої здобичі. З другої половини XVI ст. матеріальну підтримку запорожцям надавали також уряди Речі Посполитої та Московського царства. Частково козаки самі забезпечували себе боєприпасами. На Січі виготовляли порох, залізні та свинцеві ядра, кулі тощо. Про наявність серед козаків великої кількості ремісників повідомляє у своєму «Описі України» французький інженер на польській службі Г. Л. де Боплан (1651 р.): «...серед цього народу зустрічаються люди, досвідчені у всіх взагалі необхідних для життя ремеслах: теслі для будівництва жител і човнів, стельмахи, ковалі, зброярі, кожум'яки, римарі, шевці, бондарі, кравці тощо. Вони дуже вмілі у виготовленні селітри, якої в цих краях дуже ба-

гато, і виготовляють прекрасний гарматний порох» [1, с. 29-30]. Крім того, певну кількість зброї, боєприпасів і морського спорядження запорожці традиційно захоплювали під час нападів на кораблі, приморські селища й фортеці турків і татар.

Перед походом запорожці збиралися на одному з численних островів посеред Дніпра, де знаходилася їхня потаємна база – так звана Військова Скарбниця, – і там будували свої човни [1, с. 70]. Ці човни називалися чайками. Але постійного флоту козаки ніколи не мали. Як писав А. Кащенко, в часи занепаду Січі або після заборони з боку польських правителів «запорожці зменшували кількість чайок до десятка або двох; коли ж виявлялася спромога йти на море й наступати на турецькі міста, то козаки вміли за два тижні змайструвати кілька десятків нових суден. Іноді Військо тримало до трьох сотень чайок, але в похід так багато ніколи не вирушало» [24, с. 68].

Якщо козаки хотіли помститися туркам і татарам за грабіжницькі напади на Україну, тоді експедиція готувалася не навесні, а восени.

«Коли вони вирішують йти війною на татар, щоб помститися за кривду і заподіяні грабунки, то вибирають осінню пору, – свідчить Боплан. – Для цього відправляють на Запорожжя усе, що необхідне для походу чи експедиції, для будівництва човнів і взагалі усе, що, на їх думку, буде потрібним. Потім 5-6 тис. відчайдушних, добре озброєних козаків вирушає на Запорожжя будувати човни. До будівництва одного човна приступає 60 чоловік, закінчуючи його через два тижні, оскільки вони, як я вже казав, майстри на всі руки. Таким чином, за два-три тижні у них готово 80 або 100 човнів... У кожен човен сідає від 50 до 70 чоловік... на човні є також 4 – 6 фальконетів і запас харчів, щоб вистачило на всіх. Одягнені козаки в сорочку і шаровари, мають ще одні змінні, благеньку свиту і шапку, 6 ліврів [фунтів] пороху, достатню кількість свинцю, запас ядер для фальконетів; у кожного є годинник. Так ось виглядає летючий козацький табір на Чорному морі, який безстрашно нападає на найзначніші міста Анатолії» [1, с. 71-72].

Боплан повідомляє також про те, який провіант брали з собою запорожці:

«Сухарі знаходяться у великій бочці заввишки 10 стіп, на 4 стопи в діаметрі, яку міцно прив'язують. Сухарі витягають через втулку. Беруть із собою також барильце з вареним пшоном і діжечку з борошном, розведеним на воді, яке їдять, змішуючи з пшоном, всі разом, що вони дуже цінують; цей наїдок служить їм і їжею, і питвом, він має кислуватий смак і називається «саламаха».... Під час походу ці люди дотримуються тверезості, і якщо між ними трапиться п'яниця, отаман наказує викинути його в море. Окрім того жодної горілки везти з собою не дозволяється, оскільки під час походів... вони високо цінують тверезість» [1, с. 71].

За даними Ю. П. Тушина, ще у XVI ст. польський історик М. Бєльський писав про те, що козаки переправлялися через дніпровські пороги в човнах, які вони називали чайками (czajke). Зазначимо, що нічого спільного з морським птахом ця назва не має. Термін, можливо, походить від італ. saicca, тур. sayca, болгар. шайка – судно, піратський корабель [43, с. 52-53]. Аналогом чайки є середземноморський каїк (caic, caïque) – великий човен або невеличке плоскодонне судно.

Чайки були дуже зручними в управлінні й плаванні по річках і по морю, особливо поблизу берегів, на водах із численни-

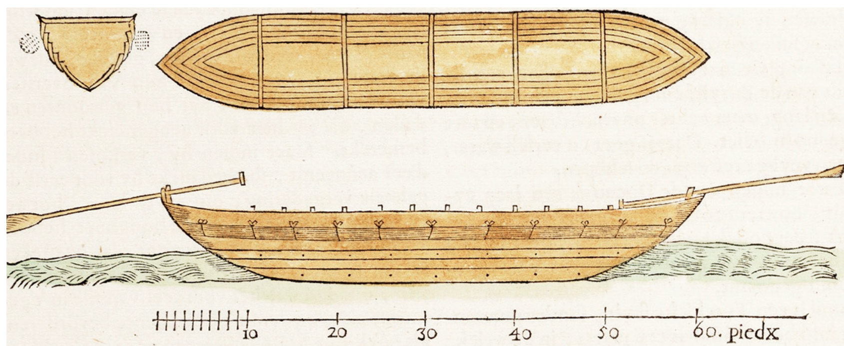

Козацька чайка за Г. Л. де Бопланом («Опис України», Руан, 1660)

ми мілинами, недоступними для великих турецьких кораблів. Вони мали невелику осадку, були легкими, міцними, стійкими, маневреними і швидкими. У поході ці судна використовувалися, по-перше, як транспортні засоби для доставки козацьких загонів до ворожих берегів і висадки десантів; а по-друге, для нападів на турецькі торговельні та військові кораблі.

Найбільш докладно описав чайку Г. Л. де Боплан:

«Коли у них виникає намір піти в море, то, не маючи дозволу короля, вони беруть його у свого старшого, скликають... Раду, і проводять вибори отамана, котрий очолить їх у цьому поході... Далі вони вирушають до Військової Скарбниці, місця свого збору, і будують тут судно близько 60 стіп завдовжки, 10-12 стіп завширшки і 12 – завглибшки. Таке судно не має кіля; його основа — це човен з верби або липи, довжиною до 45 стіп. Збоку він обшивається і вивершується дошками від 10 до 12 стіп завдовжки і до однієї стопи завширшки, які прибиті [дерев'яними] цвяхами, причому кожен ряд унапуск на наступний, як і в звичайних річкових суднах, і так доти, доки [човен] не досягне 12 стіп у висоту і 60 – у довжину, розширюючись у міру підвищення. Та це зрозуміліше на рисунку, який я в загальних рисах накидав. На ньому можна бачити товсті, як бочки, в'язанки очерету, що щільно кріпляться одна до одної по всій довжині човна від одного краю до другого і міцно прикріплюються [до бортів] ликом із липи або дикої вишні. Будуються вони... з перегородками і поперечними лавами, а потім просмолюються. Користуються двома стернами по краях човна... оскільки човни дуже довгі і треба було б забагато часу, щоб розвернутись, коли виникає потреба у розворотах під час втечі. Звичайно, з кожного боку від 10 до 15 весел, і швидкість більша, ніж у турецьких веслових галер. Є також і щогла, на якій вони [козаки] напинають... вітрило; використовують його лише в тиху погоду, а при сильному вітрі воліють веслувати, їхні човни не мають верхньої палуби, і коли наповнюються водою, очерет, прив'язаний довкола човна, не дає йому затонути» [1, с. 70].

1634 р. про цей тип козацького судна згадував також турецький префект Кафи (сучасна Феодосія) Е. Дортеллі д'Асколі:

«Ці чайки довгуваті, подібні до фрегатів, вміщують 50 чоловік, ідуть на веслах і під вітрилами. Щоб вони могли витримувати жорстокі бурі, їх обв'язують кругом бортів соломою, що підтримує їх на воді...» [8, с. 99].

Англійський посол у Стамбулі Т. Ро залишив свій стислий опис козацької чайки: «Їхні вітрильники – довгі й легкі, мають з кожного борту по 10 весел і по два чоловіки при кожному веслі. Ніс і кермо збудовані майже однаково: тому вони ставлять кермо на носі або на кормі, щоб не обертати судно і, таким чином, виграють час» [38, с. 74]. Ці відомості підтверджує і автор брошури «Eques Polonus» (1628 р.) [20, с. 295].

Д. І. Яворницький писав, що, окрім чайок, козаки використовували також байдаки й дуби, але він не вказує на час появи цих типів суден [47, т. 1, с. 388]. Значення слова байдак може бути виведене із значення «брус, колода, дошка». У давньоруській мові воно фіксувалося у формах байдакъ, бодакъ і позначало річкове судно. У документах XVI–XVIII ст. цим терміном позначалося «річково-морське плоскодонне судно зі стерном», яке запорозькі козаки використовували як легке військове судно [22, с. 1]. Назва великого човна дуб співвідноситься з однойменним деревом. Назва цього типу судна виникла одночасно з появою нової техніки будівництва суден із сильним поздовжнім і поперечним набором із дуба. На межі XVII–XVIII ст. дубом називали вітрильне вантажне судно, яке використовувалося біля північно-західних берегів Чорного моря, у гирлах Дніпра, Бугу, Дону. Прибережний дуб у довжину сягав 20 м, мав палубу і дві щогли. Річковий дуб був менших розмірів і не мав палуби [43, с. 56-57].

Якщо човен витесували з липи, то його називали липою. Ще Боплан свідчив про те, що в основу запорозького судна було покладено «човен з верби або липи» [1, с. 70]. П. Шевальє (1663 р.) також зазначав, що запорозькі судна були збудовані «з липи або з верби» [10, с. 34]. У досліджуваний період назва липа вживала-

ся в значенні «невелике річково-морське судно». Одна з перших згадок про таке козацьке судно датується 1626 р. [22, с. 2].

Трофейні кораблі козаки використовували лише епізодично – наприклад, для транспортування полонених або звільнених з неволі християн. Після цього такі судна зазвичай спалювали або затоплювали.

Щоб зрозуміти причини успішних нападів запорожців на великі турецькі галери та добре захищені прибережні міста, слід пильніше придивитися до їхньої зброї, поведінки під час походу та тактичних прийомів.

Папський посол Гамберіні 1584 р. писав про козаків: «Зброя їх – шаблі й кілька рушниць – з них вони ніколи не хиблять» [20, с. 293]. У брошурі Старовольського (1628 р.) теж зазначається, що зброєю запорожців були «рушниця і шабля; інші мають короткий спис і стріли, але рідше. Залізної броні або панциря не носить ніхто, навіть гетьман...» [20, с. 295]. Боплан повідомляє, що в похід на море кожний козак брав «дві рушниці і шаблю... 6 ліврів [фунтів] пороху, достатню кількість свинцю...» [1, с. 72].

Головною зброєю запорожців безперечно була рушниця. Інколи її називали самопалом, аркебузою, мушкетом або фузією [10, с. 34; 28, с. 258]. Фахівці з історії вогнепальної зброї стверджують, що аркебузи були поширені у XV–XVI ст., а від початку XVII ст. їхнє місце заступають мушкети. Після 1630 р. на озброєнні армій європейських країн з'являються рушниці з кремінними замками – фузії, які потрапляють також в Україну, до козаків. Пістолети (або пістолі) у згадані часи запорожці використовували рідко. Кулі тримали в чересі або ладівниці (лядунці), порох – у звичайному розі або в порошниці. Рушниця майже повністю витіснила лук і стріли. 1619 р. під час огляду козацького війська «майже всі були з вогненою зброєю, мало хто з луком» [28, с. 258].

Козацька шабля була тонка й легка, не дуже крива й не дуже довга; середня довжина становила 1 м 30 см. Руків'я було оздоблене, похви прикрашені різьбою [28, с. 259], [44, с. 69-70].

Як допоміжну зброю в морському поході могли використовувати також списи, сокири, чекани, келепи, ножі й кинджали [31, с. 130].

Гармат запорожці не виробляли; на суднах встановлювали невеликі фальконети (або вертлюжні гармати), які відбивали у ворога. Ручну вогнепальну й холодну зброю купували власним коштом, отримували як подарунок від польської чи московської влади або здобували в бою.

Завантаживши чайки амуніцією та провіантом, козаки спускалися Дніпром до гирла річки. Чайки йшли чередою: попереду – дві, як розвідка, потім чайка похідного отамана, а за нею – решта. «Отаман має на щоглі відзнаку [прапорець] і, звичайно, йде на третину корпусу попереду, – пише Боплан, – їхні човни тримаються так близько один до одного, що майже торкаються веслами. Турки… бувають попереджені про похід і тримають у гирлі Борисфена [Дніпра] напоготові кілька галер, щоб не дати їм вийти. Але козаки хитріші: вони виходять темної ночі незадовго перед молодиком і переховуються в очеретах, які тягнуться на 3–4 льє по Борисфену, куди галери заходити не наважуються…» [1, с. 72].

Коли козаки допливали до острова Тавані, навпроти якого на правому березі річки стояло місто Кизикермен, турки, довідавшись про рух козаків, вживали проти них відповідних заходів: від міста Кизикермена до Тавані протягували залізні ланцюги впоперек Дніпра, а від містечка Ослана до острова Тавані перегороджували річку Конку, яка в цьому місці з'єднувалася з Дніпром. Посередині річки робили прохід, на який націлювали з фортець гармати. Здавалося, що кожен, хто намагатиметься пройти крізь ці фатальні ворота, повинен неодмінно загинути. Але козаки, у свою чергу, вживали контрзаходів: користуючись темрявою ночі, вони звалювали в лісі кілька високих дерев, прикріплювали до них залізні ланцюги і в стоячому вигляді пускали їх мимо острова Тавані на ворота, що замикали прохід по Дніпру. Пущені таким чином дерева, вдаряючи в залізні ланцюги, сповіщали турків про наближення козаків. Турки здіймали тривогу,

стріляли з гармат, але попадали не в човни, а в дерева, приймаючи їх за високі щогли. А запорожці тим часом спокійно стояли в очеретах та чекали, поки турки витратять боєприпаси; щойно канонада припинялася, козаки кидалися до ланцюгів, розривали їх, а відтак, користуючись нічною темрявою, спокійно пливли далі. Точнісінько так, дочекавшись сприятливої для себе погоди, запорожці проходили повз Очаків і Кінбурн [27, с. 47], [40, с. 70-71], [47, т. 1, с. 390].

Козаки могли обрати й інший, менш небезпечний, але довший шлях: вони йшли по Дніпру до Кодака, входили в річку Самару, а з неї – у Вовчі Води. Від Вовчих Вод до річки Кальміус (25 км) або до річки Міус (майже 60 км) вони тягнули чайки волоком, а потім виходили в Азовське і, нарешті, крізь Керченську протоку – у Чорне море [15, с. 17].

Евлія Челебі повідомляє, що іноді «кяфіри-козаки переносили на своїх спинах... триста чайок суходолом, по [землях] козаків

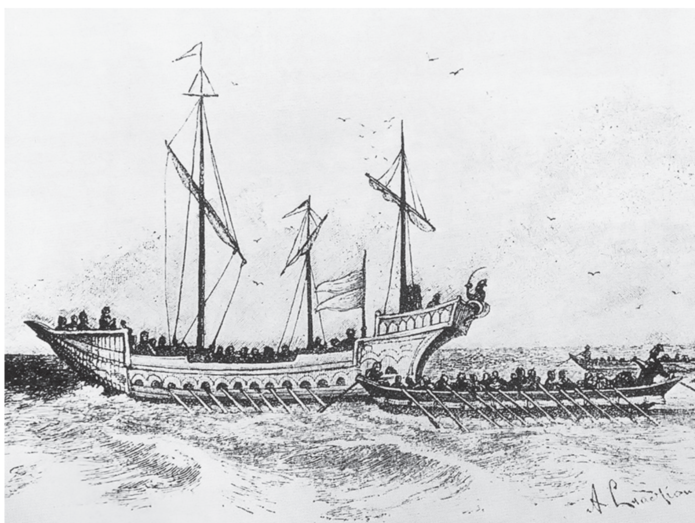

Запорозькі судна. 1900 р. Художник О. Сластіон. Малюнок за Д. Ровинським та Г. Л. де Бопланом

та по 85 землях валахів, [потім] виходили в Чорне море, грабували і спустошували його узбережжя» [11, с. 117].

У Старовольського (1628 р.) знаходимо згадку про два основні шляхи, які запорожці обирали після виходу з гирла Дніпра: «На відкрите море... вони не пускаються, але їдуть берегом праворуч і пустошать краї Бесарабські й Тракийські, наскільки можуть пішо пройти від кораблів за одну ніч. Дальше пускаються, коли їдуть ліворуч, пустошити Крим, бо знають, що Татари не мають такої відваги супроти них. Коли натраплять на турецькі ґалєри, вважають завсіди за ліпше згинути, ніж безсоромно тікати або піддатися, через те, й не будучи рівні силами, вони не ухиляються від битви і часто перемагають, попавши в розпучливе положеннє. А здобувши перемогу, часом на турецьких ґалєрах, під турецькими корогвами їдуть в Азію, в Трапезунт, і кого захоплять, беруть у неволю. Але се бувало раніше, тепер же Турок, майже всі свої кораблі обернувши на сторожу моря, богато перепинив їх нападів, а то вони були взяли звичай нападати, палити і грабувати навіть найблизші околиці Царгороду...» [20, с. 295-296].

Навесні 1615 р. запорожці з'явилися на околицях столиці Османської імперії. На 80 чайках вони наблизились до Стамбула й підпалили порти Мізевну та Архіоку. Султан полював тоді неподалік від столиці; щойно він побачив дим палаючих будівель, як негайно кинувся до міста. Турецькому флоту наказали вийти в море та наздогнати козаків. Поблизу гирла Дунаю між турками і запорожцями стався морський бій: частину турецьких галер взяли на абордаж, частину пустили на дно, решта розсіялася по морю. Командувач турецькою ескадрою отримав поранення, потрапив у полон до козаків і пропонував їм 30 тисяч злотих викупу, але звільнення не дочекався – помер у неволі [20, с. 352-353], [43, с. 104-105].

Англійський посол у Стамбулі Т. Ро 20 липня 1624 р. розповів у щоденнику, як зухвало поводила себе на Босфорі козацька флотилія:

«9 числа сього місяця козаки на 70 чи 80 човнах, у кожному – по 50 осіб веслярів та воїнів, скориставшись тим, що капу-

дан-паша (тобто адмірал флоту. – В. Г.) відправився до Криму, на світанку увійшли в Босфор... Халіль-паша в цю смуту сам проголосив себе вождем; оскільки в нього не було жодної спорядженої та озброєної галери, він зібрав усі наявні судна, човни та баржі... Ми вважали, що ці бідні пірати негайно підуть геть, але вони, помітивши турецькі човни, що наближалися до них, з'єдналися на середині протоки поблизу фортець і, ставши півколом, чекали на бій; вітер був супротивний, тож самі вони не мали змоги напасти. Халіль-паша наказав відкрити вогонь ще здалека; козаки не відповідали жодним пострілом, тільки підпливали то до одного, то до іншого берега, не демонструючи будь-яких ознак щодо відступу. Паша, який бачив їхню вправність та відвагу, боявся напасти на них... Так увесь день до заходу сонця вони мужньо стояли та погрожували великій, але стривоженій столиці світу й усій її могутності; нарешті, забралися зі всією здобиччю під прапорами, що майоріли над ними» [46, с. 41], [15, с. 57].

Своє бачення морських операцій козаків залишив нам і префект Кафи Е. Дортеллі д'Асколі (1634 р.): «На морі вони захоплювали спочатку невеликі судна і, заохочувані успіхом у своїх діяннях, з кожним роком почали збирати усе більші судна й у більшій кількості й, нарешті, дійшли до того, що 10-ть років тому понад 300 човнів вийшли в море і вступили у бій з цілим флотом падишаха (Gran Signore). За словами усіх очевидців, якби в день битви була тиха погода, то жодна галера не повернулася б назад, оскільки козаки вже майже заволоділи кормовою частиною адміральської галери; але, під час сильної бурі, що здійнялася, галери змогли рушити проти ворога на всіх вітрилах і деякі потопили. Однак, від того часу й донині до 30, 40 й 50-ти човнів щороку спускаються на море і в битвах завдають такої жорстокої шкоди, що береги усього Чорного моря зробилися зовсім безлюдними, за винятком деяких місць, захищених міцними фортецями». І далі: «...на суші вони ще не завдають стільки шкоди; на морі ж жоден корабель, яким би великим і добре озброєним він не був, не знаходиться у безпеці, якщо, на біду, зустрінеться з

ними, особливо в тиху погоду. Козаки зробилися такими відважними, що не тільки за рівних сил, але й 20 чайок не злякаються 30-ти галер падишаха, як це видно кожного року...» [8, с. 98-99].

Усі очевидці зазначали, що служба на чайці була важкою, її екіпаж постійно перебував то під сонцем, то під дощем, на вітрах і хвилях. Веслували переважно у три зміни, а складні умови навігації в Чорному морі вимагали від козаків величезного психічного та фізичного напруження. За даними венеціянця А. Віміна, в морських походах запорожці нерідко потерпали від «голоду, спраги, втоми й безсонних ночей» [4, с. 71].

Людей, які бачили боротьбу козаків з буремним морем, завжди вражала їхня сміливість і майстерність мореплавців. «Справжнє диво, – писав сучасник, – як можна протидіяти на такому маленькому судні, обплетеному хмизом, розлюченому морю... Вітер здіймає пінливі хвилі, здається ось-ось розтрощить судна, але вони утримуються на поверхні... Бачив на власні очі, як буря і сильний вітер підняли та розвіяли їх... Проте вони одразу знову вишикувалися в лави і рухались далі таким само чином» [19, с. 168].

Опис тактичних прийомів морського бою запорожців знаходимо у Боплана: «...коли вони наткнуться на якісь турецькі галери чи інші судна, то переслідують їх, нападають на них і беруть штурмом. Ось як це відбувається: їхні судна виступають з води не більше, як на 2,5 стопи, тому вони [козаки] помічають судно або галеру раніше, ніж можуть бути помічені самі. Далі вони опускають на своєму човні щоглу і визначають напрям вітру, намагаючись плисти так, щоб сонце до вечора було у них за спиною. За годину перед заходом сонця вони з силою гребуть до судна чи галери, доки не опиняться на відстані 1 льє і звідти стережуть їх... Потім десь біля півночі (подавши сигнал) вони щосили веслують до судна, [причому] половина команди готова до бою, тільки й чекає, коли судно настільки наблизиться, щоб стрибнути на нього. Ті, що на судні, дуже дивуються, побачивши, що на них напало 80 чи 100 човнів, з яких сиплються люди, одра-

зу ж захоплюючи корабель. Зробивши це, козаки грабують усі знайдені гроші й товари малих розмірів, які не псуватимуться у воді, а також гармати й усе те, що, на їх думку, може знадобитися; потім пускають судно разом з людьми на дно» [1, с. 73].

Найефективнішим способом боротьби чайок з турецькими галерами та іншими суднами був абордаж. Якщо козаки нападали на них вдень, то дотримувалися тактики усіх корсарів і флібустьєрів тих часів, а саме: група чайок, маневруючи, примушувала атакований корабель розпорошувати артилерійський вогонь. У хвилини, коли пушкарі перезаряджували гармати для наступних пострілів, чайки блискавично підходили до борту галери й брали її на абордаж. Можна було використати й інший тактичний прийом – триматися у галери чи іншого великого судна за кормою або перед провою, щоб уникнути вогню з боку бортових гармат, обстріляти противника із рушниць, наблизитися до нього впритул і взяти на абордаж.

М. С. Грушевський приводить слова турецького хроніста Наіми, який, описуючи морські походи козаків, зазначав:

Абордаж турецької галери запорожцями.
Художник М. Самокиш (1930)

«...не можна на всій землі знайти людей сміливійших, що меньше б дбали про житє, меньше б бояли ся смерти. Як оповідають люде, що знають морське діло, ся голота своєю зручністю і відвагою в таких морських битвах страшнійша від усякого иньшого народу» [20, с. 302].

Однак зазначимо, що козаки ніколи навмисно не шукали зустрічі з великими військовими кораблями та ескадрами турків і вступали з ними в бій лише тоді, коли не можна було уникнути сутички.

«Коли галери натрапляють на них у [відкритому] морі посеред дня, то завдають їм великої шкоди своїми гарматами, розполохуючи, немов шпаків, і немало човнів іде на дно, – свідчить Боплан. – Приголомшені козаки, кому вдалося врятуватись, швидко утікають навсібіч, куди лиш можуть. Але коли вони самі йдуть на бій з галерами, то лишаються на своїх лавах, прикріпивши весла до кочетів перев'яззю з лози. Поки одні стріляють з рушниць, їхні товариші набивають і подають їм інші, уже набиті, щоб знову стріляти, і таким чином ведуть вогонь безперервно і дуже влучно. Галера може зав'язати бій лише з одним човном, однак їхні гармати завдають козакам великої шкоди. У таких сутичках вони завжди втрачають до двох третин своїх людей» [1, с. 74].

Можна констатувати, що в окремих випадках лише відчайдушна сміливість запорожців помножена на чудове володіння мистецтвом морського бою була запорукою їхніх перемог над турецькими військовими кораблями і навіть ескадрами. Проте, коли обставини складалися несприятливо для козаків, і ворог значно переважав їх чисельністю та озброєнням, бій міг закінчитися поразкою козацької флотилії. Опис такої битви, яка сталася у 1625 р. поблизу Очакова, містить хроніка Кятіба Челебі «Дар великих мужів у воюванні морів». У ній, розповідаючи про тактику морського бою запорожців, автор зауважує, що через малі розміри чайок козаки воліли нападати на турецькі галери під час штилю: «...проклятники побачили кораблі порозкиданими

і сказали: ‘Вітру нема. Це нам нагода! Нумо вдаримо!’. І одразу рушили. Бо [якщо] у вітряний день на одну галеру і сто чайок не нападали, то в затишну погоду одна чайка нападала на одну галеру і ставала до бою» [9, с. 375].

Об’єктами нападів запорозьких флотилій були не лише торговельні, рибальські чи військові судна, а й приморські міста, селища і навіть фортеці. Ці напади мали на меті знищення військових арсеналів турків і татар, нанесення ворогу максимально великих матеріальних збитків (шляхом пограбування та спалення житлових будинків, господарських і адміністративних будівель, базарів, мечетей тощо), визволення з неволі своїх побратимів і християнських бранців, захоплення заручників, яких потім обмінювали на козаків, що потрапили у полон до ворога, або відпускали за викуп.

Збереглося чимало документальних свідчень про те, як козаки здійснювали напади на прибережні міста, селища й фортеці. Звичайно, у кожному окремому випадку запорожці дотримувалися якоїсь певної тактики. Обсяг нашої розвідки не дозволяє ретельно простежити усі можливі варіанти дій козаків під час таких експедицій. Але ми можемо уявити собі загальну картину таких нападів, спираючись на свідчення сучасника подій Г. Л. де Боплана. Він пише, що коли козацька флотилія прорывалася з Дніпра на Чорне море, татарські й турецькі кур’єри негайно відправлялися в усі значні міста чорноморського узбережжя з повідомленням про небезпеку. «А оскільки козаки не можуть пройти так швидко, щоб їх не помітили, то по всій країні здіймається тривога, досягаючи аж Константинополя. Великий Пан розсилає гінців по всьому анатолійському узбережжю, до Болгарії та Румелії [Romanie], аби там кожен пильнував і був готовий до появи козаків з моря. Та все надарма, бо ті часу не гають і так доречно використовують пору року, що уже через 36 чи 40 годин з`являються біля Анатолії. Прибувши туди, висаджуються на берег, кожен з рушницею в руці, залишаючи у кожному човні для охорони тільки двох чоловіків і двох хлопців. Потім зненацька

нападають на міста, захоплюють їх, грабують, палять їх, заглиблюючись іноді на ціле льє в глиб краю, але одразу ж повертаються, знову вантажаться зі здобиччю і вирушають в інше місце, щоб не раз спробувати щастя. Якщо випадково натраплять [на щось підходяще], то атакують його, а якщо ні – то повертаються зі здобиччю додому» [1, с. 72-73].

Цю інформацію Боплана підтверджує його співвітчизник П. Шевальє [10, с. 35].

Простежити динаміку нападів запорозьких й донських козаків на приморські міста й фортеці турків і татар можна за допомогою звичайної хронології подій. Так, у XVI ст. козаки ходили на Тавань (1502, 1504 рр.), Аккерман [Білгород-Дністровський] (1516 р.), Очаків (1523, 1527, 1528, 1538, 1541, 1545, 1547, 1548, 1551 рр.), Іслам-Кермен [Каховку], Очаків, Керч (1556 р.), Джарилгач, Перекоп (1558 р.), Кафу (1560 р.), Азов, Аккерман (1574 р.), Трабзон, Синоп, Стамбул (1575 р.), Іслам-Кермен, Перекоп, Кафу, Кілію, Силістрію, Варну (1576 р.). Відтак походи на чорноморське узбережжя Османської імперії здійснювалися майже щороку (1578, 1583, 1586-1590, 1593-1595, 1598-1599 рр.) [13, с. 141-144], [15, с. 38-41], [40, с. 72-76], [43, с. 97-100].

Найбільш активними дії запорожців і донців в басейні Чорного моря були між 1602 і 1648 рр. У цей період майже кожного року козаки спустошували Західне і Південне Причорномор’я, а також Крим. Неодноразово вони нападали на Очаків, Аккерман, Кілію, Ізмаїл, Варну, околиці Стамбула, Галац, Синоп, Трабзон, Гезльов, Балаклаву, Кафу, Керч тощо [3, с. 42, 59, 61, 70, 83, 90, 131], [9, с. 370-372], [15, с. 43-50, 59-63, 66-67], [18, с. 69-70], [32, с. 129-136], [36, с. 103-104], [37, с. 256-257], [39, с. 45-50], [43, с. 162-166], [45, с. 65-70].

Неймовірно зухвалим був літній похід 1614 р. Дві тисячі запорожців на 40 чайках рушили до берегів Малої Азії, де напали на портове місто Синоп. Козаки зруйнували стародавній замок, вирізали залогу, пограбували мечеті та житлові будинки мусульман, перебили велику кількість людей, вщент спалили верфі,

а також галери, галеони та інші судна, що стояли на рейді. Збитки, завдані місту, оцінювалися у 40 млн злотих. Коли султан Ахмед I довідався про падіння Синопа, він так розгнівався, що ледь не стратив великого візира Насух-пашу, але потім зглянувся на благання його жінки та дочки й задовольнився побиттям великого візира металевою булавою [9, с. 350], [15, с. 45], [20, с. 346-347].

Напад козацької флотилії на Кафу (1616).
Гравюра з книжки «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» К. Саковича (1622)

Кілька успішних морських походів відбулося 1616 р. Навесні 2 тисячі козаків під проводом П. Сагайдачного розбили в Дніпровському лимані ескадру Алі-паші, захопили півтора десятка галер і близько сотні допоміжних суден, після чого рушили до берегів Криму. Там за допомогою гармат з трофейних галер вони штурмом взяли Кафу, вирізали у місті 14 тисяч «бусурман», пограбували будинки та мечеті й, звільнивши багато християнських невільників, з великою здобиччю повернулися на Січ [15, с. 48-49]. Інший загін запорожців восени того ж року спустошив Трапезунд і Синоп, а в порту Мінер спалив 26 турецьких суден. Адмірал Циколі-паша спробував розгромити козацьку флотилію, але, втративши три галери, сам ледь утік. Інший турецький адмірал, Ібрагім-паша, чекав запорожців у Дніпровському лимані, але останні не поспішали вертатися додому і знову напали на Синоп. За свідченням Евлія Челебі, козаки взяли місто вночі. Великий візир Насир-паша намагався приховати цей факт від султана і за це поплатився головою [47, т. 2, с. 149-150].

Жахливу картину нападів козаків на татарські міста в Криму описує префект Кафи (1634 р.): «Козаки руйнують, грабують, спалюють, забирають в рабство, вбивають; часто беруть в облогу укріплені міста, захоплюють їх приступом, спустошують і випалюють, подібно до того, як у минулому році вони учинили в Юзлеві [Гезльові] – єдине укріплене ханське місто, з якого козаки викрали усе, що знайшли, а потім підпалили й саме місто, чверть якого, уся торговельна частина, згоріла. Іноді вони йдуть вдень та вночі, заглиблюючись вглиб країни, щоб пограбувати якесь багате місто; таким чином чотири роки тому в Каразіо (Carasio), тобто в самому центрі Татарії, козаки пограбували й спалили велику кількість крамниць, вбиваючи всіх, хто їм зустрічався; така доля спіткала навіть одного вірменського священика; з ними втекло понад 150 невільників» [8, с. 99].

Складнішим завданням, ніж вихід на море, було повернення козацької флотилії на Січ. З одного боку, турки й татари вже

знали, кого й коли їм слід чекати поблизу гирла Дніпра. З іншого боку, боєздатність козаків на зворотньому шляху була дещо нижчою, ніж на початку експедиції: частина запорожців могла полягти у битвах, частина – бути важко поранена, а решта – обтяжена пораненими товаришами, бранцями та здобиччю. Тому доводилось вдаватися до різних хитрощів. Ось як описує типове повернення запорожців додому Боплан:

«Тепер слід повернутися у свій край. [Тим часом] варта у гирлі Борисфену подвоєна, щоб належно покарати їх за грабунки. Вони, одначе, кепкують з цього, хоча й ослабли. Адже не буває так, щоб у проведених битвах вони не втратили багатьох зі своїх, чи, щоб море не поглинуло кількох човнів, бо не всі вони такі міцні, аби витримати. Козаки причалюють у затоці, яка знаходиться за 3-4 льє на схід від Очакова. В цьому місці за чверть льє від Великого моря [Grande Mer] у напрямку до Борисфена тягнеться майже на 3 льє дуже низька долина, яка інколи заливається на півстопи водою. Звідси козаки по 200-300 чоловік починають перетягати волоком один за одним свої човни, і [в такий спосіб] протягом двох-трьох днів дістаються до Борисфена з усією здобиччю. Ось так вони рятуються і уникають бою з галерами, що стережуть гирло навпроти Очакова. Наприкінці повертаються до своєї Скарбниці [Karbenicza], де ділять здобич...

Є у них ще один шлях повернення – повертаються вони через Донський лиман [Азовське море], перепливаючи протоку між Таманню і Керчю і піднімаючись по лиману аж до річки Міус доти, доки вона сплавна для човнів. Від її верхів'я до верхів'я Тачаводи [Taczawoda] лише 1 льє, а Тачавода тече у Самару, котра в свою чергу впадає у Дніпро на відстані 1 льє вище Кодака....» [1, с. 73-74].

Збереглося багато свідчень того, які жорстокі битви з турецькими ескадрами довелося витримати запорожцям під час спроб повернутися на Січ. Однак факт залишається фактом: ані туркам, ані татарам ніколи не вдавалося надійно перекрити козакам усі можливі шляхи відступу на їхні бази.

Після повернення на Січ запорожці ділили захоплену здобич. На жаль, ми не знаємо, як саме це відбувалося. Спираючись на інформацію про звичаї «морських мисливців» інших народів, можемо припустити, що всі отримували рівні частки, але отаману і представникам старшини могли виділяти додаткові частки. Якщо в поході брали участь реєстрові козаки, підпорядковані владі Речі Посполитої, то частину здобичі вони могли відраховувати на її користь. Про це, зокрема, згадує Отавіо Сапієнсія у своєму «Новому трактаті про Туреччину» (Мадрід, 1622): «Здобич, а саме гроші та одяг, вони ділять на три частини: одна віддається на міську кам'яницю (можливо, на церкву. – В. Г.), а з двох інших частин вони роблять шість: одна частина належить їхньому правителю, а п'ять ділять між воїнами – як тими, що залишалися на суходолі, так і тими, що ходили на море, дбаючи один про одного так, наче всі вони були братами» [12, с. 59-60].

Наприкінці зазначимо, що сміливі напади козаків завжди мали великий психологічний ефект та політичний резонанс, оскільки демонстрували всьому світові могутність і хоробрість Війська Запорозького й розвінчували міф про «непереможність» Османської імперії. Крім того, своїми нападами козаки відволікали турецькі й татарські загони від інших театрів військових дій, виявляли слабкі місця в системі турецько-татарських захисних споруд, руйнували монополію турків на навігацію й торгівлю в Азово-Чорноморському регіоні, поповнювали скарбницю Війська Запорозького та змушували турецького султана і кримського хана йти на поступки під час переговорів з представниками християнських держав, уряди яких відкрито чи таємно підтримувати дії козаків.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

Документальні джерела

1. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990.

2. Вести-куранты. 1600-1639 / Под ред. С. И. Коткова. М.: Наука, 1972.

3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. Том I: 1620-1647 годы. М.: Изд-во АН СССР, 1953.

4. Донесение венецианца Альберто Вимина о казаках и Б. Хмельницком (1656 г.) / Пер. Н. В. Молчановского // Киевская старина. 1900. №1. С. 63-76.

5. Лясота Е. Щоденник // Жовтень. 1984. №10. С. 97-113.

6. Ляссота Э. Дневник / Эрих Ляссота; пер. К. Мельника; под ред. В. Антоновича // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Вып. I (XVI ст.). К.: Тип-я Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. С. 138-191.

7. Османская империя в первой четверти XVII века. Сборник документов и материалов / Сост. Х. М. Ибрагимбейли, И. С. Рашба. М.: Наука, 1984.

8. Описание Чёрного моря и Татарии, составил доминиканец Эмиддио Дортелли д'Асколи, префект Каффы, Татарии и проч. 1634 г. Перевод Н. Пименова // Записки Имп. Одесского общества истории и древностей. Т. XXIV. Одесса, 1902. С. 96-135.

9. Остапчук В., Галенко О. Козацькі чорноморські походи у морській історії Кятіба Челебі «Дар великих мужів у воюванні морів» / Marpa mundi. Збірник наукових праць на пошану Я. Дашкевича. Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 1996. С. 341-426.

10. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. К.: Томіріс, 1993.

11. Эвлия Челеби. Книга путешествия. Вып. 1. Земли Молдавии и Украины. М.: Наука, 1961.

12. Nuevo tratado de Turquia. Compuesto por D. Otavio Sapiencia. Madrid:Por la viuda de Alonso Martin, 1622.

Наукова та науково-популярна література

13. Алекберли М. А. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков. Саратов: Изд-во СГУ, 1961.

14. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків. К.: Дніпро, 1991.

15. Брехуненко В. Морські війни українських козаків. К.: ПП Н. Брехуненко, 2007.

16. Венков А. В. Азовское сидение. Героическая оборона Азова в 1637-1642 гг. М.: Вече, 2009.

17. Висковатов А. В. Краткий исторический обзор морских походов русских и мореходства их вообще до исхода XVII столетия. СПб.: Фирма «БРАСК», Морской ист. сборник, 1994.

18. Глущенко В. В. Казаки и государство. Изд. 2-е. Ростов-на-Дону: «Молот», 1999.

19. Голобуцкий В. А. Запорожское казачество. К.: Госполитиздат УССР, 1957.

20. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. VII: Козацькі часи – до р. 1625. К.: Наук. думка, 1995.

21. Губарев В. К. Флібустьєри із Запоріжжя // Україна козацька. 2007. №21-22 (листопад-грудень).

22. Жавжарова Т. Л. Назви річково-морських суден запорозьких козаків // Вісник Запорозького державного університету. Філологічні науки. 1999. №1. С. 1-5.

23. Зверев Б. И. Страницы военно-морской летописи России. 2-е изд., дораб. М.: Просвещение, 1981.

24. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. Дніпропетровськ: Січ, 1991.

25. Королёв В. Н. Азовское сидение: действия турецкого и донского казачьего флотов // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. Межвуз. сб. науч. трудов. Ростов-на-Дону: РГПИ, 1986. С. 138-154.

26. Королёв В. Н. Босфорская война. М.: Вече, 2007.

27. Кравцевич В. Я. Украинский державный флот. Очерки. К.: «Край», 1992.

28. Крип'якевич І. Історія українського війська. Вип. І. Львів: Видання І. Тиктора, 1936.

29. Лунин Б. В. Очерки истории Подонья – Приазовья. Кн. 1: От древнейших времен до XVII столетия. Ростов-на-Дону: Рост. обл. книгоизд-во, 1949.

30. Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. Межвуз. сб. науч. трудов. Ростов-на-Дону: РГПИ, 1986.

31. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ: Промінь, 1990.

32. Мыцык Ю. А. Новые данные о черноморских походах запорожского казачества против Османской империи и Крымского ханства в конце XVI – первой половине XVII в. (на материалах архивохранилищ ПНР) // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. Межвуз. сб. науч. трудов. Ростов-на-Дону: РГПИ, 1986. С. 127-137.

33. Мышецкий С. История о козаках запорожских, как оные издревле зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся. Одесса: Одесское Общество Исторіи и Древностей, 1852.

34. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка. Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. К.: Дніпро, 1992.

35. Новичев А. Д. История Турции. Том I: Эпоха феодализма (XI-XVIII века). Л.: Изд-во ЛГУ, 1963.

36. Плохий С. Н. Папские дипломаты о черноморских походах запорожцев накануне и в ходе Хотинской битвы // Торговля и мореплавание в бассейне Черного моря в древности и средние века. Ростов-на-Дону, 1988. С. 101-106.

37. Савельев Е. П. Древняя история казачества. М.: Вече, 2004.

38. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. К.: Вид-во «Україна», 1991.

39. Смирнов А. А. Морская история казачества. М.: Яуза, Эксмо, 2006.

40. Соколюк С. М. Трьохсотлітня історія морських походів запорозьких козаків (частина перша: кінець XV-XVI ст.) // Воєнно-історичний вісник. Збірник наукових праць. К.: НУОУ, 2012. Вип. 1(3). С. 65-78.

41. Соколюк С. М. Трьохсотлітня історія морських походів запорозьких козаків (гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний) // Воєнно-історичний вісник. Збірник наукових праць. К.: НУОУ, 2013. Вип. 1(7). С. 14-21.

42. Сокульський А. Л. Флот Запорозької Січі в XVI–XVIII ст.: структурна організація, технологія та військове мистецтво. Автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01. К.: Ін-т історії України, 1999.

43. Тушин Ю. П. Русское мореплавание на Каспийском, Азовском и Черном морях (XIX в.). М.: Глав. ред. вост. лит-ры изд-ва «Наука», 1978.

44. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства. Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. К.: «Стилос», 2004.

45. Шнюков Е. Ф. Пираты Черного моря. К.: Центр. науч.-природоведч. музей, 1995.

46. Шторм Г. Страницы морской славы. М.: Воениздат, 1954.

47. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. К.: Наук. думка, 1990-1991.

Гуляєва Л. Г.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СЕЛИЩА ПЕЧЕНІГИ

Ми не помрем!
Ми з плином літ
Перейдемо із світу в світ.
Себе, свій вік переживем
Рядками віршів і поем.
Петро Василенко

МИ – КОЗАЦЬКОГО РОДУ.

Все смертне, крім пам'яті.

Пам'ятник Петру Василенку в Печенігах

«Наше завдання – на основі документальних свідчень закарбувати для нащадків пам'ять про заселення нашого краю, про заснування нинішнього селища Печеніги» [1]. Це слова Петра Пантелійовича Василенка (1937-2001), талановитого українського поета, письменника, краєзнавця, який народився у селі Мартова Печенізького району Харківської області й останні сім років жив у селищі Печеніги. За ініціативи членів Печенізької громадської організації «Клуб любителів прекрасного», фінансової підтримки мешканців нашого району та спонсорів 8 серпня 2015 року в культурному центрі селища

слобожанському жайвору, як називають П. П. Василенка, встановлено пам’ятник.

Селище Печеніги, колишнє «Местечко Печенеги, в 23 верстах от Чугуева, при горе Бубон, на берегу Донца, самым именем своим указывает на то, что здесь некогда кочевали Печенеги» [2, с. 97], приваблює унікальною природоохоронною зоною та місцем відпочинку на березі Печенізького водосховища («Печенізького моря»). Регіональний ландшафтний парк «Печенізьке поле» лежить на крайньому півдні на межі Лівобережного лісостепу й степу. Численні кургани (могили), стоянки, поселення вивчаються археологами. Знайдені матеріали давнини свідчать про заселення краю від IV тисячоліття до нашої ери. Можливо саме на території Печенізького поля наприкінці Х–початку ХІ сторіччя було Печенізьке городище, яке згадується в історичній та художній літературі.

Знаний український письменник Г. Ф. Квітка-Основ’яненко, нащадок славного козацько-слобідського роду у своєму оповіданні «Фенюшка» писав: *«В Харьковской губернии есть большое селение, «слобода», прежде называвшееся «Печенеги», переименованное в «Новобелгород», по Белгородскому уланскому полку, там поселенному. От чего эта слобода звалась «Печенеги», неизвестно. Выходцы из Малороссии, Польской Украины и проч., поселились там вместе с прочими, занявшими пустые, дикие места. Недалеко от той слободы, через реку Донец брод с незапамятных времён зовётся также «Печенежский».* Григорій Федорович наводить одну із версій походження такої назви, яких вже тоді було чимало, посилаючись на такого собі збирача *«любопытненьких»* відомостей. Отже, колись нібито: *«...здесь было знаменитое побоище печенег с россиянами при царе Михайле Фёдоровиче, и тут их, супостатов», били жестоко, а уходящих топили в р. Донце; то в честь того события, близлежащащую слободу велено именовать Печенегами, а место, где потоплены враги, бродом Печенежским».* Але інший *«муж історії»* розповідав свою версію: *«... когда основались Слободские полки, то в этом месте поселился один из бродящих, бесприютных печенегов с своим семейством.*

Вот от того и пошла слобода «Печенеги», по первому поселенцу» [3, с. 1-2].

Автори солідного видання «Россия. Географическое описание нашего отечества» припускають, що селище виникло на місці, де колись було Печенізьке кочовище. Відомо, що в пам'ять про ті чи інші події та народи, що жили на певній території, зберігається в топонімах віками. Наприклад, 1805 року колезький реєстратор І. С. Сорочинський купив у печенізьких жителів (дітей та онуків дворянина Щербини) землю в *«урочище Татарських Лоз»* [4, с. III]. Очевидно дворянин Щербина є нащадком печенізького сотника Никона або Федора Щербини, про яких, зокрема, згадує церковний історик Архієпіскоп Філарет (Д. Г. Гумілевський), описуючи події 1698 року [2, с. 113] та інші історики. Того ж року, той же Сорочинський у дворянина О. Я. Зайцова купив *«…луг с порослью ольхового и лозового дерева, с небольшим озером и огородным местом, состоящий в дачах слободы Печенег близ залива, называемого Печенегою* [5, с. VII]». Або згадка місцевості на річці Сухий Бурлучок під час купівлі-продажу 1804 року між дворянами Зайцовими *«…лесу строевого и дровяного, состоящего… над речкою Донцом у Старого Монастырища»* [6, с. VI]. Тож цілком можливо, що поселення отримало назву від давньої назви броду, яким користувалися віддавна.

В «Екстрактах о слободских полках» 1773 року місцевим начальством подається дата заснування Печеніг: *«А по ведомости Слободских полковников тех полков ниже перечисленные города осажены: Печенеги – 1640».*

Архієпископ Філарет зазначає, що Печеніги були одним із перших поселень Харківської губернії, де поселялися вихідці з-за Дніпра, тим більше, що *«Близость укреплённого Чугуева обнадёживала до некоторой степени в спокойствии Печенежских поселенцев, и в этой надежде они подчинились на первый раз покровительству Чугуевского воеводы, с удержанием своего казацкого управления»* [2, с. 97].

Своє припущення про раннє поселення українських переселенців із-за Дніпра він підтверджує, цитуючи царські грамоти.

Грамота 1654 року: *«...на Чугуево Федору Владимировичу Пушкину. В нынешнем в 162 (1654) г. мая 6 писал еси к нам, что пришли на Чугуево из Литовскія стороны Черкасы – Ивашко, Фёдоров сын, Волошенин с товарищи 45 человек, с женами и детьми, на вечное житье. И те Черкасы на Чугуеве кресту приведены, и били нам челом нововъезжие Черкасы, Ивашко Волошенин с товарищами, чтобы им быти на Чугуеве с Чугуевскими Черкасы на вечное житье и велети бы их устроити в Чугуевском уезде на Печенежском Катковском поле с их братьею с прежними выезжими Черкасы»* [2, с. 98]. Ф. Пушкіну було наказано задовольнити прохання, але з повчанням, аби поселенці пам'ятали царську милість і *«...нам Великому Государю служили, от Крымских и от Нагайских и от Литовских воинских людей наши Украйны оберегали б и к службе были готовы, и в приход воинских людей с ними билися и в указных местах на вечное житьё строились...»* [2, с. 99].

Інша грамота свідчить про прихід українців до Чугуєва 1846 року:

«Другая грамота, от 23 ноября 1646 года, к Чугуевскому воеводе князю Якову Петровичу Волхонскому такова: «Писал еси к нам ноября 10: пришли в Чугуево на наше имя на вечное житье из Литовскаго городка из Опошнина Федотко Левонов с товарищи 205 человек, а в распросе сказали: пошли они из Литовской стороны от гоненья папежан, да и многие белорусцы от гоненья хотят идти на наше Царское имя на вечное житье...». Проте приймати задніпрян на поселення було наказано із застереженням: *«... А Черкас, Федотку Левонова с товарищами, и у кого ныне жёны и дети со всеми животинами, дав им подводы и кормец в дорогу, прислать к нам в Москву, с кем пригоже. А впредь которые люди Литовские и Черкасы учнут приходити на Чугуево, на наше имя на житьё: и ты б принимал их с рассмотрением и распроса, Шляхтичей добрых и торговых людей, семянистых и прожиточных и от которых измены не чают; а Черкас худых и одиноких людей принимать не велеть и отсылать их в Литовскую сторону со всем в целе»* [2, с. 99-100]. Філарет робить висновок:

«Хотя в этой грамоте не говорится, что эти черкасы желают поселиться или остановились в Печенегах: но а) грамота 1654 г. говорит, что прежде 1654 г. черкасы уже жили в Печенегах, б) по бумагам нельзя указать в Чугуевском уезде мест, где бы поселились черкасы 1647 г., кроме Печенегов или Валок» [2, с. 101].

Чугуївський воєвода І. Бунаков писав царю: *«В нынешнем во 167 (1659) году пришли из твоих государевых украинских черкасских городов в Чугуев черкасы с женами и с детьми на вечное житье 143 человека. И я, холоп твой, по твоему, великого государя, указу в Чугуевском уезде на Печенеги поселил».*

Таким чином ми маємо дати прибуття перших поселенців Печеніг, якими були українці Правобережжя: 1640, 1646, 1653, 1654, 1659.

Московський уряд від самого початку заохочував переселення козаків. Цар Олексій Михайлович наказував не перешкоджати ні в чому народам, що поселялися, не чинити перешкод в розміщенні й влаштуванні їх поселень та оголосити його царської величності милість, що в майбутньому царською милістю *«жалованы будут».* Зрозуміло, що, отримавши дозвіл на постійне проживання, маючи пільги, поселенці захищали не тільки свої родини та майно, а й кордони Московського князівства.

Життєві умови поселян були дуже важкими через постійні напади татар-кримчаків. 1673 року «татари підходили під Печеніги» про що пише історик Є. Альбовський: *«И мы вам ввестно чиним, что в нас, Печенегах были люди воинские Татары и взяли в полон душ сто и животины отогнали...».* Так доповідали Чугуївському воєводі 28 серпня 1698 печенізькі сотники Никон та Федір Щербини [7].

Експлуатували підданих селян і своя козацька старшина. Воєвода Щетинін своєю жорстокістю посилив розбрат серед козаків. Після вступу на престол цариці Катерини II було наказано створити в слобідських полках депутацію для вітання її з коронацією *«по долгу рабства»*. Ця «рабська» залежність посилюва-

лася на Слобожанщині з плином часу, коли козацька старшина втрачала владу. Сподіваної «слободи» задніпровські козаки на вільних землях не знайшли. Тож наші пращури і воювали, і повставали, але життя не зупинялося.

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ КРАЯН

Важливим для життя слобожан було мати в селі церкву. Отже, вже 1647 року в Печенігах було зведено перший храм – Покровський, найстаріший у Печенізькому краї. 1660 будується Преображенський, у 1655-1670 роках – Миколаївський, а в 1710-1725 – Петро-Павловський. Станом на 1732 рік у Печенігах було 4 храми з парафіяльними школами.

1784 року Печеніги описані наступним чином: *«...в слободе, бывшей прежде городом, имеется укрепление наподобие шестиугольника с бастионами. Оно осыпано земляным валом. К нему прилегает с восточной стороны крутая гора Бубон с находящимся внизу заливом, с трёх сторон обнесено копаным рвом шириною в пять сажень. Внутри укрепления находятся две церкви деревянные: первая – во имя покрова пресвятой Богородицы, вторая – во имя Николая Чудотворца да в предместье – церковь верховных Апостолов Петра и Павла и четвёртая – Преображения Господня»* [8]. Із останньої почалося відродження нинішнього Свято-Преображенського храму.

У печенізьких храмах зберігалося багато церковних старовинних книг, привезених переселенцями, а також нововиданих у Росії. Парафіяни дбали про стан будівлі; відновлювали, прикрашали, купували книги та церковне начиння. Окремі поселяни робили пожертви на утримання храму. За громадські кошти, клопотанням священиків Василя Погорєлова, Петра Іваницького та парафіян Федора Кормильця, Гаврила Чоломбитька був побудований, а 1816 освячений новий кам'яний храм Преображення Господня. Стояв він на березі Дінця.

У Печенігах була також церква Всіх Скорбящих Радість для ув'язнених у печенізькій в'язниці. До середини 19 століття в Пе-

ченігах – 7 храмів. До революційного перевороту 1917 року залишалося 3 храми, після – жодного.

Первістком духовного відродження Печенізького краю стало відкриття 1993 року в пристосованому приміщенні молитовного дому. 7 липня 1999 було освячене місце для нового храму. 7 серпня 2001 на честь Преображення Господня відбулося його освячення.

Як було зазначено вище, при церквах діяли парафіяльні школи. Обов'язки шкільного вчителя виконував дяк. За навчання дітей платили батьки, тому школи ще називалися народними. Деяким учням навчання давалося особливо важко, бо тоді вчили дітей не по звуковому, як тепер, а по букво-складовому способу, і назви букв були церковно-слов'янські, не а, б, в… а – аз, буки, вєді… Якщо дитина не розуміла, втомлювалася, відволікалася, дяк карав її різками чи ставив у куток. Але тоді це було, на жаль, звичне покарання для дітей за непослух.

ОСВІТА

Загалом печенізька освіта має велику історію, складну і багатогранну, сповнену яскравих сторінок натхненної праці, яка розпочинається з 1727 року. Того року в Печенігах була заснована 4-класна церковно-парафіяльна школа, в якій навчалися тільки діти заможних селян. Згодом у слободі відкриваються дві церковно-парафіяльні, дві двокласні школи і вище навчальне училище. Всього в цих школах навчалося близько 350 учнів.

У перші роки Радянської влади освіта стала доступною для всіх дітей. 1921 року в Печенігах була відкрита одна середня школа, три семирічних і одна початкова школа, у яких навчалося понад 700 учнів. Із 1923 року при всіх школах функціонували групи для ліквідації неписьменності, у яких особлива увага приділялася ліквідації неписьменності дорослого населення. 1924 лише при середній школі було чотири таких групи, де навчалося 155 дорослих.

1936 в Печенігах збудована нова двоповерхова школа, директором якої став Ю. Я. Сотник. Під час воєнних дій за визволення

Печенізька середня школа та її директор Ситник Ю. Я.

Печеніг школа була зруйнована, але 1943 року, після визволення селища, під керівництвом директора Письменницького І. Ф. була відновлена.

У перші післявоєнні роки більшість вчителів у Печенігах працювали тимчасово, бо як тільки виникала можливість повернутися в рідні міста і села, вони від'їздили. 1951 року 10 клас закінчили 10 дівчат різного віку. Серед них перша медалістка – Зара Шкрогаль, яка закінчила школу з золотою медаллю.

На початку 60-х в двох пристосованих для навчання приміщеннях школи в дві зміни навчалося понад 1000 учнів, працювало 60 педагогів. Поставало питання будівництва нового приміщення. Така ідея виникла у новопризначеного директора Матяша М. І. На жаль, хвороба не дала можливості втілити в життя цей задум й будівництво нової школи розпочалося тільки 1987 року завдяки наполегливості директора школи Бондаренка І. Д.

26 січня 1998 у селищі було справжнє свято: введення в дію першої черги новобудови.

2001 року до введених раніше 17 навчальних кабінетів додалися ще 8, бібліотека, актовий зал, їдальня і два спортивних зала. Учні стали навчатися в одну зміну в новому приміщенні.

Відкриття новозбудованої Печенізької середньої школи. 1998

2002 року школі було присвоєно ім’я видатного художника, який народився у Печенігах і юність якого пройшла на Слобожанщині, Генріха Іполитовича Семирадського (Henryk Hektor Siemiradzki) (1843-1902). 1 вересня 2004 будівництво школи було завершено й того ж року вона реорганізована в ліцей імені Семирадського Печенізької районної ради Харківської області. 2002 року в Печенігах Семирадському встановлено єдиний у світі пам’ятник.

Він народився у Печенігах (тоді Ново-Білгород) в родині військового лікаря польського походження Семирадського Іполита Ялитеровича (Єлифтеровича) (1805-1879) та його дружини Михайлини (уродж. Пружинської. Юність Генріха пройшла в Харкові, де він навчався у 2-й гімназії, а 1864 року закінчив фізико-математичний факультет Харківського імператорського університету. Рівень викладання мистецьких наук у гімназії був на високому рівні. Особливо образотворчого, адже вчителем малювання був один із знаних українських художників-педагогів Д. І. Безперчий, який навчався в Петербурзькій Академії мистецтв у знаменитого Карла Брюллова. У некролозі на його смерть М. Ф. Сумцов писав: *«Талантливый в художественном отношении юноша мог под руководством Дм. Ив. пойти далеко, как это доказал знаменитый Семирадский, которым Дми-*

трий Иванович чрезвычайно гордился, как своим учеником» [10, с. 74]. Інший знаний його вихованець – один із видатних майстрів української національної школи живопису, творчість якого є однією з вершин українського образотворчого мистецтва, художник-пейзажист С. І. Васильківський (1854-1917).

НОВОБІЛГОРОДСЬКИЙ КАТОРЖНИЙ ЦЕНТРАЛ

В історію колишньої російської імперії, а може, й світову, Печеніги ввійшли сумнозвісним Новобілгородським каторжним політичним централом, який разом із другим таким же – Новоборисоглібським (с. Андріївка Балаклійського району) було відкрито 1875 року. Очевидно головним ініціатором їхнього створення був шеф жандармів Мєзєнцев, прихильник найжорстокішої розправи з учасниками революційного руху, незадоволений пом'якшеним режимом політичної каторги на Карі в 60-70-х роках. Вважаючи за краще поки що не вживати ніяких дій для зміни режиму на Карі він і створив каторжні політичні централи, встановивши там особливий режим за зразком Алєксєєвського равеліну [11, с. 293-303].

Пам'ятник Генріху Семирадському в Печенігах

Приводом для відкриття політичних централів стали події, що виникли під час виконання обряду прилюдної страти над Папіним та Плотніковим, що були засуджені в справі Долгушина. Для того, щоб зробити покарання більш суворим, міністр внутрішніх справ (за згодою міністра юстиції) попросив у Александра ІІ дозволу ув'язнити обох в'язнів в яку-небудь центральну в'язницю замість засилання їх на Кару. Цар дав такий дозвіл, додавши, щоб засуджені були ув'язнені в різні в'язниці. Врешті вони були направлені у дві тимчасові каторжні в'язниці за 40 і 60 верст від Харкова, а саме в Новобілгородську та Новоборисоглібську (Печенізьку й Андріївську). Відомо, що в'язнями перших політичних каторжних централів у період 1875-1880 років були найбільш відомі революціонери того часу.

Одиночні камери в Новобілгородській в'язниці нагадували карцери. За описом колишнього в'язня довжина камери була 4 аршини. Умеблювання складалося із ліжка, столу у вигляді дошки, вмонтованої в стіну, нерухомої табуретки та «параші». Через невелике вікно під самою стелею, нижні шибки якого були пофарбовані ліловою фарбою, світло в камеру майже не проникало.. На койці ні матраца, ні ковдри, ні подушки – лише шматок тканини, а в'язень прикривався на ніч своїми штаньми. «Вночі – пекельний сон на голих дошках; скоцюрблені, опутані ланцюгами і задерев'янілі від холоду члени – і ні шматка, хоч би соломи, яка завжди знайдеться до послуг останньої бездомної собаки».

М. Гарнет наводить деякі свідчення і про саму тюрму. На просторій ділянці землі, обнесеній стінами, стояло декілька споруд. У центрі ділянки в кам'яному корпусі в загальних камерах були ув'язнені кримінальні каторжани. Окрім цього центрального приміщення, було кілька інших – кам'яних, в яких містилися майстерні, кухня, пральня, лазня, лікарня і по обидва боки центрального приміщення – два корпуси з одиночними камерами.

Крім жахливих умов, тяжким покаранням для ув'язнених була заборона розумової та будь-якої фізичної праці, що приводило до душевних захворювань та передчасної смерті. Не допомогли

ні бунти, ні голодування. Після вбивства шефа жандармів Мєзєнцева та харківського генерал-губернатора Кропоткіна режим став іще більш суворим, особливо в Новобілгородському централі. Голова комісії тюремного перетворення Грот назвав наслідки тюремного режиму «истребительными и гибельными» та застерігав про можливості відкритого спротиву людей, поставлених в такі умови. Після смерті Мєзєнцева, харківський губернатор, підводячи підсумки оцінки режиму, установленого в централах, писав міністру внутрішніх справ: «Нравственная пытка, выносимая

Печенізький краєзнавчий музей (колишній Новобілгородський каторжний централ)

политическими арестантами от одиночного заключения, так велика... что я не могу не высказаться против продолжения содержания их в одиночном заключении» [11, с. 299].

Та попри все закрили централи тільки у листопаді 1880 року за ініціативою Лорис-Мелікова не з причин гуманності, а через побоювання протесту прогресивної молоді ближнього Харкова» [11, с. 303].

У радянський час на території колишнього централу частково була розміщена машино-тракторна станція (МТС), а після війни – поліклініка, стаціонарна лікарня з пологовим відділенням та іншими службами медичного напрямку.

Наприкінці XX ст. на протилежній стороні вулиці збудована нова двоповерхова лікарня, а в сумнозвісному каторжному централі, за ініціативи мешканців селища та підтримки голови Печенізької адміністрації С. І. Мотузного, у квітні 2002 року розміщений Краєзнавчий музей ім. Т. А. Суліми [12]. На сьогодні – це наша гордість.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. .Василенко П. Печеніги : [іст.-краєзн. нарис] / П.Василенко – Х. : Харків. друк. №16, 1996. – 231 с.

2. Описаніе Харьковской епархіи. Отделѣніе 4. Харьковъ. Въ Университетской Типографіи. 1857.

3. Основьяненко Г. Ф.. Фенюшка. Современникъ. Т. XXII. Санктпетербургъ. Тип. К. Фишера. 1841. С. 1-57.

4. Объявленіи о купчихъ къ №36 Санкт-Петербургскихъ вѣдомостей. Въ пятницу маія 4 дня 1806 года. URL:

https://vivaldi.nlr.ru/pn000115252/view/?#page=67

5. Объявленіи о купчихъ къ № 36 Санкт-Петербургскихъ вѣдомостей. Въ пятницу сентября 8 дня 1805 года. URL: https://vivaldi.nlr.ru/pn000115251/view/?#page=644

6. Объявленіи о купчихъ къ № 36 Санкт-Петербургскихъ вѣдомостей. Во вторникъ іюля 18 дня 1805 года. URL: https://vivaldi.nlr.ru/pn000115251/view/?#page=571

7. Є. Альбовський. «Історія Харківського Слобідського козачого полку». Харків, журнал «Прапор», 1990, №7-10.

8. Іоан Сорока. «Православні Печеніги 1993 – 2013 рр.».

9. Вікіпедія. Семирадський, Генріх Іполитович URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D1%80%D1%96%D1%85_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9

10. Сумцов М. Ф. Безперчий Д. И. : Харьковский художник: Некролог».

URL: https://drive.google.com/file/d/0BwISoVJXAtVxMXpwVzRMR1hzM2c/view?resourcekey=0-1P82eN_XAmg4EwqwY9v-FQ

11. Гарнет М. Н.. История царской тюрмы. Т. 3 1870-1900. М. 1961. Госиздат юрид. лит. URL: https://istoriki.su/uploads/Gernet_M_N_Istoria_tsarskoy_tyurmy_V_pyati_tomakh_Izd_3-e_Tom_3_1870__1900_1961.pdf

12. Сулима Т. А. Историко-памятные даты поселка Печенеги / Т. А. Сулима, [краєзнавець, організатор музейн. справи]. – Печеніги, [не пізніше 1996]. – 11 с. – Машинопис. – Фонд Печеніз. ЦРБ.

Іващенко Ю. М.

КВИТОК НА ПОТЯГ ДО ПІЗИ

«Шановні пані та панове, наш поїзд Trenitalia прямує від станції «аеропорт Ф'юмічіно» до станції «Терміні», час у дорозі 32 хвилини. Просимо вас приготувати квитки для перевірки, гарної вам подорожі», – приємний дикторський голос порушив тишу потяга, що пропливав серед мальовничих краєвидів.

Потрібно дістати квиток, який недбало поклав до рюкзака кілька хвилин тому. Чого тільки немає, в тому рюкзаку!.. Щоб нічого не забути та не загубити, вкладаєш до нього всяку всячину, а потім шукаєш потрібну річ, іноді годинами. Ось і зараз, де ж він? Куди його засунув? Чи до листів від Маріо, які зберігаються вже понад двадцять років і зараз узяв кілька з них з собою у подорож до Риму? Чи може тут, у підручнику італійської мови? Чи в розмовнику? Треба витрусити з нього все, аж ось, є щось.

Із книжки випав квиток на поїзд «Терміні – Ф'юмічіно», датований 17 травня 1997 року. «Здоров, друже!.. Якими вітрами тебе сюди занесло?». Цей шматочок картону пролежав у розмовнику 22 з половиною роки, відтоді, коли востаннє повертаючись з Італії я залишив його між сторінок книжки, однієї з тих, яку мандрівники беруть з собою у закордонну подорож. Потому розмовник ліг на полицю бібліотеки обсерваторії, і лише кілька днів тому був прихоплений з собою у поїздку… Та хіба хтось мав час хоча б зазирнути в нього за всі минулі роки?

Приголомшений знахідкою, кладу перед собою обидва квитки: сьогоднішній та з минулого. Хто ви, панове, чи ви брати, чи може друзі, чи просто вам немає один до одного ніякого діла? Але попри все є одна річ, яка вас безперечно єднає: на вас стоять відмітки часу, так би мовити, моменти валідації, які визначають період вашої дійсності, після спливу якого ви перетворюєтесь на клапті макулатури. Але чому ж тоді так тріпоче серце, коли тримаєш вас обох поряд?

Звідкіля взялися ці емоції? Невже у своєму поважному віці, коли мав би вже мало чому дивуватись, тебе можуть зворушити якісь два клаптики паперу, на яких надруковані ціни в 14 тисяч лір та 14 євро відповідно? Чи може справа в трьох нулях, які просто закреслили, а решта залишилась незмінною? Або може тебе хвилює те, що за 22 роки в твоєму житті, чи в житті взагалі, хтось закреслив щось вагоме, чого більше ніколи не повернути? Твою молодість, наприклад, твоїх близьких чи друзів, яких більше немає, або любов, що полетіла за вітром…

Упродовж всього існування цивілізації людський розум переймався питанням сенсу нашого буття. Відповідь на нього пролягає через глибокі знання про будову Всесвіту, в якому ми живемо, і який (з цим погоджуються і фізики, і філософи) має дві форми існування: простір і час.

З простором нам усе зрозуміло: взяв рулетку і міряй. А з часом набагато складніше, бо, виявляється, він пливе по-різному. Все було просто і ясно в науці про Всесвіт, аж поки не з'явився Енштейн зі своєю теорією відносності. І як же тоді нам, істотам розумним, але неминуче обмеженим, усвідомити роль часу в нашому існуванні?

Час пливе по-різному, швидкість його плину різна в дитинстві, юності, зрілому віці і старості. Ми усвідомлюємо це не одразу, а лише тоді, коли згодом, подумки повертаючись назад у минуле, починаємо ловити себе на тому, що з роками наша пам'ять все частіше робить помилки. Ми плутаємо дати і події, але мало цим переймаємося, бо, доживши до сивини, розповідаємо юній слухацькій аудиторії свою версію про сенс життя: колись було набагато краще, ніж зараз. При цьому не забуваємо додати щире побажання «хай ваше майбутнє життя буде не таким важким, яке було у нас», не зрозумівши головного: юних слухачів цікавлять не наші емоції, а неупереджена правда з чіткою хронологією. Саме такого уроку мудрості вони від нас і чекають, бо підсвідомо схильні нам вірити. Та не дай Боже комусь зловживати цією довірою, перекручуючи факти або просто замовчуючи праду. Учорашні діти з часом подорослішають і нікому не пробачать перекресленої історії та фальшивих ідолів.

Вони самі дадуть собі раду і розірвуть це замкнуте коло марного пошуку сенсу життя. Якщо, засвоївши уроки попередніх поколінь, навчаться залишати після себе правду у вигляді документів, що нестимуть беземоційні свідчення про минулі обставини та події. З часом вага таких документів зростатиме в геометричній прогресії, аж поки вони не перетворяться на безцінні листи з минулої вічністі…

Але поки є пів години, щоб почитати книжку. Спеціально до мого попереднього візиту в Італію свої мемуари написав ветеран Другої Світової – медик Восьмої армії Італійського корпусу, який піклувався пораненими італійцями в госпіталі №2 міста Харкова. Розпочинається розповідь присвятою:

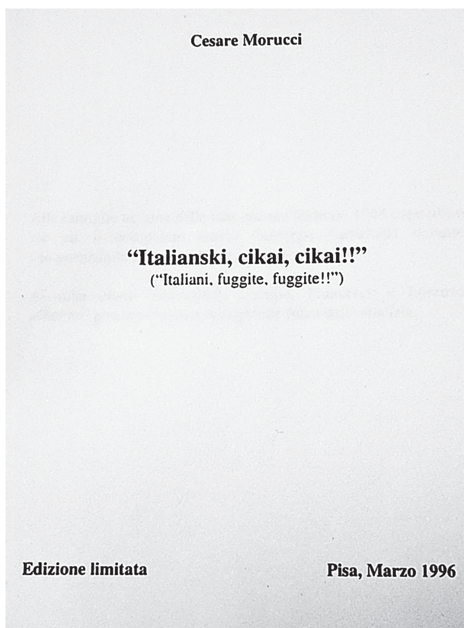

Cesare Morucci

"Italianski, cikai, cikai!!"
("Italiani, fuggite, fuggite!!")

Edizione limitata

Pisa, Marzo 1996

Титульна сторінка мемуарів Чезаре Моруччі «Італійці, тікай, тікай», Піза, березень 1996

«Українським селянам, які в лютому 1943 року прихистили мене та мого покійного друга Джузеппе Санталучію під час нескінченної втечі з Харкова до Ніжина».

Що ж, поки є пів години у поїзді, можна ще раз перечитати. Моїм співвітчизникам пропоную власний переклад вибраних сторінок.

* * *

ВЕРЕСЕНЬ 1942 р. – ПРИЇЗД ДО ХАРКОВА

Протягом багатьох годин військовий потяг їхав українською територією. Місце призначення: Харків. Місто лежить приблизно за 200 кілометрів від фронту на річці Дон.

Мені було 25 років, я мав диплом магістра, свідоцтво про зарахування на курс іноземних мов на Венеціанському факультеті та ступінь капрала.

- Будьте готові, - наказав командир взводу, заглянувши до нашого купе, - через 20 хвилин ми зійдемо на станції Харків. У цьому місті ми відновимо лікарню, покинуту радами, і будемо приймати поранених з фронту на річці Дон.

Я вже був готовий. Перевірив, чи на місці останній лист від Розетти, моєї нареченої, що лежав у кишені куртки. Листи від мами були в рюкзаку.

Я витягнув гаманець, відкрив його і ще раз подивився на фото батька.

- Хто це? - запитав товариш, що сидів праворуч.

- Мій батько.

- Чому ти постійно на нього дивишся?

- Його вбили. Було йому лише 36 років. Коли він помер, мені було всього 13.

Я заплакав. Товариш затих, мої сльози приголомшили його..

Після нескінченних пожовклих лісів і неосяжних просторів безплідних полів, під вічно-сірим небом з'явилися перші будинки на околиці Харкова.

Свисток, і поїзд зупинився. Ми вийшли. Станція кишіла італійськими та німецькими військами.

А українці? Я побачив лише декілька жінок, які прямували підмітати тротуари під навісами.

У ХАРКІВСЬКІЙ ЛІКАРНІ

Строєм, з рюкзаками за плечима, ми дісталися до місця призначення.

На площі перед лікарнею на нас дивились українські жінки, діти та старі люди; у їхніх поглядах я побачив суміш цікавості та страху.

Глянувши на фасад лікарні, я отетерів від здивування: в моїй уяві він був саме таким, як та будівля в Скансано, куди доправили тіло мого вбитого батька.

Комендант, перш ніж зайти в будівлю, наголосив:

- Це лікарня, де вас будуть викликати на операції; тут ви будете приймати і доглядати поранених з фронту. Зараз вам належить відновити коридори, спальні, кухні, ванні кімнати, операційні, амбулаторії. Життя багатьох наших співвітчизників значною мірою залежатиме від вашої турботи та вашого почуття обов'язку.

Увійшовши до будівлі, ми були глибоко вражені тотальним спустошенням.

Росіяни, перш ніж покинути її, знищили все і зокрема найважливіше медичне обладнання.

НЕЗАБУТНЯ ДРУЖБА

Одного ранку, зайшовши в інтендантську, біля свого столу я побачив колегу по службі.

Приємно здивований, я привітався:

- Моруччі Чезаре, – представився я протягаючи руку.

- Джузеппе Санталучія, – відповів колега потиснувши її.

- Звідки ти?

- З Пізи.

- Напевно, маєш науковий ступінь. Який?

- Маю ступінь магістра, а також я вступив на факультет іноземних мов у Венеціанському університеті. А ти?

- Я зарахований на юридичний факультет, хотів би стати юристом.

Ми сіли. В цей час зайшов офіцер і доручив нам якусь роботу.

- А якщо детальніше?

- Я народився в Скансано 9 березня 1917 року. Скансано знаходиться в провінції Гроссето і відоме завдяки вину Мореліно.

- А чому ти зараз живеш у Пізі?

До кабінету увійшов лікар.

- Будь ласка, дайте мені картку рядового Чечіоні.

- Чечіоні? Це тут? – запитав я тихим голосом через сильні емоції.

Офіцер не почув, мій новий колега також.

Санталучія взяв необхідну форму з папки та передав офіцеру, той забрав її і вийшов з кабінету.

Я виглянув у вікно. Небо незмінно залишалось сірим.

Санталучія прочитав на моєму обличчі збентеження та безвихідь:

- Тут восени сонця ніколи не буває.

- Сподіватимемось, сніг не прийде до нас у гості занадто рано!.

ГОСПІТАЛЬ ГОТОВИЙ

Після реставрації будівлі були організовані всі служби для забезпечення функціонування госпіталя. Були упорядковані кабінети, остаточно обладнані гуртожитки для поранених та хворих. Окремо був офіс, що відав складом; він забезпечував наші повсякденні потреби. Хоча продуктів харчування трохи бракувало, але там були олія, томатний соус, борошно, печиво, м'ясні консерви, тунець, анчоуси, сир та інші.

Складом завідували офіцер та три солдати. Вони приймали продукти та передавали їх на кухню.

Також був поштовий підрозділ для ведення кореспонденції з командуванням Восьмої армії та для обробки вхідних і вихідних листів до Італії. Нарешті, функціонувало управління, яке забезпечувало подекадні виплати офіцерам та солдатам.

Але листи з дому були для нас значно бажанішими за якісь там гроші; вони повертали нас подумки до ідеального домашнього життя в родині. Винятково відповідально було організовано роботу з підготовки приміщень, де ми мали приймати солдатів, які, поранені та стомлені від тривалого перебування в окопах, потребували постійного догляду та відпочинку.

Кожен блок складався з команди кваліфікованих асистентів лікарів та молодшого персоналу, до обов'язків якого входило заповнення медичної картки кожного пацієнта. Найкращі кімнати ми призначили для госпіталізації поранених та хворих, виділивши їм все можливе: аптечку, ліжко для медичних оглядів, кілька стільців та стіл.

По завершенню цієї підготовчої роботи мене призначили фельдшером в підпорядкування медичному капітану з Комо із завданням підготувати медичну документацію для кожного солдата, приписаного до нашого відділення. В них я мав записувати загальну інформацію про госпіталізованого, а саме, місце і дату народження та військовий підрозділ.

Крім того, я мав допомагати капітану під час оглядів постраждалих чи хворих, щоб записувати діагнози та екстрені призначення.

Поруч з нами постійно був медбрат, готовий допомогти лікареві у разі негайної потреби та організувати доставку ліків.

Двоярусні ліжка, на жаль, так і не доставили. Тому в гуртожитку ми розклали солому на випадок надзвичайних ситуацій. Також потрібно було налагодити систему обігріву кімнат. Для цього ми використовували дров'яні печі, подібні до тих, які ми мали в Італії.

У цей період реставраційних робіт у лікарні я часто бачився з Санталучією, але, через завантаженність терміновими роботами, не було змоги навіть перекинутись словами.

ЗНОВУ РАЗОМ

Весь допоміжний медперсонал поселили в гуртожиток. Санталучія та я знову опинились поруч.

Госпіталь був готовий. Сніг у Харкові вже випав, та про поранених, однак, не було жодної чутки. Тому я та Санталучія часто мали нагоду вийти на прогулянку. Ми залишались недалеко від лікарні, бо остерігалися засідки. Хоча місцеві діти не боялись нас, навіть відвідували й жодного разу ми не відмовили їм у частці свого раціону.

В останню неділю листопада, одразу після полудня, ми з Санталучією вирушили у звільнення. Бліде полуденне сонце спонукало нас прогулятись до скверу. Сніг прибрали.

- Чому, Чезаре, ти переїхав до Пізи?

- Так би мовити, з сімейних причин, – відповів я.

- Чи можу я знати ці причини?

- Це довга, і перш за все, болюча історія.

До нас підійшла старенька і простягла руку. Я дістав із кишені пальто сантіно і подав їй. Вона поцілувала мою руку і благословила.

- Давай сядемо на он ту лавку, і ти розкажеш мені свою довгу історію,- сказав Джузеппе щойно ми зайшли до скверу.

Якась дитина дивилася на нас посміхаючись.

- Мого батька звали Аттіліо, він народився в Скансано.

- Де й помер?

- Так, він помер у 1930 році за загадкових обставин. Мені було всього 13, а моєму братові Франческо – 12. Батько, вважаючи, що зможе

уникнути Першої світової війни, одружився на моїй мамі, Олені Пінзі, в 1915 році. Йому був 21, а мамі 17. Одначе його призвали, і чотири дуже довгі роки йому довелося пройти через труднощі та небезпеку тієї війни. Я народився 9 березня 1917, через рік, у червні, народився мій брат Франческо.

- Чим твій батько займався?

- Він був фермером.

Санталучія не зміг приховати подив. Тим часом похмура сіра хмара поглинула бліде сонце.

- Продовжуй, – попросив мене Джузеппе.

- Батько повернувся до Скансано 1919 року і відновив роботу на фермі. Ми мали невеличку ділянку землі, якої було недостатньо для утримання сім'ї. А потім батько пішов поденно працювати в інші господарства. Мама дуже хвилювалася, бо батько чотири рази хворів на запалення легенів під час війни. Із цієї причини вона хотіла, щоб батько змінив роботу.

Я подивився на годинник, була 14. Озирнувшись, помітив, що всі поспіхом покидають сквер. Але чому? Не роздумуючи, ми також швидко повернулись до лікарні. І неначе за помахом чаклуна, щойно ми перетнули поріг, повалив лапатий сніг.

ГОСПІТАЛЬ ВСЕ ЩЕ ПОРОЖНІЙ

Щойно ми повернулися зі скверу, нас покликали медбрати грати в карти.

- Не бажаєте зіграти партію в брісколу?

Ми охоче погодились, хоча постійно програвали.

- Чому б нам не зіграти в мітлу? – запропонував Джузеппе.

- З радістю, – хором відповіли обидва медбрати.

Джузеппе вже роздав карти на «перші руки», коли хтось запитав:

- Хто такий Моруччі Чезаре?

- Я, - відповів повернувши голову.

Це був листоноша. На війні не буває свята чи вихідних.

Він вручив мені листа. З почерку я одразу зрозумів, що його відправила моя Розетта ... Я розхвилювався.

- Іди і насолоджуйся, – сказав мені Джузеппе, – ми поновимо гру після того, як ти прочитаєш листа.

Я відійшов на кілька метрів. Коли повернувся за гральний стіл, Санталучія проголосив:

- Ти є вчителем початкових класів, ти є студентом університету, і головне - заручений. Вітаю!

Я був на сьомому небі і серцем в Пізі. Не міг дочекатися закінчення гри, щоб негайно піти і написати своїй дівчині.

19 ГРУДНЯ 1942 – ПРИБУЛИ ПОРАНЕНІ

Російський наступ розпочався в середині грудня.

Італійські дивізії Коссерія, Кунеензе, Равенна, Торіно і Джулія оборонялись від стрімкого наступу росіян, які зміцнились людьми та оснащенням.

Зима значною мірою допомагала Радам, звиклим до суворого клімату: лише за три дні вони відвоювали Ростов і завдали німецьким та італійським військам великих проблем, змушуючи їх відступити. Тим часом добре оснащена російська армія, що складалася зі спецназу і була захищена багатьма літаками з неба, взяла напрямок на Київ, головне місто України. Цим контрнаступом, несподіваним і блискавичним, росіянам вдалося відвернути загрозу, що нависла над Москвою. І як тільки Київ впаде, вони вдарять по Харкову, промисловому місту.

19 грудня 1942 року до нашого госпіталю прибули перші поранені, які належали до різних армій, дислокованих на річці Дон. На їхніх обличчях були втома, страждання, неспокій, всі можливі недуги, спричинені тривалим перебуванням у глибоких траншеях, вологих та промерзлих, що постійно обстрілювались ворожою артилерією та раптово нависаючими літаками, які спускались в піке на наші війська, роз'єднані і зневірені.

Тож в госпіталі закипіла робота з фізичного та морального відновлення кожного пацієнта. Поранених та хворих розподіляли по різних відділеннях, і медпрацівники ретельно узгоджували між собою всі процедури.

У нашому відділенні хворих і поранених було близько тридцяти, так само як і в інших відділеннях. Ми відразу призначили їм місця, і я записував в медичну документацію основні дані, необхідні для кожного госпіталізованого пацієнта. Потім медичний працівник викликав їх на ім'я для огляду. Я вкладав медичний висновок у папку. Медбрат брав до відома терапію, призначену кожному пацієнту, щоб потім практикувати її.

Частими були випадки отиту, гінгівіту, бронхіту, пневмонії, а також обмороження першого, другого та третього ступенів, особливо нижніх кінцівок. У цьому випадку потерпілого негайно перевозили до однієї з наших більш спеціалізованих лікарень, що була не дуже далеко від госпіталю.

Але ці бідолахи також потребували набагато якіснішого харчування, такого як масло, сир пармезан, салямі, коньяк, грапа, яких нам не вистачало. І подумати тільки, що наші склади були заповнені ними, та незабаром ми їх знищили, щоб не дати їм потрапити в руки ворога, який з кожним днем просувався все швидше. Однак у нас був хліб, багато макаронів, молока, а також не бракувало м'ясних консервів.

Перші кілька днів були важкими, поки ми не адаптувались до нової роботи. Постраждалі почали почуватись краще завдяки турботі відповідального та достатнього персоналу, а також завдяки комфорту оточення. Я намагався задовольняти всі їхні потреби, робив усе, щоб підбадьорити та підтримати їх морально.

Ми часто говорили про Італію, їхні сім'ї та можливість побачити їх знову незабаром, скориставшись заслуженою відпусткою на одужання або остаточним поверненням додому. Поступово оточення стало для них більш мирним, більш привітним, майже звичним.

Після деяких ефективних методів лікування частина пацієнтів була відправлена назад до Італії, і тому мала щастя ніколи не повертатися до Росії, оскільки за короткий час військова ситуація швидко змінилася як на фронті, який тримали італійці, так і на тому, який тримали німецькі війська. Болісно було усві-

домлювати, що вони так швидко капітулювали перед ударом російських армій, підкріплених свіжими силами, які стали більш енергійними та рішучими до боротьби завдяки суворості звичної для них російської зими. Таким чином, мрія Гітлера про окупацію Москви, як це вдалося Наполеону 131 рік тому, остаточно провалилась.

Для Гітлера все пішло набагато гірше, оскільки він навіть не пізнав радості побачити Красну площу в Москві. Його війська зупинились десь за 60-70 кілометрів від радянської столиці; але з падінням спочатку Ростова, а потім Сталінграда, завоювання Москви залишилося лише міражем.

СІЧЕНЬ 1943 – «ГЕНЕРАЛ ЗИМА»

А тим часом «генерал Зима» наступав. У січні переважаючі російські війська розбили італійські та німецькі армії. Удар був сильним. Італійці та німці були змушені відступити, їхні оборонні лінії були прорвані. І ми звинувачували одне одного в цій поразці.

На початку лютого 1943 року німецька армія генерала фон Паулюса, триста тисяч чоловік, була змушена здатися під Сталінградом. Своїм контрнаступом росіяни уникли ризику побачити, як Москва потрапляє в руки німців. Але наші прекрасні дивізії зазнали жахливого удару. Сили були не рівними, та раз по раз ми демонстрували мужність і героїзм. Проте значна перевага засобів і людей, які звикли до смертельної російської зимової погоди, взяла над нами верх. Нічна температура постійно коливалась у межах 20-35 градусів морозу, іноді сягаючи навіть 44. На передовій, де вирував бій, було 70-160 обморожених щоночі.

Наше обладнання, одяг та взуття були непридатні для тієї зимової погоди. В результаті наші підрозділи втратили близько шістдесяти тисяч чоловік.

СТАЛІНГРАД, що символізував ім'я Сталіна та російської влади, не міг і не повинен був здатися. Бо всі знали, що Сталінград – це наріжний камінь усієї війни. Німці, які вже перебували за шістдесят кілометрів від Москви, були впевнені, що як тільки місто Сталін-

град остаточно потрапить у їхні руки, тоді й столиця Росії буде приречена. З цієї причини німці зосередили найкращі війська навколо Сталінграда і доручили їх видатному керівнику - генералу фон Паулюсу. Під своїм командуванням він мав триста тисяч чоловік, ударну масу танків, найсильніших та найпотужніших на той момент, та вражаючу вогневу силу. Але росіяни, які протистояли натиску німецьких та італійських збройних сил, з приходом «генерала Зима» перейшли до контрнаступу, спочатку повільного але завзятого, а потім непереборного.

Весь великий військовий апарат, що був у розпорядженні генерала фон Паулюса, зрештою зазнав краху, і Сталінградом остаточно оволоділи переможні російські війська. Німецькі та італійські військові, після доблесного але марного опору, були змушені поспішно відступити.

Славні італійські дивізії, такі як Торіно, Коссерія, Сфорцеска і Пасубіо, все ще намагалися чинити опір, але багатьох залишили на полях мертвими та пораненими. Тільки Джулія ще з місяць залишалася на своїх позиціях, щоб не дати окриленим російським військам піти на північ і взяти наші альпійські війська в залізний кулак. Та згодом і вона була змушена здатися.

Російське командування оцінило доблесть наших солдатів і надало їм почесний титул «ЧЕСТЬ ЗБРОЇ».

3 ЛЮТОГО 1943 р. – ПРОЩАВАЙ ГОСПІТАЛЬ

У перших числах лютого 1943 року ад'ютант госпіталю зібрав увесь персонал і повідомив, що російські війська, які взяли гору на річці Дон під Сталінградом, прямують на Київ, отже вони були готові оточити Харків протягом десяти-п'ятнадцять днів. Німецьке командування, яке все ще очолювало нашу дислокацію, неодноразово відмовлялось причепити до своїх поїздів два-три вагони на прохання вивезти в тил весь персонал госпіталю, включно з пораненими.

Сказавши це, ад'ютант запропонував усім бажаючим рушити в довгий похід снігами щоб не потрапити до котла оточення,

який мав зачинитись приблизно за двадцять-тридцять кілометрів від міста. Приблизно шістдесят із нас прийняли його пропозицію, серед них я та мій близький друг Санталучія. До нас також приєднались двоє медиків.

Нам видали запаси їжі (печиво, дві-три банки м'ясних консервів) та інші необхідні речі. Перед від'їздом ми з Санталучією одяглись тепліше в товсті чисто вовняні речі, що нам прислали з дому (вони були виготовлені з великою любов'ю нашими матерями): джемпер і грубі шкарпетки, довга білизна, рукавички, балаклави. У війську нам видавали лише сіро-зелену форму, яка не відповідала ні клімату, ні місцевості. Не кажучи вже про взуття, яке від постійного контакту зі снігом просочилося вологою. Із цієї причини наші ноги завжди були в холоді.

Підготувавшись таким чином, під командуванням двох офіцерів, ми рушили з надією якнайшвидше втекти з Харкова, міста, що наразі перебувало під загрозою. Щойно ми вирушили, як літаки почали бомбардувати залізничну станцію та північні околиці міста. Ми пришвидшили ходу, закинувши на плечі рюкзаки, в яких були лише отриманий провіант та особисті речі.

Покидаючи місто, ми чули вигуки місцевих мешканців, які зрозуміли наші наміри:

- Italianski, cikai, cikai !! (Італійці, тікай, тікай !!)

ПЕРШІ ЕТАПИ ДОВГОГО МАРШУ З ХАРКОВА ДО НІЖИНА

Ми з Санталучією розпочаличали свій довгий трансфер. Перші п'ять-шість днів ми постійно рухались прискорено: пройшли кілька командних постів, де отримали достатньо провіанту щоб не померти з голоду: печиво, м'ясні консерви і нічого більше.

Після кількох днів трохи набравшись досвіду пішої ходи нескінченим російським степом, ми спробували пристати до наших моторизованих колон, які часом нас наздоганяли; але всі вони казали, що мають дуже суворий наказ нікого не брати. Однак порадили нам непомітно покинути групу і зупинятися дорогою в українських селянських оселях.

Згодом ми з Санталучією усвідомили, що наша примітивна група поступово втратила кількох чоловік, і тому ми теж подумали над тим, щоб відколотись. Отож одного разу, не викликаючи жодних підозр, ми повільно рушили в кінець колони та за першої сприятливої нагоди покинули її.

На наступному командному пункті ми зустріли чергового карабінера. Я заговорив до нього, почувши знайомий тосканський акцент, і він сказав мені, що з Ареццо. Ми відразу побратались і поговорили відверто.

Він повідомив нам деяку інформацію про район, в якому ми перебували, і дав поради, як поводитись у найближчі дні, запевнивши, що найкраще було б проситися на ночівлю в хатах, розкиданих вздовж дороги. Так ми і зробили.

ПОБЛИЗУ ХОРОЛУ

Ми з Джузеппе залишились самі. Запропонований маршрут не був складним. Ми йшли слідами, залишеними нашими моторизованими колонами, які легко було ідентифікувати на снігу. Холод був для нас найбільшою перешкодою.

"Перш ніж настане ніч, зупиніться в селі", – рекомендував карабінер з Ареццо. «І на цьому шляху ніколи не зупиняйтеся більше ніж на кілька хвилин, якщо ви не хочете бути замороженими».

Не впадаючи у відчай та не втрачаючи надію, ми йшли мовчки, залишивши в балаклавах лише дуже вузьку щілину. Мені хотілось за будь-яку ціну побачити своїх маму, дівчину, брата.

- Допоможи мені, батьку, – подумки повторював я, – я хочу знову прийти, щоб покласти квітку та пролити сльозу на твою могилу в Скансано.

Ми просувалися наче роботи.

- Давай, Чезаре, я чекаю на тебе. Ти знаєш, я безмежно люблю тебе. Вибач мені, якщо цього разу я змусила тебе страждати. Будь мужнім, я з тобою.

У ті хвилини я бачив перед собою образ Розетти і чув, як вона говорить в моєму серці. І мої сили відновлювались.

Десь о 16-й годині ми побачили село. Санталучія мовчки вказав на нього правою рукою в рукавиці, ніби хотів сказати: «Ось воно, зупинімось тут».

Дійшовши до села, ми нерішуче зайшли до хати. Селяни, які сиділи біля печі, були здивовані, почувши наші недолугі фрази, що супроводжувались пояснювальними жестами. Після початкового передбачуваного страху та невпевненості, вони прийняли нас і виявились неймовірно гостинними.

Ми не налякали їх ще й тому, що в нас не було рушниць чи холодної зброї; водночас на наших рукавах були великі помітні знаки Червоного Хреста, зрозумілі для старших мешканців. Тоді господарі подали нам знак сісти біля столу, а під час обіду запропонували те, що зазвичай готували собі. Для нас, не ївших багато годин, згодилося все. Вони пригостили нас супом, хлібом, омлетом та квасолею.

В якості напою запропонували нам воду та пристойне вино, яке ми пили вперше. Зроблене з яблук, водночас воно було чудовим, нагадувало нам про далеку батьківщину.

ДВІ НОЧІ В СЕЛЯНСЬКІЙ ХАТІ

По обіді менших дітей вклали спати. Посиденьки біля печі були недовгими, всі розуміли як ми втомились. Нам постелили два матраци у своєрідній вітальні і дали товсті вовняні ковдри. Гаряча вечеря, вино і тепло печі, що рознеслося по всій хаті, сприяли негайному сну.

Вранці, коли ми з Санталучією встали, жінки метушились на кухні. На столі вже були хліб, якісь коржі та кілька чашок. Коли встали дорослі, ми обмінялися ранковим вітанням – італійською та російською. Тим часом жінки наповнили чашки гарячим молоком та кавою і запропонували їх також і нам.

Поснідавши, ми зібрались іти. Ми подякували усім за доброту та родинну гостинність, відчинили двері, але лапатий сніг змусив нас залишитись. Побачивши це, господар хати відверто привітно запропонував нам залишитися на довше. Цей жест наповнив мою душу емоціями та вдячністю, і я забув про небезпеку

бути схопленим або переданим російській армії. Обов'язок повернутись до Італії за будь-яку ціну відійшов на другий план.

Усміхнені обличчя дітей, увага людей похилого віку та жінок, затишна домашня метушня змусили мене заново відчути домівку і враз прогнали зі свідомості образ війни.

- Як би було приємно жити отак, у мирі з усіма, під прапором солідарності та добра, – подумав я.

Санталучія підійшов до вікна, відсунув завісу і радісно вигукнув:

- Чезаре, подивись, як іде сніг!

Я теж підійшов до вікна. Блискучі сніжинки майже закрили все довкола.

- Після смерті батька, – запитав він мене несподівано, - що ви робили? Залишилися в Гроссето?

- Ми намагалися триматись, але труднощі наростали з кожним днем. Батько був незамінним. Зрештою, ми довірились людям, які заявляли, що вони друзі, хоча насправді не були такими. Через кілька місяців мама продала ресторан, виручена сума дозволила нам жити гідно. Ми пробули в Гроссето ще п'ять років. Потім мама одружилась. А в 1935 році ми переїхали до Пізи, де народився мій брат Оріо.

Санталучія більше не розпитував мене, та я продовжував:

- У Пізі, за порадою мого двоюрідного брата, я відновив навчання, і в 1940, у віці 23 роки, закінчив магістратуру в Пізанському університеті.

Трирічний хлопчик потягнув мене за куртку, я посміхнувся і подарував йому святу листівку. Він був у захваті. Я взяв його і притулив обличчя до його пухких щічок, хлопчик відсахнувся. Моя жорстка борода вжалила його.

- Було б добре поголитися, – сказав я Санталучії, поставивши дитину на підлогу.

В обід ми намагалися подолати мовний бар'єр. Ми показали фотографії наших рідних і з великим інтересом розглядали ікони, що висіли на стінах. Недовіра, що спочатку домінувала, поступово перетворилась на симпатію, а потім на відверту сердечність.

О 15 годині сніг перестав іти, але на той час вже було б нерозум-

но відновлювати марш. Люди похилого віку своїми жестами дали зрозуміти нам, що ми повинні були вирушити наступного дня.

Знову нас оточувало родинне тепло. Вкотре я відчув близькість батька.

Напевне, він завжди був зі мною.

ДРУГИЙ ЕТАП СНІГАМИ

Рано вранці ми зібрались відновити похід. Сніг знищив колію, прокладену нашими машинами.

- Хорол, Хорол, – повторювали ми, звертаючись до господарів, які вийшли нас привітати. Вони зрозуміли і широкими жестами рук вказали напрямок руху. Почалася ще одна пригода. Одинокі в цьому безмежному степу, беззахисні перед будь-якою небезпекою, постійно насторожі. Непросто було прикритися від холодного вітру, який жалив нас. Мало користі було від старих вовняних ковдр, які ми забрали зі складу коли вирушали до Ніжина. Іноді ми знімали рукавички щоб потерти замерзлі руки. Трохи розігрівши їх, ми продовжували подорож із більшою енергією та новою надією.

За кілька кілометрів Санталучія випередив мене; на його рюкзаку привертав увагу великий червоний хрест. В моїй уяві він асоціювався із знаменитим Червоним наметом генерала Нобіле.

Торуючи дорогу крізь сніг, я уявляв себе малим в нашому ресторані в Гроссето. Тоді мені було 11 років. Я прочитав на сторінках «Телеграфу» публікацію про нову експедицію на Північний полюс, організовану Нобіле, яка майже повністю складалась з італійців і яка мала досягти полюсу на борту дирижабля «Італія». З нетерпінням стежив я за подіями в Червоному наметі після того, як капсула відірвалась від дирижабля, що зник у полярному небі. Персонажем, що найбільше вразив мою уяву, був моторист Натале Чечоні, який під час падіння капсули зламав ногу.

Тепер вже я брів снігами в Україні. Мені уявлялося, як Чечоні страждає від сильного болю в Червоному наметі. Потім, немов на екрані моєї пам'яті, з'явилося радісне обличчя радиста Б'джі, який після багатьох спроб встиг надіслати повідомлення раді-

опередавачем, що дивним чином йому вдалося відремонтувати.

Я прискорив темп і обігнав Санталучію. Раз-по-раз я вдивлявся в небо, ніби шукав літак, що зумів приземлитися біля Червоного намету.

Я задихався. Мені здалося, що я чую драматичну розмову між генералом Нобіле, Б'яджі та Чечоні. Я зупинився.

Санталучія наказав мені йти, і я рушив далі.

Б'яджі та Чечоні хотіли, щоб генерал Нобіле сів на єдине вільне місце в літаку.

Голова моя опустилась, я знову почав задихатися.

Весь світ був стурбований долею Червоного намету. Мені пригадалась напруга, в якій постійно перебували відвідувачі нашого ресторану. Врешті-решт до намету дістався криголам «Красін», і тому Натале Чечоні також вдалося врятувати.

Ми глянули на годинник, була майже 16-та година:

- Як тільки побачимо село, зупиняємось.

За кілька хвилин ми помітили хату і зупинились щоб попроситися на ночівлю. Підійшовши до дверей, постукали. Ми вже навчилися представляти себе. Кожного разу нам вдавалося пояснити що нам треба, і нас розуміли без будь-яких труднощів.

Двері відчинила дівчина, вона була сама в будинку. Поки ми намагалися пояснити чого хочемо, прийшла мати. Вся в сльозах, вона тримала в руках загорнуту у фартух криваву масу. Повернувшись до дочки, вона промовила:

- Це італійці!

Вона розгорнула пакунок. Словами та жестами дала нам зрозуміти, що напередодні ввечері вони дали прихисток італійським солдатам, які вночі забили і розчленили теля та зникли не попрощавшись.

Це був шок! Ми не були винні в тому що сталося, але ми були італійцями, тому я сказав Санталучії не наполягати на ночівлі. Мене дуже вразила реакція жінки на нашу появу серед ночі. Удвох з Санталучією ми дуже шкодували за тим що сталося, тому негайно пішли шукати іншу нагоду щоб не ризикувати і не ночува-

ти під відкритим небом. На щастя, страшна новина ще не поширилася серед мешканців села.

Дійшовши до протилежного краю села, ми постукали до іншої хати. Члени сім'ї порадились і майже відразу запропонували нам стільці біля печі щоб ми могли зігрітися. З настанням темряви жінки на кухні накрили стіл і запросили нас повечеряти разом з ними. Нас пригостили квасолевим супом, рагу з м'яса кролика та картоплі, свіжим хлібом та яблучним вином, до якого ми звикли. Запропонували нам трохи горіхів. Час від часу ми обмінювались кількома словами, і в підсумку розуміли одні одного, оскільки італійців тут бачили дуже часто. Атмосфера стала майже звичною.

Після вечері, як і в інших селах, малих дітей поклали спати. Невдовзі і ми пішли до призначеної нам кімнати для нічного відпочинку. Перед тим як заснути, Санталучія зауважив:

- Чому ти сьогодні був таким неспокійним, коли ми йшли до Хоролу?

Я розповів йому про Червоний намет, а потім про свою зустріч з Натале Чечоні на початку 1929 року в Грессето, де у нього були родичі.

- Мені було 12, і я, порадившись з мамою, приніс йому прекрасний букет квітів до будинку, в якому він поселився. Він прийняв мене дуже сердечно, оцінивши мій жест, а потім запитав: «Ким ти хочеш стати коли виростеш?».

- "Я хотів би носити форму льотчика", – відповів я швидко і впевнено.

- "Ну, тепер ти ще маленький. Коли ти виростеш, пам'ятай мене, і коли прийде час, я зроблю все, щоб допомогти тобі".

- Ми поцілувались і попрощались. Деякий час я передавав йому свої вітання до Риму, на вулицю Віа делле Міліціє, де він жив. Але коли мій батько помер 1930 року, для мене прекрасні ілюзії юності зникли назавжди.

- Надобраніч, Чезаре.

- Надобраніч.

ПОБЛИЗУ ЛУБЕН

Зранку знову пішов сніг. Хвилювання, якого він додав, змусило проковтнути сніданок, що нам старано приготували хазяї. Десь за годину сніг перестав падати. Ми подякували сердечно і знову вирушили в дорогу. З надією, що добрий Господь допоможе нам, ми вкотре опинились серед величезної білої безодні. Часто дезорієнтовані через відсутність будь-яких міток чи орієнтирів, ми блукали з надією натрапити на вкриті снігом сліди від наших машин що відступали. А потім, після ретельного обстеження, ми покладались на здоровий глузд і Боже Провидіння, які завжди нам допомагали.

Через кілька годин ходи знову почав падати сніг. Він все сипав і сипав, покриваючи нас аж до щиколоток. «Це кінець», – подумав я страшенно наляканий. «Тату, допоможи нам, якщо зможеш», – благав я.

Незабаром сталося диво, бо до нас приєдналися двоє солдатів, які їхали на санях, запряжених конями.

Навіть сніг, ніби за магією, перестав падати.

Побачивши нас самих, втомлених і переляканих, вони зупинились і запропонували нам приєднатися. Ми і мріяти не могли про таке. Наші попутчики виявились сицилійцями. Тоді Санталучія сказав, що він з Мессіни.

Вражені цим відкриттям, усі троє обнялися мов давні друзі. І справді, їхня дружба упродовж усього шляху кріпла та міцніла.

Доїхавши до найближчого села, ми, як і зазвичай, зупинились щоб попроситися на ніч. Нас прихистили у двох хатах що стояли поруч одна одної.

Разом з новими товаришами-сицилійцями ми рано вранці знову рушили в дорогу; на щастя цього разу сніг не падав. Ми подорожували разом ще два дні, коли наприкінці другого дня натрапили на велику групу наших.

СТАРТ НА МИРГОРОД

Вранці ми отримали в обозі провіант, який нам надала прибула італійська мілітаризована колона. Двоє сицилійців, які були

досвідченіші за нас з Санталучією, вивідали інформацію від солдат колони, що серед прибулих є ще кілька сицилійців.

Вони попросилися поговорити з земляками, радісно сміялися та обнімалися. Далеко від рідної Сицилії відразу порозрозумілися та отримали місце в моторизованій колоні. Кращої долі для них не могло й бути. Трохи подумавши, ми з Санталучією також скористалися цією нагодою.

Проблема санок і двох кобил була вирішена просто – вони дістались нам. Ми довго дякували і запропонували навзаєм що могли. На прощання обнялися та обмінялися теплими побажаннями на майбутнє.

Повернувшись до села, ми запитали господаря чи можемо залишитися ще на день-два, щоб звикнутись з кобилами, яких ми знали лише по іменам – Ізабелла та Морелла; однак ми не знали, як вони поведуться з нами й хотіли, щоб вони трохи звикли до нас.

Першого дня ми гладили їх гриви і чистили щоб стати ближчими, давали їм багато сіна та іншого корму. Потім я одяг на них попругу, вудила і поводи, наче ми збираємось вирушати. Звичайно, вони зрозуміли, що ми не були старими хазяями, і те, що опинились в не поганих руках.

По обіді ми попросили господаря показати нам, як запрягти кобил до саней, оскільки ніколи такого не робили. Не дивно, що ми уважно спостерігали за всіма операціями, які демонстрував селянин.

Вранці, коли ми встали, жінки, молоді і старші, метушились на кухні. Поки одні накривали на стіл, найстаріша з них поралась біля печі, готуючи сніданок. Аж ось вона підійшла до нас і вручила нам на дорогу пакунок, в якому були два великих млинці. Ми встали дякуючи, та коли ми наблизились до неї, то побачили сльози на її очах. Ми запитали російською:

- MAMA, POCEMU ’PLAKAL? – (Мамо, чому плакати?).

Жінка зрозуміла. З сусідньої шухляди вона дістала фотографії, серед яких відібрала одну щоб показати нам:

- VOT OHH MOI SJN VIENNJI - (Це мій син-військовий)

- NEIMIET IZVIESTIE – (немає новин)

- OT MNOGO VREMIA – (тривалий час).

Ми підбадьорили її як могли, поцілували, обійняли. Посиділи ще кілька хвилин з родиною, ніби ми були їхні родичі. Подякувавши всім, ми пішли готувати кобил до початку нового дня, невідомого та непередбачуваного.

Кобили вже поїли і напились. День обіцяв гарну погоду, ми рушили.

Селяни, які нас приймали, дивились нам услід, а ми махали їм хустками та руками, допоки їхні силуети не зникли серед степу.

ПОБЛИЗУ МИРГОРОДА

Незважаючи на небезпеку, в санях я почувався щасливим. Зрештою, здійснилася моя давня мрія дитинства – мати коня. А тепер у мене було їх аж два. І я відчував, що вони мене люблять.

На цих двох кобил ми з Санталучією покладали всі надії. Небезпека і безмежний степ більше не лякали нас. Здебільшого ми просувалися на повній швидкості, проте, якщо потрібно було пришвидшити темп або йти повільніше щоб дати трохи відпочити тваринам, досить було потягнути за повід. І добрі слухняні кобили негайно реагували на наші команди.

Коли ввечері зупинялись по хатах на ночівлю, заводили кобил до стайні і контролювали, щоб їх добре нагодували. На той момент кобили вже навчились нас пізнавали: мали чудовий слух, і як тільки ми входили до стайні, вітали нас гучним іржанням. У відповідь ми гладили їх, давали сіно і воду.

Вранці, попоравши коней (це був мій обов'язок), я повернувся на кухню. Санталучія вже допивав каву, однак сидів поруч, допоки я не закінчу снідати. Я почувався ніби вдома. Чуйність та доброзичливість цих селянських сімей ніколи більше не полишала моє серце. Українські селяни ставились до нас прихильно, бо розуміли, що ми не добровольці й знаходимося на їхній землі як завойовники через примус наших правителів.

Під час допитів росіяни запитували кожного полоненного італіця:

- Ви фашист чи звичайний солдат, і тому змушені були їхати сюди воювати? Якщо вас справді змусили, то крикніть «ГЕТЬ ДУЧЕ!».

Як мені розповідали поранені, які лікувались в нашому харківському госпіталі, тих, хто вигукував «Геть дуче!», відпускали. А тих, хто відмовлявся, відправляли до концтаборів. Все це відбувалося вздовж лінії фронту, тим часом в тилу розуміння та щедрість українських селян врятували тисячі італійців від холоду та голоду.

Ми знову вирушили в дорогу. Знову перед нами пролягала величезна замерзла рівнина, яка таїла численні ризики, небезпеку та невідоме майбутнє. Знову нас охопив холод і сум. Час від часу траплялись протяжні ліси. В небі ширяли здоровенні птахи, які літали високо у пошуках їжі, готові накинутись на замерзлі у снігу туші тварин або напівзариті людські тіла.

Однак тепер справи пішли трохи краще: ми вже були не самі. У нас була компанія двох кобил, які відволікали нас, бо ми мали правити ними та годувати під час маршу. Вони вже давно звикли до наших ласкавих жестів та голосу.

Залишався страх попасти в полон до партизанів. Але ми ніколи їх не зустрічали, і сім'ї, які нас приймали, ніколи не думали повідомляти їм про нашу присутність.

Кобили здавались невтомними. Одне за одним ми проїхали чимало сіл та кілька містечок. Якщо ці центри були важливі, ми зупинялися, в іншому разі (якщо час і сонце дозволяли) продовжували наш похід.

Звичайно, ми робили все, щоб надміру не стомлювати наших хороших кобил. Ми покривали їх мішками та старими ковдрами, які селяни люб'язно подарували нам. Ці мішки та ковдри якнайкраще захищали їх від лютого морозу.

Ми не знали, як довго це триватиме, але сподівалися дістатись якогось командного пункту, отримати інформацію і довідатись, скільки ще нам доведеться йти до безпечного місця. Та коли в містечках ми не знаходили правдоподібні відповіді на свої

запитання, ми продовжуваили подорож. Все знову ставало одноманітним, однаковим: самотність, сніг, мороз і сильний холодний вітер, що перехоплював дихання.

ПРИБУТТЯ ДО НІЖИНА

Під час останніх поїздок на санях ми їхали мовчки. Дорогою майже ніхто не траплявся і нас оточував безмежний білий сніг. Подумки я повертався до Гроссето, до свого ресторану. Уявляв, як сиджу за столом, перечитуючи спортивну хроніку «Телеграфу Ліворно».

Я був великим шанувальником велоспорту. Іноді, сидячи в санях поряд з Санталучією, я марив, ніби нас наздоганяють Беллоні, Джірарденго чи великий Бінда.

Альфредо Бінда, чемпіон світу, був кумиром моєї юності. Я уявляв собі його фотографію з посвятою, яку він надіслав мені у відповідь на вітальний лист.

Потім сніг, холод, страх збитися з шляху прогнали ці спогади.

Того дня, а це було вже на початку березня, Ізабелла та Морелла стомились ще до полудня. Та, на щастя, за поворотом ми побачили перед собою велике місто. Кобили відновили швидкість, і десь за двадцять хвилин ми досягли населеного пункту. Це було місто Ніжин.

Зрозуміло, тут був командний пункт. Площа буквально кишіла солдатами, переважно італійськими, які прибували звідусіль.

- Ти, Чезаре, не кидай саней, а я подивлюсь що тут коїться, – сказав мені Санталучія. Я зійшов з саней і, не відпускаючи поводи, підійшов до кобил щоб погладити та підбадьорити їх.

- На що ти чекаєш? – запитав мене один солдат.

- На друга, який пішов шукати командний пункт.

- Навіщо? Ідіть на станцію, там стоїть поїзд, який сьогодні відвезе нас назад до Італії.

Я перелякався.

- До Італії? – недовірливо запитав я.

- Так, до Італії, – підтвердив солдат віддаляючись.

Я згорав від нетерпіння але не залишив своє місце в очікуванні Санталучії. А через кілька хвилин побачив його, він сяяв від ща-

стя. «Тож це правда. Ми повертаємось до Італії», – подумав я.

- Чезаре, усі поранені з нашого госпіталю вже тут. Сьогодні ввечері вони поїдуть поїздом до Італії, і ми також будемо з ними.

В ейфорії ми обнялися. «Дякую, тату», – я заплакав. Санталучія пояснив, що поранених сюди перевезли німецьким поїздом.

- Щось чути про сицилійців, з якими ми розлучились? - спитав я Джузеппе.

- Відомо лише, що вони поїхали на північ, ніхто не знає що з ними трапилось. Але зараз ходімо звідси прямо до вокзалу.

По дорозі до станції ми зустрічали сотні солдат різних національностей. Тут, у Ніжині, були німці, поляки, румуни, угорці, італійці – жива мішанина людей, не пов'язаних між собою людськими та політичними справами.

Ми також бачили сотні коней, втомлених, знесилених, схудлих, задубілих від холоду. Вони були результатом грабунку українських селян з боку нашого війська що відступало. Ці коні, які більше не були потрібні, продавались за зниженими цінами тому, хто платив заявлену ціну. Наші кобили Ізабелла та Морелла розділили цю долю. Сам наш ад'ютант-майор збагрив їх.

Бідні та дорогі звірі! Ми залишали їх із глибоким та невтішним жалем. Їм ми завдячували своїм життям.

Ми рушили на вокзал. На платформі стояв санітарний поїзд, увесь розмальований червоними хрестами. В ньому розміщували поранених з нашого госпіталю. Я представився нашому капітану. Вражений, він запитав:

- Як ти сюди потрапив?

Та не давши мені часу відповісти, відразу наказав:

- Це наш вагон. Знайдіть місце і приходьте негайно допомагати.

Я підкорився. Санталучії не було, він теж пішов до свого медичного капітана.

Влаштувати поранених було не складно. Очі в них іскрились радістю, бо вони поверталися на батьківщину. У сутінках я визирнув у вікно щоб зберегти в пам'яті неповторні образи тієї засніженої землі, яку розривала війна.

Я нічого не побачив. Згадка про ночівлі в селянських хатах заполонила мене, і я почав невтішно плакати. Мені раптом захотілось обійняти кожного з тих українців, які ставились до нас як до дітей чи як до братів. Капітан почув мої ридання:

- Що з тобою, Моруччі, чому ти плачеш? А, радість від повернення додому?

Я продовжував ридати. Якщо справді колись настане Потойбіччя, я сподіваюся, що одного разу зустріну всіх цих людей з селянських хат, щоб подякувати їм, знову обняти їх, виказати їм всю свою повагу та вдячність.

Свисток поїзда змусив мене отямитися. Поїзд рушив.

- Прощавай, Україно. Ти назавжди залишишся в моєму серці.

Мене покликали до пораненого. Поспіхом витерши сльози, я став до роботи.

ПОВЕРНЕННЯ В ІТАЛІЮ - ВІПІТЕНО

- Та чи направду все це?, – перепитував я сам себе, коли поїзд залишив позаду СРСР, потім Угорщину і, нарешті, Австрію.

Мене лякала думка, що я можу марити. Я подивився на поранених, глянув на годинник, але кошмар не відпускав мене. Повернувся страх нескінченного засніженого степу, засідок, в які ми могли потрапити коли тікали.

Кілька разів я був на межі божевілля.

- І зрештою, невже все це було насправді? – не вгамовувався я.

Коли поїзд перетнув Бреннеро, ми нарешті знову змогли помилуватися нашими чарівними пейзажами. Перед нашими просвітлілими очима пробігали густі ліси з величезними покрученими стовбурами; потім зелені пасовища, де повільно паслися тварини.

Раптом потяг сповільнився, і я прочитав “СТАНЦІЯ ВІПІТЕНО”.

Поїзд зупинився.

* * *

Поїзд зупинився. Я зійшов на крайній платформі станції Терміні. Навколо панувала знайома метушня: хтось прибував, хтось

від'їжджав, когось проводжали, інших зустрічали. Хтось стрімголов біг пероном щоб встигнути на поїзд. Головне – не сплутати їх та не потрапити не за призначенням.

Та хто з нас не мріяв сплутати потяг, щоб потрапити не за призначенням, тільки не в просторі, а в часі? Щоб хоч на мить зануритися в минуле, в дитинство, в юність, коли трава була зеленіша, а дівчата гарнішими? З роками, чим далі ми в часі від тих далеких подій, минуле набуває в нашій пам'яті винятково приємного забарвлення, і навіть пережите горе не затьмарить цієї ідилії.

Не стало винятком і життя Чезаре Моруччі, який до останніх днів повертався уві сні в безмежні поля Слобожанщини, вкриті снігом, і до глибокої старості його мучила совість, помножена на вимушений статус агресора, за некомпесовану гостинність з боку українських селян, які врятували життя йому та багатьом його співвітчизникам.

Ще до нашої першої і єдиної зустрічі, він надіслав мені поштою книжку своїх спогадів, благаючи мене донести до нащадків тих селян свою подяку.

Та якщо розглядати спогади Моруччі не як сповідь, а як розповідь свідка, можна віднайти відповіді на питання, про які нам ніколи не розповідали ні батьки, ні вчителі. Уважний український читач обов'язково відкриє для себе щось нове.

Плануючи зустріч з Чезаре Моруччі в травні 1997, 11 березня того року я вирушив до Харкова, щоб зняти відео про місто, яким свого часу ходив наш герой. Мою душу переповнювало наївне бажання молодості відшукати будинок колишнього госпіталю №2 Восьмої Італійської армії, зробити фото та подарувати їх Моруччі.

Символічно, що в подорожі мене супроводжував мій батько, Микола Маркович, член спілки журналістів України, пенсіонер. Перебуваючи постійно за кермом, я доручив йому камеру, і завдяки його міцним рукам та орлиному погляду репортера в домашньому архіві назавжди залишились відбитки Слобожанщини кінця двадцятого століття. Так, завдяки одному італійському ветерану війни, я збагатив власні знання про свою рідну країну, яку можна все життя вивчати, та неможливо вивчити.

Єдиною вказівкою на місцезнаходження госпіталю в мемурарах Моруччі була річка та парк. І мені здавалось тоді, що цього було цілком достатньо. На нічному небі стрімко набувала яскравості комета Гейла-Боппа, найяскравіша комета століття. Її жовто-блакитний хвіст вселяв впевненість в успіх місії.

В Харкові нам допомагали як могли харків'яни, особливо люди літнього віку. Я звертався до них з комічним запитанням «пробачте, а де в Харкові річка?». Моя наївна але щира розповідь не могла не викликати посмішку, та жоден з тих, хто пережив ту війну, не зміг би пройти мимо. В їхніх очах ми з батьком бачили сльози, сльози спогадів про жахливе дитинство та скалічену юність, ті ж самі сльози, що були на очах Моруччі, коли він згадував Харків.

А будинок госпіталю біля річки? Навіть якби він якимось дивом уцілів після тотального бомбардування та після двох окупацій німцями, виявилось, що в Харкові аж 3 великих ріки і численні малі річки, а також десятки парків. Тому відшукати упродовж 2 днів бодай якийсь натяк на розташування колишнього госпіталю було безнадійною справою. Цілком можливо, що сад Шевченка є саме тим парком, яким гуляли Чезаре та Санталучія; в такому разі госпіталь мав бути зовсім поруч. Можливо у приміщенні, де згодом була школа. Залишимо це питання харків'янам.

Дорога назад до Києва пролягала через Хорол, далі по трасі, але в 5 кілометрах від неї, були Лубни. Батько навмисне знімав дорожні знаки з топонімами, вони були найкращими геодезичними знаками вздовж маршруту.

10 травня 1997 року літак приземлився в аеропорту Пізи. Перш ніж їхати до університету, мої колеги одразу відвезли мене до будинку, де мешкав Чезаре Моруччі. Ми обнялися в привітанні. Я подарував Чезаре касету з відзнятим відео про пербування в Харкові та про подорож маршрутом, яким він колись відступав. Цього разу в його очах не було сліз; вони світились радістю зустрічі з юністю, яку не викреслити з пам'яті, та вже ніколи не повернути…

* * *

Чезаре Моручі (ліворуч)
та Маріо Катастіні, Піза, 1995 рік

Перебування в Італії 1997 року було знаковим у моєму житті. Відвідавши Пізу, я вирушив до Венеції на винятково важливу міжнародну конференцію з астрономії. Там, на острові Сан Джорджіо Маджоре, в залах Фундації Чіні, були оголошені результати роботи штучного супутника Гіппаркос, внаслідок чого у світі зникла ціла наука – астрометрія. Робота багатьох поколінь астрометристів, які століттями укладали небесну систему координат, була на 2 порядки покращена завдяки телескопу, що спостерігав із-за меж земної атмосфери.

Для мене, астрометриста за освітою, це стало поштовхом до роздумів щодо подальших перспектив особистих астрономічних спостережень. Саме там і тоді, на Сан Джорджіо Маджоре в травні 1997, виникла ідея започаткувати новий астрономічний проєкт в Україні, який згодом приніс нові відкриття небесних тіл та цілу когорту небесних назв, пов’язаних з Україною та Італією.

Але про це вже наступного разу…

Каленюк С. П.

ДОСЛІДНИК ГІРНИЧОГО ДОНБАСУ МИКОЛА АВРАМОВ

В історії промислового Донбасу Микола Федорович Аврамов лишився як першовідкривач вугілля в Лисячій балці, навколо якої сформувалося місто Лисичанськ. У балці він організував рудник, де вперше було запроваджено добування вугілля промисловим способом і транспортування його далеким споживачам. Це саме та Лисяча балка, де вперше в Російській імперії 1796 року запрацювала вугільна шахта. Цьогоріч Лисичанськ може святкувати 225-річчя першої вугільної шахти України. Крім того Аврамов на Донбасі відкрив поклади не лише вугілля, а й залізної руди, мармуроподібного вапняку, прояви золота й срібла, інші корисні копалини.

На Донбасі він не лише знайшов корисні копалини, але й визначив місця для заводів з їх переробки, і вже можна припустити з великою імовірністю, саме він був творцем гідротехнічної системи Луганського чавуноливарного заводу. Однак про його талант організатора промислового виробництва гірничої галузі України не згадується. Взагалі про нього дуже мало відомо – з’явився на Донбасі в 1790 і десь зник після 1796 року. А звідки взявся, куди подівся? Про нього навіть немає статті у Вікіпедії, і не лише в українській, а й в російській, хоча він багато зробив для розвитку металургії і гірничої справи і в Росії, і в Україні.

З РОДУ УРАЛЬСЬКИХ МЕТАЛУРГІВ

Народився Микола Аврамов 1748 року в сім’ї тобольських дворян, які займалися гірничими справами, а точніше, металургією. Його дід Іван Васильович походив із тобольських дітей боярських, в гірничій службі був з 1718. Дід і батько Іван Федорович певний час були управителями Кам’янського казенного

чавуноливарного заводу на Уралі [1, с. 4, 5]. Є згадки про гіттенфервалтера Якова Аврамова, який був управителем Верхньо-Туринського заводу 1780 року. Схоже, що був він або дядьком, або братом Миколі Аврамову.

Очевидно, дома Миколка отримав непогану освіту, бо вже з дванадцяти років поступив на гірничу службу, розпочавши її 26 листопада 1761 пробірним учнем, з 5 серпня 1764 зарахований у відання *Канцелярії Головного заводів правління* унтершихтмейстером 2-го класу, а з 25 квітня 1765 – 1-го класу. *Він старанно вчився у батька та інших досвідчених майстрів. Молодий лаборант на практиці застосовував набуті знання: «найден им в самом городе Екатеринбурхе весьма не убогого содержания золотой рудник и объявлен бывшему тогда Главным Командором генерал-майору Ирману, за что учинить ему особенное награждение»* [2, с. 36].

Діяльність Аврамова досліджував доктор історичних наук Тулісов Євген Станіславович. Його докторська дисертація «Управление горнозаводской промышленностью Урала на рубеже XVIII и XIX веков» написана на матеріалах ГАСО (архів Свердловської області) [3]. *Нас більше цікавить період перебування Аврамова в Україні, тому про російський період лише коротко.*

У квітні 1765 на річці Турі, за 30 верст від Верхньотуринського чавуноливарного заводу, розпочалося будівництво Нижньотуринського «залізного» заводу, що мав виробляти «залізо» з чавуну, який поставляли три заводи Гороблагодатського округу. Керівником робіт призначили 17-річного Миколу Аврамова, якому по прибутті з Єкатеринбурга одразу присвоїли 1-й клас, у 2-му він був лише пів року. Про керівника будівництва заводу, до складу якого спочатку входили гребля зі ставом і молотова фабрика, у «формулярному списку» записано: «определен к строению вновь заводимого Нижнетуринского завода управителем, которой под ревностным его присмотром и построен в одно лето и в том же году пущен в действие 21 июня 1766 года» [4].

Навряд чи історія тогочасної металургії знає подібний завод, збудований у такий короткий термін, як Нижньотуринський. «Под

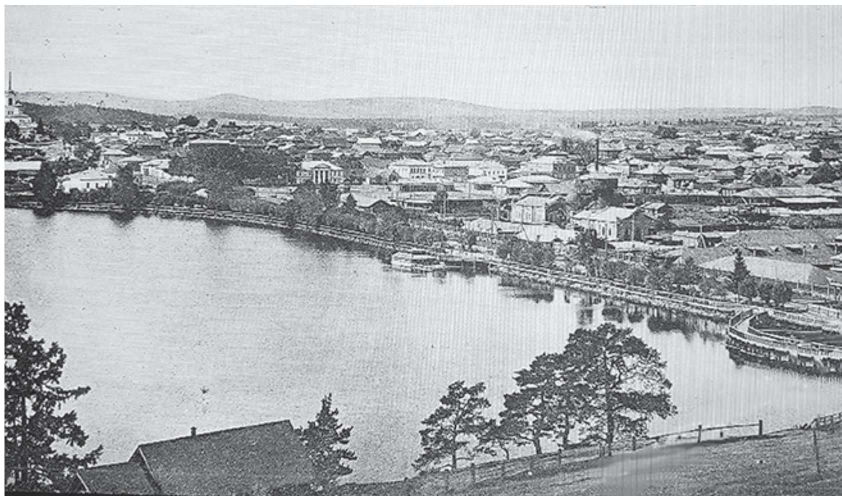

Гребля Нижньотуринського заводу, заснованого М. Аврамовим

ревностным присмотром» Аврамова завод було побудовано за рік. Неймовірно, але того ж року завод видав першу полосову розковочну сталь в кількості всього 1750 пудів. Це був початок. 1767 року було видано 39 991 пуд, а наступного року – 70 000 пудів.

Варто зауважити, що у 1765 Миколі Аврамову було лише 17 років. Будівництво заводу на Турі було першою сходинкою в його службовій кар'єрі. Але гребля була збудована так надійно, що це навіть здивувало німецького вченого, академіка П. С. Палласа, який проїздив по ній 1770 року. Адже річка Тура тоді була досить глибока, швидка і багатоводна [2, с. 36].

У цей час на Уралі було 156 казенних і приватних металургійних заводів. Усі вони мали гідросилові установки, тобто водяні двигуни [5]. Гідротехніка була основою тогочасного металургійного і машинобудівного виробництв. Життя заводу починалося з пуску першого молота чи іншого рухомого механізму. Привести в дію механізми могла вода, яка проходила через греблю. Водяне колесо на греблі було серцем будь-якого тогочасного міста-за-

вода. А гребля починалася з вирубки «чаші» майбутнього ставу. Акцентую на цьому увагу, бо вважаю, що цей досвід був використаний під час будівництва Луганського заводу.

Після чотирьох років управління Нижньотуринським заводом Аврамова 1770 підвищують до шихтмейстера та направляють реконструювати греблю і фабрику на Верхньотуринський завод. Того ж року він із завданням справився, і в 1771 його призначають скарбником при Гороблагодатському Начальстві, де він займав посаду другого члена присутствія цього Начальства. І скрізь службові характеристики були просто блискучими. 1772 року новий командир Гороблагодатських заводів Золотухін, наприклад, атестував його через чин в гитен-фервальтери (із XIV класу в XII). Але Берг-колегія таку атестацію не затвердила, визнавши це нечуваною справою. Чин гітен-фервальтера Аврамов отримав лише 1776 року [3].

ТОРУЮЧИ ШЛЯХ ДЛЯ ГАСКОЙНА

1771 року президентом Берг-колегії призначають Михайла Соймонова. Сенат доручає йому розібратися в причинах поганого стану Олонецьких заводів у Карелії, заснованих ще Петром І. Соймонов формує нову команду керівників на цих заводах. І 1772 року Аврамова переводять на Олонецькі заводи. За два роки тут було відновлено старі й відкрито нові рудники, збудовано греблю і доменні печі та новий Олександрівський завод. 5 грудня 1773 шихтмейстер «при разных должностях» Аврамов отримує звання берг-гешворена (XI клас), а в серпні 1776 – гіттен-фервальтера (X клас) з призначенням на посаду керуючого Кончезерським заводом, на якому виплавляли чавун для Олександрівського гарматного заводу. Це ті заводи, куди 1786 року призначили директором Карла Гаскойна. Незабаром доля зведе Аврамова і Гаскойна в Донецькому краї. Призначення Аврамова на Олонецькі заводи відбулося розпорядженням самого директора Берг-колегії Соймонова, що свідчить про високу репутацію Аврамова як спеціаліста.

1779 року Аврамова відрядили в Орловську губернію для проведення геологорозвідувальних робіт і пошуку місць для будівництва нових заводів, а також для огляду, складання опису і зауважень щодо приватних заводів, особливо використання лісових ресурсів. Потім служив у відомстві прокурора Берг-колегії Р. Татіщева, а з 1783 служив у Експедиції державних доходів з гірничих справ. Очевидно, працював ефективно, бо 23 лютого 1783 отримав чин колезького асесора.

1783 року прокурору Сенату князю О. Вяземському потрібен був «Звіт про заводські капітали» гірничих заводів імперії. Князю порекомендували Аврамова для виконання цієї роботи, і той обрав «гідного помічника». Аврамова викликали в Петербург, він добросовісно виконав завдання і заслужив схвалення впливового сановника.

А коли Потьомкіну знадобився спеціаліст, який міг би замінити професора М. Ліванова, що раптом захворів і не міг більше шукати вугілля й інші корисні копалини в Катеринославському намісництві, то князь Вяземський порадив Миколу Аврамова.

У червні 1790 Г. Потьомкін підписав ордер про організацію пошуково-розвідувальної експедиції для роботи в Донецькому повіті, який раніше досліджував М. Ліванов. Керівництво експедицією, яку в літературі прийнято називати Чорноморською експедицією, було покладено на колезького асесора Миколу Федоровича Аврамова [6, с. 55].

Одразу по прибутті Аврамов оглянув відомі вже на той час родовища у маєтках поміщиків Яковлєва та Штерича. Неподалік відкрив нові, в тому числі «породы кварца, содержащие богатые жилы серебра и частию золота» біля села Адріанополя. Він звертає увагу уряду, що на правому березі річки Селезня знайдено шиферний лупак «изрядной доброты, способный к выделке досок, плитный и точильный камень, годный не только к настилке полов и для построек, но и к кладке доменных горнов», а також темносиній мармур і шифер. Тоді ж у маєтках Штерича біля слобід Біла, Червоний Кут, Петровеньки було знайдено «руды по их

свойству весьма хорошие, из коих и железо может быть самое лучшее... К получению же угля в большом количестве надежда уже не сумнительна. В случае надобности уголь можно будет отправлять и для казны, как-то в крепости Ростовскую, Черкаск, Таганрог и во флот, ибо расстояние от дач Штерича до означенных мест не далее 170 верст» [7, с. 232].

На річці Білій навколо села Селезньовка Аврамов у вересні 1791 р. організував видобуток відкритим способом мармуру і вугілля та транспортування його до Кічкасу на Дніпрі, звідки доставляли в нові порти Херсон і Миколаїв. 21 вересня М. Аврамов рапортував М. Фалєєву, що з 17 липня, з дня прибуття перших робітників, по 1 вересня 1791 року ним добуто вугілля «лучшей доброти» до 12 тисяч пудів. З відомості від 20 жовтня 1791 видно, що з вересня по жовтень того ж року Аврамовим із Селезньовки до порту Кічкас було відправлено 267 хур, на яких було доставлено 15335 пудів кам'яного вугілля [8, с. 89].

ЛИСЯЧИЙ БАЙРАК

Довгий шлях до портів виявився руйнівним для вугілля, воно перетиралося на дріб'язок. Катеринославський губернатор В. Каховський ставить задачу – шукати вугілля на берегах Сіверського Дінця, щоб доставляти його водним шляхом. У рапорті Каховському 4 грудня 1992 р. Аврамов повідомляє, що «при помянутом селе Вышшем от оного вверх по Донцу верстах в четырех в казенных к тому ж селу принадлежащих дачах в боераке, называемом «Лисячьим», найден мною слой каменного угля толщиною в аршин, в длину открыто шурфами на 25 сажен, далее же за наступившими и напавшими снегозаморозками разработку производить было не можно» [9, с. 400]. Доповідає, що вугілля тут «лучшей доброты», ніж на річці Білій, залягає на глибині сажнів сім, а значить добувати його слід «по горному правилу штольнями». Штольні треба кріпити лісом, який є на лівому березі і належить обер-штер-кригс комиссару і кавалеру Фалееву. Просить вирішити питання з купівлею лісу, щоб за зиму перевезти через річку, а весною розпочати роботи.

Губернатор В. Каховський пише про ситуацію таємному радни-ку В. Попову, який готує доповіді генерал-губернатору Новоросії П. О. Зубову, а той вже доповідає імператриці. Каховський зокрема пише, що він доручив Аврамову обстежити територію навколо рік Міусу і Кальміусу, а весною він приїде на місце порадитися з Аврамовим, як зробити безперервним добування вугілля та ще й по можливості без «дальних казенних издержек» [9, с. 401].

Чи приїздив Каховський до Аврамова в Лисячий байрак невідомо, але з весни 1793 на руднику в Лисячому байраку почали добувати вугілля, прокладаючи штольні. Аврамов залишив тут свого помічника поручика Микиту Рославлєва, а сам взявся за пошукові роботи. Ще від початку він наполягав на створенні лабораторії, передавши Фалєєву список необхідного обладнання. Але смерть Потьомкіна, а за ним і самого Фалєєва пригальмували справи з лабораторією. Використовуючи підручні матеріали і засоби, він збудував будівлю лабораторії в Селєзньовці, зробив самостійно деяке обладнання. По вказівці губернатора Каховського він продовжив пошуки по Міусу і Кальміусу. Під час поїздок зібрав колекцію мінералів, яку надіслали в Петербург генерал-губернатору Новоросії П. О. Зубову.

Надсилаючи зразки цих мінералів до Петербургу, Аврамов радив, що «ежели железные руды на разработке окажутся в большом количестве, то можно на первый случай одну доменную печь и два кирпичных для ковки железа молота с одним запасным построить на речке Белой ниже мельницы (при селе Селезневке) в 1 версте 420 сажнях, где для устроения плотины имеется весьма способное место, а притом руда и уголь состоять будут при самом заводе. Для промывки найденного при деревне Адрианополь кварца на золото можно устроить небольшую промывальную фабрику, с толчиею при самой деревне на р. Мечетной. А для проплавки серебро содержащих руд устроить плавильные печи на устьях рек Утки и Селезня» [7, с. 232].

Весною 1794 на південь виїхав директор Олександрівського гарматного і Кончезарського ливарного заводів Карл (Чарльз)

Гаскойн. З ним були хімік С. Абакумов і охорона в особі прапорщика Першина і чотирьох солдат Преображенського полку. Платон Зубов писав 21 липня 1794: «Для осмотрения железных руд и каменного угля, найденных Екатеринославского наместничества в Бахмутском уезде, для испытания доброты того и другого, для составления плана о учреждении завода для снабжения орудиями и снарядами как флотов Черноморских, так и крепостей, в тамошнем крае лежащих, Ея Императорское величество позволить благоволила отправиться туда на три месяца господину статскому советнику и кавалеру Гасконию...» [10, с. 22].

Зустрілися Гаскойн з Аврамовим на руднику в урочищі Лисяча балка, де команда робітників ламала вугілля для Чорноморського флоту [10, с. 23]. *Гаскойну вугілля тут сподобалося. Без сумніву Аврамов вирушив з Гаскойном, щоб показати родовища вугілля і залізної руди та місця, придатні для будівництва заводу, зокрема, біля села Селезньовка на річці Біла. Там поблизу була залізна руда і вугілля, а в Селезньовці Аврамов уже побудував лабораторію. Відстань звідти до портового Таганрога не перевищувала 170 верст.*

Гаскойн обрав інше місце. Він вирішив будувати завод на правому березі ріки Лугані, в нижній її течії, однак на такій відстані від гирла, щоб повені не впливали на дію водяних турбін. Це місце виявилося в гирлі річки Ольхової, води якої він планував використати для регулювання рівня води, що мала крутити турбіни. Його план передбачав використання вугілля з Лисячої балки і залізної руди з околиць сіл Городища і Петровеньки. Доставляти вугілля на завод і готову продукцію у морські порти планував Сіверським Дінцем. 1802 року в клопотанні міністра фінансів Васильєва до імператора Олександра I про відзначення заслуг Аврамова серед іншого відзначено, що ним «подысканы места, способные к устроению завода на речке Лугане». Схоже, що Аврамов показав Гаскойну кілька місць. А той помилився, обравши місце не на Білій, а на Лугані, де було далеко від покладів вугілля і руди. Він понадіявся, що вдасться відновити судноплавство по Дінцю, але цього не вдалося зробити.

Пам'ятний знак про заснування першої шахти Донбасу в Лисячій балці, де М. Аврамовим було знайдено вугілля

План Гаскойна був представлений Зубовим імператриці. 14 листопада 1795 року Катерина II підписала указ «Об устроении литейного завода в Донецком уезде при речке Лугани и об учреждении ломки найденного в той стране каменного угля».

Весною 1796 почалися підготовчі роботи на будівництві заводу. Лисичанський рудник передали гірничому відомству і підпорядкували Луганському заводу. У квітні 1796, на закладеній в Лисячій балці майстровими Луганського заводу під керівництвом англійського майстра Томаса Ропера шахті, розпочався видобуток вугілля [11, с. 43]. Це була перша вугільна шахта в Росії з упорядкованим розташуванням шахт і штолень, де вперше почали добувати вугілля за правилами гірничої науки.

Після прибуття в Лисичанськ Ропера, прізвище Аврамова тут більше не зустрічається. Вважається, що його відрядження закінчилося і він повернувся на Урал.

НА ЛУГАНСЬКОМУ ЗАВОДІ

Але ще два роки Микола Аврамов залишався на будівництві Луганського заводу. Про це свідчить рапорт, відправлений влітку 1797 в Берг-колегію від Головного начальника Гороблагодатських

заводів обер-бергмейстера Петра Волкова, з проханням повернути на заводи надвірного радника Аврамова, «находящегося в Бахмуте». Берг-колегія відмовила Волкову. Очевидно Аврамов більше потрібен був на Луганському заводі. Лише 18 грудня 1797 було підписано указ про призначення Аврамова Командиром Камських заводів – Іжевського і Воткінського, передача яких йому почалася після лютого 1798 [12, с. 30]. Крім того, знайдені в архіві Свердловської області документи і формулярні списки про службу Аврамова, дозволили згадуваному вище уральському історику Є. Тулісову зробити висновок, що в цей час Аврамов служив під керівництвом Гаскойна на будівництві Луганського заводу.

Чим важливим міг займатися Аврамов на Луганському заводі, що його не відпускали ще два роки після початку будівництва заводу? Це залишається досі невідомим. Дослідники в Росії не дуже шукають відомості про Аврамова, бо Луганський завод в Україні їх не надто цікавить. Луганський історик В. О. Фесенко, який бачив у 1920-х рр. архів заводу, писав, що архів уцілів не повністю. Про Аврамова в документах після 1796 він не згадує, але навів список «английских художников», спеціалістів, яких Гаскойн долучив до будівництва заводу [13, с. 85, 97]. Серед них немає гідротехніка. Досвід спорудження гідротехнічних об'єктів мали Гаскойн і Аврамов.

Активне будівництво заводу розпочалося 1797 року. А з чого починалися подібні заводи у той час? Серцем будь-якого тогочасного міста-заводу було водяне колесо на греблі. Отже будівництво починалося зі ставу та греблі з водяними колесами, а потім гідротехнічної системи, яка регулювала потрібний рівень води. Це те, з чого починав шістнадцятирічний Микола Аврамов ще в Нижньотуринському, потім Верхньотуринському заводах.

Можливо Аврамов затримався в Луганську через те, що мав замінити Карла Гаскойна на будівництві? Адже у 1797 Павло I доручив Гаскойну обладнати Банківський монетний двір. А там справи йшли теж не дуже гарно, лише у лютому 1798 була приведена в дію мала парова машина, виготовленням якої він керу-

вав. Гаскойн був директором шести заводів у Росії, які вимагали його втручання, і більше кількох місяців на рік бути на будівництві Луганського заводу йому не випадало.

Можемо впевнено припустити, що 1797 року Аврамов займався гідротехнічною системою, яка мала подавати воду на колеса повітродувних машин доменної печі. Напевно, він робив чашу ставу, греблю, відвідні канали від ставу. До кінця 1797 року вже було побудовано повітряну піч, яка працювала на вугіллі. У ній переплавляли «не годные к употреблению чугунные снаряды и орудия» [11, с. 100]. Ось тепер Берг-колегія погодилася відпустити Аврамова на Камські заводи, де його вже з нетерпінням чекали.

НІ СЛАВИ, НІ БАГАТСТВА

У Російському державному історичному архіві зберігається клопотання міністра фінансів Васильєва до імператора Олександра I [14]. У документі, написаному в грудні 1802 р., значиться, що колезький радник Аврамов 53-років, просить «о удостоении ревностной его службы и бедного состояния…, начал службу по Горной части в Екатеринбурге, продолжил оную 42-й год, не повергаясь ни штрафам, ни подозрениям. Когда поручено ему было построить вновь заводимый, один из Гороблагодатских Железных заводов, названный Нижнетуринским, то он исполнил сие поручение в одно лето и пустил завод в действие». І далі перераховані всі його службові досягнення, зокрема в Бахмутському повіті. Варто процитувати повністю про період перебування на Донбасі.

«Произведен коллежским асессором с 1790 года августа 21 числа. По требованию князя Потемкина Таврического определен с высочайшего его соизволения от его сиятельства князя Вяземского в окрестности Бахмута для осмотра разработки железных руд, которые в Донецком уезде им найдены, также и каменный уголь во многих местах, а при том старанием его найдены кварцевые места с хрусталями того ж рода, относящиеся к благородным металлам, черный мрамор, и подысканы места,

способные к устроению завода на речке Лугане, в Бахмутском уезде в селе Вышнем найден им кряж каменного угля хорошей доброты, длиною более на шесть верст простирающийся, который уже художниками употребляется за лучшее. В 1791 году ноября 1 числа от Экспедиции о Государственных доходах представлен Правительствующим Сенатом в надворные советники с 31 декабря того же года».

Вказано, що 15 вересня 1801 року «Его Императорского Величества указом» йому було надано чин колезького радника.

Не забув міністр донести імператору, що Аврамов неодружений, не завів власного маєтку чи будинку, а з дворових людей має лише 5 чоловік. Закінчується документ так: «Имея счастье, донести Вашему Императорскому Величеству о таковой усердной и долговременной службе коллежского советника Аврамова, который изъясняет, что столь дальние переезды разорили до основания его состояние, а труды, изнурившие здоровье, не доставили ему награды – предаю участь его в Высочайшее Вашего Императорского Величества благорассмотрение».

Резолюція була: «Повелено: Его Императорским Величеством 9 декабря 1802 года выдать ему две тысячи рублей».

Наступного року Аврамова було призначено очолити департамент Гірничого начальства Єкатеринбурзьких заводів, а в 1807 р. він отримав чин обер-берг-гауптмана 5-го класу і орден Св. Анни 4 ст. Цей гірничий чин відповідав військовому чину генерала. Тож у відставці гірничий генерал Микола Аврамов скромно доживав у невеликому дерев'яному будинку в Єкатеринбурзі, у якому й помер 1811 року.

Ні слави, ні багатства, ні сім'ї не нажив Микола Федорович Аврамов.

В Єкатеринбурзі навіть вулиці його імені не лишилося. Була вулиця Аврамова, та з часом гірничого інженера Аврамова забули. Вулицю перейменували на Сапожникова, потім Марковська, 3-я Уктуська, Отрясихінська, Зиряновська, Госпітальна і, нарешті, Добролюбова.

Ні в Лисичанську, ні в Луганську теж немає вулиці, названої на честь людини, завдяки якій Лисячий Байрак перетворився на місто Лисичанськ, а село Кам'яний Брід стало Луганськом.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новиков А. В. Список управителей, смотрителей и иных чиновников Каменского казенного завода в период с 1700 по 1917 годы. – Каменск-Уральский, 2014.

2. С. Каленюк, Б. Кочешков, А. Шлемов Николай Аврамов: неизвестные страницы жизни // Уральский следопыт. – 2019. – №7.

3. Тулисов Е. С. История управления горнозаводской промышленностью Урала на рубеже XVIII и XIX веков / Тулисов Е. С.; Рос. акад. наук. Ур. отд-ние. Ин-т истории и археологии. – Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 1999.

4. РГИА. Ф. 1349, оп. 6, д. 499, л. д. 1-7. Формулярные списки чиновников Каменских, Гороблагодатских и других заводов за 1802.

5. Данилевский В. В. История гидросиловых установок России до XX века. – М.- Л.: Гос. энерг. Изд-во. 1940.

6. Новик Е. О., Пермяков В. В., Коваленко Е. Е. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна. (1700-1917); Акад. наук УССР. Ин-т геол. Наук. – Киев: Изд-во Акад. наук УССР, 1960.

7. Фесенко Вадим. Початки металюргійної промисловости на Україні (перша домна Луганського заводу). В кн.: Нариси з соціяльно-економічної історії України, т. 1. – К., 1932.

8. Подов В. І., Курило В. С. Історія Донбасу. – Держ. закл. «Луган. нац. Ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009.

9. Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. Т. 12. – Одесса, 1881.

10. ЦГАДА, ф. Бергколлегии, оп. 1, д. 1288, 239. В кн. В. И. Подов, В. С. Курило. Первенец металлургии Украины: Исторический очерк. Документы. – Луганск: Світлиця, 1998.

11. Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795-1887 гг.). Том I. Выдающиеся деятели науки и техники XVIII - XIX веков. – Луганск: Шико, 2004.

12. С. Каленюк, Б. Кочешков, А. Шлемов Николай Аврамов: неизвестные страницы жизни // Уральский следопыт. – 2019. – №8.

13. Фесенко В. А. К истории возникновения города Луганска (По материалам Окружного Архива) / В. А. Фесенко // «Радянська школа». – Луганск, 1926. – 12/52, октябрь.

14. РГИА, ф. 40, оп. 2, д. 1, л. 23-24. Всеподданнейшие доклады министра финансов по Горному департаменту за 1801-1802 гг.

Каленюк С. П., Ломако М. М.

ВІДКРИВАЧІ ВУГІЛЬНОГО ДОНБАСУ – С. ЧИРКОВ І М. ВЕПРЕЙСЬКИЙ

Донбас (скорочення від Донецький басейн) – один із найрозвинутіших промислово-енергетичних комплексів України зі значними природними ресурсами. Уперше, ще 1829 року, Донецький кряж із басейном, який є «вместилищем металлов и каменного угля», порівняв Є. П. Ковалевський [1, с. 5].

Першими шукати в цьому басейні кам'яне вугілля, метали та інші корисні копалини почали капітан Бахмутського гарнізону Семен Кирилович Чирков і ландрат Микита Борисович Вепрейський. 1721 року вони знайшли вугілля і залізну руду в околицях Бахмутських соляних заводів. Зразки відправили в Камер-колегію, звідки 20 січня 1722 вони поступили до Берг-колегії. Це була перша офіційна інформація про знайдені в Донбасі кам'яне вугілля і залізну руду. Подія заслуговує стати початком зародження промислового Донбасу. Однак про відкривачів «вмістилища металів і кам'яного вугілля» відомо мало. Ця стаття є першою спробою зібрати розрізнену інформацію про першовідкривачів вугільного Донбасу та скласти з окремих фактів цілісну картину, як мозаїчне панно із окремих фрагментів.

ПЕТРО І й Є. КОВАЛЕВСЬКИЙ

Про те, що у Донбасі є вугілля і залізо, знали, ще до появи тут монгольської навали. Зокрема Ковалевський писав про давні розробки залізної руди біля селища Городище, про що свідчать глибокі рови, залишки гірничого виробництва та величезні рудні відвали: «А развалы плавильных печей и шлаки, находимые в оврагах, окружающих городище, показывают, что здесь производилась даже плавка руд» [1, с. 246]. Він вказує, що за 35 верст південніше, поблизу Ново-Павлівки, у балці Скелеватій знайдено деревне вугілля разом зі шлаком і залишками печей

[1, с. 247]. Ковалевський припускав, що це могли бути сліди присутності тут генуезців.

Але після того, як територія Донбасу стала частиною Дикого поля, де кочували татарські племена, про плавку руд тут забули.

Праця Є. Ковалевського, яку ми цитуємо, починається переказом про Петра І, який про відкриття вугілля поблизу Дінця нібито сказав: «Сей минерал, если не нам, то нашим потомкам будет весьма полезен». У цьому легендарному вислові у різних переказах вказують різні місця, де цар присів до багаття, в яке козаки підсипали горюч-камінь.

Але є місце, де подібна історія точно могла статися, принаймні горюч-камінь козаки могли використовувати. Після невдалого для московських військ на чолі з Петром І Прутського походу, царю довелося покинути фортеці на Азовському морі. Наприкінці 1711 року почалося руйнування укріплень Таганрога, а на початку лютого 1712 звідти вийшли останні російські солдати. Азов передали туркам 2 січня 1712 року [2, с. 94]. Війська взимку з Таганрога і Азова йшли на Бахмут та Ізюм [2,с. 56] дорогою, яка проходила вододілом між верхів'ями Міуса та Білої. У той час ця Біла, яка впадає в Лугань, мала назву Біленька. Притока Білої у її верхів'ї перед Городищем досі називається Біленькою, але на військово-топографічній карті 1860-х років вона позначена як балка Городня. На лівому березі балки на карті є напис «Копи Чугунной руды». У цьому місці біля Городища на поверхні залишилися сліди виплавки з місцевої руди та вугілля, про які писав Ковалевський. Місце унікальне тим, що вугілля тут виходить на поверхню в розсип [3, с. 21].

Козаки, які взимку йшли до Бахмута, робили привали. На ніч, ховаючись від вітру і морозу, спускалися з узвишшя, по якому проходила дорога, вниз до Городнього буєраку. Там розпалювали багаття, біля яких грілися, сушилися, готували їжу. Саме тут і могла народитися легенда про горюч-камінь. Нібито цар Петро І присів до козаків біля вогнища і, помітивши великий жар від чорного каміння, яке козаки кидали у вогонь, пророче промо-

Дорога з Азова до Бахмута пролягала повз балку Городню, у якій вугілля виходило на поверхню

вив: «Сей минерал, если не нам, то потомкам нашим, зело полезен будет!».

Насправді тієї зими цар був далеко звідси, але наприкінці травня 1709 року Петро І дійсно їхав цією дорогою від Азова на Бахмут [4, с. 12]. Це була головна дорога з Азова до Бахмута, а звідти до Полтави і Харкова. Тож підстави для виникнення легенди були саме тут.

Подібне місце є й на Донеччині, на річці Кривий Торець. На карті 1765 року «План Бахмутского городского уезда с показанием поселенных гусарских рот» [5] понад річкою показано суцільну лінію бекетних козачих караулів. Бекет – передовий сторожовий пост (загін) або загін охорони. Слобідські козаки охороняли Бахмут і соляні варниці від нападів татар. Один з таких бекетних караулів розташувався у Скелеватій балці за 25 верст від Бахмута. Назв Скелева

чи Скелевата на Донбасі багато, але саме в цій балці було знайдено вугілля, яким могли обігріватися козаки. Навряд чи сюди приїздив Петро I. І навряд чи козаки знали, що цей чорний камінь називається вугіллям. Але чорний камінь у балці виходив на поверхню, тож козаки могли знати про його горючі властивості. Карта датується 1765 роком але козацькі сторожі охороняли бахмутські солепромисли ще від кінця XVII ст. Саме сюди 1721 року й приїхали Чирков із Вепрейським, набрали в діжечки вугілля, а в сусідній балці залізної руди, й відправили проби в Москву, а звідти його переправили в Петербург фахівцям для випробування.

Ф. ШИДЛОВСЬКИЙ і С. ЧИРКОВ

Пошуки вугілля були викликані потребами Бахмутського солепромислу, який почав активно розвиватися на початку XVIII ст. Історик А. Скальковський писав: «Около 1701 года больше уже было солеваров в Бахмуте, нежели у «Соляного Городка» на Тору, отчего граница «Крымская» не мало ослабела, как не раз жаловался о том двору стольник царский и полковник казачьего изюмскаго полка, Федор Владимирович Шидловский» [6, с. 161]. У володіннях Шидловського біля с. Співаківка неподалік Ізюму були і його власні варниці, які дали початок селу Заводи. Солеваріння у Бахмуті викликало інтерес і донських, і слобідських козаків. У певний момент, скориставшись відсутністю донців, ізюмці звели острог для захисту промислу. Суперечки між донськими та слобідськими козаками за Бахмутські промисли послужили причиною того, що Петро I у лютому 1704 видав указ про їх відписку в казну [7, с. 501], а територія мала належати Ізюмському полку, який і повинен був охороняти соляні промисли. На знак протесту донські козаки на чолі з отаманом Кіндратом Булавіним взимку 1705-1706 зруйнували солеварні на Бахмуті. Почалося Булавинське повстання. А ще у той час йшла Велика Північна війна за панування в Європі. Це відволікло інтерес Шидловського від солі. Ізюмці воювали, а в Бахмутській фортеці комендантами призначалися не слобожани.

Із 1710 по 1715 комендантом Бахмутської фортеці було призначено Дмитра Федоровича Кольцова-Мосальського, який добряче нажився на солеварнях. Коли 1718 року виявилося, що він розтратив 80 тисяч рублів, його засудили на смерть, але напередодні страти він помер. Проте Петро I наказав дістати його з могили і повісити [8]. Соляні промисли були прибутковим, але ризикованим місцем.

Після придушення Булавінського повстання та перемоги у Полтавській битві, в якій брали участь Харківський та Ізюмський полки, бригадир Ф. Шидловський був поставлений командиром над чотирма слобідськими полками, йому присвоєно звання генерал-майора. У квітні 1711 корпус Ф. Шидловського на Самарі брав Новосергіївську фортецю, яку утримували запорожці [9, с. 522]. Після повернення з походу генерал-майор Ф. Шидловський, його ад'ютант поручик Л. Макаров і капітан С. Чирков були заарештовані. Арешт здійснено після листа Петра I від 23 квітня генерал-губернатору Азовської губернії графу Ф. М. Апраксіну: «генерал-майора Шидловского, капитана Чиркова и порутчика Лукьяна Макарова, извольте за крепким караулом прислать к Нам, выбрав командира на его место из Русских; но понеже сей плут Шидловский зело богат, того ради гораздо в том покажи верность и труд свой, чтоб деньги, пожитки и заводы его не пропали, но все чрез верных людей описать и движимое возьми к себе в удобные хранилища, а недвижимыя до разорения не допусти, взяв к себе в ведение» [10, с. 4].

Немилість царя була викликана тим, що 1710 року Шидловський послав довірених осіб Семена Чиркова та Лук'яна Макарова на територію нинішньої Гомельської області переписати села і людей під приводом, що вони належали князю Меншикову, бо в них живуть росіяни, але це була територія польського короля. Вийшов міжнародний скандал, через який сваритися Петру I з королем на той час ніяк не можна було. Історія до кінця не ясна, але нам важливо, що тут з'являється капітан Семен Чирков, як довірена особа Шидловського. Цар розжалував Шидловського й

відібрав у нього села та майно [10, с. 131-133]. Полкові та сотенні старшини всіх слобідських полків подали прохання царю помилувати свого командира. Навіть Апраксін і Меншиков заступилися. На прохання полків Шидловського невдовзі повернули в армію генерал-майором, але свої маєтки і майно він втратив. У нього лишилися певні майнові зобов'язання перед торговими партнерами, адже раніше у нього були деякі заводики та торгові оборудки, а тепер навіть жити довелося у родичів.

Хоча підтверджувальних документів немає, але припускаємо, що Шидловський згадав соляні промисли, на яких можна збагатитися, та діяльного капітана Чиркова, якому можна довіряти.

1715 року в казну разом із Бахмутськими були передані й Торські соляні промисли, 1718 року їх підпорядковано Соляному управлінню. Спочатку справи йшли непогано. Уряд намагався розширити на них виробництво казенної солі. У Бахмуті й Торі побудували соляні магазини, в яких стали продавати сіль усім приїжджим чумакам. Магазини для продажу солі казна наказала збудувати і в тих місцях, куди відправлялася донецька сіль. Доставляти її повинні були селяни Бахмутського повіту на своїх підводах. Однак гужова повинність виявилася не під силу селянам [11, с. 76], а влітку 1718 солеваріння в Бахмуті зовсім припинилося через «чумну заразу».

Саме 1718 року відбувалося становлення Камер-колегії, яка мала відати доходами, здійснювати нагляд за всіма видами зборів та контролювати соляні промисли. Її очолив князь Дмитро Михайлович Голіцин. Перед цим він був воєводою і губернатором Київської губернії. Припускаємо, що кандидатуру С. Чиркова йому запропонував Ф. Шидловський, який на той час жив у Москві. Він був зацікавлений поставити на управління солепромислами довірену людину, тож пояснив Голіцину, що доставку солі ефективніше здійснювати залучаючи не селян, а слобідських козаків, і це зможе організувати капітан Чирков.

Із літа й до кінця 1718 року Чирков обстежував стан солепромислів. 20 грудня він повідомляв колегію, що в Торі варити

казенним коштом сіль не доцільно через великі витрати дров. На Торі з однієї сковороди на добу отримували до 50 пудів солі, а на її виробництво витрачали 12 возів дров. За рік промисел давав 2000 рублів прибутку. У Бахмуті за добу випарювали в середньому 100 пудів солі, витрачаючи лише 10 возів [12, с. 28]. Він доповідав, що солепромисли можуть давати 328 500 рублів на рік, половина з яких ітиме в казну, а половина на оплату людям, яких йому потрібно 415, з них половина кінних. Крім того, по 50 козаків із кожного слобідського полку та 50 Чугуївських козаків кінних, всього 715 чоловік [13, с. 599].

Восени 1718 Камер-колегія затвердила управителем промислами капітана С. Чиркова [7, с. 28].

Д. ГОЛІЦИН і М. ВЕПРЕЙСЬКИЙ

Щоб переконатися в об'єктивності висновків С. Чиркова керівник Камер-колегії князь Д. М. Голіцин направив на промисли свою довірену особу – ландрата Микиту Борисовича Вепрейського, дорučивши йому разом з Чирковим провести пробні виварки солі на обох промислах і вказати який прибуток вони можуть давати.

До призначення керівником Камер-колегії Д. М. Голіцин у 1707-1718 роках був воєводою та губернатором Києва. Відомо, що в 1712-13 роках Микита Вепрейський служив у Київській губернії обер-провіантмейстром [14, с. 9]. Це особа, що відала продовольчим постачанням російської армії. У 1717-1719 був ландратом у Бєлгородській провінції Київської губернії [14, с. 267].

Як керівник Камер-колегії Д. Голіцин був одночасно і членом Сенату. Після 1716 ландратів уже не обирали серед дворян, а призначали Сенатом. Ландрат ставав чиновником з особливих доручень Сената і губернатора. Очевидно, що Голіцин, очоливши Камер-колегію, довірив М. Вепрейському курирувати солепромисли, бо знав його ще з Києва.

Про Микиту Борисовича Вепрейського відомо, що народився 1683 року в с. Овстуг Брянського повіту, із городових дворян.

У боярських списках значиться як жилець з 1692, учасник перших кампаній Північної війни. У 1712-1713 був обер-провіантмейстер у Києві. Ця посада відповідала у сухопутних військах званню полковника, а в гвардійських військах – майору. Помер 1733 року [15, с. 240].

Д. Голіцин залишався президентом Камер-колегії до 1722, а М. Вепрейський займався Бахмутськими солеварнями принаймні до 16 серпня 1724. Цю дату вказав Бахмутський воєвода Іван Петров-Соколово [13, с. 599]. Ми не виключаємо, що ця дата стосується лише С. Чиркова, а М. Вепрейський міг затриматися довше. Адже в рапорті від 7 січня 1725 англійського спеціаліста Георга Ніксона, який приїздив у Бахмут для перевірки якості вугілля і рудників, було зазначено, що супроводжував його на Біленьку та в балку Скелевату "шляхтич", тобто М. Вепрейський, і сержант. Капітана Семена Чиркова в Бахмуті уже не було.

28 березня 1727 Микиту Вепрейського було призначено воєводою в Обоянь Бєлгородської провінції [13, с. 428]. Із 1731 і до смерті у 1733 він виконував обов'язки Палатовського воєводи [15, с. 240].

С. ЧИРКОВ і М. ВЕПРЕЙСЬКИЙ

Серед істориків немає єдності щодо ролі Чиркова в управлінні Бахмутським солепромислом. Одні вважають, що капітан Чирков і ландрат Вепрейський взяли солепромисел на відкуп, інші – що Чирков був управителем казенного солепромислу. Дехто – що управителем був ландрат Вепрейський, а Чирков займався цією справою як комендант Бахмутської фортеці. Ми згодні з В. Пірком, який вважав, що С. Чирков був управителем, а ландрат Вепрейський на той час був представником Камер-колегії [12, с. 28].

Чирков із Вепрейським до весни 1719 будували додаткові печі, налагоджували виробництво, а в травні привезли до Харкова указ Камер-колегії. Згідно з документом Харківському слобідському полку було наказано купувати лише бахмутську сіль

за встановленою чіткою квотою: «взявши дворовую ведомость, положили на каждый двор по 4 пуда в год». Це в цілому складало 24 092 пуди щорічно. До всього, запропонована ландратом ціна 8 алтин 3 деньги за пуд, значно перевищувала вартість солі, що привозилася з Гетьманщини (3 алтини 2 деньги за пуд), за умови самовивозу солі, що також коштувало до 5 денег за підводу. Для збереження монополії Вепрейський призначив у Харкові інспектора – капрала Преображенського полку Марка Скворцова [16, с. 349-350].

Разом із цим вони примушували жителів возити сіль, при цьому хліб та сіно не збиралися, різні начальнички нібито віддаючи людей на перевозку солі, залишали їх для робіт на себе. 24 092 пуда солі становить 395 тонн. Її треба випарувати із соляного розчину і відвезти у Харків. Так це ж скільки людей і фур потрібно для такої роботи! Підозрюємо, що такі оборудки були б неможливі без «інтересу» генерал-майора Ф. Шидловського чи його оточення.

Проте дуже скоро, того ж 1719 року, Федір Шидловський помер, і тиск на слобідську старшину послабшав. У грудні 1720 року старшина Харківського полку звернулася в Камер-колегію зі скаргою на те, що «весьма обывателям тягосно и несносно». Камер-колегія цим указом заборонила завищувати ціну на казенну сіль, але зберегла квоти на її реалізацію у слобідських полках.

Виникало питання, як знизити собівартість, якщо не можна піднімати ціну? Основні витрати лягали на паливо – заготівля дров і перевезення їх до солепромислів, адже під одну сковороду за добу треба підкладати 10-12 возів дров, а навколо ліс вже знищено і доводиться возити здалеку.

Вирішили спробувати використовувати горюч-камінь, як тоді називали вугілля. Про властивість чорного каменю горіти у краї вже знали. До пошуків його та інших мінералів спонукав і указ «Об учреждении Берг-Коллегиума для ведения в оном дел о рудах и минералах», який 1720 року був відомим уже і в Бахмуті як Берг-привілея.

Перший пункт указу оголошував: «Соизволяется всем, и каждому дается воля, какого бы чина и достоинства не был, во всех местах как на собственных, так и на чужих землях искать, плавить, варить и чистить всякие металлы… и всяких красок земли и каменья…». Тим, кому випаде щастя знайти потрібні на той час корисні копалини, обіцяли щедру винагороду. За бажання можна було отримати грамоту, яка надавала право розробки знайденого. Останній, сімнадцятий пункт свідчив: «которые изобретенные руды утаят, и доносить об них не будут, или другим в соискании, устроении и разрешении тех заводов запрещать и мешать будут, объявляется наш жестокий гнев, неотложное телесное наказание и смертная казнь и лишение всех имений…» [17, с. 760-762].

Професор А. О. Зворикін у книзі «Открытие и начало разработки угольных месторождений в России» 1949 року опублікував документи, які проливають світло на те, коли й хто вперше повідомив про відкриття вугілля на Донбасі. В одному з документів йдеться: «В прошлом 1722 году января 20-го дня в Берг-коллегию от президента государственной Камер-коллегии господина Голицина прислано для объявления разных руд для проб в двух бочонках да еще в бочонке земляного уголья, которые де сысканы близ Бахмутских соляных заводов» [18, с. 177]. Документ відкриває дату промислового освоєння вугілля Донецького басейну, але не вказує прізвища першовідкривача вугілля.

В іншому документі [18, с. 163-164], датованому 23 січня 1724, знову адресованому в Камер-колегію соляним правлінням Бахмута, йдеться про те, що надісланих із Бєлгородської провінції в Бахмут 194 осіб недостатньо для розробки земляного вугілля, оскільки воно залягає під великою горою на глибині сажнів з десять, а також про пошукові роботи в інших місцях. І важливе свідчення, що «оное земляное уголье употребляется ныне на Бахмутские соляные заводы в казенные кузницы на латание солеварных сковород и прочие поделки». До цього часу в кузнях використовувалося деревне вугілля. Документ підписаний

ландратом Микитою Вепрейським та капітаном Семеном Чирковим.

Але Зворикін назвав першовідкривачем вугілля Григорія Капустіна, який ніколи в Бахмуті не бував. Лисичанський краєзнавець В. І. Подов в історичному нарисі «Открытие Донбасса» [19], переконливо спростував твердження про Григорія Капустіна як першовідкривача вугілля на Донбасі. В. Подов назвав першовідкривачами саме ландрата Микиту Вепрейського та капітана Семена Чиркова. Він лише помилився у визначенні місць, де Чирков почав розробляти вугілля. Помилка була виправлена в роботі М. Ломако та М. Кулішова «Пошуки вугільної балки Скелюватої в околицях Бахмута» [20].

Ті зразки вугілля і руд, які 20 січня 1722 Голіцин передав у Берг-колегію, до Москви доставив М. Вепрейський. Він, як дворянин, збирався їхати на огляд дворян, що мав відбутися в першій половині грудня 1721 р. Такі огляди періодично влаштовував Петро І. Сенатські укази про це надсилалися кілька разів, починаючи від 30 липня 1721 [21, с. 411]. Тож час для відбору проб у Чиркова з Вепрейським був. До листопада 1721 вони набрали «разных руд для проб в двух бочонках да еще в бочонке земляного уголья» і Вепрейський повіз їх у своє відомство, Камер-колегію. Відсвяткувавши Новий рік, 20 січня Голіцин передав проби із Камер-колегії до Берг-колегії із супроводжувальним листом, у якому було лише вказано, що проби «сысканы близ Бахмутских соляных заводов».

Чирков з Вепрейським на цьому не зупинилися. У балці Скелеватій їх копанку залило водою і вони почали брати вугілля на річці Біленькій за 50 верст від Бахмута. Шукали не лише вугілля. Натхненні першим успіхом вони організовували експедиції не лише довкола Бахмута, добиралися до річки Красної, і навіть до Рибінського (Острогожського) полку. Вони не були спеціалістами-рудознавцями, тому брали проби всього, що здавалося їм корисним.

Наприкінці 1723 року Чирков із Вепрейським знову відправили до Камер-колегії проби різних копалин. У реєстрі, прикла-

деному до відправлення, значилися: «уголье земляное», «земля, подобная серебряной руде», «жолтой подобно руды медной», «камень синий»... Крім вугілля і руд було ще чотири діжки солоної води, відібраної із річок Бурлук, Берека, Красна та Біленька. [18, с. 165-166]. Відібрані проби надіслали до Камер-колегії, а там їх віддавали фахівцям для випробування і дослідження.

Пробірний майстер Вейс випробував надіслані проби вугілля і руд, але визнав якісним лише вугілля [19, с. 90]. Можливо пробірний майстер добре розбирався у золоті-сріблі, а в інших рудах – не дуже. Адже із залізної руди, знайденої там же на Біленькій біля Городища, 1800 року інший шотландець Гаскойн почав виплавляти чавун на Луганському заводі.

Очевидно, у той час рудні місця в сучасних Городищі та Торецьку були малоцікавими, адже розробляти родовища біля південного кордону було небезпечно. Про це писав вугільний

Місця пошуку корисних копалин С. Чирковим і М. Вепрейським

майстер Ніксон, якого прислали 1724 року перевірити вугільні родовища: «надобно на обоих местах конвои при себе иметь, понеже по одну сторону турецкая, а по другую татарская границы лежат» [19, с. 93].

А наступного року помер Петро І, почалася зміна влади, і на певний час інтерес до солепромислу, та й у цілому до «вмістилища металів і кам'яного вугілля» стих. Пробули Чирков з Вепрейським на солепромислах п'ять років, до 16 серпня 1724 року, бо «многой интерес потеряли и работных людей неудобными делами разорили и на тех слободах за такою работою многая доимка учинилась, и прибыли они Вепрейской и Чирков не учинили», як писав Бахмутський воєвода Іван Петров-Соколово [13, с. 599].

Зацікавленість до пошуку корисних копалин в регіоні знову відновилася у 1740-х роках, коли кордон відсунувся далі на південь.

Семен Чирков і Микита Вепрейський увійшли в історію, як солевари і відкривачі вугілля та залізної руди. Це ті компоненти, які стали в майбутньому основою промислово-енергетичного комплексу Донбасу.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалевский, Евграф Петрович. Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа – Горный журнал. 1829. кн. 1-3. – Санкт-Петербург.

2. Комолов Н. А. Азовская губерния (1709-1725 гг.): территория и высшие администраторы. – Ростов-на-Дону: «Ростиздат», 2009.

3. Каныгин Ю. М., Батюшин Ю. Т. Открытие Городища. – К.: Україна, 2007.

4. Квитка Г. Ф. Записки о Слободских полках с начала их поселения до 1766 года. – Харьков, 1812.

5. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 26036.

6. А. Скальковский. Материалы для истории соляного дела в Новороссийском крае // Горный журнал, 1882, Т. 3 07-08-09.

7. Грамота данная 14 октября 1704 года казакам Изюмскаго Слободскаго полка. В кн. Сборник судебных решений, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины. Гуров В. В. 1884.

8. Кольцовы-Масальские. ЭСБЕ. – URL https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Кольцовы-Масальские

9. Мильчев В. И. Запорожцы в подданстве Крымского ханства // Казачество в тюркском и славянском мирах: Колл. монография / Отв. ред. В. В. Грибовский, В. В. Трепавлов; Институт археологии им. А. Х. Халикова АН РТ. – Казань, 2018. – С. 509-533.

10. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине. 1696-1727 гг. собранные и изданные С. И. Шидловским.– С-Петербург, 1896.

11. Пірко В. О. Географія збуту донецької солі //Історико-географічне вивчення природних та соціальних процесів на Україні. Зб. науков. праць. – К., 1988

12. Пірко В. О., Литвиновська М. В. Соляні промисли Донеччини в XVII - XVIII ст. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005.

13. Сборник Императорского Русского Исторического Общества. – СПб., 1867-1916, Т.63: Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета. Ч. 3. Январь-июнь 1727 г. / Изд. под ред. Н. Ф. Дубровина. – 1888.

14. Макидонов А. В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – Запорожье: Просвіта, 2011.

15. Областные правители России, 1719-1739 гг. Сост. М. В. Бабич, И. В. Бабич. – Москва, 2008.

16. Об освобождении казаков Харьковского полка от возки соли с Бахмутских заводов, и о покупке оной из казенных магазейнов по указанной цене // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Т. 6. – СПб, 1830.

17. Об учреждении Берг-Коллегиума для ведения в оном дел о рудах и минералах // ПСЗРИ. Т. 5. – СПб, 1830.

18. Зворыкин А. А. Открытие и начало разработки угольных месторождений в России: исследование и документы. Т. 1. / А. А. Зворыкин. – Москва, 1949.

19. Подов В. И. Открытие Донбасса: Исторический очерк. Документы. – Луганск, 1991.

20. Ломако М. М., Кулішов М. В. Пошуки вугільної балки Скелюватої в околицях Бахмута // Грані історії: зб. наук. праць – матеріали II Всеукр. наук.-практ. конференції «Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2018». – Слов'янськ, 2018. – Вип. 1(9). – С. 90-97.

21. О высылке офицеров и дворян к смотру из всех губерний, кроме Сибири и Астрахани // ПСЗРИ. Т. 6. – СПб, 1830.

Карпиков Я. Г.

ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНИ В ПОРУБЕЖНОМ ГОРОДЕ АЛЕШНЕ

В изданиях Альманаха 2019, 2020 гг. автором публиковался материал по истории Алешни. В течение 2020-2021 гг. были обнаружены новые источники и документы, которые автор вводит впервые в краеведение данного региона. В рамках данной статьи будут рассмотрены военные действия конца 50- 60-х годов XVII в., коснувшиеся непосредственно Алешни. Будет рассмотрена деятельность первого священника Преображенской церкви, деятельность воевод по административно-судебным делам.

Статью посвящаю памяти моего деда
Соболева Александра Петровича

ОСАДА АЛЕШНИ В 1659 ГОДУ

Подготовка к возможным приходам неприятеля и укрепление города начались после вступления Русского государства в войну с Речью Посполитой в 1654 году. 28 мая 7164 (1656) г. новый алешанский воевода Полуехт Шамордин принял город у Федора Беззубцева. Уже 15 июня 7164 (1656) г. в Алешню пришла грамота от имени царевича Алексея Алексеевича с приказом воеводе Шамордину пересмотреть всех алешанцев и разделить на две части: первую – расписать по городу и земляному валу, вторую – подготовить к походу. В Алешне оставалось «служилых людей с козенными пищалми а иныя своим ружем»: детей боярских 103 человека, черкас 77 человек, пушкарей 8 человек, детей боярских детей и братьев с племянниками 51 человек. Итого гарнизон Алешни в 1654 году состоял из 239 человек, одной медной пушки со 100 ядрами весом по 5 гривенок, двух малых медных пушек со 130 ядрами к ним весом по 2,5 гривенки, двух железных пищалей и 200 ядер к ним весом по 2 гривен-

ки, «зелья» (пороха) 82,5 пудов и 5 гривенок, свинца 50 ¼ пудов. В поход должны были выступить 109 детей боярских и 2 пеших пушкаря с одной медной пушкой, 70 ядрами железными к ней весом по 2,5 гривенки, «зелья» (пороха) было 12,5 пудов и 8 пудов свинца. Такой была сила Алешни в 1656 году [10].

После неудачного для Русского государства Конотопского сражения 28 июня 1659 года с войсками гетмана-изменника Ивана Выговского ожидали под царские города черкас и татар. В сентябре 1659 года Выговский подошел к городам Каменному и Алешне, предприняв попытки овладеть этими городами [3]. 25 сентября 7167 (1659) года началась осада Алешни. Вот как алешанцы описывают это событие в своей челобитной царю:

«в н[ы]нешнем Государь во р(кси)з(167)-м году в сентябре врозных числех приходили Г[о]с[у]д[а]рь под твой Г[о]с[у]д[а]р[е]в город Алешну гетмана Ивана Выговского полки тотары и черкасы многия воинския люди многожды и конския стады и всякою животину отогнал и за посадом у нас холопей твоих стеми тотары и черкасы были многия бои сентября Государь в КЕ(25) день приходил гетман Иван Выговской под Алешну с конными и пешими полки со многими воинскими людми и стоял под Олешною три дни у твоей Г[о]с[у]д[а]рь во б[о]гомоля Соборной ц[е]ркви на посаде и посад вес и гумна и по гумнам всякой хлеб пожгли и на поли потравили безостатка и к городу приступал многожды и м[и]л[о]сти Божиею и твоим великого Г[о]с[у]д[а]ря Ц[а]ря и великого кн[я]зя Алексея Михайловича всеа великия и малыя и белыя росии Самодержца счастем в городе мы холопи твои отсиделис и ныне Г[о]с[у]д[а]рь на Олешне помираем голодною и студеною смертью кармитца нечем твоих Г[о]с[у]д[а]р[е]вых хлебных запасов на Олешне и соли запосныя нет жит нечем дворишка Г[о]с[у]д[а]рь н[а]ши и всякий хлеб позжено имногия Г[о]с[у]д[а]рь н[а]ша братя хотят с Олешны з голоду и студени разбрестис по твоим Г[о]с[у]д[а]рь городам» [2].

На челобитную последовала выписка из Разрядного приказа. Согласно выписке, 10 декабря 7167 (1659) года в Алешне было: детей боярских 170 человек, черкас 117 человек, пушкарей 8 че-

ловек. Недорослей и свойственников детей боярских было 60 человек. На момент приступа к Алешне в городе отсутствовали Петр Горяйстов и Афонасий Кривоусов, которые находились в Москве «для своих дел». В городе было 3 человека попов, 2 просвирницы. Итого, в городе насчитывалось 362 служилых человека.

В своей челобитной алешанцы просили царя пожаловать их как «о них Бог известит». Но приводя пример соседнего города Каменного, служилым людям которого царь пожаловал денежное жалованье по 7 рублей и хлеба из Курска (ржи 2 чети и овса 2 чети) на человека, алешанцы просили царской милости и себе. В Разрядном приказе была составлена выписка, по которой было «надобно 2534 рублев», чтобы раздать всем олешанцам по 7 рублей. Согласно выписке, было убито 30 человек детей боярских, 7 черкас. В плен взято 12 человек, из них детей боярских 2 человека, после них остались жены и малые дети, которым тоже следовало раздать жалованье. На семьи убитых и взятых в плен алешанцев следовало добавить еще 84 рубля. Общая сумма оценена в 2618 рублей. 23 декабря память о деньгах была послана в Приказ Большой казны [2].

Вместе с просьбой о присылке денег за оборону Алешни служилые люди просили и вооружение, с которым можно было бы выдержать следующие осады. Среди прочего, алешанцы в одной из челобитных просили прислать мушкетов, рогатинок, пушек, ковочного железа. Отсюда мы узнаем, что во время осады 25-29 сентября 1659 года алешанским черкасам и русским служилым людям были розданы казенные 100 пищалей и мушкетов. Но многие мушкеты поразрывало, а рогатин и вовсе нет. При обороне города алешанцы отбивались *«колем и каменем а пушек Г[о]с[у]д[а]рь на Олешне мало и под теми станки огнили и поломалис оковат нечим железа взят негде».* 10 января царь приказал послать 100 рогатин, 50 пудов железа из Тулы и вестовую пищаль со ста ядрами к ней.

В феврале 7167 (1660) года Петр Горяйстов и Афонасий Кривоусов привезли в Алешню царское жалованье (2198 рублей).

Жалованье раздавал воевода Алексей Пименович Бовыкин по 7 рублей человеку. Всего алешенцев оказалось: детей боярских 188, пушкарей 8, черкас 98 человек. Взятых в плен и побитых алешанцев по записи оказалось 12 человек. Всего было роздано 306 человекам по 7 рублей на сумму 2142 рубля [4].

ОСАДА АЛЕШНИ В 1660 ГОДУ

В 1660 году к Алешне два раза приходили черкасы и татары. Подробности этих двух приступов мы знаем благодаря лишь двум челобитным воеводы Олешни, сохранившимся в фонде Разрядного приказа РГАДА [1].

В первом письме царю Алексею Михайловичу воевода Федор Неболсин сообщает следующее. 30 октября 7169 (1660) года по отписке из Белгорода окольничего и воеводы Григория Григорьевича Рамодановского олешанский воевода Федор Неболсин укрепил город: стены острога, около города выкопал ров и в городе построил колодец. Город укрепили как раз кстати, поскольку далее воевода сообщает: *«...и с тово времени и после того я холоп твой от тотар и от воров изменников черкас с олешенцы сежу в осаде а тотары и воры изменники черкасы приходят к Олешне еже ден и бой в олешенцов с теми тотары и с воры изменники черкасы бывают безпрестанно и в те приходы на боях олешенцов детей боярских и черкас побито и в полон поймано дватцат шесть ч[е]л[о]в[е]к...»* [1]. Жители Алешни (дети боярские, пушкари и черкасы) просили воеводу отпустить выборного от них в Москву, о чем принесли в приказную избу челобитную. В челобитной алешанцы обращались к царю с просьбой *«для скудости и осадного сидения»* пожаловать их. Воевода Неболсин отпустил сына боярского Григория Черкаса 10 февраля в Москву.

Во втором письме царю воевода Федор Неболсин сообщал о приходе *«татар и воров изменников черкас»* в феврале и марте *«на недели по дважды»* под Алешню. Во время одного из приступов 7 марта под Алешню пришел Гадяцкий полковник Булавка с конными и пешими черкасами. По всей видимости, острог об-

стреливался из артиллерии, поскольку, по словам воеводы, черкасы были *«…с пушки и з затинными пищали».* На посаде было сожжено много дворов. Воевода со служилыми людьми выходил на вылазку и черкас полковника Булавки удалось отбить от города, взять языков и многих порубить. На вылазке было ранено четыре человека алешанцев, а языков воевода отослал в Белгород к князю Г.Г. Рамодановскому с письмом.

ОСАДА АЛЕШНИ В 1668 ГОДУ

Февральской осаде 7176 (1668) года предшествовала измена боярина и гетмана Ивана Мартыновича Брюховецкого. В архиве РГАДА, в фонде Разрядного приказа сохранилось письмо («прелестный лист») Брюховецкого из Гадяча в Алешню. Письмо представляет собой лист, написанный малороссийским письмом. По всей видимости, письмо было типовым и написано во многих экземплярах – адресат («сотник олешенский») вписан другой рукой, и чернила отличаются от основного текста. Обнаруженное письмо впервые вводится в исторический оборот [5].

Іван Бруховецкий Гетманъ
з верным войском Запорозким

Пану Сотникови ольшенскому ітаманови и всему старшому и меншому товарыству .../повреждение/...

воитови и всему тамошнему посполству, брате нашои милой, добро ? Бога з до .../повреждение/...

повоженя, единой з нами мысли и братолюбного союзу, усердно желаючы до .../повреждено/...

с нас? всемилостивыи Господь Богъ не давшым верных своих православныхъ в Украине Малой Росии мешкаючых

християн, неприятелем в поруганые и работу через духа своего с тойго о намереные злом неприятелским

московскомъ, и лядском, нам, и всему верному войску запорозкому ведаты подалъ, ібовемъ, мос

калей з ляхами, на комисне на том постановили узаконили, і якъ нам комысиї такъ и на Мас

кве будучы іх лядскими послами присяглися с покоем вечным оголосившы и ошукавшы християн

же бым Украину отчизну нашу милую и всехъ християн в Слободских мешкаючих городках розным

же способом под мечь пустити и в невец обернути, так якобы на тых Украинских и Слободских

местцах дикие поля были; которой ихъ постановленыя и злом намереныя уведомившы ся их

уже певные местечка, Бровари, Гоголевъ, и Воронковъ од каевскихъ москалев до Руины приведенае

з ущербком, и кровопролитием невинных людей в невел спустошоные, безданя жадное от нас причыны

обачывшы, од нихъ мусилис мося одлучемыти: іже бы оны москале не поскорылис своему злому

пред ся взятю и замыслови досыт над всеми нами учынити, надалшыи час непроволеключы, умысли

лис мы были з порады пановъ полковников и все воиска запорозкого старшыны християнских о бы

чаем и рыцерскимъ поступком, і вортецъ украинскихъ оных им взявши до их московское грани

ци, опровадить іжебы могло быти безъ жадного ущербку: лечъ и гды дня суботнего поста

новленю з войскомъ Запорозкимъ росказали обымли? з ілдячом до своем и выходити к земле, оны мос

кале, на Украину и на Слободские городки злый свои вынурыли и обявыли намереный замыслъ,

и гды выходячы з города, на християн яко на неприятелей з оружем порвалися, и почасти в лю

дех шкоды учинили: теды мир любо их неведал зрады, однакъ Божыею помощыю едностай не

ставшиі выгнал оных и перестрашыл і и тако х повинности нашей християнской и братерской в то

Лист гетмана Ивана Брюховецкого к сотнику Олешенскому (февраль 1668 г.)

злом намерене московском ваш брате нашъ ознаймовшы и остерегшы жадаем и радым, і бытъ

вы братя од москалов яко од тых которые таку их якъ нам, и вам брате нашой кнут? згоду

одставшы, нами из верным войском запорозким едно розумели, нечекаючы над собою злыхъ

московских замыслов выконаня, и повторе тедыва братю нашу милую остерегаючы жадаем

и навпоминаем і бысте до доброго дела мечаюся, з нами однорозумев .../повреждено/...

жычаивость и приязню своих высылали посланцов чого од сердца желаючы вам браю нашу милую

іду Богу поручаемъ. данъ в Гадяче февруарыа в /ЗХКИИ(1668)

Уже 10 февраля 7176 (1668) года изменники подошли к Алешне. Об этой осаде мы узнаем из челобитной самих алешанцев: *«приходили Г[о]с[у]д[а]рь к Олешне войною воры изменники многоя черкасы к посаду и к городу приступали многоя время лошеди и всякою животинишку отогнали и хлеб побрали и домишки н[а]ши все разорили безастатку»* [6]. На момент приступа в городе было 240 русских жителей; пороха, ядер, свинца к имеющимся пушкам не хватало. Мелкое вооружение отсутствовало. Чтобы и дальше держаться в городе при осадах алешанцы просили у царя прислать все необходимое в Алешню. По всей видимости, во время этого приступа была сожжена деревянная Соборная Преображенская церковь. Поп Тимофей писал в Москву об этом 4 октября 7178 года. От царя в Алешню пришла грамота: *«...велено на Олешне Соборную ц[е]рков во имя Преображения Хр[и]стова бога н[а]шего да в пределе великого Чюдотворца Николая устроит внов а на ц[е]рковное строение н[а]шего великого Г[о]с[у]д[а]ря денежные казны пятдесят рублев в Москве из Розряду дано олешенскому Соборному попу Тимофею Онофриеву...»* [7].

За верную службу царь пожаловал алешанцев; воеводе Афонасию Григорьевичу Бочечкарову было приказано раздать жа-

кованье: детям боярским старого верстания (217 человек) – 2 рубля за 7176 (1668) год и 5 рублей за 7177 (1669) год; недорослям *«которые в службу годятца»* (13 человек) – 1 рубль и 4 рубля соответственно; пушкарям (12 человекам) – по 4 рубля только за 7177 (1669) год; черкасам (46 человекам) – по 2 рубля только за 7177 (1669) год [8].

В конце 7177 (1668) года воевода Афонасий Бочечкаров прислал в Разрядный приказ сметную книгу, по перечневой росписи которой Алешня описана так:

По городу 1 башня с проезжими воротами, 4 башни глухих. Около города выкопан ров без заслона, глубиной 1,5 сажени, шириной 2 сажени. В городе есть колодец, вода в нем свежая. Людей было: дворян и детей боярских – 197 человек, недорослей которые в службу годятся – 17 человек, пушкарей – 12 человек, житенный голова – 1 человек, целовальников – 2 человека, черкас – 138 человек, приказной избы дьячков – 2 человека, в таможне и в кабаке откупщик – 1 человек. Артиллерия (наряд) состоял из: 4 медных пищалей, одна из которых на конной тяге, железных ядер к ним 70 штук весом в 5 гривенок. 2 железных пищалей, к ним 173 железных ядра весом в 2 гривенки. 3 железных пищали и 1 пищаль затинная, к ним ядер не было. «Зелья» (пороха) было 45 пудов, свинца 35 пудов и еще два корыта. Мушкетов целых – 79 штук, порченных – 26 мушкетов. Хлебных запасов: ржи и овса по 55 четий [9].

ЦЕРКОВНАЯ ЖИЗНЬ АЛЕШНИ В XVII ВЕКЕ

В жизни человека XVII века церковь играла огромную роль. Любой город или село начинались с постройки церкви. В Алешне в XVII веке существовало три церкви: Троицкая, Покровская (черкасская) и Соборная Преображенская.

Развитием значимости церковной жизни (постройкой церкви, ростом её внутреннего убранства и расширением прихода) Алешня обязана первому священнику этой церкви – попу Федору Борисову. О судьбе Федора Борисова было детально описано

в статье «Заселение и быт «новоотдаточного» города Олешни» в Альманахе, вышедшем в 2019 году. С момента выхода этой статьи автору удалось обнаружить и ввести в исторический оборот новые источники и материала по этой теме, о которых речь пойдет ниже.

Так, сохранилась челобитная, датированная 17 июня 7157 (1649) г., в которой поп Федор Борисов просит о разделе прихожан между своей Преображенской церковью и Троицкой церковью в Алешне: *«Ц[а]рю Г[о]с[у]д[а]рю и великому кн[я]зю Алексею Михайловичю всеа Руси бьет челом Б[о]гомолец твой Г[о]с[у]д[а]рь нового отдаточного порубежнаго города Алешны Саборнай церкви Преображенской поп Федорища Борисав по твоему Г[о]с[у]д[а]р[е]ву указу построена Саборная церков Преображения Хр[и]ст[о]ва да в пределе Св[ято]го м[у]ч[е]н[и]ка Дмитрея Селунскаго и приходу Г[о]с[у]д[а]рь нет ни единаго двора а твоего Г[о]с[у]д[а]р[е]ва жалованя руги отказана а жилцов Г[о]с[у]д[а]рь всех на Олешне двесте дваров а поп Г[о]с[у]д[а]рь пришол ис Корачева и принялся в приход бил челом Г[о]с[у]д[а]рю потриарху ложна что бутта на Олешне церкви и попа нет и дана ему светителская бл[а]гословеная грамота велена строит церков в приходе Живоначалную Тройцу…»* [11].

Из этой челобитной мы узнаем, что в 1648 году с сотней карачевских казаков (выходцами из Стародуба) пришел священник из Карачева в Алешню,где и стал основателем Троицкой церкви. В 1649 году прихожан было 200 дворов, которых поп Федор Борисов просил разделить пополам между двумя церквями. Уже 2 августа 1649 году был издан указ царя о разделе прихода между Троицкой и Преображенской церквями в Алешне: *«…а другой половине городовым людем велел приходит к приходцкой церкве где кому ближе»* [11]. Воевода Алешни князь Роман Никитич Борятинский после получения царской грамоты должен был прочитать указ алешанцам.

В челобитной, которая поступила в Разрядный приказ 6 июня 7157 (1649) г. поп Федор Борисов жалуется на отсутствие церковного вина и ладана. Челобитная написана рукой Федо-

ра Борисова. Уже 11 июня было принято решение об отпуске с попом Федором в Алешню два ведра церковного вина на 7157, 7158, 7159, 7160 гг. и дана память о ладане.

Значение, которое правительство царя Алексея Михайловича придавало новому городу Алешне, свидетельствует тот факт, что вместе с попом Федором (вероятно он приезжал в Москву в июне-августе 1649 г.) было приказано отпустить и христианскую святыню, специально изготовленную для Преображенской церкви. По памяти от царя думным дьякам Ивану Гавреневу, Семену Заборовскому, Григорию Ларионову от 10 августа 7157 (1649) г. было приказано сделать в Серебряном приказе *«…кресть Бл[а]гословенной серебреной чеканнои золоченой и в тот кресть попожить мощи Святых и в Серебреном приказе кресть Бл[а]гословенной серебреной чеканнои золоченой с мощьми зделан серебра пошло в тот крест и суделком девяносто два золотника с четвертью золота пошло на позолоту три золотых с полузолотым да в тот же крест положены мощи Св[я]тых…».* Крест был изготовлен серебряных дел мастером Семеном Ярославцем и передан в Раз-

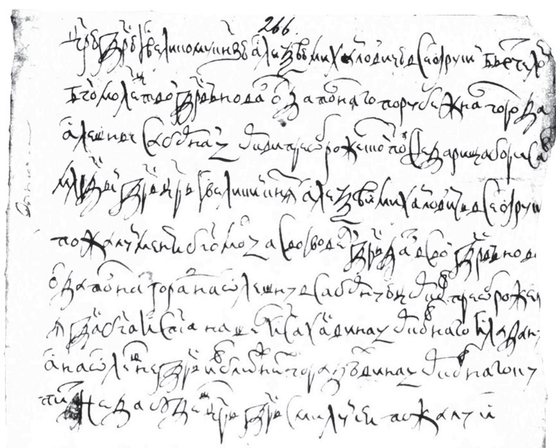

Челобитная царю о пожаловании церковного вина и ладана, написанная попом Федором Борисовым 6 июня 7157 г.

рядный приказ с отпиской к боярину и оружейничему Григорию Гавриловичу Пушкину и дьяку Богдану Силину. Крест был положен в ковчег, который был отделан «сафьяном четвертным» а внутри оклеен «камкою четвертной индийскою», петли были железные луженые. Особый интерес вызывает перечень мощей святых, которые находились в животворящем кресте, посылаемом в Алешню. Приведем полный список мощей: млеко Пречистые Богородицы, мощи Иякова брата Господня по плоти, мощи Архидьякона Стефана, мощи великомученика Федора Тирона, мощи Святого священномученика Алфимы, мощи Григория епископа Паламиецкого, мощи Святомученицы Христины, мощи Святого мученика Еустафия Плакиды, мощи Святого священномученика Игнатия Богослова, мощи Феодора Стратилата, мощи Феодоры царицы, мощи мученицы Марины, мощи Ивана милостивого, мощи Святого Артемия, мощи великомученика Еустратя, мощи Святого Кирила архиепископа Александрийского, мощи Павла исповедника, мощи Святого Сергия, мощи великого мученика Меркулия, мощи Анастасия Перскаго, мощи и часть и ризы Сергия Чудотворца, мощи Священномученика Василы, мощи Георгия Хозовита, земля Иорданская.

По царскому указу от 16 августа 7157 (1649) года была дана память окольничему Ивану Андреевичу Милославскому, дьякам Василию Яковлеву и Миките Головкину, чтобы они выделили попу Федору Борисову для перевозки животворящего креста Господня, ладана, церковного вина и просвирницы от Москвы до Тулы и от Тулы до Курска, и далее в Алешню две подводы с телегой.

До прибытия в Алешню святыни с попом Федором Борисовым, алешанскому воеводе Роману Никитичу Борятинскому было послан указ от царя, в котором оговаривалось, как встречать святыню, как хранить и т.д. Данные описания позволяют установить тонкости церковной жизни Алешни XVII века. Так, всем служилым и жилецким людям, приходским попам, дьяконам при приближении к Алешне подвод с попом Федором Бо-

рисовым нужно было выйти на встречу святыни с иконами, крестами. Встретив святыню за посадом, алешанцы с молебном и пением должны были торжественно двинуться к Соборной Преображенской церкви, чтобы отслужить в ней службу с освящением воды и просить у Бога о здоровье царском, царицы Марьи Ильиничны, царевича Дмитрия Алексеевича и *«...о всех православных кр[е]стьянех о мире и о тишине и о одолении на врагов и о избавлении от всяких находящих зол и от болезней и вражних действ».* Освященной водой должен быть окроплен *«...город и по городу наряд и всякие крепости и всяких чинов людей и лошеди и всякую животину».* Каждое воскресенье и в праздничные дни в Соборной Преображенской церкви во время службы животворящий крест велено держать против местного образа на особом аналое с большим украшением *«...для просвещения и очищения православным кр[е]стьяном и на отогнание от всяких различных страховании и скорбей и на исцеление болным».* Понимая значимость животворящего креста с вложенными мощами для православного населения украинных городов Разрядного приказа, царь приказывал периодически «отпускать» святыню в соседние города по требованию тамошних жителей *«на просвещение и на исцеление болным».* Во время таких поездок животворящий крест из Алешни должны были сопровождать «добрые и искусные и тщателные» люди, попы и дьяконы. Воеводы городов, в которые должен был прибывать животворящий крест, встречали его со всеми служилыми людьми за посадом и торжественно несли в церковь. В церкви крест мог пребывать от одного до трех дней, после чего провожался с иконами, пением и при стечении большого количества народа [11]. Затем животворящий крест возвращался в Алешню.

Таким образом, первый священник Преображенской церкви поп Федор Борисов был очень деятельным и энергичным человеком. Благодаря его трудам развивалась Соборная церковь, росло её благосостояние. Поп Федор Борисов с сугубо церковными вопросами и с земельными вопросами – наделением зем-

лей служителей церкви – обращался в Москву. Так, 6 июля 7157 (1649) г. поп Федор подал царю челобитную, в которой просил отвести сенные покосы для церкви по речке Мощенке. На момент написания челобитной воевода Роман Никитич Борятинский наделил церковнослужителей пашенной землей за две версты от города Алешни, между двух рек (Алешней и Буймером) *«...от рылских пашней крутой болшой враг а с четвер той староны лес болшой а таво острова далиною версты з дев а поперек с версту и на том острове пашенная земля и лес реткодуб и врашки и курганя»* [11]. Священник, пономарь и дьячок пахали хлеб на этой земле второй год. В ответной грамоте воеводе Роману Никитичу царь приказывал отвести сенные покосы для церковнослужителей Соборной Преображенской церкви и дать выписку о принадлежащей церкви земле. Выписка, которую царь приказывал дать попу Федору из «строельной» книги, сохранилась в более позднем списке. В 1782 году во время межевания земли села Комаровки второклассным землемером прапорщиком Акимом Исаевым сыном Гуниным возник спор о земле между помещиками Василием, Корнеем Курскими и священниками Преображенской церкви слободы Алешни, братьями Иосифом и Иоанном Бобиными. В межевом отделе РГАДА сохранился массив документов (планов, журналов), касающихся разрешению этого спора. Спор продолжался до 1808 года и начался с челобитной священников Бобиных на имя Екатерины II. К своей челобитной священники братья Бобины приложили копию выписки из «строельной» книги, данную воеводой Романом Борятинским первому священнику Преображенской церкви Федору Борисову 20 ноября 7158 (1650) г. Благодаря этой выписи мы можем оценить земельные владения Преображенской церкви: *«...стольник и воевода князь Роман Никитичь Борятинскои дал выпись строенных книг саборному Преображенскому алешенскому попу Федору Борисову и диякону и всем церковным причетникам на дворы и на огородныя и гумяныя места и в поли на пашню и на сенные покосы и на всякия угодя ниже городового мосту подле реку Алешню по левою*

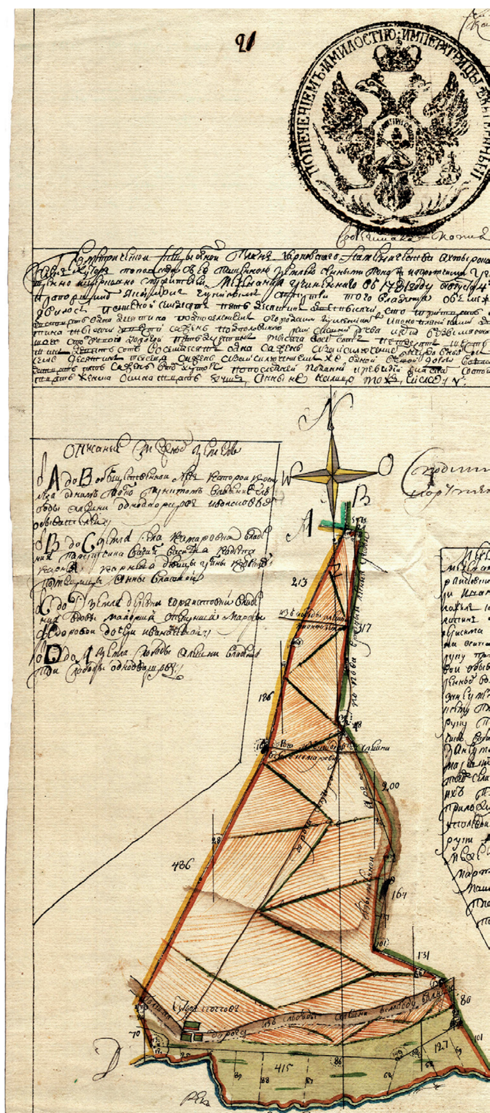

Земля, принадлежащая Преображенской церкви в 1781 г. (хут. Поповка) [13]

сторону двор с агородом литовскаго строения попа Федора Борисова двор диякона Семена Иванова по дворовому месту пустых земель церковным причетникам дьячку и пономарю и просвирницы смежно с сыном боярским Григорем Кузминым да казаком з

Гаврилком Головачевым длена тем их дворовым местам по осми сажень поперек по шти сажень за рекою за Олешнею ниже города от Олешни верх по Колодезю по Буимеру по левою сторону от усть Колодеся Буимера на гору по Олешне до устья Крытого Верха с устья верха от реки от Олешны на гору прямо к лесу чрез болшую Буимерскую дарогу под лесом на дубу грань от того дуба к реке Алешне на дубу гран де Колодезя Буимиру Церковная Саборная земля пахотнои пашни доброи земли попу Федору Борисову дватцат четвертеи в поля а в дву потому ж даякону пятнатцат четвертеи дьячку и

пономарю и просвирницы по исми четвертеи в поля а в дву потому человеку сеных покосов попу дьякону и всем церковным причетником в тех же урочищах верх по Колодезю по Буимиру по левои стороне и берегу Колодезя Буимера и реки Алешны против землянои дачи в полы да Саборному ж попу Федору и дьякону и всем церковным причетником для дровяного и хоромнаго лесу и всякаго угодя вьяжати в Болшои в Буимерскои лес против церковнои Саборнои землянои дачи ниже города подле реку Алешну смежна с прудником с Иваном Миргородом под агороды и под гумяники порожия места попу и дьякону и причетником церковным длины попову Федорову гумянику дватцать сажен поперек пятнатцать сажень дьякону дватцать жа сажень поперек пятнатцать сажен дьяку и понамарю и просвирниув длины по пятнатцати сажень поперек по десяти сажень и попу Федору и дьякону Семену и всемъ причетником церковным дворами и с садными пустыми месты и городы и гумянники и с пашниею и сенными покосы и берегами и лесом и всякими угоди по сеи выписи владети к сеи выписе столник и воевода князь Роман Никитич Борятинскои печать и руку свою приложил печать с чернаго воску, в подленой на обороте по склеиках подписано тако: К сеи выписи князь Роман Борятинскои руку приложил» [12].

На спорных планах 1780-х гг. мы видим земельные угодья, которые были отведены Преображенской церкви воеводой Борятинским [13], [14]. Позже будет построен хутор (слободка) Попов. С юга земельный участок был ограничен рекой Алешней, на востоке – речкой Буймером и селом Комаровкой, на востоке – земельной дачей алешанских однодворцев. Многие топонимы в 1780-х уже были иными, чем в 1650-м году. Названия оврагов на планах «Безимянные». В 1718 году ландратом Никитой Борисовичем Вепрейским была проведена перепись населения (русских и черкас) Алешанского уезда. Оригинал переписи сохранился в Фонде Поместного приказа архива РГАДА (г. Москва). Благодаря ему мы можем установить точную дату заселения церковной земли. В 1718 году по сказке Преображенского попа Федота Семенова слободка Поповка состояла из 18 дворов

подданных черкас (38 мужчин, 37 женщин). Особый интерес вызывает приписка на последнем листе переписи: *«а по скаски оного попа Федота Семенова поменутая Слободка зачалась строитца в 713-м году на жалованной церковной земли и на оною землю крепости в швецкое розаренья в 709-м году погорели»* [15]. Соседняя земельная дача, которая и вызвала спор в 1782 году, была «слободкой Буймером Комаревка тож», в 1718 году, по сказке, она принадлежала казакам Сумского Слободского полка Василию и Климу Попову и была заселена вольными черкасами. В 1718 году черкас было 27 дворов (78 мужчин и 68 женщин). Согласно переписи, слободка Комаровка начала строится в 1717 году на поместной земле, которая дана Василию Курскому и Климу Попову по крепостям в 1715 году. Василий Курский происходил из детей боярских Каменовского уезда, соседнего с Алешанским, но, как многие русские служилые люди на рубеже XVII-XVIII в.в., начал службу в Слободских казацких полках.

Церковная земля была средством существования служителей церкви, по этой причине они уделяли большое внимание закреплению земли за церковью. В 7184 (1676) году поп Преображенской церкви Иона Тимофеев подал челобитную царю Алексею Михайловичу о «справке» (утверждении) за церковью земли. По этой челобитной, в 7181 (1673) году умер его отец – поп Тимофей, который был священником Преображенской церкви. Попу Тимофею, дьякону, дьячку, пономарю и просвирнице была жалована церковная земля *«...за рекою за Олешнею ниже города от реки от Олешни да устья Колодезя Буймера прямо по Крутому верху смежно с Микифором Бекреневым с Иваном Звягиным добрые пашни и перелоги сенныя покосы со всякими угодии верх по Колодезю по Буймер левая сторона да Бумерского будища смежно с Григорем Шалневым»* [16]. Чтобы подтвердить владение указанной землей, поп Иона бил челом царю «справить и выпись дать». В Разрядном приказе на эту челобитную подготовили справку по имеющимся документам и приложили к делу. В приложенных документах встречаем описание земли, на которой впослед-

ствии возникнет хутор (слободка) Поповка, размежеванная и нанесенная на план землемером Акимом Гуниным в 1781 году: *«Да против Церковной земленой дачи попу и дякону и причетником церковным даны сенные покосы вверх урочищах по Колодезю по Буймеру по левой стороне и берег Алешны у Колодезя Буймера против их земляной дачи в полы а для дров и хоромного лесу и всякого угодя везжать им в болшой Буймерской лес смежно с Филимоном Булгаковым с товарыщи…».* Но вместе с попом Ионой в Разрядный приказ 13 сентября 7184 (1676) г. подал встречную челобитную алешанец, сын боярский Федор Иванов сын Звягин, который уведомлял, что в 7181 (1673) г. ему было дано в поместье 10 четий земли. Данный участок оказался на земле, который принадлежал Преображенской церкви (согласно выписке 18 сентября 7170 (1662) года). Общий поместный оклад алешанца Звягина оказался 300 четий! В феврале 7184 (1676) года от нового царя, Феодора Алексеевича, был написан указ в Алешню воеводе Андрею Толмочеву, чтобы он послал «сына боярского добра» для досмотра спорной земли. Чем закончился этот сыск – неизвестно.

ПРЕСТУПЛЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ В АЛЕШНЕ

Всеми вопросами, касающимися грабежей, убийств, личных обид и т. д. русских людей и черкас, живших в Алешне, ведал воевода. В архиве РГАДА (г. Москва) в Фонде Разрядного приказа сохранились документы, касающиеся подобных дел. Благодаря этим делам мы можем узнать об административной жизни в Алешне 2-й половины XVII – начала XVIII вв.

23 ноября 7160 (1652) г. в приказную избу Алешни, воеводе Даниле Коптеву, подал челобитную алешенский сын боярский Назар Заикин на сына боярского Клима Грабовского. Челобитчик утверждал, что Клим Грабовский подговаривал его жену Марьицу, взяв 20 рублей с полтиной, бежать с ним в Литву. 24 ноября Клим Грабовский был поставлен перед воеводой на допрос. На допросе Клим показал, что он не подговаривал жену На-

зара к побегу и «сносных животов» не брал, но знает, что Заикин сам посылал с вестями за рубеж в Литву свою жену. Под «сносными животами», вероятнее всего, имеется в виду движимое имущество, которое можно «унести» из дома. Теперь перед воеводой поставили Назара Заикина и задали ему вопрос: для чего он *«…Назар отпущал жену свою Марицу с Алешны зарубеж в Литву с вестми а с какими вестми»?* На это алешанец Заикин ответил: *«…жены де он своей за рубеж в Литву с вестми ни с какими не отпущал а была де ево Назарова жена в Литве от нево бегала а наперед сего он Клим ево Назарову жену з живо тами подговарил и тое де жену ево он Клим ему Назару отдал лицом а но сносных животов не отдал и он де Назар в том на него Клима преж сего Г[о]с[у]д[а]рю бил челом а боярину и воеводе кн[я]зю Борису Александровичю Репину подал челобитную».* В тот же день к воеводе привели жену Назара, Марьицу, и задали те же вопросы. Мария Заикина ответила: *«…зарубеж де в Литву муж её Назар с вестми ни с какими не отпущал а была де она за рубежем от нево Назара с малаумия бегала а муж де её про тот побег её неведал а наперед де сего её Клим Грабовской животами подговаривал».* Таким образом, виновным оказывался Клим Грабовский. Была ли эта история неудачной любви с попыткой

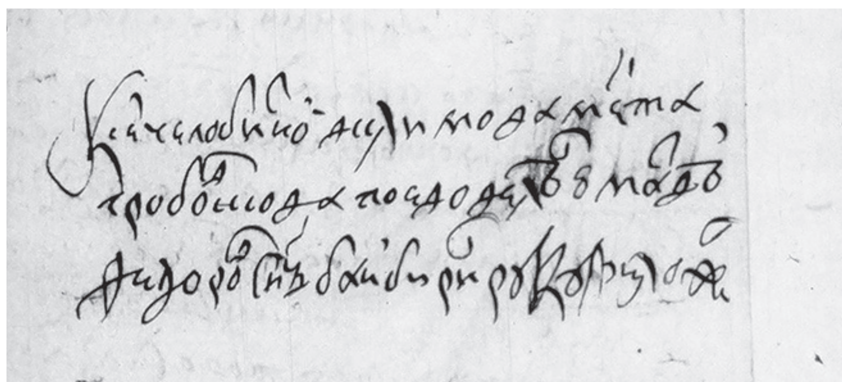

Рукоприкладство алешанца Матвея Федорова сына Байбирина вместо Клима Грабовсокго

бегства любовников за границу или взаимная ссора Грабовского и Заикина – доподлинно неизвестно, но после этого Клим Грабовский подал челобитную на имя царя, выставляя себя жертвой Заикина и донося на «перенос каких-то вестей» женой Заикина Марьицей в Литву. К челобитной Клима Грабовского по его неграмотности приложил руку (расписался) алешанец Матвей Федоров сын Байбирин.

Воевода Данила Коптев решил отправить допросные речи и челобитные участников дела в Москву вместе с алешанцем Микиткой Мачулиным. Уже 25 декабря 7160 (1652) года гонец был в Москве. 27 декабря 7160 (1652) года состоялся царский указ: алешанца Клима Грабовского за ложный извет бить батогами нещадно, а затем освободить. Если Назар Заикин снова начнет быть челом на Клима Грабовского, было велено, взяв жену Марьицу, бить её батогами, *«чтоб ей неповадно было впред от мужа своево бегат за рубеж а учиня ей наказанье отдал мужу ее».* По всей видимости, наказание было исполнено, но после этого мы уже не встречаем Клима Грабовского в Алешне в документах Разрядного приказа.

В ноябре 7160 (1652) года в Алешне случилось еще одно интересное событие, о котором воевода написал в Москву. 9 ноября из-за рубежа в Алешню приехал черкашенин Илюшка Панков и привез два ведра вина на продажу. В тот же день Илюшка продал алешенскому казаку Максиму Шелякину (карачевскому сведенцу) полкружки вина. Об этом узнал «винный выемщик» (человек, отвечавший за незаконную продажу алкоголя) алешанец Микитко Жеденов, который донес об этом воеводе в съезжей избе. Воевода распорядился черкашенина Илюшку Панкова с вином выслать обратно в Литву, а казака Максима Шелякина бить батогами и взять пени 8 алтын и две деньги. 22 ноября в приказную избу к воеводе пришел алешанец сын боярский Григорий Черкас и сказал, что незаконно торгует литовским вином прудник алешанской мельницы Климко Федоров, причем успел купить вино у него черкашенин Самошко Колесник. За этими

двумя были посланы казаки во главе с Потапом Лузиковым, которые привели под караулом в приказную избу обоих и принесли две кружки изъятого вина. Перед воеводой прудник Климко Федоров сын Дурного сказал, что вино из Литвы привезла его жена не для продажи, а «в почесть по дружбе», а продал вина он Самошке на гривну. Оба черкашенина сказали, что они иноземцы, и по царскому указу воевода их судить не может. Воевода взял пени и написал в Разрядный приказ с просьбой указать, как ему поступить с черкасами. Ответ царя, увы, не сохранился [17].

Но бывали и случаи, когда челобитчиком выступал и сам воевода. Так, представляет интерес дело 1701 года. 1 февраля 1702 года в Разрядный приказ в Москву алешенским сыном боярским Иваном Лапиным была доставлена челобитная воеводы Алешни Андрея Авдеева. Воевода приводит сказки алешанцев Захара Звягина и Петра Деревянкина зятя, по которым 7 декабря 1701 года ночью в Алешню пришел Ахтырского полка алешанский атаман, русский человек, бывший солдат Иван Черкасов с казаками Ивашкой Авдеевым, Терешкой Лебединченковым и другими. Пришедшие были вооружены *«...нарядным делом с копи и з дуб ем и вломяс разбоем в виницу и взяли ч[е]л[о]в[е]ка моего холопа твоего Логутку да городовой службы мещанского есаула Сенку били смертным боем дубем и келепами убив взяли в свою черкаскою слободу».* Винница принадлежала воеводе Андрею Авдееву. Видя, что воеводский работник винницы Логутка умер, казаки привезли тело убитого под дом мещанского атамана Григория Давыдова. По всей видимости, атаман увидел и узнал убийц, и для снятия с себя подозрений в ту же ночь, взяв тело убитого Логутки, привез в город в приказную избу к воеводе. В приказной избе Григорий Давыдов сообщил, что тело было привезено под его дом Ивашкой Братченко и Прокопом Кривогузавым. При осмотре места убийства было обнаружено *«...подле винницы крови многое число и лед пошол крававой от винницы в черкаскою слободу а на досмотре были алешенцы Микита Збитнев с товарыщи дватцать пять ч[е]л[о]в[е]к».* В челобитной воевода сообщал, что и ранее

Иван Черкасов со многими людьми приходил к городу *«неведама для какова умыслу».* Во время таких приходов атаман Иван Черкасов ругал воеводу *«неподобными словами»* и грозился *«выволач из города»* воеводу. До убийства Лагутки Иван Черкасов с казаками, взяв силой мещанского атамана Григория Давыдова, приходил к алешенскому сотнику Николаю Михайлову «неведомо для чего», насильно удерживая сутки Григория Давыдова. Воевода Андрей Авдеев писал обо всем случившемся белгородскому воеводе, генерал-майору Христофору Андреевичу Ригимону. Но ответа от Ригимона не было. Кроме личной обиды на атамана Ивана Черкасова, воевода сообщал о бесчинствах: атаман вместе со своими людьми бьет мещан и русских людей [18].

В феврале 1702 года последовал указ царя Петра Алексеевича воеводе, чтобы тот послал своих людей *«кого пригож»* схватить Ивана Черкасова и доставить в Белгород для расспросов. О результатах следствия в Белгороде требовалось написать в Разрядный приказ боярину Тихону Никитичу Стрешневу.

Такова была жизнь в Алешне во 2-й половине XVII в. Процессы, рассмотренные выше, способствовали переселению отдельных жителей в поисках лучшей жизни в другие регионы Русского государства. Алешня представляла собой пограничный город, где особенно чувствовались все политические события XVII в. Автор продолжает поиск и выявление новых документов.

СПИСОК ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 440, лл. 26-29, 74-75, 163-164

2. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 370, лл. 39-48

3. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 481, лл. 43-44, 204-206+281, 214-217, 222, 231-232, 252+600, 565-568+613-616+634, 617

4. РГАДА, Ф. 210, Оп. 4, д. 179, л. 1-194

5. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 1903, л. 93

6. РГАДА, Ф. 210, Оп. 13, д. 380, лл. 91-93

7. РГАДА, Ф. 210, Оп. 9, д. 329, л. 15

8. РГАДА, Ф. 210, Оп. 22, д. 23, лл. 1-105

9. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 642, лл. 333-335

10. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 384, лл. 332-335+338

11. РГАДА, Ф. 210, Оп. 14, д. 137, лл. 29-32, 33, 34-41, 263-265, 266-275+286-299, 276-283, 284-285, 300

12. РГАДА, Ф. 1348, Оп. 2, д. 983, лл. 1-3 об

13. РГАДА, Ф. 1348, Оп. 2, д. 733, план

14. РГАДА, Ф. 1348, Оп. 1, д. 726, план

15. РГАДА, Ф. 1209, Оп. 1, д. 989, лл. 119-126

16. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 700, лл. 119-124, 143-164

17. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 338, лл. 187-192, 193-194, 258-260, 668-669

18. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 1881, лл. 9-14

СЛОБОДА СУХАРЕВА – ПОТЕРЯННАЯ СЛОБОДА

Территориальное деление земель в окрестностях современного Лимана активно менялось в XVIII-XIX вв.: происходило изменение границ не только уездов, но и губерний. Население большинства деревень, слобод и сел жило обособленно по национальному признаку: «черкасы» (украинцы) и «однодворцы» (русские). Существовали сообщества «однодворческих» и «черкасских» населенных пунктов, развивавшихся практически изолированно друг от друга. Большая часть населенных пунктов на начальном этапе развития этого региона была «однодворческой» с незначительной долей черкас. Таким населенным пунктом была слобода Сухарева. История этой слободы таит много неразгаданных тайн и открытых вопросов. Слобода возникла во 2-й четверти XVII века и была расселена в 1841/42 гг. Часть современных жителей села Торского Донецкой области являются переселенцами из Сухаревой слободы после 1841 года. Ниже дана краткая история слободы Сухаревой.

УПОМИНАНИЯ О СУХАРЕВОМ ГОРОДКЕ В XVII ВЕКЕ

В XVII веке Сухарев был городком донских казаков со своими особенностями вольной казачьей жизни. Города-крепости Соляный, Маяцкий, Царев-Борисов и Святогорский монастырь были на самом краю Русского государства, контролировались служилыми людьми Разрядного приказа и воеводами. В 1687 году был создан приказ Великой России, который занимался всеми вопросами управления Южных городов Разрядного приказа до 1700 года.

30 октября 7197 (1689) в приказ Великой России подали челобитную маяцкий сын боярский Ивашка Петров с товарищами. В своей челобитной маяцкие служилые люди за свою службу просили пожаловать их сенными покосами для выпаса «скотинишки». В челобитной содержалось и описание просимых сенных покосов:

«...приискали мы холопи в[а]ши сенные покосы в Сидоровском заимище выше Мояцка города по Крымскую сторону Северского Донца а взяли се те сенные покосы вверх по Северскому Донцу от Ершунавой пасеки до Быстрые сакмы по правую сторону лука а по левую сторону гора а подле тое горы лежит проезжая дорога от Маяцка к Святым горам через Сидоровскои лог...» [1]. В приказе Великой России была составлена выписка о владении поместной землей служилыми людьми Маяков ранее. Приводится «выпись» (более поздний список) о владениях землей Успенским Святогорским монастырем. Выписка сделана из межевых книг, написанных 23 января 7174 (1666) года и присланных в Москву из Белгорода от воеводы Бориса Александровича Репнина. Межевание было проведено по челобитью строителя Святогорского монастыря «Гаврила з братею». В челобитной, которая приводится в межевой книге 1666 года, есть упоминание о владениях Успенского монастыря: *«...Святогорской де М[о]н[а]стырь построен из давных лет на реке на Северском Донце а по тому де М[о]н[а]стырю крестьян и бобылей нет толка де владели многия лета прежние игумена их и братя строители и черные попы и того Успенского М[о]н[а]стыря угодем Северским Донцом рыбнами ловлеми и озерами и лесом и сена жатми и всяками угоди которые были по обе стороны М[о]н[а]стыря выша М[о]н[а]стыря от реки Осколского устья вниз по Данцу понижа М[о]н[а]стыря по казачи юрты по Сухарю да по речку Черной Жеребец да з другой стороны Донца по речку Бохмутов да у них же де повыше М[о]н[а]стыря через реку Донец был перевоз из давных же лет на Торские озера для соленого вореня тем де они и кармилис и в прошлом де во РОВ(172)-м году построин новой город Мояк нижа того М[о]н[а]стыря на том же Донце...»* [1]. Из этого описания местности становится понятно, что топоним «Сухарев», «Сухарево» существовал и в 7172 (1664) году по отношению к бассейну рек Черный Жеребец и Северский Донец. Однако стоит отметить, что речь не идет о городке или постоянном селении, речь идёт исключительно о «казачьем юрте» - единице деления территории донских казаков.

С упоминанием казачьего городка Сухарева как постоянного поселения людей мы знакомимся в отписках об осмотре по новопостроенной черте (рек, озер, земель и угодий) чугуевского воеводы Ивана Сасова и острогожского полковника Ивана Сасова от 11 января 7190 (1682) года. В описании содержатся топонимы, сведения о населении и состоянии флоры и фауны, детальное описание с измерением расстояний между селениями. Описание, которое содержит сведения о 5 казачьих городках, начинается от Маяцкого острога по речке Нетригузов и далее по течению Донца. Среди казачьих городков описаны и измерены расстояния между ними: Краснянский, Сухорев, Боровской (Тубенской тож), Трехизбенской, Айдарский.

Расположение Сухарева городка описывается так: *«А от речки Жеребца вниз по Донцу да Кременного Колодезя .S.(6) верст .Щ.(100) сажень А от Кременного колодезя вниз по Донцу до речки Красной .В.(2) версты .Ф.(500) сажень и меж речек Жеребца и Красной построены в Луке козачьи городки Сухорев да Краснянской а на усть речки Красной достойно быть городу лесом и землею и сенными покосы и всякими угоди и рыбными ловли нескудно»* [2]. В описании отмечено, что жители всех 5 городков – донские казаки, указаны их занятия и промыслы. *«И в тех .Е.(5) городках живут ч[е]л[о]в[е]к по .М.(40) и по .Н.(50) и болши воровские беглые люди из за бояр из за помещиков землю пашут и хлеб сеют а поселилис в тех местех без указу великого*

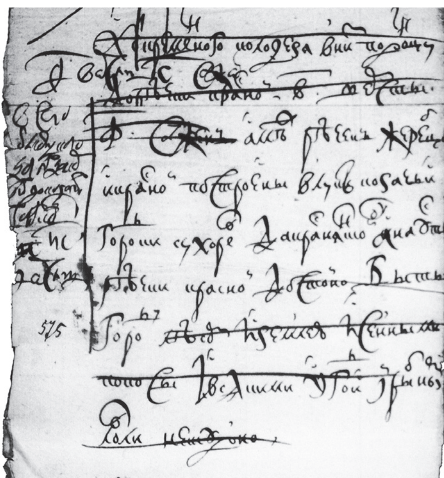

«Построены в луке козачьи городки Сухорев да Краснянской» из отписки об осмотре новопостроенной черты 11 января 7190 (1682) г.

Г[о]с[у]д[а]ря и службу великому Г[о]с[у]д[а]рю никакую не служат и податей никаких не платят и к воинскому делу от тех жителей помочи никакой нет толко ис тех мест отезжаючи в Г[о]с[у]д[а]р[е]вы руские городы воруют и называютца донскими казаками и людей подговаривают и женок и девок в те места свозят для того что рекой Донцом ездят в Г[о]с[у]д[а]р[е]вы города безявочно по тому что под городом Мояцким на реке Донцу застав и караулов никаких нет а в тех местех дастойно быть Г[о]с[у]д[а]р[е]вым болшим городом водою и лесом и землею и сенными покосы и звериными промыслы и рыбными ловли и всякими угодьи довольно на многих людей ч[е]л[о]в[е]к по ./а.(100) и больши во всяком месте а на реке Северском Донцу под городом Мояцким от таких воровских беглых людей достойно быть заставе» [2].

Материалы этого документа дают основание считать, что казачий Сухарев городок существовал минимум с 1682 года.

СЛОБОДА СУХАРЕВА В XVIII ВЕКЕ

После подавления казацкого восстания Кондратия Булавина 1707-1709 гг. населения региона по течению реки Донца ме-

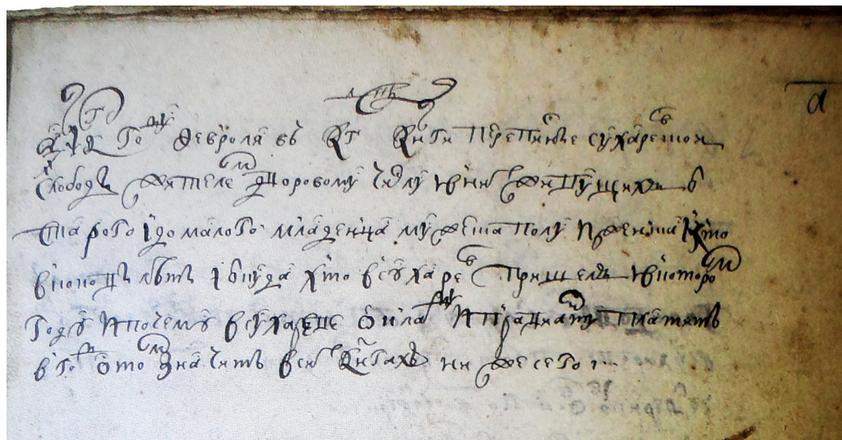

Переписная книга 1720 г. однодворцев слоб. Сухаревой

няется, на смену донской вольнице приходит централизованная власть в виде воевод, ландратов, губернаторов Бахмутской провинции Азовской (Воронежской) губернии. Коренным образом меняется и состав жителей указанных слобод: место донских казаков и беглых занимают однодворцы, которые получают земли от правительства.

В период с 1719 по 1727 гг. правительством были проведены переписи населений уездов Русского государства под общий названием «I-я ревизия». Наиболее ранняя полная перепись населения (однодворцев) слободы Сухаревой сохранилась в архиве РГАДА (г. Москва) и датируется 23 февраля 1720 года: *«Кн[и]ги переписные Сухаревской слободы жителем дворовому числу и в них живущих от старого и до малого младенца мужеска полу и женска и кто в коковы леты и откуда хто в Сухарев пришел и в котором году и почему в Сухареве окладу и правианту платит в год о том значит в сих Кн[и]гах ниже сего»* [3].

Перепись представляет интерес не только с точки зрения статистики, но и с точки зрения миграции населения. Кроме указания имени, отчества, фамилии каждого члена семьи («двора»), указан год прихода в Сухареву, где ранее жил и служил каждый однодворец. Согласно результатам переписи, в слободе оказалось 46 дворов, в которых проживало 193 человека (113 мужчин и 80 женщин). Переписанные, а значит положенные в подушный оклад, должны были платить всей общиной 22 рубля 5 алтын и 2 деньги. Кроме денежного платежа, был положен и натуральный платеж: 55 четей ржаной муки и 11 четий овса. «Четью» называлась мера измерения сыпучих тел: 1 четь = 2 осьмины = 8 четвериков = 64 гранца = 209,91 л. Таким образом, натуральный платеж составлял 55×209,91 л. = 11545,05 л. = 11,55 м3 ржаной муки и 11×209,91 л. = 2309,01 л. = 2,31 м3 овса. Практически все сухаревские однодворцы оказались бывшими служилыми людьми Разрядного приказа. Например, мой предок, который проживал в 1723 году в Сухаревой дал следующие сведения о себе: *«во дворе Федот Петров сын Тарасов ξ(60) лет*

жена у него Матрена Прокофьева дочь НЕ(55) лет сын у него Володимер К(20) у Володимера жена Авдотья Артемова дочь ИI(18) сын Иван ГI(13) дочь Пелагея θ(9) в Сухарев пришол ис Карпова I(10) лет по Карпову служил драгунскую службу в Сухареве платит окладных денег ξ(60) алтын провианту муки рженои по I(10) четвериков овса по в(2) четверика» [3]. Не менее интересно и разделение по видам службы, которую однодворцы служили до прихода в Сухарев. Дворов копейщиков было 4, рейтарских – 8, солдатских – 2, городовых – 22, казацких – 10. То есть все однодворцы происходили из служивого сословия. В итогах переписи присутствует и статистика по возрасту населения. Однако стоит отметить, что к указанному в I-й и II-й ревизии возрасту следует относиться осторожно, поскольку присутствовало намеренное завышение или занижение возраста подателями информации о себе с целью избежания рекрутской и иной повинностей. Так, мужчин возрастом от 1 до 5 лет было 17 человек, от 5 до 10 лет – 6, от 10 до 15 – 8, от 15 до 20 – 9, от 20 до 30 – 16, от 30 до 40 – 15, от 40 до 50 – 16, от 50 до 60 – 13, от 60 до 70 – 5, от 70 до 80 – 3, от 80 до 90 – 5. Женщин возрастом от 1 до 5 лет – 10 человек, от 5 до 10 – 6, от 10 до 15 – 2, от 15 до 20 – 3, от 20 до 30 – 18, от 30 до 40 – 14, от 40 до 50 – 12, от 50 до 60 – 8, от 60 до 70 – 6, от 80 до 90 – 1. По этой статистике мы можем заключить, что из проживавших в 1723 году в Сухаревой наибольшей группой были люди возрастом от 20 до 30 лет. Присутствуют и старожилы возрастом до 90 лет. Наибольшее число «сходцев» было из Чугуевского уезда (6 семей), далее следовали Белгородский уезд (4 семьи), Курский уезд (3 семьи), Обоянский уезд (3 семьи).

10 июля 1721 года по указу из Санкт-Петербурга из камер-коллегии от генерального ревизора и бригадира Василия Никитича Зотова поступил приказ взять дополнительные сказки о «прописных» (пропущенных) русских людях Бахмутской крепости и 7 слобод. Дополнительная перепись и табель к ней были составлены бахмутским воеводой Иваном Петровичем Солово. При этом ландрат Никита Борисович Вепрейский и

капитан Чирков отказались участвовать в дополнительной переписи, ответив посланному от Ивана Соловово бахмутскому ротному писарю Михайле Лушникову *«что де как до русских соловаров так и до прочих ведения де их ни о чем де нам дела нет»* [4]. В составленной дополнительной переписи в Сухаревской слободе было дополнительно переписано 10 душ мужского пола. Так, у однодворца Федота Тарасова оказался наемный работник Марка Ефимов. Но особый интерес в переписи 1721 года вызывает упоминание попа Николаевской церкви Давида с тремя сыновьями (Степаном, Иваном и Василием). То есть Николаевская церковь в слободе Сухаревой существовала в 1721 году.

22 января 1725 года были составлены переписные книги однодворческих слобод Бахмутской провинции, которые были положены на содержание Новгородского драгунского полка. Города Бахмут, Тор, Тополи, Маяк, слободы Сухарева, Боровая, Краснянская, Ново-Айдарская, Старо-Айдарская, Райгородская, Трехизбянская, Ямпольская и Спеваковских соляных заводов

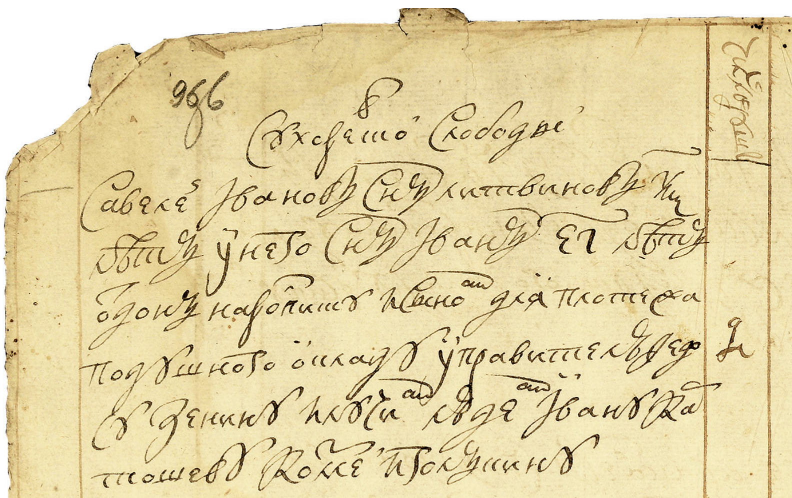

Перепись 1725 г. слоб. Сухаревой «прописных», которые отданы под расписку платежей

были положены в оклад 10-й роты. По результатам переписи 1725 года, в слободе Сухаревой состояла 161 душа мужского пола [5]. 6 марта 1725 года были составлены книги «прописных» и вновь пришедших в 1722/25 гг. однодворцев. Выявленные «прописные» были отданы под расписку платежа окладных денег на уже положенных ранее в оклад жителей.

Так в Сухаревой оказались: Савелий Иванов сын Литвинов, Мартин Павлов сын Шебанов, Михайла Михайлов сын Черкашенин, Гур Семенов сын Красников. Все они были отданы под расписку платежей управителю Федору Зенину и «лучим людем» Ивану Карташову, Козме Иголкину, Дмитрию Рашупкину [6]. В фонде Старооскольской воеводской канцелярии РГАДА сохранились приходные книги сбора подушных платежей городов и слобод Бахмутской провинции на содержание Новгородского драгунского полка за 1725/26 гг. Так, 12 мая 1725 года в Старый Оскол сухоревец Иван Карташев привез 38 рублей 3 копейки за первую треть (по 23 копейки с души). В сдаче денег за неграмотного Ивана Карташева расписался однодворец Старого Оскола Нестор Ченской, квитанцию выдал комиссар Владимир Переверзев. 8 июня 1725 года за вторую треть сухоревец Иван Карташев снова привез в Старый Оскол деньги (38 рублей 3 копейки), вместо него за сдачу денег расписался однодворец Старого Оскола Евсей Колесников. А 1 апреля 1726 года тот же Иван Карташев привез в Старый Оскол уже 38 рублей 64 копейки из расчета сбора в Сухаревой по 24 копейки с души [7].

Следующей переписью, которая дошла до нас, стала перепись, состоявшаяся 22 августа 1740 г. Перепись была проведена по указу из правительствующего Сената от 12 января 1739 года за подписью императрицы Анны Иоанновны. В печатном виде этот указ был получен в Бахмутской провинциальной канцелярии 2 апреля 1739 года при воеводе капитане Иване Горедине. Перепись составлена в табличной форме и имеет 4 столбца. 1-й столбец *«По присланным спискам за рукою подполковника Петра Борыкова капитана Ивана Пергера сочинил Елецкого полку писар Фе-*

дор Мухин». 2-й столбец *«по присланным при промерории ис Старого Оскола из воевотцкои канцелярии в 1729-м году августа 15 числа за рукою Андрея Полибина за справою Алексея Дьякова кои присланы к четырегривенному збору».* 3-й столбец *«по спискам же присланным в 736-м году сентября 25 дня Новоготцкого полку ситапного двора за рукою капитана Венедикта Игнатева за справаю канцеляриста Семена Неверова».* 4-й столбец *«истого числа понынешнеи 1740 год порознь выбыло и от чего».* 22 августа 1740 года сухаревский управитель Тарас Черкашенинов и «лутчия люди» сказали перед майором и Бахмутской провинции воеводой Муратовым, что для сбора подушных 7 и 4-гривенных денег в 1729 году состояло в окладе 173 души, из них 11 человек были приписаны в Сухаревой. С 1724 года умерло 87 душ, бежали безвестно 18 душ, взяты в ландмилицию 27 душ, в подпомощники на Украинскую линию (и не вернулись) 9 душ. Итого осталось людей, положенных в окладе на полки, 27 душ, у которых новорожденных и положенных в оклад детей и сирот было 34 души. Всего в Сухаревой на 22

Перепись 22 августа 1740 слоб. Сухаревой с «рукоприкладством» священника Николаевской церкви Якова Савельева

августа 1740 года был 21 двор. Вместе с вышеуказанными данными сухаревский управитель Иван Черкашенинов и «лутчия люди» сообщили, что *«а земляных и четвертные пашни и никаких угодеи за нами ничего не числилос а похали и угодями владели купно с прочими обывателми близ кримских пограничных мест в диких степях без челобитья и отводу и н[ы]не оные места лежат в пусте и никто ими не владеет а дворы их и пожитки и иных в опасную болезнь сожжены а скот в опасную ж болезнь пожжен вес без остатку а у которых после умерших самое малое число жены или малые дети и осталис или во время воины и бытности на винтер квартерах и на фарпостах многих полков скитаяс меж двор пропали безвестно а другие померли»* [8].

Таким образом, период между 1724 и 1740 гг. был особенно трудным для жителей слободы Сухаревой: эпидемия («опасная болезнь»), при которой был уничтожен весь скот; турецкая война 1735-1739 гг. («винтер» - зимние квартиры). На данной переписи, находящейся в ЦГИАКе, сохранилось «рукоприкладство» священника Николаевской церкви слободы Сухаревой Якова Савельева.

В 1745 году однодворцы слободы Сухаревой подавали сказки о себе и составе своих дворов. Согласно этим сказкам, однодворцев было 46 душ, написанных в прежнюю перепись, но в оклад не положенных 4 души, пришедших из разных мест, написанных в прежнюю перепись 4 души, после переписи рожденных 61 душа, прописанных в прежнюю перепись 1 человек. Всего в слободе Сухаревой состояло 116 душ мужского пола [9].

Совсем недавно автором были обнаружены переписи 1760/61 гг. подданного населения Изюмского Слободского полка, среди которых оказалась ведомость от 19 августа 1760 года о малороссиянах слободы Сухаревой. Отсутствие малороссиян в переписях I-й (1719-1727 гг.) и II-й (1744-1748 гг.) не даёт возможности сделать вывод о проживании этого населения в слободе Сухаревой до 1760 года. Согласно переписи, в слободе состояло 57 душ мужского пола малороссиян. Ведомость была засвидетельство-

вана сельским управителем (однодворцем) Агафоном Рыбиным и священником Николаевской церкви Романом Поповым [10]. Малороссияне жили в своих дворах, однако встречаем и записи о найме малороссиян в работники к однодворцам и священнику: «у в однодворца Михалы Черкашенинова работник Данила Михалов сын Шевченков 12 лет», «у священника Романа Попова работник Данила Иванов сын Литвинов 25 лет». На основании сопоставления фамилий из переписи 1760 г. и ведомости прихожан-малороссиян слоб. Тернов 1781 г. [11] напрашивается вывод о том, что это одни и те же семьи, которые по какой-то причине были переселены из слоб. Сухаревой.

III-я ревизия в Российской империи была проведена в 1762 году, коснулась она и слоб. Сухаревой. Данная ревизия сохранилась в трех экземплярах (с незначительными отличиями между собой) в РГАДА, ГАВО, ЦГИАК. На основании сравнений всех трех экземпляров можно заключить, что первоисточником является подлинник, находящийся в Ф. 350 РГАДА. Ревизская сказка составлена 20 апреля 1762 года Воронежской губернии Бахмутской провинции Сухаревской слободы сельским управителем Михайло

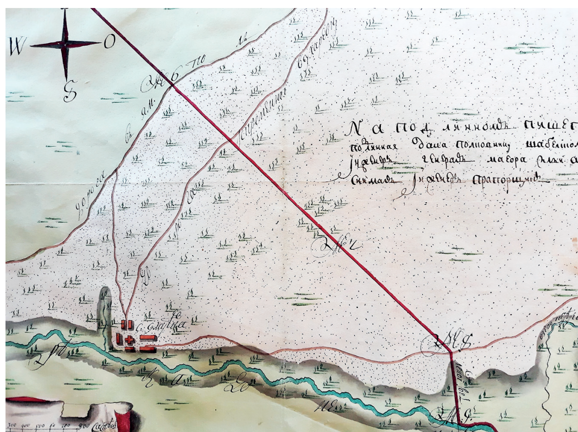

Слобода Сухарева на реке Северский Донец по плану смежных земель полковника и ротмистра Шабельских (1759 г.)

Мартиновым. Верность данных в сказке засвидетельствовали: бахмутского батальона подпрапорщик Михайла Шемякин, ямпольский сельский управитель Николай Остриков. 21 августа 1762 года сказки были поданы. Согласно итогам ревизии, в слоб. Сухаревой состояло 116 мужчин, 110 женщин [12]. Из них *«написанными в бывшую ревизию»* было 52 человека, рожденными после 1745 года – 58 человек, переведенными из разных мест – 3 человека, рожденных у них – 3 человека. Основным отличием экземпляра РГАДА от копий в ГАВО и ЦГИАКе является наличие дополнительных столбцов *«по последнеи ревизии в подушнои оклад положены» и «из оных после ревизии и до ныне разными случаеми выбыли».* Благодаря этим столбцам, прослеживается убыль населения слоб. Сухаревой: естественная смерть, побеги и взятие на службу в ландмилицию.

В XVIII веке слобода Сухарева несколько раз меняла свое местоположение.

Согласно картографическим материалам *«Достоверная ландкарта меж рек Днепра и Донца наростояниях от усть Самары до Изюма и Луганскои станицы сочиненная 1749 году в сентябре и октябре месяцех» и «План Бахмутского городскаго уезду с показанием поселенных гусарских рот сочинен .1765. года месяца октебря»,* слобода Сухарева находилась ниже по течению реки Северский Донец после впадения в него речки Черного Жеребца [13], [16]. Такую же локацию слободы мы видим и на планах соседней с ней земли полковника и ротмистра Шабельских 1759 и 1763 гг. – будущей слободы Кременной [14], [15]. Оба плана выпол-

Слобода Сухарева «переместилась» в овраг Водяной (1784 г.)

нены в цвете, в масштабе 1 дюйм = 500 саженей. На плане 1759 года присутствуют надписи: *«Na подлинномъ пишетъ тако подлинная дана полковнику Шабелскому зарукою господина інженер генералъ маеора Ильи Александровича Бибикова снималъ інженеръ прапорщикъ Яков Парамоновъ», «С подлиннаго копировалъ інъженер прапорщикъ Григореи Барановъ».*

В 1781 году жители слободы Сухаревой обратились к губернатору Азовской губернии Василию Алексеевичу Черткову с просьбой разрешить перенести слободу в новое место [11]. Перенос слободы на новое место был вызван отдалением от места жительства пахотной земли и сенокосов, а также «большими песками» места, на котором стояла слобода. По всей видимости, слобода была перенесена в период весны 1781 г. до сентября 1784 г. На плане части Екатеринославского наместничества Бахмутского уезда, сочиненного 11 сентября 1784 г., видим, что слоб. Сухарева находится у Водяного лога [18].

В период с 1787-1788 гг. однодворцы слободы Сухаревой, деревень Торской и Ямполовки были обращены в сословие казаков Екатеринославского казачьего корпуса («Ново-Донское казачье войско»). В ревизии 1795 года встречается такая формулировка: *«1795 году июня 18 Екатеринославского наместничества Бахмутского уезда станицы Сухаревской… аименно в станицы Сухаревской обращенные из однодворцов в казаки».* Население Сухаревой в 1795 году состояло из 255 мужчин и 269 женщин.

ДУХОВНАЯ ЖИЗНЬ (ИСТОРИЯ И ЖИЗНЬ) НИКОЛАЕВСКОЙ ЦЕРКВИ

В 1781 году вместе со слободой на новое место должна была переноситься и Николаевская церковь. В Славянскую духовную консисторию из Бахмутского духовного правления 4 февраля 1781 года пришел указ освидетельствовать состояние Николаевской церкви, удостовериться во всеобщем желании жителей к переносу слободы на новое место. Перенос планировался «будущеи весны», для чего священник Бахмутской соборной Троицкой

церкви Леонтий Иевлев и дьякон Василий Федоров должны были выехать в Сухареву для рассмотрения вопроса на месте. Уже 31 марта 1781 года посланные в Сухареву подали рапорт в Бахмутское духовное правление. Благодаря этому рапорту можно судить о состоянии Николаевской церкви. Приведем текст оригинала.

«…в слободе Сухаревой Николаевская церковь нами освидетелствована, и как она в недавнем времени а именно в «768»-м году деревянным зданием построена то оказалось; посвидетелству совсем крепкая на фундаменте твердая, и к перенесению с нинешнего на другое место – способная, помость в оной деревянной еще нов снаружи на ней как криша гонтовая, так и обшелевка нигде еще не повреждены, крестов на настоящей олтаре и трапезе той церкви железных три а таков и всему церковному имуществу яко то иконостасу книгам священническим облачениям и протчему учинена нами опись; и при том все ли слободы Сухаревой жители ы нынешнего на другое место переселятся намерение имеют, спрашивано иных и на вспрос наш все живущие в слободе Сухаревой обявили нам что желают они их слободы Сухаревой на другое место в урочище Водяного Колодезя которое место от прежняго и от церкви разстоянием отстоит в двенатцати верстах дворов же в той слободе Сухаревой близ церкви состоит сорок пять в них мужеска 127 женска 124 обоего пола 251 душа а в принадлежаших до оной же церкви приходом слободах Торской состоящей от Сухаревой слободы разстоянием в пятнатцати от вышеозначенного к перенесению Водяного Колодезя в четырех верстах имеется дворов сорок три в них мужеска «134» женска 130 обоего пола 264 души в Ямполовке обретающейся от Сухаревой в дватцати верстах а от показанного урочища Водяного Колодезя в девяти верстах состоит дворов 33 – в них мужеска 125 женска 136 обоего пола 261 душа в Терновой состоящей от Сухаревой в дватцати трех а от реченного урочища Водяного Колодезя в двенатцати верстах дворов сорок семь в них мужеска 153 женска 147 а обоего пола 300 душ во всех же Сухаревой и Торской Ямполовке и Терновой слободах имеется дворов сто шездесят восемь в них мужеска 539 женска 537 обоего пола 1076 душ коим дворам и обоего пола ду-

шам сочиненную именную ведомость таков и вышеписанную зделанную церковным утварям опись при сем на разсмотрение подносим и прежде сказанные сухаревские жители желают обявленню церковь перенесть в новоназначенное место в урочище Водяного Колодезя; а прописанных слободе Торской Ямполской и Терновой все жители обявили свое желание перенесть означенную церковь в нынешняго на другое место в Торскую слободу по елику де удобные в тои Торской слободе церкви быть и способнее будет в праздничные и воскре сные дни тех слобод Ямполовки и Терновской жителям ходить в церковь для служения божественной литургии да и когда де переселятся и сухаревские жители в урочище Водяного Колодезя то как оное урочище отстоит разстоянием от Торской слободы в четырех верстах и где дозволено будет перенесть в Торскую слободу церковь так же и оным жителям способно и близко будет ходит до церкви о чем как предписанные сухаревские так и означенных слобод жители обявили нам именнованным что имеют они порознь подать в скорости в духовное правление на имя ЕГО ПРЕОСВЯЩЕНСТВА Никифора архиепископа доношении что ж принадлежит до отвода для священно и церковно служителей земли то часто упоминаемые сухаревские жители обявили что де по повелению Новороссийской губернской канцелярии присланным назад тому будет лет десять для размежевания им земли из собственных их дачь для священника имежевано межевщиком капитаном Иваном Басыним в урочищи повторяемого Воденого Колодезя указанное число десятин на которую землю бывшему при показанной церкви священнику Космы Вышневецкому кой в 788 году умре от того межевщиком и план тогда дан каковое де землю ныне впредь текущее время священники владеть могут беспрепятственно о чем духовному правлению сим репортуем:/ Заказщик Соборный Священник Левонтей Иевлев Соборной диакон Василей Федоров»

Благодаря составленной Леонтием Иевлевым и Василием Федоровым описи церковного имущества Николаевской церкви слоб. Сухаревой мы имеем представление о её убранстве. Деревянная церковь была построена в 1768 году на крепком фундаменте,

вымощена деревянным помостом, на кровле было 3 железных креста (на алтаре и на трапезной). Внутри был ветхий иконостас *«написанной неискусным изографом»*, вместо него выполнен резной, но без живописи. Три образа были в церкви: образ Спасителя, Богоматери и Святителя Николая Чудотворца. Два больших деревянных креста *«с приличным изображением живописнаго искусства распятий»* были вызолочены, три старых полотняных хоругви. Описание алтаря было такое: *«на стенах три деревянных неболшие образа Спасителев Богоматери, Иоанна Предтечи – 3, Евангелие напрестолное болшое на Александрийской бумаге красным бархатом обложенное с медною полуженною оправою»* [11]. Описание мелкого церковного имущества было следующим:

Епатрахилей разной материи – 4
первой золотой парчи обложенной серебренною сеткою
второй старой парчи ветхие
третие желтой голи старой
четвертой голубой голи старой

подризник разной материи – 2
первой желтой голи /новые/
вторые зеленой тавты /новые/
поясов шелковых – 2
поручей разной материи четыре пары – 4
платков шелковых разного цвету пять – 5

подсвечников медных
болших у престола – 2
малых – 3
лампад медных – 7
паникадило медное – 1
ендова для осщения воды одна медная – 1
утиралников – 7
два столца одети набойкою – 2
на олные пелена желтой голи старая – 1

книги
служебник – 2
апостол – 1
устав – 1
следованная псалтирь – 1

годовой обыход месячных миней – 12
тригодей постная и цветная – 2
осмогласный октоих – 1
празничная минея – 1
проголов четыре книги то есть на «12» месяцов – 4
Евангелие учителное воскресное – 1
собрание разных поучения – 1
ирмология – 1
книжка молебная вдень Возведения на Всероссийской престол – 1

Книжицы неболшие три
первая служба в день Рождества христова
вторая служба в день Николая Чудотворца
третья служба в день Священно мученика Фоки – 3
ящик для содержания старого мира и елея стеклянными
маленкими сосудами ножниц и губы грецкой – 1
купель деревянная зделанная помере указаной – 1
табель для высокоторжественных и выстралных днеи – 1
реэстр панихидной – 1
вокруг церкви ветхая деревянна ограда – 1
на воротах оной зделана на столбах деревянна колоколня – 1
на которой разного весу колоколов – 5

Подлинную засвидетелствовали бахмутские
Соборные священник закащик Леонтий Иевлев диакон
Василий Федоров [11]

Перенос церкви состоялся, и уже в 1785 году архиепископу Славянскому и Херсонскому Никифору сухаревцы подали новую челобитную. В первом пункте челобитной указано: *«Вышеписанная церковь деревянная находится во всяком благосостоянии и к отправлению в ней священно служения препятствия ни от кого нет построена собственным коштом нашим на отведенной под оную церковь земли...»* [17]. Это позволяет говорить о том, что речь идет именно о новой Николаевской церкви, которая была перенесена в Водяной овраг тремя годами ранее. Священником при церкви был Даниил Попов, дьячком – Филипп Говоров, пономарем – Федор Попов, *«который же лет немолодых и по имеющейся у него внутренної болезню от которой едва движение имеет должности пономаря несть не в состоянии».* Ввиду немощи Федора Попова сухаревцы просили у архиепископа поставить новым пономарем 15-летнего Павла Попова. Рекомендуя к рукоположению Павла, они охарактеризовали его так: *«состояния доброго не пя-*

Подпись священника Николаевской церкви «Священникъ Даніилъ Романов к сей сказки руку приложил» на листе исповедной росписи 1799 г.

ница не убийца в домостроителстве своем исправен и рачителен не клеветник – не сварлив и ни в каких худых делах и приводах не обличен и никакому худому делу, також и расколу не подозрителен и в военную службу и ни в какое светское, звание також и в подушной оклад нигде не записан лет ему отроду пятнатцать в указной присяги в 762-м году по елику он еще тогда не родился не был и свидетелства не имеет» [17]. В третьем пункте челобитной отмечается, что Николаевская церковь имеет «довольное число» пашенной, сенокосной и усадебной земли, которая вместе с добровольным подаянием может пропитать весь штат церковнослужителей. 10 июня из походной канцелярии преосвященного Никифора архиепископа Славянского и Херсонского Павлу Попову был дан указ быть пономарем.

В архиве ЦГИАК (г. Киев) сохранились метрические книги и исповедные росписи Николаевской церкви за следующие годы: 1779, 1780, 1781, 1783, 1786, 1788, 1798, 1799 [19]-[24]. Данные документы, кроме генеалогической ценности, позволяют делать определенные выводы о жизни прихода в целом. В 1779, 1780 гг. священником Николаевской церкви был Стефан Попов. Но уже в январе 1781 года в бланке метрической книги Николаевской церкви слоб. Сухаревой содержится важная деталь: *«книга метрическая данная, из Бахмутского духовного правления, определенному навремя, к Сухаревской Николаевской церкви, для священно служения и исправления прихожанами мирских треб, слободы Кременной Троецкой церкви священнику Иоанну Кудлинову»* [20]. То есть с января по декабрь 1781 года жители слободы Сухаревой были прихожанами Троицкой церкви соседней слободы Кременной. По всей видимости, это было связано с подготовкой к переносу всей слободы и церкви на север от Донца в овраг Водяной. С января по декабрь 1783 года священником в новой Николаевской церкви слободы Сухаревой был священник из Серебрянки Марк Друзякин. В 1786 г. священником Николаевской церкви был Даниил Попов, а в 1788-1805 гг. – Даниил Романов. По исповедной росписи 1798 г. слобода Сухарева названа «станицей», а однодворцы

«казаками». В приход Николаевской церкви в 1798 году входили станицы Сухарева, Торская, Ямпольская с однодворцами, обращенными в казаков, и помещичья деревня Писаревка с подданными малороссиянами. По всей видимости, обратный переход из «казаков» в «однодворцы» произошел в начале 1799 года. В исповедной росписи за 1799 год жители села Сухарева, деревень Торской и Ямпольской названы «казенными поселянами». В 1798 году в приходе насчитывалось 835 человек мужского и 826 женского пола, в 1799 году - 785 и 805 человек соответственно.

Следующий пласт метрических книг и исповедных росписей Николаевской церкви слоб. Сухаревой за XIX в. находится на хранении в архиве ГАХО (г. Харьков), однако сохранился фрагментарно и за выборочные годы. До 1805 года священником в церкви был Даниил Романов. В 1807-1813 гг., согласно сохранившимся метрическим книгам, священником стал Николай Бутковский. Таинства венчания совершались священником Бутковским с диаконом Василием Чайковским и дьячком Михаилом Романовым. В 1813 дьячком стал Михайло Романов, добавился пономарь Григорий Романов. Таким составом проводились таинства венчания до 1825 года. В сохранившейся метрической книге за 1825 год есть запись о смерти Василия Чайковского: *«27 сентября слободы Сухаревой Николаевской церкви диакон Василий Михайлов сын Чайковский умре пятидесяти шести лет, кашлем, исповедован священником Николаем Бутковским, погребен на кладбище слободы Сухаревой Николаевской церкви священником Николаем Бутковским дьяком Михайлом Романовым».* В 1828-1830 гг. венчания совершались уже священником Яковом Кобыляцким, дьячком Стефаном Романовым и пономарем Григорием Романовым. 11 февраля 1828 г. в метрической книге Николаевской церкви слоб. Сухаревой зафиксирована смерть заштатного священника Даниила Романова, умершего в возрасте 69 лет *«натуральной смертью».* В 1832-1833 гг., по всей видимости, происходили изменения в составе причта Николаевской церкви. С 1 января по 19 марта 1832 года крещение проводил священник Иоанн Поликарпович Попов, с 19 апреля по

29 сентября крещение проводил Яков Михайлович Чернобаев, со 2 октября по 8 декабря крещение проводили священники Николаевской церкви слободы Ямполя Максим Будянский и приходской Георгиевской церкви слободы Поповки Михаил Иванович Сильванский. В 1833 году до 8 июня крещение проводил все тот же Михаил Сильванский, а с 16 июня – вновь священник Яков Михайлович Чернобаев. Предположительно, Яков Чернобаев был священником до 1841 года. В архиве ГАХО сохранилась единственная исповедная роспись XIX в. по Николаевской церкви слоб. Сухаревой – за 1841 год. Она представляет особый интерес, поскольку именно в период 2-й половины 1841-начала 1842 гг. церковь в слоб. Сухаревой была разобрана и перенесена предположительно в деревню Дробышеву. По исповедной росписи 1841 года причт состоял лишь из 81-летнего священника, вдовца Якова Михайловича Чернобаева. В штате церковнослужителей значатся: 64-летняя жена умершего дьякона Василия Чайковского – Надежда Евдокимовна, 44-летняя жена умершего дьячка Михаила Романова с 20-летней дочерью Матреной. В 1841 году прихожан было: 874 человека мужского и 1041 женского пола.

В конце XVIII – начале XIX вв. среди прихожан Николаевской церкви слоб. Сухаревой стало развиваться такое направление христианства как «духоборство». Духоборы отвергали внешнюю обрядность церкви, не признавали икон, отказывались от военной службы и т. д. Император Александр I, благоволя духоборам, разрешил переселяться им со всей Империи в Мелитопольский уезд Таврической губернии. Согласно ревизии 1811 года, в слоб. Сухаревой было 117 дворов, из них 5 дворов были духоборами (Веригин, Бондарев, Климов, Рыбин, Пыхтин), и в 1804 году они «выведены» (переведены) в Мелитопольский уезд, в слоб. Богдановку. В соседней деревне Торской, жители которой были прихожанами Николаевской церкви слоб. Сухаревой, по ревизии 1811 года из 109 дворов духоборами были 9 дворов (Жариков, Тарареев, Животов, Берюков, Хохлин, Шилов, Смородин, Суховеев, Найденов) [25].

Однако даже переселение в Мелитопольский уезд не остановило распространение учения духоборов в среде однодворцев слоб. Сухаревой и д. Торской. По ревизии 1816 года, в слоб. Сухаревой из 94 дворов духоборами были 4 двора (Марков, Уваров, Есипов, Кабатов). Со вступившими в «духоборческую ересь» боролись высылкой в Мелитопольский уезд и отданием в рекруты в 1813-1814 гг. По ревизии 1816 г. в д. Торской духоборов не было [26].

Имело распространение в слоб. Сухаревой и старообрядчество. Согласно *«Имянной Списокъ Старообрядцамъ и Раскольникамъ разныхъ сектъ Состоящимъ во 2-м Кавелерiйскомъ Округе украинскаго военнаго поселенiя. За 1838-й Годъ.»* в слоб. Сухаревой было 4 двора: «непрiемлющiе священства» (Бородкин) и *«приемлющiе священство по обряду старой веры»* (Булгаков, Черкашин, Рыбин). Отец и младший сын Булгаковы бежали в неизвестном направлении [27].

На данный момент ввиду отсутствия документов не представляется возможным установить причину расселения слоб. Сухаревой и разбора Николаевской церкви в ней. Однако по результату изучения метрических книг за 1840-1850 гг. можно сделать вывод, что церковь была закрыта до января 1842 года, а её прихожане (торцы, сухаревцы, ямполовцы) стали ходить в Георгиевскую церковь соседней слоб. Поповки на р. Жеребце. В архиве РГВИА автором были обнаружены планы, фасады и обмеры Николаевской церкви слоб. Сухаревой за 1841-1843 гг. [28]. Данные материалы вводятся в краеведение впервые. План выполнен на плотном листе бумаги приблизительно формата А4, затем раскрашен акварелью. В верхней части плана присутствует надпись *«Фасадъ и планъ деревянной церкви во имя Св: Николая Чудотворца, предполагаемой къ перестойке съ перенесенiемъ изъ Слоб. Сухаревой въ Деревню Дробышеву 2-го Поселеннаго Кавалерiйскаго Округа Украинскаго военнаго поселенiя, /:На Карте Округовъ Лит: G.:/».* План был высочайше утвержден 22 февраля 1841 и подписан генерал-адьютантом П. И. Клейнмихелем. По всей видимости, в 1843 году были выполнены дополнительные обмеры Николаевской церкви (при разборе или постройке заново),

результаты проведенных обмеров нанесены карандашом на план: *длинною 10 саж. 2 арш. 12 вер.; шириною 4 саж. 1 арш.; высотою 5 саж. 2 арш. 10 вер.; на 19 квад. саж. 230 челов.* Поскольку план выполнен в «перспективе перестройки», на нем штриховыми линиями обозначены контуры конструкций на момент проведения работ и предполагаемые после перестройки. В плане церковь была в форме креста. Центральная часть представляла собой 8-сторонний многоугольник, алтарная часть выполнена 6-угольником со сдвинутым внутрь иконостасом, трапезная квадратной формы с крытым крыльцом-входом. Алтарь имеет свой вход с улицы. В церкви 9 небольших окон, которые при перестройке планировалось значительно изменить и растесать. Вместо шатровой крыши планировалось возвести круглый купол и пристроить колокольню со шпилем.

В какой мере был реализован проект по переносу деревянной Николаевской церкви в деревню Дробышеву – нам неизвестно. Однако в метрической книге Георгиевской церкви слоб.

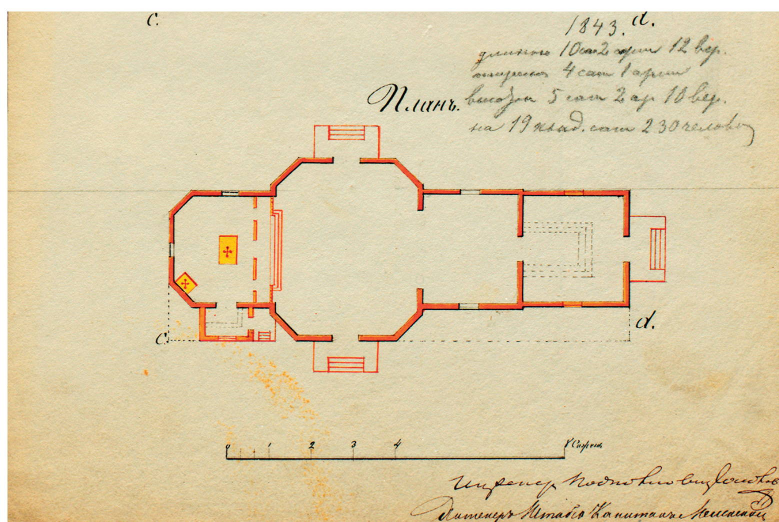

*План и фасад церкви Николая Чудотворца в слоб. Сухаревой (22.02.1841 г.) из архива РГВИА *фрагмент. Публикуется впервые*

Поповки на р. Жеребце встречаем запись *«12 июня 1842 г. венчался деревни Сухаревой хозяин Петр Емельянов Самойлов православнаго исповедания первым браком 18 лет с деревни Торской военная поселянка Наталья Федорова Малихина православнаго исповедания первым браком 18 лет»* [29]. Сухарева уже упомянута как деревня, что свидетельствует о закрытии церкви.

СПИСОК ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 411, лл. 254-311;
2. РГАДА, Ф. 210, Оп. 12, д. 1530, лл. 225-234, 235-258+264-271+300-349+460-463+544-586;
3. РГАДА, Ф. 350, Оп. 2, д. 239, лл. 25-38;
4. РГАДА, Ф. 350, Оп. 2, д. 728, лл. 20 об;
5. ЦГИАК, Ф. 1802, Оп. 1, д. 1, лл. 106-114 об;
6. ЦГИАК, Ф. 1802, Оп. 1, д. 119, лл. 89-103;
7. РГАДА, Ф. 580, Оп. 1, д. 121, лл. 230-231;
8. ЦГИАК, Ф. 1802, Оп. 1, д. 2, лл. 95-104;
9. РГАДА, Ф. 350, Оп. 2, д. 247, лл. 191-198 об;
10. РГВИА, Ф. 14, Оп. 1, д. 1705, лл. 17-20;
11. ЦГИАК, Ф. 1979, Оп. 1, д. 6, лл. 1-39;
12. ГАВО, Ф. И18, Оп. 1, д. 103, лл. 402-416;
13. РГВИА, Ф. 846, Оп. 16, д. 26036, план;
14. РГАДА, Ф. 248, Оп. 160, д. 1664, план;
15. РГАДА, Ф. 248, Оп. 160, д. 1668, план;
16. РГВИА, Ф. 423, Оп. 1, д. 20, план;
17. ЦГИАК, Ф. 2005, Оп. 1, д. 13, лл. 1-3;
18. РГВИА, Ф. 423, Оп. 1, д. 34, план;
19. ЦГИАК, Ф. 1979, Оп. 1, д. 66, лл. 5-13;
20. ЦГИАК, Ф. 1979, Оп. 1, д.68, лл. 1-7;
21. ЦГИАК, Ф. 1979, Оп. 1, д. 69, лл. 1-4;
22. ЦГИАК, Ф. 1979, Оп. 1, д. 71, лл. 7-14;
23. ЦГИАК, Ф. 1979, Оп. 1, д. 72, лл. 15-23;
24. ЦГИАК, Ф. 2009, Оп. 1, д. 4849, лл. 404, 427, 428, 429, 404;
25. ГАХО, Ф. 31, Оп. 141, д. 135, лл. 1424-1463;
26. ГАХО, Ф. 31, Оп. 141, д. 180, лл. 1568-1608, 1856-1907;
27. РГВИА, Ф. 405, Оп. 4, д. 2178, л. 10;
28. РГВИА, Ф. 349, Оп. 40, д. 1700, план;
29. ГАХО, Ф. 40, Оп. 110, д. 613, лл. 3602-3692.

Кисиленко В. Ю.

КОЛИ БУЛО ЗАСНОВАНО МІСТО ІЗЮМ

Час від часу виходять публікації, що місто Ізюм має святкувати свої ювілеї від різних дат у діапазоні 1571-1670 рр. Але на сайті міськради зазначено, що цей населений пункт було засновано 1681 року [1]. На мою думку позиція влади міста стосовно визнання 1681 року, як найдавнішої дати в історії Ізюма, є найбільш правильною. Спробую підтвердити її очевидними фактами.

Місцевість біля вигину річки Сіверський Донець навколо гори Кременець здавна називалася Ізюмом. Тут проходив Ізюмський шлях, а переправа через Донець була його важливою частиною, що охоронялася та контролювалася представниками різних народів, в залежності від панівного на той час населення території. Археологічні знахідки (монети, камені з написами, залишки укріплень тощо) свідчать, що в далекому минулому тут існували кочові, сторожові стоянки та постійні поселення: вежі, сторóжі, мисливські споруди, невеликі укріплення (острожки), татарські селища та ін. [2, с. 533], [3, с. 91]. Український історик архітектури, краєзнавець О. В. Харлан у своїй статті визначив та локалізував на території сучасного міста давні більш-менш постійні поселення [3]. Розглянемо їх:

- Татарське укріплене поселення Узун (Гузун). Існувало в 1571-1663 роках на найвищій точці гори Кременець [3, с. 90-91], поблизу сучасної телевежі.

- Залоги на лівому березі Дінця у нинішньому мікрорайоні Замостя, згадувані ще в XVI столітті [3, с. 90]. Імовірно, мова йде про «Ізюмську сторожу», про яку писали 1571 року [4, с. 184].

- "Ізюмський окоп", що існував до 1651 року на території теперішнього мікрорайону Замостя, на лівому березі Дінця, а саме в кварталі між вулицями Замостянською та Володимира Мономаха [3, с. 90].

- Поселення на протилежному березі Сіверського Дінця навпроти “окопу” [3, с. 90]. Там зараз простягається вулиця Першотравнева.

- Острог “Ізюм”, тобто фортеця, яку в 1660-1670 рр. збудував балаклійський полковник Яків Чернігівець. Це місцевість поблизу сучасної міської друкарні в мікрорайоні Замостя. Поселення було обнесено земляним валом і ровом та виходило навіть на правий берег Дінця [3, с. 90-91].

- Велика фортеця Ізюм, що була збудована 1681 року під керівництвом козацького полковника Григорія Донець-Захаржевського [3, с. 92-93]. Зараз тут стоїть міська лікарня та загальноосвітня школа №4.

Використовуючи дату заснування одного з вищенаведених, або інших подібних «протопоселень», що існували до 1680 року,

Ізюм на мапі 1832 року

деякі краєзнавці збільшують вік сучасного Ізюма. Але не треба забувати, що в питанні визначення історичної дати має значення не тільки час та факт постійного існування нового поселення, а й місце.

Як бачимо, на історичне право називатися "містом Ізюмом" є декілька різних «претендентів». Вони з'являлися, потім зникали, але не дали початок сучасному місту. Центром нашого Ізюма з головною площею та найстарішою Преображенською церквою є місце, де було побудоване нове місто Григорія Донця, а не там, де був «городок» Якова Чернігівця чи інші поселення! Та й протягом століть місце острогу Якова Чернігівця існувало як слобода Замостя, яка згодом була повністю поглинута містом, заснованим Григорієм Донцем. Для порівняння: центр Москви там, де Кремль. Місто почалося від поселення що було на місці Кремля, а не від якогось іншого селища поза її сучасним центром.

Отже, буде неправильним збільшувати вік Ізюма іншими, віддаленими від сучасного центру міста «поселеннями» лише через те, що вони давніші й були на території сучасного міста. Наш Ізюм розпочав своє існування як фортеця Григорія Донця, збудована 1681 року, від якої й розрісся до нинішніх масштабів.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. http://city-izyum.gov.ua/istoriya-mista-istoriya-mista-izyum/

2. Багалей Д. И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства: исследование Д. И. Багалея. – Москва: издание Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете, 1887.

3. Аналіз планувальної структури міста Ізюм Харківської області періоду XVII–XVIII ст. в контексті історико-містобудівних досліджень 2018 року/ О. Харлан // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Музеєзнавство і пам'яткознавство. – 2018. – Вип. 2. – С. 88-106.

4. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Х.: «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. – Т. 2, 440 с.

Кисиленко В. Ю.

ЧЕРГОВИЙ ОГЛЯД НОВОВІДНАЙДЕНИХ ДЖЕРЕЛ ЩОДО УТОЧНЕННЯ ПОЧАТКУ ЛІТОЧИСЛЕННЯ ОКРЕМИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ СЛОБОЖАНЩИНИ

Після виходу в попередньому номері альманаху статті щодо дати заснування окремих поселень Харківської області [7, с. 107-116], я вирішив продовжити справу виправлення помилок та уточнення дат появи населених пунктів регіону. Звісно, як ця, так і попередня публікація – лише крапля у морі в цій непростій «боротьбі», адже часто хибні погляди можуть існувати без змін десятиліттями чи навіть століттями. Проте встановлення історичної справедливості має величезне історичне значення.

Смт Бабаї Харківського району відзначає свої ювілеї від 1643 року. Ця дата виникла на підставі цитати з документа, опублікованого Філаретом (Гумілевським) у його книзі "Историко-статистическое описание Харьковской епархии": *"По указу царя и в. к. Михаила Өедор. сведены дѣды и отцы ихъ (Ивана Емельянова Смольянинова и друг. жителей Бабаевъ) съ женами и дѣтьми на вѣчное житье въ Чугуевъ изъ разныхъ городовъ и въ прошломъ 151 (1643) и въ 156 (1648) г. по указу ц. и в. к. Алексѣя Мих. дано имъ въ помѣстье земли по 20 чет. на человѣка. И какъ построенъ городъ Харьковъ, и они де для близости приписаны и служатъ по Харькову."* [4, с. 151].

Насправді вказаний 7151 (1643) рік є опечаткою. У Російському державному архіві давніх актів зберігається документ (Ф. 210, оп. 12, ч. 1, д. 411), який, по суті, містить копію вищенаведеної інформації. Цитую: *«Въ прошлыхъ государи годѣхъ сведены изъ разныхъ городовъ дѣды и отцы наши и мы холопи ваши съ женами и съ дѣтьми на украинный вашъ государской полевой городъ Чугуевъ на вѣчное житье […] И въ прошлыхъ государи во 155 (1647) и во 156 (1648) годѣхъ по указу отца вашего вел. государей блаженныя памяти вел. государя царя и вел. князя Алексѣя Михайловича […] дано*

намъ холопемъ вашимъ […] въ Чугуевскомъ уѣздѣ по 20 чети человѣку земли со всѣми угодьи; и какъ построенъ городъ Харьковъ, и мы холопи ваши по близости приписаны къ Харькову…» [5, с. 488-489]. Цей стародрук є чолобитною 1688 року, де описана історія перебування “боярських дітей” у Бабаях (друга назва – Архангельське) та сусідніх поселеннях. Її повнотекстову копію свого часу не раз публікував історик Дмитро Багалій [5, с. 488-507]. У чолобитній чітко вказано, що перші бабаївські росіяни-поселенці з’явилися на цій території 7155 (1647) року. Отже, село Бабаї виникло не 1643, а тільки 1647 року, коли чугуївським “боярським дітям”, як писав Філарет, *“пожалованы были земли и лѣса вверхъ по Донцу до Салтова, отселѣ на вершину рѣчки Рогани, колодязя Немышли впаденія протока въ реку Харьковъ, по теченію оной до рѣчки Удъ, оттоль на Мерефу и Водолагу до Муравской дороги; оттоль до рѣчки*

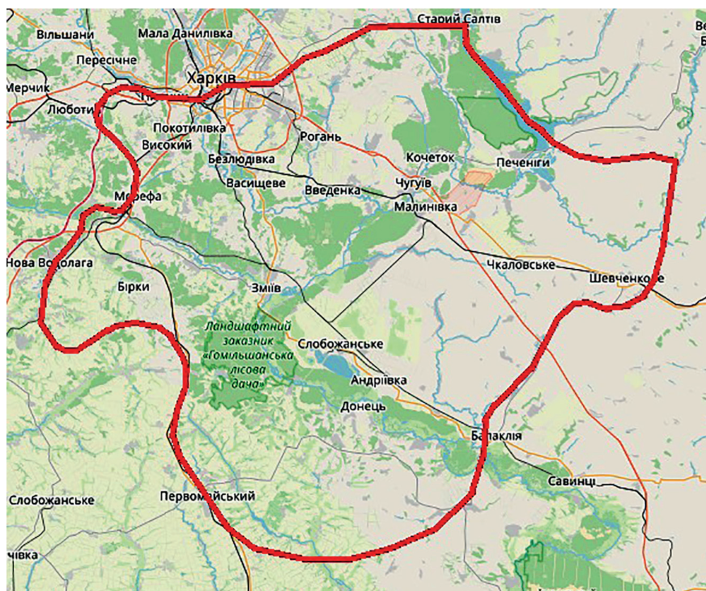

Фрагмент карти з приблизним позначенням меж земель, пожалуваних царем чугуївським «боярським дітям» 1647 року. Реконструкція

Балаклейки и до верховья рѣчки Бурлука и впаденія её в Донецъ" [2, с. 69]. Ту величезну територію, на якій було засновано не тільки Бабаї, а й Васищеве, Шубіне, Кирсанове, Стара Покровка, Введенка та багато інших сіл, населених чугуївськими «боярськими дітьми» (росіянами), назвали Чугуївським повітом.

Як бачимо, смт Бабаї має вести своє літочислення та відзначати "дні народження" не від 1643, а від 1647 року.

Зараз важко уявити, що село було засноване й від самого початку населене «боярськими дітьми» (росіянами), як і сусіднє Васищеве, що свою російську сутність не втратило. Але як так сталося, що нині переважна більшість населення в Бабаях вважає себе українцями? Віддавна школа в селиші україномовна, а старше покоління спілкується виключно українською.

Пояснення українізації села є. "Боярські сини" жили тут постійно від дати поселення, аж поки раптом 1668 року на Слобожанщині під проводом Івана Брюховецького не спалахнуло козацьке антимосковське повстання, яке позначилося і на долі тодішніх жителів Бабаїв. Через ці події багато "боярських синів" втекли з села, дехто був вбитий, і лише незначна їх кількість залишилася у селі. Після завершення подій харківський полковник Григорій Донець використав ситуацію на свою користь: 1672 року забрав собі покинуті землі на правому березі річки Уди на законній підставі і надалі заселив покинуті двори своїми підданими – черкасами (українцями) [4, с. 151-153], [5, с. 488-507].

Проте згодом почалося протистояння. Колишні власники (росіяни) хотіли повернути раніше їм пожалувану та тепер втрачену, землю й оселі. Полковнику, навпаки, хотілося отримати всі землі в Бабаях у свою власність і він намагався викупити наділи «боярських дітей», що й далі лишалися у Бабаях. Дуже багато паперу на чолобитні було списано кожною зі сторін, щоб домогтися справедливості (звичайно на свою користь). Суперечка доходила й до рукоприкладання. Ось, що російські служилі люди писали про ситуацію в селі Бабаї у чолобитній 1699 року: *"...Чер-*

Герб смт Бабаї з неправильною датою заснування

касъ поселилъ онъ Григорей на той нашей помѣстной земли, и они Черкасы въ то наше село пріѣзжають и насъ холопей вашихъ и женишекъ нашихъ и дѣтишекъ бьютъ смертнымъ боемъ и въ лѣтнее время дѣтишекъ они Черкасы на поли, на нашей дачѣ, бьютъ и грабятъ и насильно лошадей и всякую скотину отымаютъ, и съ женишекъ нашихъ и съ дочерей всякія платья грабежемъ снимаютъ" [4, с. 152]. Доходило навіть до вбивства, коли одного разу під час бійки "боярських дітей" та "черкас", було вбито одного козака. Усього 1699 року в Бабаях та Жихорі лишалося тільки 14 дворів росіян, при тому, що до 1668 року таких було 90! [4, с. 152]. Боротьба не увінчалася успіхом для "боярських дітей", бо надалі село Бабаї згадувалося виключно як поселення українців, що належали нащадкам Григорія Донця, потім князю Кропоткіну, а росіян, як свідчить перепис 1732 року, там зовсім не лишилося [6, с. 1484-1489]. Філарет писав, що їх було переселено в інші місця [4, с. 153]. Лише прізвище російського роду Бабаїв збереглося у назві населеного пункту. Така ж сама історія сталася і з сусіднім селом Жихор, де не лишилося жодного росіянина.

У Російському державному архіві давніх актів зберігається цінний історичний документ: перепис залежного населення Слобожанщини за 1715 рік (ф. 350, оп. 1, д. 9), в якому хоч і не написано дат заснування поселень, проте вказано коли й звідки родини туди переселилися. У мешканців, внесених до перепису, прізвищ ще не було, бо вони сформувалися пізніше. Вивчаючи документ, можна встановити дати заснування багатьох сіл. Тож розглянемо деякі з них.

У селі Студенок Ізюмського району найперші родини оселилися *«тому девять летъ»* [1, с. 533 зв.], тобто 1706 (1715-9) – рік заснування того поселення. Хоча в енциклопедії Філарета (Гумілевського) в статті про Студенок написано трохи давнішу інформацію. Але там йдеться, що 1666 року монастир на місці села отримав землю, а наступні дані про виникнення поселення 1670 року та подальше перенесення його в інше місце – це особисте припущення Філарета та спирання на легенди, а не на документальні джерела [2, с. 204]. Переписний документ свідчить про більш пізніший вік, і це джерело має більшу вагу, аніж церковна енциклопедія Філарета.

Не менш цікава ситуація з виникненням села Куньє Ізюмського району. Завдяки підрахункам Філарета, датою його заснування вважається 1692 рік [2, с. 213]. Проте той же перепис 1715 року свідчить, що раніше за всіх там оселилися сім'ї Андрія Єлиферійовича та Григорія Яковича: *«тому пятнатцеть летъ»* [1, с. 597 зв., 598 зв.]. 1700 (1715-15) – рік заснування села Куньє. І в цьому випадку рік на підставі давнішого перепису є більш реальним.

Щодо наступних сіл Філарет взагалі не розрахував дати їх заснування, тому дані перепису 1715 року вперше розкриють час появи тих населених пунктів.

Села Осиново Куп'янського району та Левківка Чугуївського району спочатку виникли, як двори кріпаків. Перший був володінням Святогірського монастиря на річці Осиновій, а другий, на річці Студенок (у наш час ця річка протікає західніше селища Вирішальний Чугуївського району), належав козаку Леонтію Петрову. Як бачимо, ім'я козака (скорочена форма – Левко) і дало назву селу Левківка. Найдавніше за всіх у тих дворах люди оселилися *«тому шесть летъ»* [1, с. 578, 627]. 1709 (1715-6) – рік заснування тих сіл.

Схожу історію мають і села Кам'янка Ізюмського та Леб'яже Чугуївського району. Перше було двором біля гирла річки Кам'янка, що належав козацькому старшиннику Єремію Кочерженку, а друге – двором біля водяного млина на річці Леб'яжій,

що належав Семену Квітці. Від дати перепису оселилися вони там *«тому восемь летъ»* [1, с. 536 зв., 565 зв.], тобто 1707 (1715-8) є роком заснування обох поселень. 1747 року Кам'янка вже належала полковому осавулу Федору Краснокутському, а Леб'яже в подальшому стало власністю поміщицького роду Стрємоухових [2, с. 354], [3, с. 272].

Села Щурівка Ізюмського району, Волоська Балаклія та Гусинка Куп'янського району раніше мали інші назви. Перше називалося Вільховий Ріг, і спочатку мало вигляд поміщицького двору в однойменному урочищі. Раніше за всіх у ньому оселилися родини Федора Остаповича, Григорія Петровича, Федора Матвійовича та Якова Івановича *«тому девять летъ»* [1, с. 543-546], тобто роком заснування Щурівки є 1706 (1715-9).

Волоська Балаклія у перші роки належала поміщикам, що приїхали з Валахії, і мала назви: Буликлейка, Щеняче. Останній топонім походить від однойменного кургану, що був уперше зафіксований у джерелах 1647 року [2, с. 250]. Найраніше за всіх там оселилися люди *«тому десять летъ»* [1, с. 568-573], тобто 1705 (1715-10) – рік заснування села Волоська Балаклія. Зараз Щенячий курган майже повністю розораний.

Село Гусинка Куп'янського району називалося у минулому "Гусинець" і належало полковому писарю Юрію Розаліон-Сошальському. Найдавніше за всіх там люди збудували оселі *«тому девять летъ»* [1, с. 582-588], тобто відповідно до перепису рік заснування Гусинки – 1706 (1715-9).

У селі Безпалівка Чугуївського району першою оселилася родина Пилипа Івановича *«тому десять летъ»* [1, с. 626 зв.]. Отже, рік заснування того поселення 1705 (1715-10). Тоді ж Безпалівкою володів козацький старшинник Іван Дмитрович Двигубський.

Вищенаведені підрахунки дат початку літочислення сіл у разі, якщо хтось не згоден з автором, можуть бути спростовані достовірними даними архівних документів, на підставі яких буде доведено більш давнє існування поселень.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. РГАДА, Ф. 350, Оп. 1, Д. 9.

2. Филарет (Д.Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Х.: «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. – Т. 2.

3. РГАДА, Ф. 350, Оп. 2, Д. 1039.

4. Филарет (Д.Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Х.: «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. – Т. 1.

5. Материалы для истории г. Харькова в XVII веке / Багалей Д.И. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1905. – Т. 16.

6. ЦДІАК, Ф. 1725, Оп. 1, Спр. 22.

7. Кисиленко В.Ю. Огляд нововіднайдених джерел щодо уточнення початку літочислення окремих населених пунктів Слобожанщини // «Слобожанщина. Погляд у минуле». Збірник науково-документальних праць. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2020.

Корж В. Г., Корж В. В.

НЕЗВЕСТНЫЕ ОТКРЫТКИ С ВИДОМ СВЯТОГОРСКОГО МОНАСТЫРЯ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ ИЗДАНИЯ СЛАВЯНСКОГО КУПЦА С. А. ПЕТРИНА

Видовых открыток, посвященных Святым Горам, изданных до 1917 года, известно довольно много [1, с. 3-94]. Выпуск производили: «Изд. Контрагентство А. С. Суворина и Ко» (г. Петербург), «Шерер, Набгольц и Ко» (г. Москва), «Ф. Ш. М.» (трехбуквенная аббревиатура вписанная в треугольник) [1, с. 4]. К местным выпускам можно отнести: «Пров. Ф. Николаев», «І. Меликянц», а также открытки славянского фотографа А. М. Мишона [2, с. 84]. К ним можно добавить еще две неизвестные ранее открытки издания славянского купца Степана Андреевича Петрина [3].

Анализ типографских надписей на обратной стороне открыток показал, что обе являются открытым письмом и изданы всемирным почтовым союзом России. Наименование «Открытое письмо» было введено в 1904 году, а в мае 1909 года заменено надписью «Почтовая карточка» [4, с. 12-13]. Временной интервал педполагаемого издания этих открыток сократится, если рассмотреть их более внимательно. Цветная открытка с тем же общим видом Святогорского монастыря издана без указания даты. Из статьи журнала «Фотограф» [5, с. 31] известно, что только с 1910 года знаменитая полиграфическая фирма «Шерер, Набгольц и Ко» начала издавать и цветные фототипии (открытки). Следовательно, цветную открытку с видом Святогорского монастыря могли изготовить не позднее 1 мая 1909 года – до замены надписи «Открытое письмо» на «Почтовая карточка».

Состояние природы на открытке (зеленые листья деревьев) свидетельствует том, что фотографирование проводилось, по-видимому, летом 1908 года. На лицевой стороне обеих открыток (в левом нижнем углу) видны едва заметные цифры

ВСЕМІРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮЗЪ РОССІЯ
UNION POSTALE UNIVERSELLE. RUSSIE.
ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО. — CARTE POSTALE.

Мѣсто для марки

(для письма)

(для адреса)

Изданіе С. А. Петринъ. Славянскъ

Славянскъ – Общій видъ Святогорскаго монастыря
(в цветном и черно-белом исполнении)

8768. Это означает использование для их печати одного и того же негатива. Попробуем расшифровать эти цифры. Первая (8) указывает год –1908г., вторая (7) – месяц (июль), две последние (68) – номер заказа. Правильность расшифровки подтверждает еще одна открытка издания С. А. Петрина «Славянск. – Минеральные воды. «Цветник» (приложение к статье) [3]. На открытке просматривается номер 8770, свидетельствующий об издании еще одной открытки Славянска под номером 8769. Тираж каждой открытки был примерно 300-500 экземпляров, что приносило издателю небольшую прибыль. Цветная открытка в то время стоила – 10 коп. Небольшой тираж подтверждается отсутствием данных открыток у других коллекционеров. Общий вид Святогорского монастыря на открытке издания С. А. Петрина оказался настолько удачным, что его начали массово тиражировать в различных изданиях.

Часть цветных открыток вероятно была выкуплена чехом Йозефом Б. Резеком и использована в рекламе собственной продукции – малярных кистей. Надпись сделанная каучуковым штемпелем гласит: Лучший способ купить кисти и изделия из щетины у Йозефа Б. Резека.

Славянский краевед Игорь Гулько опубликовал в своей книге «Соленый – Тор – Славянск. Материалы для изучения истории города» фотографию известного славянского фотографа Алексея Васильевича Барышникова в окружении родственников и друзей. Среди них и ранее неизвестный издатель видовых открыток, посвященных г. Славянску и Святым Горам Степан Андреевич Петрин, [6, с. 178].

У Степана Андреевича и его жены Секлетии Ивановны было трое дочерей. Успешный купец торговал мануфактурой (тканями, одеждой, парфюмерией), владел аптекарским магазином. Это провизорское коммерческое предприятие приносило доходы гораздо существеннее остальных, поэтому и предпринимательские перспективы рисовались масштабнее. Степан Андреевич вынашивал идею организации в Славянске синематографа [6, с. 177-178].

Славянскъ. – Общий видъ
Святогорскаго монастыря

Слева-направо: Тицкая О. А., Тицкий М. Т., Барышников А. В., Великов К. А., Барышникова М. Н., Петрина С. И., Великова Ф. М., Петрин С. А.

В 90-е годы Х1Х ст. славянский купец Сереженко построил в восточной части Соборной площади Славянска «Московский торговый ряд» («Новый ряд»). Пять его кирпичных двухэтажных корпусов (шесть магазинов в каждом) протянулись через всю площадь от улицы Николаевской до Екатеринославской [7, с. 46]. Торговля велась обувью, тканями, одеждой. На открытке издания славянского провизора Ф. И. Николаева изображена часть Московского торгового ряда.

На заднем плане хорошо видна четкая вывеска «Аптекарский магазин». Наверное, это и был магазин С. А. Петрина, где продавались лекарства и парфюмерия, и местоположение которого указано в надписи на рекламной салфетке «магазина Степана Петрина»: *«Только у Петрина, против Собора, больше нигде в*

Славянске нет такого большого выбора парфюмерии. Цветочный одеколон и духи самых модных запахов фабрик: Коти, Орсай, Коста, Годе, Губиган и др. Свыше 10000 флаконов» [6, с. 240]. Степан Андреевич был членом совета Славянского отделения Харьковского благотворительного общества, избирался гласным в Славянскую городскую думу, где работал в нескольких комиссиях [8]. Из выше изложенного вырисовывается образ делового, образованного, довольно состоятельного купца, любящего город Славянск и Святые Горы – Степана Андреевича Петрина.

Что же побудило С. А. Петрина заняться изданием открыток?

Во-первых – 1908 год был *золотым* временем для открытки. Строительство железных дорог, в том числе Южной железной дороги, сблизило отдаленные места с главными центрами и почтовая открытка, как удобное средство коммуникации благодаря своей дешевизне, имела большой спрос, продавалась на железнодорожных станциях, в местах отдыха, то есть начался бум на почтовые открытки. Во-вторых – близкое знакомство с перво-

Поклонъ изъ Славянска. Торговые Ряды

классным фотографом Алексеем Васильевичем Барышниковым, который имел свое фотографическое заведение в Славянске и слободе Барвенково [9]. В 1913 году за представленные на европейской выставке в Париже фотографии Барышников был награжден дипломом победителя первой степени с последующим вручением золотой медали [6, с. 174-175]. В-третьих – открытые письма для издателей и торговцев были прибыльным товаром.

Сам Петрин С. А. (крестьянин по происхождению) впервые в истории открытки, посвященной городу Славянску, решил отобразить на открытках жизнь крестьянина в окрестностях Славянска. В марте 1910 года он издает серию из трех (?) открыток «Приветъ изъ Славянска», (приложение к статье). На открытках прослеживаются номера 10360 и 10361 (10 – 1910 год, 3 – март, 60 и 61 – номера заказов). Почтовый штемпель на открытке датируется 1912 годом.

Выводы и предположения

1. В статье опубликованы две неизвестные ранее открытки, посвященные Святым Горам: «Славянск. – Общий вид Святогорского монастыря» издания славянского купца Степана Андреевича Петрина. По нашим предположениям год издания этих открыток – 1908.
2. Предполагаемый тираж каждой открытки 300-500 экземпляров.
3. Автором фотографий данных открыток мог быть известный славянский фотограф Алексей Васильевич Барышников.
4. В марте 1910 года С. А. Петрин издал очередную серию открыток «Приветъ изъ Славянска».
5. Часть цветных открыток выкупил чех Йозеф Б. Резек и использовал в рекламе своей продукции – малярных кистей и изделий из щетины.

ПРИЛОЖЕНИЕ
Открытки издания славянского купца С. А. Петрина:

Славянскъ. Миниральныя воды. «Цветник»
(лицевая и обратная сторона)

«Привет из Славянска» (лицевая и обратная сторона)

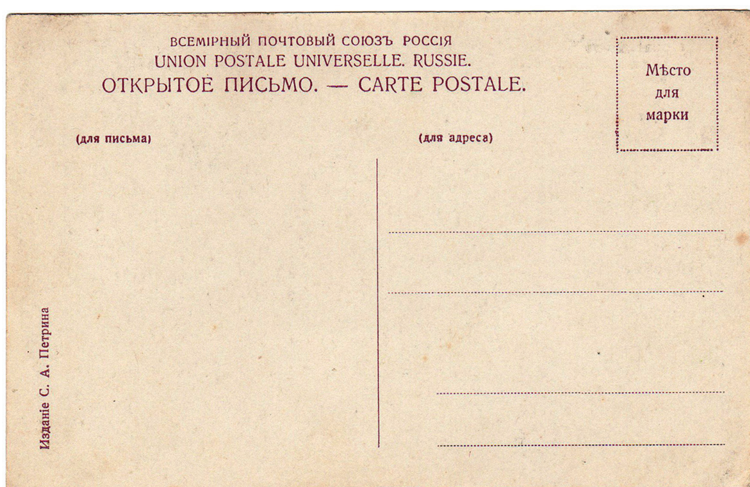

«Привет из Славянска» (лицевая сторона)

СПИСОК ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Святі гори. Каталог поштових листівок XIX-XX ст. Зібрання Г. М. Киркача, О. И. Духіна, КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську», Видання 2-ге, доповнене. Донецьк: ТОВ «РА «Ваш імідж», 2013, 116 с.

2. Святі гори. Каталог поштових листівок кінця XIX-початок XX ст. (Зібрання Г. М. Киркача). Державний історико – архітектурній заповідник м. Слов'яногірськ Донецької області – Краматорськ: ТОВ «Полі Пак», 1998, 87 с.

3. Открытки // Личный архив автора.

4. Забочень М. С. Из истории введения открытого письма в России // Филателия СССР, 1972, №4.

5. Шипова Т. Шерер, Набгольц и К //Фотограф. 1993, №9/10.

6. Гулько И. Л. Соленый – Тор – Славянск. Материалы для изучения истории города. – К., 2019. – 496 с.

7. Г. Г. Пушкарев. Тор – Славянск. История в фотографиях. Донецк. ООО «ИПП «Промінь», 2011.– 208 с.

8. Е. Трубачева. Славянские отцы города. Перечень гласных в Славянскую городскую думу. Главный краеведческий форум: Славянск исторический. 20.04.2020 г.

9. Фотографы губернии. Откуда родом. Сайт Департамент генеалогии Харьковского частного музея городской усадьбы URL: http://www.otkudarodom.ua/ru/baryshnikov-aleksey-vasilevich

Масленков И. В.

ВОЛНЕНИЯ В АХТЫРКЕ В 1679 ГОДУ

Волнения в Ахтырке пришлись на разгар русско-турецкой войны 1672-1681 гг. Недавний Чигиринский поход, активные боевые действия в районе Харькова стали тем фоном, на котором развивались события в полковом городе Ахтырского полка. Соответственно, беспорядки в Ахтырке не могли не вызвать тревогу и беспокойство Москвы. Внутренние противоречия в среде казацкой старшины, ухудшение экономического положение казачества и мещанства, а также реалии войны наложили ряд особенностей на события 1679 года.

Само по себе ахтырское выступление интересно уже тем, что является наиболее крупным волнением на Левобережье после подавления крестьянской войны под руководством С. Разина. Но, к сожалению, должного внимания со стороны исследователей оно не получило. Первопроходцем здесь можно считать В. Ф. Волиса, научного сотрудника Ахтырского краеведческого музея, автора статьи «Выступление народных масс в Ахтырском полку в 1679 году», опубликованной в 1960 г. малым тиражом в сборнике «Краеведческие записки Ахтырского краеведческого музея» [1]. Однако данная работа многие годы оставалась малодоступной для исследователей.

О волнениях в Ахтырском полку вскользь упоминал А. Г. Слюсарский [2, с. 417]. Личностью Семена Ружинского, инициатора беспорядков, интересовался В. Данилевич [3, с. 278]. В своих краеведческих изысканиях на работу В. Волиса ссылались Артюшенко М. М. [4] и Ткаченко Б. И. [5]. Но, по мнению В. Маслийчука, последние работы обладают сомнительной научной ценностью [3, с. 278]. В 2004 г. работа В. Волиса о событиях в Ахтырском полку была переиздана В. Маслийчуком с его пространными комментариями [3], [6].

Следует учитывать тот факт, что работа В. Волиса была издана более 60-ти лет назад. Статья идеологически выдержана и в целом соответствует тогдашним представлениям о роли народных масс в истории [9]. Автор выстроил упрощенную схему, где любое действие народных масс автоматически считалось прогрессивным, направленным на борьбу с феодально-крепостническим гнетом. Исследователем не принималась во внимание как многогранность проявлений классовой борьбы, так и противоречивость внутрисословных интересов той или иной социальной прослойки. Да и своими действиями, как показывает практика, народные массы далеко не всегда способствуют социальному прогрессу. Порою они становятся заложниками собственного невежества и частнособственнических интересов, превращаются в слепое орудие в руках той или иной группировки господствующего класса. Многие важные мелочи В. Волис опустил как незначительные или не вписывающиеся в общую концепцию событий. Например, не рассмотрена роль приказного Р. Маслова. Вовсе не упоминаются вопросы пьянства и некоторые нюансы межнациональных отношений. Меж тем документы четко фиксируют стремление С. Ружинского заработать авторитет и поддержку путем спаивания казаков и ахтырчан. Подобный факт плохо соотносился с советским представлением об истории, а потому не нашел отражения в работе В. Волиса.

Нельзя не отметить и фактические ошибки, вызванные неверным прочтением оригинальных документов. Так, В. Волис упоминает некоего московского дворянина Ивана Андреевича Паскина [6, с. 286]. В действительности же речь должна идти о И. А. Пазухине, представителе старинного дворянского рода, ведущего свое начало с конца XV в. Также говорится о реке Тор, хотя в письме к боярину И. Милославскому от полковников М. Гопта и Г. Кондратьева речь шла о реке Беже и о селении Терны [6, с. 282]. Тут не лишним будет указать на особенности рассматриваемых документов. Многие из них написаны плохо читаемой

скорописью, некоторые на малороссийском наречии, что делает их расшифровку задачей довольно сложной даже для профессионала.

Нынче в украинской исторической науке широко распространилась концепция если не классового мира, то представление об исконном демократизме украинского общества, основанного на принципах казацкой вольницы, на высокой социальной мобильности, на *«черкасских обыкностях»* [6, с. 288]. При этом все социальные противоречия сводятся к соперничеству за власть среди старшины или противостоянию между казаками и представителями московской администрации. Подобные теории способствуют созданию ложной, идиллической картины малороссийского общества второй половины XVII в.

Все вышеизложенное делает обращение к теме ахтырских событий 1679 г. вполне естественным и актуальным, поскольку они нуждаются в переосмыслении с позиций нашего нынешнего исторического знания.

В. Волис категоричен в своих суждениях, называет волнения в Ахтырке выступлением народных масс, направленным, прежде всего, против феодально-крепостнического гнета. Автор предлагаемой работы намеренно осторожен в выборе определений, считает необходимым проявлять некоторую деликатность, вызванную спецификой и многоплановостью рассматриваемых событий. По мнению автора более уместен термин «волнение», поскольку выступление ахтырчан являлось стихийным, не имело какого-либо плана, ясных политических и экономических целей, развивалось как ответ на целый ряд действий представителей московской и полковой администраций, не приобрело форму вооруженного восстания, направленного на свержение власти.

Касательно вовлечения народных масс также не следует спешить с выводами. Народные массы – понятие слишком общее и расплывчатое. Напротив, документы говорят о том, что волнения не охватили весь город или полк. В них участвовало едва ли более двух-трех сотен человек. Меж тем мы знаем, что в вол-

нениях принимали участие, прежде всего, казаки Богодуховской сотни Ахтырского полка, часть горожан и некоторые представители старшины и зажиточного казачества.

Документы, благодаря которым мы имеем возможность судить о событиях в Ахтырке в 1679 г., являют собой переписку между официальными лицами, челобитные, памяти чиновникам, отписки, расспросные речи свидетелей, поручные записи и т. п.

Следует сказать несколько слов о невольном инициаторе волнений, а именно о Семене Дмитриевиче Ружинском, происходившем из казацкой старшины. Сам он владел многочисленными грунтами по рекам Мерле и Мерчик, дворами и винокурнями в Ахтырке и Богодухове, приходился зятем полковнику Демьяну Зиновьеву. Накануне описываемых событий С. Ружинский побывал в Москве, где подавал челобитную с жалобами на полковника И. Перекрестова. В Разрядном приказе С. Ружинский заполучил грамоту на имя белгородского воеводы. И. Б. Милославского, согласно которой дозволялось провести выборы нового полковника Ахтырского полка, и отправился в Ахтырку [6, с. 283].

Генерал-поручик Г. Косагов

О дальнейших событиях мы узнаем, прежде всего, из письма генерал-поручика Г. Косагова боярину и воеводе И. Б. Милославскому. Г. Косагов пишет, что 12 июля 1679 г. наказной полковник Роман Степанов сообщил ахтырскому полковнику И. Перекрестову о приезде в Ахтырку 9 июля С. Ружинского. На подъезде к Ахтырке он встретил богодуховских казаков *«и с собою взял, и взбунтовал, и ко мне*

в полк не пустил, и поставил де кругом полковницкого двора караул, и дождавши вечера прислал пушкарей, и казаков богодуховских с челядью своей с мушкетами из ослопами и в сторону гармату отогнал, и пушку совсем взял к себе, и что было злодеев и шпигови дву человек отпустили, которыя сами на себя говорили, что они присланы от турецкого салтана в малороссийские государевы города палить, и казну, зеля и свинец все забрал» [7, л. 6]. После захвата пушки С. Ружинский приказал казакам числом более двух сотен *«с оружем и голими саблями»* отправляться для поимки полкового писаря Романа Скочкова. В это время Семенов челядник Петрушка на торговой площади призывал тех, «хто хочет здобуца», идти ко двору писаря. Однако писарь, почуяв неладное, сбежал. Казаки, подстрекаемые Петрушкой, выместили зло на попавшемся им есауле Игнатке, *«убили мало не до смерти, замертва покинули».* Досталось и ахтырскому пушкарю Ивану Соболю. Тут же челядник Петрушка *«с пищалью прикладался, хотел полковникова брата Филипа убить»*. Неизвестно откуда и по какому поводу появился воевода Родион Маслов. Он, якобы, пришел с денщиками на двор ахтырского полковника И. Перекрестова, *«и бранился с наказным полковником, и хотел во дворе бить».* С. Ружинский приказал казакам оставаться в Ахтырке и на службу не ходить. В качестве аргумента принялся казаков *«поить горилкою безпрестани, бочек три выкотил горелки».* Пьяные казаки грозились побить писаря и сотников, и те, опасаясь за свою жизнь, сбежали в полк [7, л. 7]. Р. Степанов пугал И. Перекрестова бесчинствами казаков С. Ружинского, дескать, *«челяд его и иншие козаки по направе его Семеновой з голимы шаблями за детми нашими гонятся, и нам самим, и жонам нашим, хвалятся шии постинати»* [7, л. 8]. Такова интерпретация событий, изложенная в письме Р. Степанова и принятая Г. Косаговым.

Версия Р. Степанова неполна и тенденциозна. Во-первых, не показана цель «бунта», не раскрыт замысел С. Ружинского. Во-вторых, совершенно не ясна роль Р. Маслова. Непонятно, зачем он ввязался в столь рисковое предприятие, ведь выгоды

видятся более чем сомнительными. Р. Маслов, многоопытный администратор, не мог не понимать к чему приводят подобные авантюры. Он рисковал всем – собственностью, карьерой, положением в обществе.

15 июля полковник рейтарского строя М. Гопт и сумской полковник Г. Кондратьев сообщали боярину И. Б. Милославскому о том, что С. Ружинский *«Ахтырского полку сотников и урядников и рядовых козаков смущал по изменничому, не ведаем на якое дело велел збирать як себе з оружем и с копьями всем вдруг».* Г. Косагов, прослышав о сборах казаков, отправил к ним есаулов с целью разузнать причину и цель необычных событий. Казаки есаулов избили, а явившегося генерал-поручика Г. Косагова встретили ружейным огнем, принялись *«з оружя стрелять, и саблями рубить, и ослопьем бить смертным боем, и число генерала поручика, и воеводу Григоря Ивановича Косагова саблями голову в многих местех порубили, и обухами в темье побили, и ухо саблею отрубили, чут живо от из Ахтырска до своего обозу принесли. Да пехотного ж полковника Артемя Росформа голову саблею порубили и многих руских ратных людей мало не до смерти»* [7, л. 9].

На столь тревожные события И. Б. Милославский отреагировал довольно мягко. 16 июля он велел отправить в Ахтырку «дворянина добра» дабы взять Р. Маслова, С. Ружинского и челядника его на поруки с записями. А ежели порук не будет, упомянутых лиц следовало *«с приставы и с провожатыми»* доставить в полк. Р. Маслову было велено сдать *«и городовые, и острожные ключи, и наряд, и всякую казну, и дела и все что есть», «а которую пушку, и зеля, и свинец Семен Ружинской взяв к себе, и то все взять у него тотчас, и пушку поставить на прежнему месте, а зеля и свинец поставить в государеву казну»* [7, лл. 6 об.-7 об.].

17 июля боярин и воевода И. Милославский в письме генерал-поручику Г. Косагову сообщал, что ему ведомо *«о бунтовстве Сенки Ружинского и Охтырского полку казаков, и что от него, Сенки, те казаки тебе, господине, били и саблеями рубили, и обухом голову до мозгу пробили, и ухо отрубили».* Дабы не дать бунту ра-

спространиться, И. Милославский решил послать в Ахтырку *«ис полку своево из дворян московских Ивана Андреева сына Пазухина, а с ним сотника московских стрельцов Белогородцкого жилого приказу Михайла Кобелева с стрельцами»* [7, л. 11]. И. А. Пазухин получил приказ вразумить ахтырскую старшину и казаков, напомнить им *«царское крестное целованье и милость»,* требовать выдачи С. Ружинского и сковать его. А ежели старшина и казаки *«вора Сенку отдать не похотят», «велено ево, Сенку, в обозе оставить великого государя ратным людем и беречь накрепко, чтоб он, вор, и ево едино мышленники из обозу не ушли, и о том к нам писать с нарочными посыльщики»* [7, лл. 11-12]. Аналогичную память, составленную 17 июля, получили полковники М. Гопт и Г. Кондратьев [7, лл. 12-13].

19 июля по государеву указу было велено жильцу Льву Ананьевичу Бекетову ехать в Ахтырку. В памяти, данной ему, повторялся сюжет, изложенный в письме наказного полковника Р. Степанова ахтырскому полковнику И. Перекрестову, а именно история встреченных близ Ахтырки С. Ружинским богодуховских казаков, захвата пушки, освобождения двух турецких лазутчиков, отпущенных по приказу С. Ружинского, побега писаря Романа Скочкова да полковых сотников Игната Федорова, Власа Андреева и Ивана Романова. В памяти уточнялось, что сотники *«посланы были к великому государю к Москве ото всего Охтурского полку в челобитчиках»,* однако не уточнялось в чем заключалось дело. Тут же говорилось, что вместе с С. Ружинским в Ахтырку ехал *«охтырский приказной человек Родион Маслов с пушкарями, а с ними де было богодуховских достолных казаков болше ста человек с ружьем и с саблями наголу»* [7, лл. 14-15]. Эта версия несколько отличается от изложенной в письме генерал-поручика Г. Косагова боярину и воеводе И. Б. Милославскому.

Если следовать памяти, данной Л. А. Бекетову, именно Р. Маслов ехал во главе пушкарей и казаков, а уж к ним примкнул С. Ружинский и *«взбунтовал».* О каком-либо сговоре Р. Маслова с С. Ружинским упоминаний нет, зато идет речь не об избиении, а

об убийстве есаула Игната и пушкаря Ивана Соболева, которых *«били, и покинули замертва»,* если, конечно, речь не идет об игре слов. Выражение *«покинули замертва»* встречалось и ранее, но с дополнительными уточнениями. Также в памяти повторяется рассказ о попытке челядника Петрушки убить *«полковникова брата Филипа»,* об угрозах ахтырскому полковнику И. Перекрестову

Письмо генерал-поручика Г. Косагова боярину и Воеводе И. Б. Милославскому

со стороны Р. Маслова. Несколько отличается рассказ о пьянстве казаков. *«Сенка Ружинский тех казаков поил вином беспрестанно»*, хотя изначально речь шла о трех бочках горилки.

Льву Бекетову приказывалось *«Родиона Маслова, и казака Сенку Ружинского, и челядников его за крепкими поруками з записми, а будет порук не будет с приставы скованных и с провожатыми прислать в полк без мотчанья, и у Родиона Маслова принять город, и городовые, и острожные ключи, и наряд, и всякою государеву казну, и дела, и все что есть налицо, и во всем с ним, Родионом, росписатца по противням»* [7, лл. 16-17]. Также Л. Бекетову вменялось в обязанность провести сыск среди охтырчан, прислать допросные речи в полк и ведать городом *«покаместа Родион Маслов будет для того розыску в полку».* Также ему предписывалось вернуть захваченное казаками орудие, опечатать имущество бунтовщиков, *«а женам их и детем оставить хлебных и съясных запасов чем им питаться на месяц и поставить у печатей сторожу большую, и велеть беречь до указу великого государя и до подлинного розыску»* [7, лл. 17-18]. Также от Л. Бекетова требовалось изловить отпущенных лазутчиков, следить за приходом неприятельских людей, сообщать о них в Белгород без промедления, ведать «охтурских всяких чинов людей Русских и Черкас» *«по указу великого государя и по Соборному уложению, а не по посулом, и ни по каким взяткам правего виноватым, а виноватых правым не чинит, и никому ни в чем норовит, и к охтырским жителем держать ласку и привет». «А будет он, Лев, по городу и отъезжих сторож держать, и про приходы неприятелских людей проведывать не учнет, и ево небереженем великого государя делу учинитца какая поруха или меж охтырских жителей в росправных делах учинит он какую неправду или налоги и обиды, или учнет с них имать какие посулы, и к ним ласки и привету держать не учнет, и в том на него будут челобитчики, а сыщетца про то допрямо и ему, Льву, за то от великого государя, царя и великого князя Феодора Алексеевича всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца быть в великой опале и в вечном разоренье безо всякого милосердия и пощады»* [7, лл. 18-20].

19 июля датируется и память Р. Маслову. В ней повторяется сюжет, изложенный в памяти Л. Бекетову, с той лишь разницей, что в памяти Р. Маслову предъявлены конкретные обвинения – *«а ты де на двор охтырского полковника Ивана Перекреста приходил з денщиками и бранился с наказным полковником, и хотел на дворе ево бить»* [7, л. 22]. Р. Маслову предписывалось сдать все городские дела Л. Бекетову и прибыть с поруками в полк к И. Б. Милославскому. *«А будет порук не будет, скована с приставы и с провожатыми»* [7, л. 22]. Была составлена соответствующая поручная запись. За Р. Маслова поручились представители ахтырского духовенства и мещанские сотники [7, л. 49].

20 июля боярин и воевода И. Б. Милославкий докладывал царю о положении дел в Ахтырке и о принятых мерах, включая посылки И. Пазухина со стрельцами, Л. Бекетова и отстранение от должности Р. Маслова [7, лл. 22-29].

23 июля И. А. Пазухин, посланный для *«взятья и розыску в бунтовстве вора охтырского казака Сенки Руженского»,* писал И. Б. Милославскому о выполнении поручения. В семи верстах от Нежина И. А. Пазухин встретил завоеводчика и есаула Ивана Новикова и по приказу последнего прибыл к князю М. А. Черкасскому. Стан князя Черкасского находился близ Нежина. Выслушав И. А. Пазухина, князь Черкасский высказал неудовольствие действиями И. Б. Милославского, *«для чего де боярин Иван Богданович в мое вступаетца, хто ему велел и какое ему до того дела, без него с ворами и с бунтовщиками управился. А послал де в полк к генералу порутчику и воеводе к Григорью Косагову для того дела ис полку своево столника Микиту Глебова, а с ним пять рот рейтар и велел ему, Ивану, откуды приехал туда и поезж [текст утрачен] а в полк к генералу порутчику и воеводе к Григорью Косагову ехать ему не велел»* [7, лл. 31-32].

Таким образом, можно говорить о том, что С. Ружинский был взят под стражу людьми князя М. А. Черкасского 20 июля. 26 июля боярин и воевода И. Милославский в письме генерал-поручику Косагову бунт С. Ружинского упоминает уже в прошед-

шем времени [7, л. 36]. Аналогичное упоминание находим и в памяти полковникам М. М. Гопту, А. В. Росворму, Г. Кондратьеву и И. И. Перекрестову [7, л. 37]. Арест произошел 20 июля, о чем писали 2 августа боярину И. Милославскому полковники М. Гопт и Г. Кондратьев [7, л. 38]. Также они сообщали интересные сведения о положении в стане ахтырских казаков после ареста С. Ружинского: *«а Ахтырского полку козаки с тово числа и по се число стоят себе с обозом по-прежнему и ожидают к себе указу от Сенки Ружинского, и многия из них розбежались, а что у них замислу ехтого мы не ведаем, и не чаем от них добра. А мы с полками укрепясь обозом стоим меж Смелое и Терн, и речки Бежи в вершине и ожидаем от вас бояр и воевод указу»* [7, л. 38].

27 июля И. Милославский докладывал царю о ходе ахтырского дела. Среди прочего И. Милославский упоминает о миссии И. Пазухина, его встрече на реке Крапивной в семи верстах от Нежина с завоеводчиком и есаулом И. Новиковым, о пребывании И. Пазухина в стане князя М. А. Черкасского, о посылке последним пяти рот рейтар под командованием стольника Н. Глебова для задержания С. Ружинского и других участников бунта. И. Б. Милославский указывает на то, что С. Ружинский с прочими бунтовщиками находится в руках князя М. А. Черкасского и просит царя учинить особый указ для препровождения С. Ружинского к нему, к И. Милославскому, поскольку *«к тому ж воровству причинились многие ахтырские жители как он сперва приехал с Москвы в Охтырку и учинил бунт и отпустил дву человек лазутчиков, которые сами на себя говорили, что они присланы от турского салтана в твои, великого государя, малороссийские городы зажигать городы»* [7, лл. 32-35].

30 июля Л. Бекетов бил челом И. Б. Милославскому и докладывал о своей деятельности в Ахтырке. Л. Бекетов принял город у Р. Маслова и 30 июля выслал его к И.Б. Милославскому в Киев с поруками. С. Ружинского и его челядника Петрушку Л. Бекетов не задержал. *«А бунтовчиков к тому делу пущих завотчи-*

ков в Охтырску по се число не сыскано ж, потому что их имать в наказе у меня не писана, а вора Сенки Руженскогои животы его при протопопе и при иных священниках сторонними людьми запечатаны, и сторожа до указа великого государя поставлена. А которою пушку Сенка Руженской взял с полковникова двора к себе, а тою пушку взял у нево, Сенки, на дворе и поставил на прежнем месте где она стояла» [7, л. 48].

Дабы не прогневить начальство, Л. Бекетов принялся разоблачать заговоры в самой Ахтырке. Прежде всего он взялся за отставленного от должности Р. Маслова, компромат на которого вскоре нашелся. В ахтырскую Приказную избу явился бывший пушкарь Якушка Малыгин и заявил, что Р. Маслов *«свез насилством» дочь его девку Федоску и сына Еремку «в поместье свое в Белагородской уезд в село Маслова»* [7, л. 39].

Также 2 августа Л. Бекетов докладывал И. Б. Милославскому о том, что во время встречи с наказным полковником Р. Степановым близ Приказной избы собрались *«градские люди меншие»*, многие из которых были пьяны, и стали кричать *«великим крикам».* А собрал тех людей ахтырский казак Ничипорка Шинкарь. Собравшиеся грозились убить наказного полковника Р. Степанова. Л. Бекетов послал подьячего с пушкарями прогнать возмутителей спокойствия с государева двора, но они *«учинилис непослушны, завотчикав и никаво поимать не дали».* А Ничипорка Шинкарь пришел на государев двор в хоромы Л. Бекетова, *«учал наказного полковника бранить и от полковничества отказыват неведама по какому умыслу, чтоб ему Роману в наказных полковниках не быть, и насечку у него Романа просил, и говаривал, мы де выберем инога наказного полковника».* Задержать Ничипорку не удалось, т.к. он *«учинился силен, поймат себя не дал».* Л. Бекетов послал денщиков в дом Ничипорки, но там его не оказалось. Застали там только Агапку, жену Ничипора. В расспросе она сказала, что *«муж ее уехал в Киев с Семеном Бакиревским, да в то ж де число приехал з дороги от Родиона Маслова человек ево, и взял де мужа ее с собою в Киев вместе».* Л. Бекетов «посылал в пого-

ню пушкаря да полевова сторажи Михайлу Черепка дарогою да Олешни и до Лебедина», но преследование оказалось неудачным. Посланные люди вернулись и сказали, *«что де Ничипорка поехал в Киев с Родионом Масловым и с иными товарыщи иною дорогою»* [7, лл. 41-43].

После ареста 20 июля С. Ружинского волнения стали затихать. Началось следствие. Был допрошен и Р. З. Маслов, поскольку в отписках Г. Косагова и Л. Бекетова он выступал едва ли не вторым после С. Ружинского организатором бунта. Конечно, Р. Маслов мог иметь сложные отношения с полковником И. Перекрестовым, но это не означало, что Р. Маслов был готов пуститься в сомнительную авантюру. Он провел слишком много лет на службе, занимал довольно высокие должности в масштабах белгородской служилой корпорации и прекрасно понимал все возможные последствия собственных опрометчивых решений. К тому же не лишним будет вспомнить, что изначально Р. Маслов как участник ахтырского бунта появляется в письме Р. Степанова к И. Перекрестову, т.е. могла идти речь о банальном сведении счетов. А. Л. Бекетову требовалось найти виновного, т.к. главный инициатор выступления казаков, С. Ружинский, был арестован людьми князя М. А. Черкасского, не вполне ладившего с И. Милославским, начальником Л. Бекетова. Иными словами, Р. Маслов мог стать жертвой борьбы двух конкурирующих за царскую милость ведомств. Косвенно об этом говорят и расспросные речи Р. Маслова. Изложение Р. Масловым ахтырских событий существенно отличается от рассказов Р. Степанова, Г. Косагова и Л. Бекетова.

Р. Маслов сообщал, что действительно, *«в нынешнем де во 187 году июля в 9 числе приехал с Москвы в Охтырской охтырский казак Сенка Руженской в день после обеда, а с ним де Сенкою приехало богодуховских ис Мерла, ис Сенного, с Колонтаева, с Краснова Кута, с Мурафы казаков человек семдесят на конях в саадаках ис ружьями, ис пищалями, ис саблями».* Встретил Р. Маслов С. Ружинского за городом и проводил на его двор. Был он там всего треть часа и пошел к себе на двор, шуму от С. Ружинского в тот день не слы-

хал, и свез ли тот пушку с полковничьего двора не ведал, *«а лазутчиков де дву человек, которые сами на себя говорили, что они присланы от турского салтана в малоросийские городы городов жечь, у него, Родиона, и у полковника не было»* [7, л. 51]. О тех лазутчиках Р. Маслов впервые узнал из памяти, привезенной Л. Бекетовым, *«а их де в Охтырском у него, Родиона, и у полковника в помине не было, и про них не слыхали».* На следующий день к Р. Маслову пришел ахтырский подьячий Кузьма Карташов и сообщил о том, *«что де богодуховские казаки взяли от полковникова двора полковую небольшую железную пушечку, потому что де у той пушечки сидел прикован богодуховской казак, а как ево зовут и он ево не знает».* Из Ахтырки С. Ружинский с казаками отправился в полк к боярину И. Б. Милославскому, и казаки *«сабел наголо не везли, а были де пищали были у них на плечах»* [7, л. 53]. Посылал ли С. Ружинский казаков за полковым писарем Р. Скочком и хотел ли челядник Петрушка убить Филиппа Перекрестова Р. Маслов не ведал. На следующий день после приезда в Ахтырку С. Ружинского действительно казаками был избит пушкарь Ивашка Соболь. И казаки те учинили большой крик и пошли к полковнику И. Перекрестову [7, л. 54].

В тот день в Ахтырке проходила ярмарка, Р. Маслов *«в то время был в ряду для покупки»,* услыхал крики, послал подьячего Кузьму Карташова и пушкарского цехмистра Семена Шабельникова разогнать дебоширов. *«И подьячему де они учинились непослушны, и он де, Родион, ходил сам на тот крик и их розогнал, а завотчиков де пущих в то число не сыскал, потому что было их многолюдно. И о том к боярину и воеводам к Ивану Богдановичю с товарыщи не писал, потому что де Сенка с семи казакам поехал сам к нему боярину и воеводам в поли»* [7, л. 54].

После инцидента на рынке Р. Маслов ходил к полковнику И. Перекрестову на двор и спрашивал полковничьего брата Филиппа отчего тот крик учинился. Филипп проявил полное неведение и даже не обмолвился о том, что челядник С. Ружинского хотел его убить. Там же оказался и наказной полковник Р. Степанов, который принялся бранить Р. Маслова. Свидетелями этой

стычки стали подьячий Кузьма Карташов и карповский житель Никита Домнин. Они могли подтвердить слова Р. Маслова.

Будучи в Ахтырке С. Ружинский действительно *«охтурских жителей у себя на дворе поил вином беспрестанно и за ворота бочку большую вывозил и выпоил».* А детей бывшего пушкаря Якушки Малыгина, Федоску и Еремку Р. Маслов *«не имавал».* В 1678 г. в великий пост Я. Малыгин с дочерью пришел к Р. Маслову во двор жить добровольно, *«потому что де он до ево приезду в Охтырской от пушкарские службы отставлен за старость и за пьянство»* [7, л. 55]. В том же году Р. Маслов отослал Я. Малыгина с детьми в свое белгородское поместье, но Егорка, Якушкин сын, бежал вместе с Левкою, человеком Р. Маслова. Я. Малыгин с дочерью вернулся в Ахтырку и жил там до приезда Л. Бекетова. Никаких крепостей на Я. Малыгина и его детей Р. Маслов *«не имал».*

С Ничипором Шинкарем Р. Маслов действительно встречался, однако обстоятельства этой встречи были совсем иные, нежели описывал Л. Бекетов. Поскольку И. Милославский находился в Киеве, то и Р. Маслова отправили в Киев, куда ехал и Ничипор Шинкарь, названный Р. Масловым Микифоркой. Ничипор Шинкарь *«с товарыщи»* встретил Р. Маслова по дороге на Киев и сказал, *«что де едут в полк к боярину и воеводам бить челом великому государю о грацких делех»* [7, лл. 56-57].

Казалось бы, для Р. Маслова обстоятельства складывались благоприятным образом. Становилось ясно, что официальная версия, изложенная изначально наказным полковником Р. Степановым, далеко не во всем соответствует действительности. А именно ее взяли на вооружение И. Милославский, Г. Косагов, Л. Бекетов и др. Складывается впечатление, что Р. Степанов намеренно сгущал краски с целью опорочить С. Ружинского в глазах царской администрации, представить его закоренелым бунтовщиком и тем самым лишить всяческих шансов занять место ахтырского полковника. Р. Маслов в этой борьбе старшин стал разменной монетой. Кстати, сам Р. Маслов письмо Р. Степанова называл ложным [7, л. 129].

Но, в ходе следствия *«у Родиона ж Маслова обявилос в коляске завязана в латку ео тетратка [писано – надстрочная запись] писменная, а в той тетратке писаных полдевята листа, а у листов по краям начерчено в кругах точки».* В расспросе выяснилось, что *«тетратка гадателная писма»* писана подьячим Афанасьем Арефьевым. Допросили и подьячего А. Арефьева. Как выяснилось, в 1677 г. Р. Маслов и А. Арефьев были на Дону. Там А. Арефьев и списал гадательную тетрадь с образца ольшанца сына боярского Алешки Захарина. А. Арефьев путался в показаниях, изначально указывал на Сидора Захарьева, но позже называл Гаврилку, брата Сидора [7, лл. 59 - 60]. По этой тетради Р. Маслов и А. Арефьев *«годали о розмене столника князя Андрея Ромодановского»* [7, лл. 57-58].

Обнаружение гадательной тетради стало отягчающим обстоятельством. Р. Маслова посадили под караул, где он пробыл *«многое время».* В конце августа он подал челобитную на высочайшее имя и просил от караула его освободить на поруки. 29 августа последовала царская резолюция. Царь велел Р. Маслова *«дать на крепкие поруки з записью, что ему до подлинного розыску и до вершенья очных ставак ставить, да в полку боярина и воевод Ивана Богдановича Милославского с товарыщи в розрядном шатре и в Курску о как ево впредь спросят и порутчиком поставить»* [7, л. 129 об.].

Требуемая поручная запись была составлена *«перед дьяки, перед думным, перед Васильем Новым, да перед Федором Шекловитым, да перед Ларионом Пашиным, да перед Любимом Домниным ставится по вся дни и довершения про бунт Сенки Ружинского сыскного дела»* [7, л. 4]. По Р. Маслову поручились офицеры Белгородского полка, в т. ч. и майор Савелий Игнатьевич Вяземский. Следует заметить, что ахтырские события доставили Р. Маслову множество неприятностей, но не стали для него роковыми. Он оставался в завоеводчиках и ротмистрах вплоть до 1691 г., когда и был *«за службу, за раны, за старость, за увечья от службы отставлен»* [8, л. 33].

Помимо Р. Маслова допросу подвергся и ахтырский житель Никита Животовский. Его показания также далеко не всегда совпадали с версией событий, изложенной наказным полковником Р. Степановым. Н. Животовский утверждал, что *«ехал Сенка Руженской в город на коляске, а Родион де Маслов с ним Сенкою ехал на одной коляске».* Как казаки захватили пушку *«того де он не видал, потому что в то де число собралос к Сенкину двору многия люди и пили вино, и поставцами з двора пошли, и пили, и кричали слава Богу, что мы дождались Семена».* Про отпущенных лазутчиков он *«ни от кого не слыхал».* Н. Животовский указывал на то, что за писарем Романом Скачком С. Ружинский послал *«богодуховских казаков человек с тритцать да челядника своего Петрушку».* Видел Н. Животовский, как *«Родион Маслов послал есаула Игната Шулгу да пушкаря Ивана Соболя, говорит, чтоб [не шумели – запись над строкой] и не кричали, и разошлись по домам. И богодуховские казаки, было их человек со ста, ясаула и пушкаря плетми били».* Не смог Н. Животовский подтвердить рассказ Л. Бекетова о приходе на государев двор Н. Шинкаря (Н. Животовский называет шинкаря Никифоркой, хотя в отписке Л. Бекетова И. Б. Милославско Шинкарь назван Ничипором) и о его претензиях в адрес наказного полковника. При этом Н. Животовский подтверждал, что *«охтырские мещане всем городом приходили к воеводскому двору и кричали Льву Бекетову, чтоб он иво, Микиту, с товарыщи свободил, они ни в чем не винны. А в то де число был у него, Льва, наказной полковник и Никифорка де Шинкар с теми градцкими людми просил у него, наказного полковника, и наказному полковнику кричали все, чтоб отдал им камышину, они де выберут себе иного полковника и бранили ево матерно. А убить его хотели ль, того де он не ведает. И воевода де Лев Бекетов посылал подьячего и пушкарей градцким людем говорить, чтоб они от государева двора отступились и крику никакова дурна не чинили. И отступя от государева двора стали купою против приказа, кричали, поедем, покиня все от налоги полковников Ивана Перекреста и от наказного в разные государевы городы»* [7, лл. 61-64].

Дело С. Ружинского разбиралось еще несколько месяцев, о чем свидетельствует челобитная П. Хованского от 9 марта 1680 г. [7, лл. 1-3]. По итогам следствия С. Ружинского сослали в Архангельск. Остальные участники волнений были отпущены, однако предупреждены, что в случае их участия в новых выступлениях они будут жестоко наказаны и отправлены в «сибирские городы» [6, с. 288]. И. Перекрестов сохранил в своих руках командование Ахтырским полком, а Р. Маслова, как уже писалось выше, отпустили из-под караула и оставили на царской службе.

Анализ ахтырских событий 1679 г. говорит прежде всего о том, что они были инспирированы различными группировками местной старшины. С. Ружинский и его товарищи, недовольные полковником И. Перекрестовым, решили его сместить, использовав как свои связи в Москве, так и возмущение казаков и ахтырских мещан. Однако, события быстро вышли из-под контроля С. Ружинского и уже развивались по непредсказуемому сценарию. Основной движущей силой ахтырских событий являлись казаки Богодуховской сотни. Казачество, как известно, обязывалось самостоятельно обеспечивать себя всем необходимым для службы. Именно по этой причине участие в военных походах подрывало благосостояние казаков, а порою становилось причиной разорения. Вот почему заявления С. Ружинского о том, что при его полковничестве Ахтырский полк в поход не пойдет и, якобы, он имеет на сей счет тайный государев указ, нашли горячий отклик в казацкой среде. Недовольство казаков и мещан своеволием И. Перекрестова и его родственников, в т. ч. брата Филиппа, способствовало брожению. О злоупотреблениях семейства Перекрестовых не раз упоминали многие авторы, в т.ч. и В. Волис [10]. Также одной из причин народной ненависти к И. Перекрестову помимо вымогательств и беззакония послужило происхождение полковника [7, л. 54].

Ахтырские мещане также участвовали в волнениях, но в гораздо меньшей степени нежели казаки. Вклад мещанства в основном ограничился выступлениями на государевом дворе, требования-

ми освобождения задержанных и смещения наказного полковника Р. Степанова. Он сыграл особую роль в описываемых событиях, т. к. именно его показаниями руководствовались И. Милославский, Г. Косагов и Л. Бекетов. Последний не стал глубоко вникать в суть конфликта. В его задачу входило наведение порядка и проведение разбирательства. Но, коль истинные зачинщики оказались вне досягаемости, то задержали тех, кто не успел скрыться и на кого указал Р. Степанов. Так, именно по навету Р. Степанова был смещен и обвинен в участии в бунте Р. Маслов, исполнявший должность главы ахтырской Приказной избы.

Особо следует отметить роль московской администрации в ахтырских событиях. Как известно, в описываемое время шла русско-турецкая война. Волнения в тылу действующей армии любое государство воспринимает как угрозу. Не стало исключением и Московское царство. Однако, оно не прибегло к жесткому подавлению бунта, а именно бунтом с точки зрения Москвы явилось выступление казаков в Ахтырке. Поначалу, как мы помним, речь шла о поруках. Даже тогда, когда казаки применили оружие и подвергли жизни Г. Косагова и А. Росформа прямой угрозе, правительство не использовало военную силу для подавления возмущений. Пять рот рейтар были задействованы только для ареста С. Ружинского, но никакими сообщениями об их использовании для вооруженной расправы над казаками или горожанами мы не располагаем. Наоборот, есть прямые указания на то, что московская администрация всячески старалась погасить конфликт, не доводя его до кровопролития. Так, Л. Бекетову, посланному проводить следствие в Ахтырке, четко предписывалось *«к охтырским жителем держать ласку и привет»* [7, л. 19]. Да и приговор бунтовщикам вышел довольно мягким.

Таким образом, можно констатировать, что волнения в Ахтырке в 1679 г. стали типичным и закономерным выступлением казаков и мещан, вызванным как тяготами военной службы, тяжелым экономическим положением, так и классовыми противоречиями, своеволием старшины и борьбой за власть в ее среде.

СПИСОК ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Выступление народных масс в Ахтырском полку в 1679 г. // Краеведческие записки. - Ахтырка: Ахтырский краеведческий музей, 1960. – Вып. 1. – С. 117-125.

2. Слюсарский А. Г Социально-экономическое положение Слобожанщины в XVII - XVIII вв. – Харьков, 1963.

3. Маслійчук В. Віллі Воліс та його розвідка з історії Охтирського слобідського козацького полку // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 2004. – Т.10. – С. 277-280.

4. Артюшенко М. М. Старожитності Тростянеччини. – Тростянець, 2002.

5. Ткаченко Б І. Лебедія. Історичні нариси в двох книгах. Книга перша. – Суми, 2002.

6. Віллі Воліс. Виступ народних мас в Охтирському полку 1679 р. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 2004. – Т.10. – С. 281-288.

7. РГАДА, ф. 210, оп. 12, д. 898.

8. РГАДА, ф. 210, оп. 12, д. 157.

9. Исторический материализм. Под ред. Проф. Ф. В. Константинова. – Москва, 1951.

10. Волис В. Очерк истории Ахтырского слободского казачьего полка (XVII-XVIII вв.) – Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы: ИД «Райдер», 2007.

Носачов В. Г.

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА ІЗЮМЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРЕМОГА

І. ЗАРОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Український політичний рух потужно постає наприкінці ХІХ ст. створенням двох паралельних політичних структур. Київські й полтавські українці старшого покоління створюють «Загальну українську безпартійну політичну організацію» з поміркованою культурною програмою, студенти у Харкові – «Революційну українську партію». Саме остання стала провідником українського політичного руху. Із цього зародку пішли всі модерні українські політичні сили – він націоналістичної «Народної української партії М. Міхновського» до схильної розчинитися у російському революційному рухові «Української Соціал-Демократичної Спілки».

Проте явних прикладів саме українського політичного руху на Ізюмщині ніби не фіксується. Це дивно, зважаючи на старі традиції саме українофільського руху, що виразилися у просвітницькій діяльності родини Александрових, Запари, Данилевського та ін. Безумовно заслуговують на увагу їх вислови на захист українського народу, як-от Дмитра Запара, який ще 1862 року на сторінках «Основи» закликав до запровадження в Україні освіти рідною мовою, вважаючи, що інші землевласники фінансово сприятимуть розвитку освіти селян. Запара зазначав, що лише ті знання, які діти засвоюють рідною мовою, залишаються з ними живим капіталом, ставлячи риторичні запитання: *«Чим же насправді наш народ гірше інших Слов'ян. І наша мова гірша за мови, їй споріднені? Чим же вона довела свою нездатність до життя і заслуговує повільної, неминучої смерті?»* [1, с. 209]. Йому вторив і Григорій Данилевський, який пророче писав того ж 1862 року на сторінках «Сучасного слова»: *«Народ в десять мільйонів вартий того, щоб до його мови*

та інших потреб наші звинувачі відносились легше і м'якіше... Якщо тепер ми ще не окріпли, то це не значить, що ми навіки залишились слабкими».

Мабуть, єдиним свідоцтвом того, що Ізюмщина залишалася у сфері української ідентичності, був український театр. Ще 1882 р. дозвіл на постановку п'єс українською мовою в місті Ізюмі отримав Федір Савельєв (керівник акторської трупи) за умови дотримання циркуляру від 16 жовтня 1881 року. На прохання ізюмського повітового справника про дозвіл на постановку в м. Ізюм п'єс українською мовою («малоросійським наріччям») «Сватання на Гончарівці», «Наталка Полтавка», «Сватання на вечорницях», «Гаркуша», «За Неман йду», «Бувальщина», «Кум-мірошник» харківський генерал-губернатор просив повідомити докладні відомості про дати їхнього проведення, перелік спектаклів і трупи виконавців [1, с. 184-185].

І от на початку XX ст. на Ізюмщині утворюється самостійницький осередок. Важко повірити, але перші ідеї Самостійної України, щойно виголошені Міхновським у Харкові, досягли Ізюмщини, а саме слободи Маяки біля Слов'янська, вже 1901 року. І пов'язана ця подія з долею уродженця Донбасу і борця за волю України – Микити Шаповала.

М. Шаповал

Як пише дослідник, М. Шаповал у липні 1901 року одержав переведення на службу в Маяцьке лісництво (біля м. Слов'янську). У жовтні 1901, відбулась зустріч з Олександром Макаренком, котрий щойно закінчив Петербурзький лісовий інститут і був призначений помічником лісничого у Маяцьке лісництво, відбулася саме у той момент, коли юнак відчував необхідність визначитися у своїх переконаннях. М. Шаповал пізніше напише у своїх спогадах, як ско-

лихнули його свідомість у перший же день знайомства розповіді «благородного ідеаліста» про «український рух, його завдання». Захоплений в ідейний полон теорії О. Макаренка щодо підняття поваги до українства та української мови, М. Шаповал відкрив для себе новий світ ідей і відчув, що став «українським революціонером». Саме через О. Макаренка М. Шаповалу вдалося зав'язати стосунки з Революційною українською партією (РУП), перед якою саме в 1902 році постало питання вибору мети руху. Провід партії схилявся до соціалістичних. принципів, результатом чого став вихід з РУП нечисленної групи самостійників (на чолі з М. Міхновським утворили Українську народну партію). Дослідник Г. Касьянов зазначає, що «однією з найвідоміших практичних справ партії був замах на пам'ятник О. С. Пушкіну в 1904 р., присвячений річниці Переяславської угоди 1654 р.». У своїх спогадах М. Шаповал приписує собі ініціативу створення у 1903 році радикальної терористичної групи «Оборона України», одним з проявів діяльності якої і була спроба висадження у повітря пам'ятника О. Пушкіну в сквері Харкова. З цього приводу М. Шаповал навіть написав відозву від імені «комітету» - свій перший літературно-політичний твір. Соціал-революційний та національний максималіст, як він сам себе тоді називав, М. Шаповал згадував: *«Я був переконаний, що доки на Україні нема пам'ятника Шевченкові – не сміє стояти ніякий інший пам'ятник»»* [2]. І наостанок – «Оборона України» була бойовою організацією саме незалежницької УНП Міхновського. Тож Шаповал від самого початку обрав ідею незалежної України. Ідею, яку потім втілив IV Універсал його ж таки співавторства. А почався цей шлях далекої осені 1901 року, коли молодий юнак з Донбасу почув на Ізюмщині про ідею Самостійної України й пройнявся нею...

Непрямо ці факти підтверджуються згадкою про те, що в Ізюмі були члени РУП, які зайняли сторону проукраїнського крила партії, яке було проти приєднання до РСДРП: *«навесні 1904 року за ініціативою Миколи Порша в РУП відбулася чистка від неукраїнців, есерів-неонародників, ліберальних демократів. Лідери партії наголошу-*

вали на самостійності України. Найцікавіше, що побудову національного соціалізму підтримували рупівці на Лівобережжі України та Слобожанщині, в Полтаві, Лубнах, Золотоноші, Пирятині, Прилуках, Яготині та менших містечках, а також у Харкові, Чугуєві, Білгороді, Ізюмі та інших містах» [3, с. 29].

А в Харкові вже народився значний український рух, причому серед найактивніших його членів слід відзначити вихідців з Ізюмщини Костянтина Бич-Лубенського та Володимира Доленка.

Перший – поміщик с. Курулька (нині Барвінківщина), лідер політичного українства Харкова. На жаль, після 1917 року його сліди губляться. Другий, навпаки дуже відомий якраз пізніше, у свій харківський і закордонний період. Про його роботу на початку століття, як адвоката і близького соратника Міхновського, відомо мало. Це виходець із с. Мечебилового В. Доленко. Сам він згадував, що в дитинстві його національна свідомість формувалася саме на Ізюмщині, а назву свого села він розшифровував як місце, де козаки «мечами билися». По тому, закінчивши місцеву парафіяльну школу та юрфак Харківського університету, стає селянським адвокатом і близьким сподвижником Міхновського, організовуючи вибори 1912 р. до Державної Думи [4]. Вибори, де український список очолював якраз К. Бич-Лубенський [5].

Саме восени 1912 року в Російській імперії відбулася майже непомічена і зараз міцно забута подія, що насправді мала епохальне значення для подальшої історії України. На виборах до так само забутої у нашій історії IV Державної Думи Російської імперії вперше в історії підросійської України офіційно й досить голосно виступала нова політична сила – організовані українці. До «класичного» протистояння правих – російських націоналістів і «прогресистів» (російських лібералів) на Харківщині додався список Української групи на чолі з ізюмським землевласником К. Бич-Лубенським. До того українці йшли в складі прогресистів, що дозволило провести до Харківської міської Думи кілька українців, зокрема Д. Багалія і самого Міхновського.

Слід зазначити, що вибори були не прямими, обирали виборщиків (як зараз у США), які об'єднувалися у курії – міські, землевласників, робітників тощо.

У Харкові було дві курії – «І міська», з високим майновим цензом (власне, підприємці, купці і аристократія) і «ІІ міська», з нижчим цензом (середній клас, міщани, інтелігенція). Унаслідок цих виборів заможний Харків (І курія) неочікувано дав перемогу прогресистам, що отримали 52,2% голосів, російські націоналісти тут мали 28,5%, а український список – 5,5%. Ще більш вражаючими стало те, що «ІІ міська курія» дала прогресивному списку, який представляв кадет (партія Народної Свободи) 69,3%, націоналістам – 21,3%, а українці здобули вже 7,8% голосів [6].

У самому Ізюмі поступово з'являлися одинокі прихильники українства. Так, 1909 року Ізюм був єдиним містом Харківщини (ще ближня слобода Балаклія), де замовлена була «Історія України-Руси» М. Аркаса [7]. У січні 1910 р. ізюмець (так тоді писали) член міської Управи Іван Миколайович Ільїнський дав пожертву на пам'ятник Т. Г. Шевченку, що мали зводити [8]. У червні того ж року ще один наш земляк В. А. Грехов вніс на цей пам'ятник одразу 5 руб. 5 коп. – значну на ті часи суму. У той самий період Ізюмська міська громадська бібліотека виписує собі український словник В. Дубровського. Трохи пізніше цей словник був виписаний і до Цареборисового. 1910 року Ізюмське товариство музикального та театрального мистецтва дало телеграму зі співчуттями з приводу смерті М. Л. Кропивницького, що часто бував у Ізюмі [9]. Треба відзначити, що в цьому товаристві виділилася окрема «малоросійська» (власне українська) група, що ставила саме українські театральні постановки.

Від 1913 року є цікаве свідчення про українські настрої у місті та повіті: *«У місті 12 тисяч жителів, а чи знайдено кілька українських часописів, що переплачувались би? Є у Ізюмі собор в українському стилі. У повіті, серед селянства, українська справа стоїть краще – є такі люди, котрі щиро і глибоко захоплені нею, передплачують газети, журнали навіть деякі товариства. Цього року дехто передплачує майже всі українські періодичні видання»* [10, с. 4].

Дуже цікаве свідчення активізації українського руху, передусім серед молоді, маємо в спогадах учнів Реального училища І. Ф. Павленка: *«У січні 1914 року серед учнів реального училища і серед прогресивної інтелігенції Ізюма йшли розмови про те, що пора би вже починати підготовку до проведення ювілею, присвяченого 100-річчю від дня народження Т. Г. Шевченко. З боку офіційних представників училища ніякої підготовки до ювілею не велося і навіть заборонялося вести розмови на цю тему. Відзначаючи 100-річчя з дня народження Гоголя, 75-річчя від дня народження Пушкіна, адміністрація проявляла зі свого боку ініціативу, але про 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка ніхто з них не нагадував, проявляючи повне мовчання.*

Все ж ювілей вдалося провести напівлегально. В Ізюмському реальному училищі був викладачем підготовчого класу Макухін Лука Феофілович. Він упродовж довгих років був керівником українського драматичного гуртка. Сам часто виступав як артист головних ролей. За його ініціативою в Народному домі був проведений вечір самодіяльності. На цьому вечорі була поставлена п'єса Кропивницького «По ревізії». Ця п'єса на одну дію. А після п'єси був організований дивертисмент. Всі номери для нього були взяті з творчості Т. Г. Шевченко. Виконані були кращі і всіма улюблені пісні, прочитання уривки з поем «Гайдамаки», «Катерина» та інші його твори ... Вечір пройшов вдало і цілком легально, хоча з деякою маскуванням: п'єса Кропивницького була пущена на початку. Як надалі з'ясувалося, Л. Ф. Макухін після закінчення навчального року був звільнений з числа вчителів Ізюмського реального училища. І однією з причин його звільнення було прояв їм ініціативи в організації вечора, присвяченого 100-річчю від дна народження Т. Г. Шевченка» [11].

І. Ф. Павленко

П. Ф. Макухін

Та це був легальний сектор тодішнього українського руху. А чи був підпільний? Ніяких підпільних революційних організацій на Ізюмщині тоді не існувало, що з неохотою визнавали навіть радянські історики. Проте був принаймні один видатний і несправедливо забутий діяч українського національного руху, член Центральної Ради й український міністр, що походив із давньої ізюмської козацької старшини, що дала багато славних прізвищ – Богдан-Олександр Зарудний.

Нащадок першого ізюмського депутата ще катерининської «Уложенної комісії» народився в Омську – там його батько Сергій Зарудний відбував заслання за належність до народників. Після смерті батька родина повертається до Ізюму, де Олександр навчається у 1899-1902 рр. в Ізюмському реальному училищі, а потому переводиться до Петербурзького училища правознавства, де стає есером. Його виключають, і 1907 Зарудний повертається на Харківщину, де все ж закінчує Ізюмське реальне училище і, за свідченнями історичної довідки, *«організовує гуртки самоосвіти, пропагує ідеї соціалізму серед місцевого робітництва, широко спілкується із місцевою молоддю»* [12]. Отримує перше своє заслання, і лише

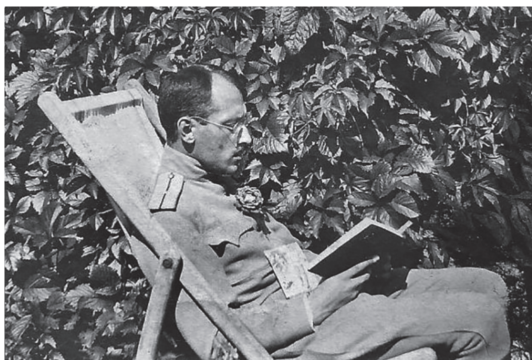

Богдан-Олександр Зарудний на хуторі Букино, липень 1917 р.

12 червня 1912 знов повертається до Ізюму, щоби тепер вже остаточно поринути в політичну діяльність. Олександр, що взяв собі псевдо Богдан, стає співзасновником Українського робітничого гуртка харківської організації есерів, а потому – і лідером української течії серед харківських есерів, пише відозви українською мовою, де засуджує національну політику Росії. Із цього руху виросла Юнацька спілка Лівобережної України, яка 1917 логічно стала основою місцевої, досить потужної організації УПСР. Зарудного революція застає у Вороніжі, де він стає лідером місцевих українських есерів та навіть балотується від українського списку Вороніжчини до Всеросійських Установчих зборів. Згодом призначається… міністром земельних справ УНР. Буквально за кілька тижнів як учасник руху лівих есерів, що готували змову проти Центральної Ради, опиняється вже в українській в'язниці, а після захоплення Києва військами Муравйова був вбитий російськими окупантами [13].

ІІ. УКРАЇНСЬКИЙ РУХ НА ПОЧАТКУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ІЗЮМЩИНІ

Від початку української національної революції в Ізюмі стрімко став на ноги український рух. Взагалі центром українського національного життя Ізюму була міська "Просвіта", що почала діяльність у березні 1917. Повітову Раду «Просвіти» очолив Білоскурський, заступницею стала Опішнянка, секретарем Поклонський, скарбником Воронін. До Ради також увійшли бібліотекар Таран, Костюкова та акторка Г. Борисоглібська. У квітні "Просвіта" виникла в Слов'янську, а протягом весни-літа 1917 в інших населених пунктах Ізюмщини.

Наявні нині й дуже неповні джерела подають нам наступну статистику щодо заснування та діяльності «Просвіти» на Ізюмщині:

- Бугаївка. "Просвіта" заснована у квітні 1917 р., 178 членів. Голова – Дм. Скрипниченко. За рік – 2 загальні збори.

- Ізюм. "Просвіта" заснована у березні 1917, 126 членів. Голова – Таловірко. За рік – 5 загальних зборів.

- Левківське. “Просвіта” заснована у вересні 1917, 8 членів. Засновник – Кудімов, голова – М. Скрипник. За рік – 10 загальних зборів.

- Слов’янськ. “Просвіта” заснована у квітні 1917, 85 членів. Засновник – М. Татарський, голова – М. Микитенко. За рік – 53 загальні збори.

- Барвінківська» [14].

Остання «Просвіта» (Барвінківська), що була особливо активною, заснована 14 липня 1917. Її фундаторами були Дячков С. Ф. (голова), Котляров Ю. К., Матейченко С. П., Ярошенко І. Т. Згодом до активу товариства увійшли Бідний А. Т., Шамраєв М. І., Іщенко П. І., Панченко О. С., Щолок Я. М. [15] «Просвіта» Барвінкової відкрила у своєму селищі українську гімназію ім. Т. Г. Шевченка, вечірню українську школу, курси українознавства для керівників місцевих органів влади, бібліотеку, клуб. Заснувала групу художньої самодіяльності, для керівництва якою запросили навіть спеціаліста з Києва й визначили йому заробітну платню 500 крб. на місяць.

В Ізюмі Товариство розгорнуло величезну роботу – освітню, культурну й суспільно-політичну. За пропозицією «Просвіти» повітове зібрання виділило 8 тис. рублів на курси української мови для вчителів. В Ізюмі відкрилася крамниця «Просвіти» з продажу українських книжок, символіки, вишиванок. Створена була бібліотека української літератури. У Слов’янську серед засновників «Просвіти» бачимо відомого в майбутньому радянського актора Дм. Мілютенка: *«В 1917 році, навчаючись Слов’янському комерційному училищі, він разом з однокурсницею Часовниковою Галиною, стає ініціатором створення української «Просвіти»,мета якої була не тільки в розповсюдженні мови і літератури, але й в пропаганді української культури шляхом постановки п’єс та сцен з історії життя українського народу»* [16].

«Просвіти» стали своєрідною парасолькою над всіма українськими партіями і організаціями, і на місцевих виборах дуже часто українці заходили до органів місцевого самоврядування

через «Просвіти». Ізюмська мала три представника у міському Громадському комітеті, п'ять – у повітовому, та двох депутатів у міській Думі [17].

У деяких селах повіту, як-от в Бугаївці, українські сили зуміли одразу зайняти панівні позиції у суспільному житті. А от в Ізюмі лише у вересні 1917 міські члени єдиної української політичної партії у регіоні, українських есерів (УПСР), створили власну міську організацію на чолі з Нешкуренком і Таловірком, куди увійшли 30 членів партії [18, с. 17].

Найбільш зручною для української агітації верствою були селяни, котрі найбільше зберегли національну самосвідомість. Вони швидко організувалися і провели п'ять своїх з'їздів у Ізюмському повіті. Перші три відбулися 30 квітня, 22 травня й 10 червня 1917. Кожного разу присутніми були 300-400 делегатів. Головував на них Гончаров, до Президії входили також Кравченко і Тихий (усі – есери). На цих з'їздах обиралися депутати до виконкому рад Ізюмщини, на губернські й всеукраїнські та всеросійські селянські з'їзди, земські збори Ізюмщини. Так, з 27 делегатів на Всеукраїнський селянський з'їзд двоє – О. Маслій (від УПСР) та Савченко увійшли згодом до Центральної Ради [18, с.19-20]. Причому Маслій не просто брав участь у І Всеукраїнському селянському з'їзді, а навіть представляв всю Харківщину в Президії: *«Другий день роботи з»їзду розпочався о 10 годині ранку. Головував на цьому засіданні Б. Мартос. З'їзд заслухав заяви від делегатів Харкова і Херсона про обраних ними представників до Президії. Від Харківської губернії було затверджено О. Маслія»* [19, с. 7].

У цілому селяни від самого початку були налаштовані на українську владу. З травня 1917 відбувся І губернський з'їзд селянства Харківщини. Від усіх повітів Харківщини на з'їзд прибуло 120 депутатів. Тут розглядалися національні питання. По доповіді українського есера А. Заливчого була прийнята резолюція, яка зазначала вимогу негайного офіційного визнання Тимчасовим урядом права українського народу на національно-територіальну автономію, українізації освіти з урахуванням прав національних мен-

шин. Одночасно цей з'їзд визнав *«необхідність організації в Києві української краєвої ради селянських депутатів для спільної праці з радами робітничих і солдатських депутатів»* [20, с. 92]. Слід відзначити, що від самого початку селянський рух на Харківщині опинився під контролем лівих есерів – українських і російських, які фактично створили блок. Явний пріоритет тут мали саме українці, про що свідчать і постанови І селянського з'їзду Харківщини. Він зокрема ухвалив постанови про випуск газет «Народное дело» и «Известия Харьковского общественного комитета» українською мовою, заміну в громадських установах царських портретів на портрети Т. Шевченка, а також *«щоби печатка Ради селянських депутатів Харківської губернії була з українським текстом».* Обов'язковість, безоплатність, світський характер, україномовність, вивчення української мови, літератури, історії, географії – такі вимоги до освіти висловили селяни [20, с. 104].

Як наслідок вже на І з'їзді селян Ізюмщини 22 травня в Резолюції зазначалося: *"Викладання в школах Ізюмського повіту ведеться на нашій рідній, українській мові, з правом великоруським населенням повіту мати свою школу з викладанням російською мовою. (...) Детальна розробка земельних законів відповідно до умов місцевого життя належить... по Україні – Українському сеймові»* [21, с. 94-95]. Попри 11% російського населення повіту, «за» проголосували 149 делегатів, «проти» – лише 3 [22, с. 69]. Це було суголосно з позицією і Центральної Ради, у ІІ Універсалі якої оголошувалося про необхідність *«вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях».* Селяни Харківщини підтримали ІІ Універсал, так, ІІІ селянський з'їзд Харківської губернії (30-31 липня 1917 року) визнав Центральну Раду «поповнену представниками неукраїнських народів» [20, с. 94]. Цей з'їзд вже засвідчив, що селяни були готові до набуття політичного досвіду. Вони прагнули брати участь у виборах. На підтвердження цієї думки можна навести одну з постанов ІІІ селянського з'їзду Харківської губернії (30-31 липня 1917 року): *«вжити найенергійні-*

ших заходів і проявити активну діяльність по виборах до волосного і повітового земств» [22, с.115-116].

24-25 вересня ізюмчани брали участь у II Українському з'їзді Слобожанщини, на якому 400 делегатів висловилися за включення Харківщини до складу української автономії, під владу Центральної Ради. Замість Губернської Ради обрано було Раду Слобідської України. Ізюмщину в ній представляв член УПСР та заступник міського Голови Ізюму І. Гавриленко.

III. ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ І ПЕРЕМОГА УКРАЇНСЬКОГО РУХУ НА ІЗЮМЩИНІ

Саме законно обраний парламент – «Всеросійські Установчі Збори» мали вирішити питання про устрій і майбутню долю України. Це визнавалося всіма, і Центральною Радою, і більшовиками. Протилежні сили бачили саме в Установчих зборах спасіння демократії.

Більшовики дуже активно брали участь у передвиборчих баталіях, не зупиняючись перед тиском, адмінресурсом, поширенням фейків і прямими фальсифікаціями. Гасло Установчих зборів було надзвичайно популярним на Ізюмщині. Барвінківець М. Карпов описує першотравневу демонстрацію у цьому селищі: *«Цього напрочуд святково-сонячного дня пройшла велелюдна радісна демонстрація і мітинг на Базарній площі. Від вокзалу і Великої вулиці, з усіх сотень ішли до площі колони з прапорами, портретами Шевченка та Хмельницького. На трибуні по черзі змінюють один одного оратори: директор комерційного училища Баранов, ветлікар Бердичевський… Вони проголошують здравицю Тимчасовому урядові і закликають взяти участь у виборах до Всеросійських Установчих Зборів. Тоді багатьом ще здавалося, що настає ера вселенського щастя.»* [23].

В Ізюмі також посилюються проукраїнські настрої. 28 листопада 1917 в Ізюмі відбулося свято відкриття Всеросійських Установчих зборів, що пройшло під українськими гаслами. Як писала київська «Нова Громада» від 6 грудня 1917 р.: *«28 листопада у вівторок місто Ізюм святкувало день відкриття Всеросійських уста-*

новчих зборів. О першій годині на площі проти собору відбувся величезний мітинг і парад військ. Звичайно, гадалось мітинг провести під червоним прапором і навіть дуже червоним, а саме більшовицьким, але після виступу українських промовців свято відкриття Всеросійських установчих зборів перетворилося в українське свято. Гучні слова «Слава Україні!», «Нехай живе Українська Народна республіка козаків, робітників і селян!», «Вся влада Українській Центральній Раді» – були майже мотивом цього мітингу» [18, с. 27].

Проте голосування кінця листопада й подальша доля першого російського парламенту, скликання якого чекали півстоліття, шокувало всіх. Зупинимося на цих виборах докладно, бо це перші й останні аж до 1990 вільні й демократичні вибори, що чітко показують нам реальні суспільно-політичні настрої слобожан (ізюмчан зокрема) напередодні випробувань Громадянської війни й боротьби за незалежність. Отже, Харківщина дала величезну перемогу блоку УПСР-лівих есерів, який отримав 795558, або 72,6% всіх голосів виборців. Далі йшли більшовики з 114743 голосів (10,8%), зібравши в Ізюмському повіті 21235 голосів, або 18,4% всіх голосів РСДРП(б) по губернії. Це було третім результатом після Харкова (27,3 тис., 23,8% губернських голосів) та Харківського повіту (25,6 тис., 22,3%) [21, с. 94]. Практично більшовики взяли голоси виключно завдяки Харкову з повітом, Чугуєву (37,3%, передусім військові) та Ізюмському повіту. У цілому ж більшовики провалилися у сільських районах: у Охтирському повіті вони мали 6,53% голосів, Богодухівському – 1,26%, Вовчанському – 3%, Зміївському – 11,3%, Куп'янському –3,71% Лебединському – 6,9%, Старобільському – 2,36% [22, с. 73].

За більшовиками йшли кадети – 58302 (5,6% голосів). Їх поразка особливо прикра – фактично їм не вистачило 400 (!!!) голосів для проведення свого депутата до Установчих Зборів [24]. І голоси ці «розтягли» велика кількість дрібних демократичних і правих списків, кожен із яких окремо не мав жодних шансів – церковні парафії з 1% голосів, земельні власники з 1,2%, торгово-промисловий список з 0,6%, німецький список з 0,4% тощо.

Певну негативну роль відіграла й низька політична культура виборців, як зазначається *«Зачастую избиратели вкладывали в конверты свои «собственные» избирательные списки. Например, «голосую для установления порядка за Шингарева, Милюкова, Шубинского, Львова, Александрова, Корнилова и Каледина»»* [25]. Список російських есерів, попри масовану агітацію і те, що його очолювали «бабуся російської революції» К. Брешко-Брешковська, мав на Харківщині лише 3,9% голосів. Повністю програли меншовики, що розбилися на три (!) окремих списки – інтернаціоналісти з 1,1% (до яких належали і ізюмські меншовики), меншовики-оборонці з 0,6% і група «Єдність» з 0,2%. З інших можна згадати хіба що трудовиків (Трудова народно-соціалістична партія), що отримали 1,1% голосів. Як бачимо, розпорошеність демократичних сил не дала їм провести своїх представників до новообраного парламенту.

Схожою, але ще більш складною була ситуація на Ізюмщині, яка дуже рельєфно розділилася на три частини, у кожній з яких перемогли абсолютно різні й протилежні сили. У містах перемогли кадети, на селі українські есери, а у робітничих селищах та солдатських гарнізонах – більшовики.

У самому Ізюмі та Слов'янську, попри шалену соціалістичну пропаганду, перемогли кадети. Ліберальна Партія Народної Свободи, що гостро виступала проти комуністів, отримала 34,2% голосів у Ізюмі й 27% у Слов'янську. Це був найбільший відсоток серед міст Харківщини (і другий по всій Україні, після Ялти). Для порівняння, на Харківщині кадети мали: Охтирка – 8,7%, Дергачі – 8%, Чугуїв – 16,8%, навіть Харків – 25,3%. Проте в цілому по повіту це склало лише 3,91%. Села кадетів ігнорували.

Трохи відстали есери – 25,8% Ізюм і 24,7% Слов'янськ. Газета «Нова Рада» від 29 листопада стверджувала: *«Есери одержали в загальній кількості: у Вовчанському пов. – 80%, Ізюмському – 75%, Богодухівському – 55%, Куп'янському – 80%, Зміївському – 60%...».* [26, с. 3]. Насправді в Ізюмському повіті блок УПСР-ПСР мав 91480 голосів, або 71,95%. До списку лівих есерів входили члени Цен-

тральної Ради, й він сприймався як національний. Часто так і казали «український список». А от список російських есерів «оборонців», що стояли за війну до кінця і єдину-неподільну Росію, мав на Ізюмщині лише 884 голосів, або 0,7%. Провалилися народні соціалісти з 531 голосом (0,42%).

Більшовики ж, попри фактичний контроль над регіоном, мали в Ізюмі 14,9% (Слов'янськ 19,8%), зовсім трохи обігнавши своїх суперників-меншовиків з їх 11,2% (Слов'янськ 16,7%). Нагадуємо, що меншовики на Харківщині розкололися, і праві, що стояли за війну з Німеччиною до кінця, виставили свої окремі списки [27, с. 130]. У результаті програли всі. По повіту більшовики мали 16,70 % голосів. Меншовики, що перетворилися у нас на «партію залізничників», мали разом 2,4% (меншовики-інтернаціоналісти 1,7%, меншовики-оборонці – 0,42% і група Плєханова «Єдність» – 0,25%). Крім міст Ізюмщини, за меншовиків на Слобожанщині голосували лише в Сумах (12,4%) та Харкові (8,6%) [28].

Повністю провалилися праві списки: чорносотенний «список церковних приходів» – 0,45%, октябристський «список земельних власників» – 1,18% та «торгово-промисловий» – 1,09%. У містах ще менше: в Ізюмі російські націоналісти мали спільно 1%, у Слов'янську – 1,8%. Ізюмщина сказала російським націоналістам «ні». З інших цікавість може викликати хіба що окремий німецький список. Він отримав 5221 голос, із них 1319, або 1,09%, на Ізюмщині. На сучасній Барвінківщині він мав перевагу в німецьких колоніях.

Отже, впливом на Ізюмщині користувалися: серед селянства – українські есери, серед робітників і найбідніших селян – більшовики, а серед інтелігенції, міських верств – кадети, почасти меншовики. Подальші події підтвердять саме такий розклад. Голоси у містах розділили дві альтернативи – ліберально-демократична й соціально-демократична, за які висловилося приблизно порівну виборців. Ізюмчани впевнено проголосували проти більшовицької диктатури, на користь якої висловилася лише

1/7 частина виборців. Мешканці краю впевнено поставили на перше місце соціальні, демократичні та національні цінності.

У цілому в переможному есерівському списку було три мешканця Ізюмщини. Під №13 (як потім виявилося, вдало-прохідним) був Іван Єпіфанович Кравченко – голова ізюмського повітового земельного комітету, член Ізюмського комітету ПСР, народний учитель (кандидатура Ради Селянських Депутатів Ізюмського повіту й губернської організації УПСР). Під №19 – Федір Григорович Холодович, член Ізюмського комітету ПСР і Виконавчого Комітету повітової Ради селянських депутатів, голова повітової земської Управи (кандидатура губернської організації ПСР). Під №21 – Іван Якович Зубашев, член слов'янського комітету ПСР, міський голова м Слов'янська (кандидатура харківської губернської організації ПСР) [29]. Як бачимо, есери поставили на досвідчені кадри місцевого самоврядування – міського і земського й впевнено виграли. Слід зазначити, що список есерів Харківщини очолював лідер ПСР центрист В. Чернов, що свідчить і про важливість регіону для селянського руху в цілому, і про те, що список не був лівоесерівським, як часто вважають [27, с. 129]. У результаті депутатом від Ізюмщини став український есер, простий сільський вчитель Іван Кравченко.

Проаналізуємо участь ізюмчан в інших списках. У більшовицькому були, відповідно, діяч ізюмського повітового земства Яків Іванович Анікеєв та депутат слов'янської міської Думи Василь Самойлович Марапулець, голова слов'янських більшовиків [30]. У списку меншовиків-інтернаціоналістів опинився організатор ізюмської Ради робітничих депутатів залізничник Дмитро Андрійович Цуверкалов. У списку кадетів (який по Ізюму, нагадаю, переміг) – лісник, кооперативний діяч, член земства Олександр Гнатович Крупович. У т. зв. списку земельних власників, що об'єднав колишніх октябристів (прихильників старої влади) під другим номером опинився член Державної Думи від Ізюмщини Микола Іванович Антонов [31]. А от поміщик із Барвінківщини, колишній член Союзу Російського Народу Іван Ми-

хайлович Бич-Лубенський, був другим номером у списку православних парафій.

Ізюмщина дала одну з найвищих явок у губернії і в цілому по країні. Причому, різні джерела кажуть геть різне [27, с. 195]. Причина розбіжності дуже проста. Міське населення було значно пасивніше: в Ізюмі проголосувало лише 3452 виборця, у Слов'янську – 7883. Навіть враховуючи, що міський виборчий округ складали міста в їх тодішніх межах (без робітничих околиць та приміських слобод), все одно явка дуже невелика. По містах Харківщини вона склала лише 52,6%. Отже, ізюмські результати дійсно були рекордними – рекордно низькими для міст і рекордно високими для села. Як стверджувала Харківська окружна виборча комісія, Ізюмський повіт дав найбільшу на Слобожанщині явку – 76%.

Обраний депутатом від Ізюмщини Кравченко увійшов у фракцію лівих українських соціалістів, яку очолив харків'янин О. Севєро-Одоєвський. Останні намагалися впливати на російську політику, заключивши з російськими лівими есерами *„Угоду лівих соціалістів-революціонерів з українськими соціалістами революціонерами, членами Установчих зборів"* про принципи державного устрою Росії. Там ставилися вимоги *«1) військові дії, чи то з боку Совіту Народних Комісарів, чи Генерального Секретаріату негайно мусять бути припинені; 2) Визнаючи необхідність перебудування Росії на федеративних підставах – Всеросійські Установчі збори своїм завданням ставлять: а) установлення основ соціально-політичного ладу, рівно обов'язкових для всіх республік майбутньої федерації; б) установлення принципів ведення мирних переговорів, заключення миру тимчасовим федеральним урядом, організованим Всеросійськими Установчими зборами з представників російських республік, що самовизначились до цього часу; в) скликання краєвих установчих зборів і конгресу народів Росії, який має об'єднати і завершити працю усіх краєвих зборів в остаточній формі встановити умови сполуки російських республік»* [32, с. 214]. Але більшовики розганяють перший російс-

ський парламент, розпаливши Громадянську війну в Росії. А в Україні почалася війна за самостійність УНР.

На Ізюмщині ідея Установчих зборів активно проникла в суспільну думку, про що свідчать численні звернення із закликом захисту першого і останнього демократичного парламенту Російської республіки. Наприклад, телеграма Студеноцького волосного земського зібрання до Установчих зборів *«Студенецьке волосне земське зібрання вітає Установче зібрання від населення волості, віря, що лише воно виведе Батьківщину на шлях світлого вільного життя і врятує його віз загибелі. Слава Установчим Зборам! Вся влада Установчим Зборам, якому земське зібрання готове допомагати у боротьбі за Землю і Волю».* Проте телеграму, на яку селяни зібрали18 руб. 40 коп., вирішили відправити поштою, а на зібрані гроші *«купити борошна, масла, напекти сухарів і надіслати все це депутатам»* [33].

IV. ПЕРЕХІД ІЗЮМЩИНИ ПІД ВЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Особливо яскраво українські настрої проявилися на останньому V Селянському з'їзді Ізюмщини (5 грудня 1917 р.), що проходив у жіночій гімназії. На ньому присутніми були член Центральної Ради Личко та член Української Ради Слобожанщини Д. Скрипниченко. Незважаючи на шалену більшовицьку пропаганду та спроби зірвати зібрання, під час з'їзду делегати недвозначно підтримали українську владу. У резолюції з'їзду була задекларована орієнтація на "однородно-соціалістичну" владу в Росії, а в Україні – на Центральну Раду й Генеральний Секретаріат. Матеріали з'їзду розкривають настрої селянства Ізюмщини. Як висловився один з делегатів, *"...товариші більшовики міркують, мабуть, як той французький король, що казав "після мене хоч потоп", вони не хочуть і думати, до чого призведе їхня поведінка".* Ось *резолюція з'їзду, що представляв 85% населення Ізюмщини: «Обміркувавши сучасний момент, з'їзд Ізюмської Ради селянських депутатів постановив: «Вітати Центральну Раду і її Виконавчий орган – Гене-*

ральний секретаріат, як першу Верховну владу Української Народної Республіки і дійсного виразника волі Українського народу». Заслухавши повідомлення про похід більшовиків проти Центральної Ради, з'їзд Повітової Ізюмської Ради Селянських Депутатів, висловлює своє обурення з приводу цього і заявляє, що всіма силами буде боротися проти насильників, які посміють підняти руку на Верховну Раду Української Народної Республіки – Центральну Раду».

За два дні (7 грудня) у Харкові відбувся вже губернський селянський з'їзд. Немає сумніву, що позиція Ізюмщини на ньому була врахована. Тож П'ятий селянський з'їзд Харківської губернії визнав Раду Народних Комісарів «найбільшою владою лише Великоросійської республіки» та привітав оголошення Української Народної Республіки. Харківські селяни стали на сторону УЦР в її конфлікті з Радою Народних Комісарів, що вже переріс в українсько-російську війну. Для них Раднарком був закордонним, чужим урядом. На з'їзді було також порушене питання про українське військо. Перед Центральною Радою була поставлена вимога *«негайно провести в життя територіальний розподіл військ шляхом евакуації укомплектованих із неукраїнських губерній і замінити їх у всіх гарнізонах України територіальним Українським військом* [20, с. 95-96]. Селяни Харківщини вже були свідомі необхідності створення своєї, української армії, до чого лідери УЦР лише приходили.

Після принципової підтримки Центральної Ради повітові земські збори відпустили 10000 крб для проведення виборів на Ізюмщині до Всеукраїнських Установчих зборів. Розмови про необхідність створення окремого українського парламенту йшли з весни 1917. Уже І Універсал Центральної Ради 10 червня 1917 встановив принципи проведення виборів: *«Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори».* Та лише з початком російської збройної інтервенції стало ясно, що треба робити окремі від Росії органи влади. ІІІ Універсал Центральної Ради 7 листопада 1917 визна-

чив дату виборів до Українських Установчих зборів 27 грудня 1917, призначив їх скликання 9 січня 1918. 11-16 листопада 1917 Центральна Рада ухвалила Закон про вибори до Українських Установчих зборів, який регламентував принципи проведення виборів: загальність, рівність, таємність, гарантії виборчих прав та умови їх захисту, відповідальність за порушення виборчого законодавства [34, с. 29].

Українські селяни дуже активно брали участь у виборах. У цьому контексті промовистим є рішення V селянського з'їзду Харківської губернії (7 грудня 1917 року) *«взяти найпалкішу участь у виборах»* [20, с. 121]. Усього по Харківському виборчому округу було висунуто 12 виборчих списків, в той же час (по Чернігівському – 24, Полтавському – 22, Херсонському і Волинському – 18, Катеринославському – 21 тощо, що претендували на 35 депутатських місць від Харківщини [35, с. 83-84]. Тобто на Слобожанщині бачимо значно більшу консолідацію політичних сил. І не має сумніву, що, як і місяць тому, підтримку мали українські есери, почасти більшовики й кадети.

І дійсно, кандидатами до ВУУЗ від Ізюмщини обрано було три делегати. Ними стали популярні серед селян діячі – есери Дмитро Гаврилович Скрипниченко (заявлений у списках як "соціаліст-народник"), представник ізюмського земства Іван Степанович Гавриленко та міський Голова Слов'янська Іван Якович Зубашов. Власне, українські есери перемогли по всій Україні, отримавши 67% місць. На жаль, через відомі причини перший у XX ст. законно обраний парламент України так і не зібрався…

На підтримку Центральної Ради висловилося й Ізюмське повітове земство. За Центральну Раду та проголошену III Універсалом УНР агітували українці – його члени (І. Гавриленко), проти чого дуже протестувала його ліва проросійська більшість (Анікеєв, Фінченко). Після дискусій Ізюмське повітове земство все-таки підтримало Центральну Раду і визнало її владу на Ізюмщині: *«Изюмское уездное земское собрание высказывается за присоединение Изюмского уезда к Украинской Демократической Республике,*

как составной части Российской Федеративной Республики, на основе принятых Центральной Радой положений о санкционировании Украинской Республики Всероссийским Учредительным собранием. Впредь до создания Украинским Учредительным Собранием правильно сконструированной истинно-народной власти, земское собрание признает краевым органом власти Генеральный Секретариат Украинской Центральной Рады, опирающейся в делах управления Украиной на Советы Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов и на органы революционной украинской демократии, демократии национальных меньшинств и органы местных самоуправлений. Земское собрание считает необходимым производство выборов в Украинские Учредительные Собрания и примет все меры к тому, чтобы выборы прошли в нормальных условиях, обеспечивающих свободное проявление воли народов, населяющих Украину» [18, с. 28-30].

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Казакевич Ольга Михайлівна Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина XIX – початок XX ст.). – Київ, – 2018, URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kazakevych_Olha/Ukrainska_mova_iak_chynnyk_formuvannia_modernoi_natsii_u_ievropeiskomu_konteksti_druha_polovyna_KhIK.pdf

2. Чумаченко О. А. Становлення соціалістичних поглядів Микити Шаповала (ранній період) // Історичні студії суспільного прогресу. Випуск 3. – 2015
URL : http://oaji.net/articles/2016/2175-1466483289.pdf

3. Леонід Осауленко. Гетьманич Данило – син гетьмана Павла Скоропадського. Книга I, – Луцьк. – 2014. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Osaulenko_Leonid/Hetmanych_Danylo_-_syn_hetmana_Pavla_Skoropadskoho/

4. Владислав Проненко. Творець мужичої партії. URL: http://www.media-objektiv.com/pages.php?gazeta_id=144&page=15

5. Южный край №11008 від 28.09.1912, сторінка 1. URL: http://karazin.back2news.org/?newspaper=11008&fbclid=IwAR3P761OSEIZR0BxkrVUVzRKk7PJ1djQk-y5hqZpLcQHYs39m5kpzJOLNGk

6. Южный Край від 1.10. 1912 , сторінки 3-4.

7. Рада №28 від 05.02.1909, сторінка 1.

8. Рада №38 від 17.02.1910, сторінка 4.

9. Утро №1018 від 16.04.1910, сторінка 3.

10. Рада №107 від 10.05.1913, сторінка 4.

11. Зі спогадів колишнього учня Ізюмського реального училища І. Ф. Павленка URL: https://www.facebook.com/groups/235974467784019/?multi_permalinks=486955226019274&comment_id=486997136015083&notif_id=1616079168360315&notif_t=feedback_reaction_generic&ref=notif

12. Зарудний Богдан-Олександр Сергійович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

13. Євген Зарудний. Знаменитий. Якщо знати… // Дзеркало Тижня. №3, 27 січня 2018 р.

14. «Просвіти» соборної України. Підготував Євген БУКЕТ за матеріалами фонду “Товариство “Просвіта” у м. Києві” Державного архіву Київської області (Ф. 1447, оп.1). URL: http://slovoprosvity.org/2014/02/27/prosvity-sobornoi-ukrainy-2/

15. Юрій Мітін. Порубіжжя. URL: https://www.facebook.com/groups/1442358012744045

16. Е. Торський. У видатного майстра сцени і кіно із Слов’янська Дмитра Мілютенка ювілей. URL: https://slavdelo.dn.ua/2019/02/21/vidatnij-majster-stseni-i-kino-dmitra-milyutenka/

17. Нова Рада №95 від 23.07.1917.

18. Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917-1927). Издание Изюмского окрпаркома 1927.

19. І. В. Хміль. Перший Всеукраїнський Селянський З’їзд // Академія Наук України Інститут Історії України. Історичні зошити № 4, 1992 (28 травня-2 червня 1917 р.), – Київ, – 1992, – С. 7

20. В. Скальський. Губернські селянські з’їзди як складові Української революції 1917-1921 рр. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28209/04-Skalsky.pdf?sequence=1

21. Соціалістична революція на Україні. Встановлення радянської влади на місцях. У 2-х т. Т. 2. – К., – 1967 р., СС. 94-95.

22. Мотенко Ярослав Володимирович Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921 рр.). – Харків, – 2005. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/34740/3/dysertatsiia_2005_Motenko_Selianskyi_rukh.pdf

23. Революція в Барвінковому. URL: https://barvinok-1936.livejournal.com/tag/%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F%201917%20%D0%B2%20%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B2%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%83

24. К выборам в Учредительное Собрание // «Южный край», №14346. – Джерело. URL: http://www.starosti.com.ua/starosti/k-vyboram-v-uchreditelnoe-sobranie-0

25. Н. Н. Черкесова. Формирование политической элиты и электоральная культура революционного времени (по материалам избирательной кампании в Учредительное собрание в 1917 г.). URL: http://ogbus.ru/files/ogbus/authors/Cherkesova/cher_01.pdf

26. Нова Рада №197 від 29.11.1917, С. 3. URL: https://libraria.ua/search/?Search=%D0%86%D0%B7%D1%8E%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0&Page=4

27. Г. Протасов. Всероссийское Учредительное собрание. История рождения и гибели. – М. Росспен. – 2007.

28. Результати виборів до Установчих зборів у містах на території України.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B4%D0%BE_%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%85_%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2#cite_note-6

29. Список Харьковского блока ПСР – УПСР «Земля и Воля». URL: https://socialist-revolutionist.ru/component/content/article/191-spiski-kandidatov/3244-xarkovskij-okrug--5-partiya-soczialistov-revolyuczionerov-ukrainskaya-partiya-soczialistov-revolyuczionerov-i-xarkovskij-gubernskij-sovet-krestyanskix-deputatov

30. И еще один нарком ДКР. URL: https://yadocent.livejournal.com/986470.html

31. Харьковский избирательный округ [Листівка]: «Кандидаты в Учредительное собрание». URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vsd/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=LSTV&P21DBN=LSTV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=K=&S21STR=%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8%20%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B2

32. Здоров А. А. Український Жовтень. Робітничо-селянська революція в Україні (листопад 1917 - лютий 1918 рр.). Монографія. – Одеса: Астропринт, – 2007. URL: http://clear.com.ua/misc/books/zhovten/Zhovten8.pdf

33. «Земля і Воля» від 25 грудня 1917.

34. Киян М.Ш. Виборчі технології: історико-правовий аспект (на прикладі виборів у надзвичайних умовах в Україні у 1917-1918 рр.) // Порівняльно-аналітичне право №1. – 2014.

35. Д. Сторчаус. Вибори до Українських Установчих Зборів за доби Центральної Ради (грудень 1917 - поч. 1918 рр.) // Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія 6: історичні науки.

Парамонов А. Ф.

ДОРОГАМИ СКОВОРОДИ

(до 240-річчя подорожі Григорія Сковороди до Таганрогу)

Про подорож Григорія Савича Сковороди до Таганрогу нам відомо з листа його друга Михайла Івановича Ковалинського від 18 лютого 1782 року. Це була відповідь Ковалинського на лист, отриманий від Сковороди саме з Таганрогу [1]. Сковорода вийшов до Таганрогу влітку 1781 року. На той час там перебували його учні – крігс-комісар портової митниці Григорій Іванович Ковалинський та священик Олексій Базилевич.

Історик Леонід Махновець вважає, що Сковорода вирушив у цю подорож головною поштовою дорогою на Кавказ: Бабаї–Зміїв–Балаклея–Ізюм–Святогірський монастир–Слов'янськ–Бахмут–Ровеньки–Таганрог [2]. Із цього маршруту нам точно відомо, що Сковорода заходив у село Ровеньки Катеринославського намісництва сучасної Луганської області. У творі «Убогий жайворонок» Сковорода наводить прислів'я, яке він почув у цьому селі: «Не евши – легче, поевши – лучше». У примітках він наводить походження назви села: «Ровеньки есть то же, что ровенники, сиречь по ровам живущие воры» [3].

Беручи до уваги фактор безпеки та інших можливостей, наявність постоялих дворів, трактирів, де можна було заночувати, або відпочити – поштова дорога на Кавказ дійсно краща. Але навіщо тоді йти Сковороді на Зміїв та Балаклею, якщо ця дорога пряміше із Чугуєва, а до нього з Бабаїв ближче.

Однак я хотів би зосередитися на іншому варіанті подорожі Сковороди до Таганрогу. Григорію Савичу було вже під 60 років і вирушати в таку далеку дорогу наодинці без підтримки, без тривалого відпочинку йому було б важко. Отже, крім нічного відпочинку в якомусь постоялому дворі чи трактирі, Сковорода впродовж подорожі потребував кількаденного відпочинку в

певному місці. І тут ми згадаємо, що Сковорода йшов до Григорія Ковалинського, тобто маршрут подорожі він звичайно ж обговорював у листуванні з ним і його братами Михайлом, Петром та Іваном Ковалинськими, які володіли маєтками в Харківському та Катеринославському намісництвах. У цих маєтках Сковорода міг відпочити й отримати все, що йому потрібно для подорожі, можливо й когось із підданих черкас Ковалинських для свого супроводу в дорозі.

Поглянувши на мапи, де вказані маєтки Ковалинських, ми одразу ж пригадаємо подорож 1774 року академіка Гільденштедта, який проїхав уздовж Української оборонної лінії. Уже тоді ця дорога вважалася безпечною, уздовж неї були постоялі двори, шинки, трактири, а у фортецях ще стояли гарнізони.

Тут треба зупинитися на відомостях щодо родини Ковалинських. Про родоначальника Антона Ковалинського сказати ми

Мапа з позначенням фортець Української лінії, дороги, яка їх з'єднує, та маєтків Ковалинських: Грушино, Нова Данилівка, Отрада (фрагмент)

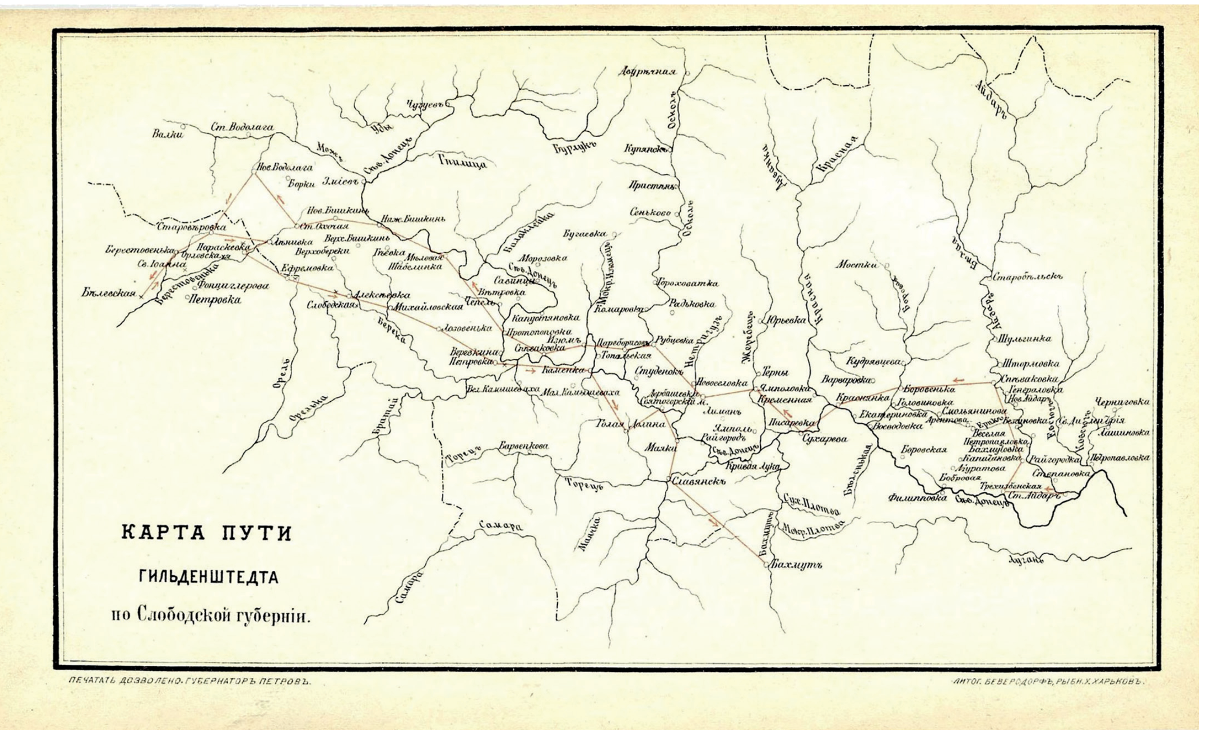

Мапа подорожі академіка Гільденштедта 1774 року

зараз нічого не можемо, але більш відомі його сини Іван і Петро, які були священиками. Молодший протоієрей Петро Антонович Ковалинський служив у Харкові, викладав у Колегіумі, мав власний будинок у Залопанський частині міста. Тут бував Сковорода та племінники, діти його рідного брата. Іван Антонович Ковалинський служив при Піздво-Богородичній церкві в Олексіївській фортеці Української оборонної смуги. Невідомо яким шляхом, але він отримав декілька маєтків біля Української лінії, заснував село Отрада у Михайлівській фортеці, на правому березі річки Берека. Крім того ще й хутір Грушино з шинком і винокурнею та хутір Нова Данилівка з постоялим двором.

На час подорожі Сковороди в Таганрог, імовірно, Іван Антонович Ковалинський вже помер, бо маєтки поділили його діти: Петро, Михайло, Григорій та Іван. Але дата його смерті документально не підтверджена. Сковорода знав його особисто й, можливо, хотів відвідати якщо не живого Івана Антоновича Ковалинського, то хоча б його могилу.

Тож перейдемо до тієї дороги, якою Сковорода, на мою думку, йшов у Таганрог. Відомо, шо він вийшов із Бабаїв і до Української оборонної лінії прямував дорогою на Бєльовську фортецю до Мерефи, а далі – на містечко Таранівку через Єфремівську фортецю до маєтку Грушино чи Нова Данилівка. Станом на 1781 рік вони належали крігс-комісару Івану Івановичу Ковалинському. Зараз це села Грушино та Нове Первомайської територіальної громади Лозівського району Харківської області. Тут Сковорода міг відпочити і, можливо, у супроводі людини із маєтку Ковалинського пішов далі вздовж Української лінії в Олексіївку (зараз центр територіальної громади того ж Лозівського району). Відомо, що в Олексіївці у Ковалинських був будинок, якій теж міг відвідати Сковорода. Та застав він у ньому Івана Антоновича чи його дружину – на сьогодні невідомо.

Із Олексіївки до маєтку дійсного статського радника Петра Івановича Ковалинського Отрада, яке лежало поруч із Михайлівською фортецею, Сковорода правим берегом Береки йшов через села Зе-

лене й Булацелівку. Там Сковорода також міг відпочити й отримати для супроводу людину до наступного маєтку Ковалинських.

У маєтку Отрада (7507 десятин землі) проживало 122 селянина чоловічої статі. Тут стояв дерев'яний будинок на кам'яному фундаменті, був великий регулярний сад, млин на річці Берека, два вітряки, чотири ставки. Селяни займалися переважно хліборобством, але були отари овець, значна кількість рогатої худоби.

Подальша подорож проходила так: село Лозовенька, Петровська фортеця, село Стратилатівка (Кам'янка), село Гола Долина, Святогірський монастир і далі вже лівим берегом Сіверського Дінця до села Старий Айдар. Звідти зовсім недалеко до маєтку Щастя Григорія Івановича Ковалинського, до якого йшов Сковорода.

Крігс-комісар митниці Григорій Ковалинський отримував маєтності як офіцер армії князя Г. О. Потьомкіна на прохання.

Мапа Старобільского повіту з хутором Щастя (фрагмент)

Онук Григорія Ковалинського – Петро Петрович Ковалинський вважав, що землі, де було засноване село Щастя (друга назва села Зимова), подарувала імператриця Єкатєріна ІІ. Саме тому він 1898 року став будувати церкву в ім'я Святої Катерини.

На той час, коли у Щасті перебував Сковорода, в 45 дворах хутора жило 276 селян. Треба зауважити, що під Таганрогом Григорій Іванович Ковалинський отримав 1776 року рангову дачу, де заснував село Ряжене [4]. Частина селян із Щастя якраз переселялися до нового маєтку. Велика вірогідність того, що Сковорода йшов разом із однією з таких переселенських партій.

Сьогодні колишній хутір Щастя – місто новоутвореного Щастинського району Луганської області. У 1780-ті роки при хуторі було досить багато землі – 3621 десятина, з яких 2500 орні, тобто основою економіки тут було хліборобство. Лісу було небагато, тому винокурня виробляла тільки 125 відер горілки на рік. Власне панська садиба була в дуже красивій місцевості, біля природних озер Лопуховате та Чисте, поруч протікав Сіверський Донець.

За часів Сковороди тут стояв дерев'яний будинок на фундаменті з «дикого» каменю, пізніше його обклали цеглою. Будинок Ковалинських у Щасті зберігся до наших днів, хоча у радянські часи він піддався перебудовам, був обкладений плиткою і сьогодні потребує реставрації [5], [6].

Від Щастя дорога Сковороди лежала через село Ровеньки до маєтку Григорія Ковалинського – Ряжене, де тоді велося велике будівництво. Під керівництвом прикажчика запорожця Івана Синявського зводився панський будинок та Георгіївська церква, закладено два плодових садки. Велося активне заселення села – 1784 року тут вже проживало 628 селян. Окрім Ряженого у підполковника Григорія Ковалинського був маєток Павлодар, а пізніше він заснував ще села Машине та Сонине для своїх дочок Марії та Софії.

Біля Таганрогу був і маєток Івана Івановича Ковалинського під назвою Царедар (Солодкі Колодязі) – 6870 десятин землі на правому березі річки Єя [7].

Нарешті Сковорода прибув у Таганрог, де у Ковалинського по вулиці Єлизаветинській (сучасна Роза Люксембург) була своя міська садиба. От як описує Густав Гесс де Кальве перебування Сковороди у Григорія Ковалинського: *«... когда же прибыл в Таганрог, то ученик его созвал множество гостей, между которыми были весьма знатные люди, коим хотелось познакомиться со Сковородою. Но сей будучи враг пышности и многолюдства лишь только приметил, что такая толпа милостивцев собралася единственно по случаю его прибытия туда, тотчас ушел из комнаты и к общей досаде никто не мог его найти: он спрятался в сарай, где до тех пор лежал в закрытой кибитке, пока в доме стало тихо. Тогда вышедши из своего убежища, просил хозяина, что бы впредь избавил его от таких тягостных почитателей»* [8].

Будинок Ковалинських на хуторі Щастя. Добре видно фундамент із «дикого» каменю. Фото А. Парамонова

Сковорода провів у подорожі до Таганрогу рік і повернувся влітку 1782. Зворотна дорога до Харкова, скоріш за все, йшла через Катеринослав, Новомосковськ, Костянтиноград, Мерефу. Осінь 1782 року Григорій Савич зустрічав в улюбленій Гусинці Куп'янського повіту.

Будинок Ковалинських на хуторі Щастя. Фото А. Парамонова

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Григорій Сковорода Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. Т. 2. С. 477-478.

2. Леонід Махновець Григорій Сковорода. Біографія. К.: «Наукова думка», 1972. С. 238-239.

3. Григорій Сковорода Повне зібрання творів у двох томах. К.: «Наукова думка», 1973. Т. 2. С. 121.

4. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии // Екатеринослав, 1880. Выпуск 2-й. С. 237.

5. Державний архів Ростовської області, далі ДАРО. Ф. 810, оп. 3, од. зб. 4. – Арк. 68.

6. Л. Дегтярева «Два века села Ряженого» // Матвеев Курган. Газета «Звезда». 8 сентября 1987 г.

7. ДАРО. Ф. 429, оп. 1, од. зб. 24. – Арк. 1-4.

8. Густав Гесс де Кальве. Сковорода, украинский философ. Украинский вестник. Х., 1817. С. 117.

Перцовський С. А.

НАЙСТАРІШИЙ ГОРОДОК ЛУГАНЩИНИ БОРІВСЬКЕ: СТАВИМО КРАПКИ НАД «і»

СПРОСТОВУЄМО СПРОСТУВАЛЬНИКІВ

Впевнився, що треба перевіряти навіть, здавалося б, надійні джерела. За тематикою центрального в цій роботі старовинного селища Борівського хотілося скористатися статтею «Старобѣльскій уѣздъ» з авторитетного Енциклопедичного словника Ф.А. Брокгауза та І.А. Єфрона. Але в ній побачив дивне ствердження: *«изъ притоковъ Айдара болѣе значительный р. Боровая»* [1, с. 444]. Хоча задовго до того оприлюднено: Борова – притока Сіверського Дінця.

Історики досі сперечаються щодо назв та дислокації козаків: хто «черкаси», а хто – «черкеси», хто й де першим оселився, яке місто заснував. Не вважаю себе найбільш обізнаним, але, оскільки існує припущення, що українське козацьке *«войско ихъ начало свое возъимело отъ 948-го году, чрезъ вышедшаго тогда изъ Польши, нѣкоего человѣка, имянемъ Семена, роду Козарского», до того ж «Семена того поставили надъ собою атаманомъ»* [2, с. 2], наважуся розставити деякі крапки над деякими «і». У Національній історичній бібліотеці України можна ознайомитися і з іншими книгами процитованого вище О.І. Рігельмана (вчений довго жив в Україні, де й похований). Автор зазначає: *«Донскіе козаки отъ Укранскихъ Черкаскихъ козаковъ дѣйствительно начало свое возъимѣли на Дону… умѣщать при своемъ городѣ Черкаскомъ было уже негдѣ, селили ихъ того для вверхъ по Дону и по сѣверному Донцу (По сему Донцу и Царь Борисъ Годуновъ селилъ Казаками и изъ провинившихся людей съ 1598 года)»* [3, с. 7-8]. Але ще до того козаки вже воювали з турками.

Восени 1593 року велике московське посольство на чолі з князем Меркурієм Щербатовим повезло «поминки» (данину) кримському хану. *«Щербатов очень хотел встретить на берегах*

Северского Донца казаков. И вольных казаков во главе с атаманом Юрием Лопатиным они наконец обнаружили при впадении в Донец речки Боровой, в пределах современной Луганской области Украины» [4, с. 235].

Згадана зустріч відбулася поблизу сучасного міста Сєвєродонецьк, точніше великого селища (до 6000 жителів) міського типу Борівське Сєвєродонецької ОТГ. Із Сєвєродонецьком воно зріднилося (ще за пори Лисхімстрою) не тільки по-сусідськи та трудовою міграцією. Із міста, котре за радянських часів не мало жодної церкви, їздили до старовинного храму в Борівському потайки хрестити дітей. Вабив відпочинок: ліси та озера тут – справжня казка. Аеропорт «Сєвєродонецьк», за його локацією, жартома називали «Борівським». Поза Луганщиною Борівське знане завдяки відомим землякам та археологічним знахідкам біля нього. Добре збереглася стоянка стародавніх людей, яку відносять до Матвєєво-Курганської культури, що існувала вісім тисяч років тому, в епоху мезоліту [5].

Борівчани відносять заснування свого селища до 1640 р., оскільки деякі вчені вказують на імовірність такої дати. Церковний історик та правлячий архієрей Харківської та Чернігівської єпархій Філарет (Д.Г. Гумілевський) у розділі «Старобѣльскій уѣздъ» своєї відомої роботи виділив окремий підрозділ «Слобода Боровская». Автор розмірковує так: *«Боровской городокъ встречаѣтся въ 1691 г. Поелику же по указу 1704 г. видимъ не только Боровской городокъ Донцевъ, но и Ново-Боровскую станицу, выселившуюся изъ Боровского городка, это даетъ видѣть, что Боровскій городокъ Донцевъ основанъ далеко прежде 1690 г., и вѣроятно въ одно врѣмя, какъ основался городокъ Айдаръ, т. е. около 1642 г. Послѣднее оправдывается и важностію мѣста Боровскаго городка для тѣхъ временъ. Не вдали отъ устья р. Боровой, Крымцы около 1571 г. проложили въ Россію новую дорогу, которая называлась Калміусскою. Донцы... они поставили сторожевой городокъ для наблюденія за Крымцами, при переправѣ ихъ чрезъ Донецъ близъ устья р. Боровой. Въ послѣдствіи, около*

1700 г., на земляхъ Боровскаго стали поселяться Черкасы Острогожскага полка» [6, стовп. 375-377]. За даними інших істориків Боровський перевіз дійсно був при впадінні Борової в Дінець, а Кальміуський шлях *«протоптаний в 16 ст.».* [7, с. 45]. Звернімо увагу: автор указує на існування 1704 року не тільки «Боровского городка», а й «Ново-Боровской станицы».

Знаний джерелознавець та його переоповідачі аргументували не всі дати. Звідси їх «спростування». Члени НСКУ С.П. Каленюк та М.М. Ломако доводять наступне: *«Філарет – серйозний знавець та дослідник історії Слобідського краю. Але він писав свою працю в середині XIX століття, і багато документів йому були невідомі, тому у припущеннях щодо історії сел. Борівське і допустився помилок. До 1642 року заселення Дінця у Придінцевому Порубіжжі ще не могло відбутися,.. почалося після 1673 року»* [8, с. 15]. Тобто тепер помилок бути не може, всі документи відомі?

Колектив авторів (у тому числі відомі історики В.С. Курило та В.І. Подов) пишуть, що була *«ситуация неконтролируемого заселения края казаками и беглыми. Одним из самых ранних на Донце является Боровской городок, возникший в 1672-1675 годах. Расхождения в датировке не удивительны, поскольку процесс казацкой колонизации Подонечья не нашел четкого отражения в источниках»* [9, с. 139].

Доктор історичних наук В.І. Буганов писав: *«Их поселения никакого на тех речках не бывало. До тех измен Брюховецкого, Разина донских казачьих городков Боровского, Краснянского и Сухарева тоже не было... После измены Брюховецкого и Разина, они, донские казаки, поселили по реке Донцу городки: Боровской…»* [10, с. 9]. Відомо, що гетьмана страчено 1668 року, отамана – 1671-го. Тому мало не всі дослідники й вважають, що названі містечка виникли не раніше 1672 року. Але в опонентів не все сходиться.

Розглянемо окремі абзаци з монографії професора, доктора історичних наук, почесного краєзнавця В.О. Пірко «Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст.» щодо часу заснування населених пунктів: *«…Якщо в царській грамоті від 1704 р. не вказується кон-*

кретних дат заснування поселень на лівобережжі Дінця донськими козаками, то в справах посольського приказу про розшук втікачів на Дон від 1707 р. зазначається, що… Борівське – 30 років тому», тобто 1677. Теж свій відлік. В указі вказана і кількість населення – 120 чол. станом на 1707 рік [11, с. 41-42].

Але далі автор висловлює свій сумнів: *«Важко повірити в достовірність усіх дат про час заснування перелічених поселень».* Дозволимо й собі не в усьому довіряти йому. Скажімо, до 1707 року вчений відносить і заснування Нового Борівського, *«який виник у результаті переселення козаків з Борівського на р. Борову. Однак після розгрому повстання Булавіна згідно з указом Петра I від 1707 р. закріплена за Новоборівським земля передавалася Святогірському монастиреві».* Таке стверджували і до нього, і після нього. Цілком можна заплутатися. Повстання Булавіна було розгромлене влітку 1708 р., придушувалося й восени. Але для заснування нового поселення необхідно було закріпити землю та прийняти інші важливі рішення. Та й Філарет (Д.Г. Гумілевський) пише, що станиця Ново- Борівська існувала вже 1704 року.

Дослідник О.Г. Чепухін, який, зокрема, вивчав матеріали фонду 210 («Книгу Белгородского стола»,«Столбцы») Росдержархіву давніх актів (РДАДА), у розділі «Нападение воинских людей в 1645 г.» своєї роботи наводить дуже важливий епізод за 17 травня 1645 року *(«лета 7153-го»): «Донские козаки… от постояльцев монастиря [Святогірського. – С.П.] слышали, что донецкие казаки из Боровского городка атаман Ивашко Рышко и Богдашко Князек с товарищами ходили в Ногайскую степь – между Доном и Донцом „для звериной ловли“. Из укрытия они увидели большой отряд конных людей».* Вороги *«хотели взять монастырь приступом. Казаки вместе с дежурившими там на заставе белгородцами, чугуевцами его с боем отстояли. Воевода П. Колтовский отписал обо всем том государю»* [12, с. 90-91]. Підкреслимо: Борівське, саме як городок донецьких козаків, добре знали ще 1645 року, і вже тоді вони допомагали охороняти Святогірський монастир.

Сподіваюся, дослідники знайдуть інші документальні матеріали, на підставі яких будуть внесені нові уточнення щодо дати заснування Борівського городка.

МАПА ПІД ЛУПОЮ

Знаний український вчений Д.І. Багалій у своїй роботі теж згадує ці місця і наводить «Отписку Валуйскаго воеводы о посылкѢ въ степь на Изюмскую и Калміусскую сакму станицъ для сожженія травы 1647 г.». У степу, на сакмах, біля колодязів ще в давнину випалювали траву, аби залишити без корму татарських коней та зривати набіги. Цар Олексій Михайлович надіслав грамоту з відповідним наказом. І валуйський воєвода хутчіш направив «команди підпалювачів». Доповідав: *«травы жечь на татарскіе сакмы къ Донцу Сѣверскому, Боровскому перелазу, на запольные рѣчки, гдѣ преже сего бывали воинскихъ татаръ становища на Боровую и на Красную. Гос. царю и вел. кн. Алексѣю Мих. всея Руси холоп твой Андрюшка Бутурлинъ»* [13, с. 42].

Інколи згадується, що «Борівське» в давнину називалося «Ворівське». Борівчани на такі відомості від краєзнавців ображаються, але зауважимо, що розглядається переважно тільки одне значення слова *«вор».* Натомість доцільніше заглянути в етимологічний словник і дізнатися, що існувало не тільки *«грабитель», «мошенник»,* а й інше значення: *«забор, ограда»* [14, с. 450]. Тобто це не лише про «лихі» місця, а й про своєрідну сторожову «огорожу», якою вважалися сторожові городки.

Та більш вірогідно, що така назва виникла через помилкове позначення городка в латинському варіанті карти Південної Росії, виданої 1699 року в Голландії: *«Worofskoi»* [15]. Мапа створена Георгом фон Менгденом та Я.В. Брюсом за матеріалами, зібраними під час Азовських походів. У рукописному російському варіанті карти, виданої раніше (1696 року), і в наступних російськомовних варіантах городок позначено як «Боровской» під перетином 49-ї паралелі та 63-го меридіану [16].

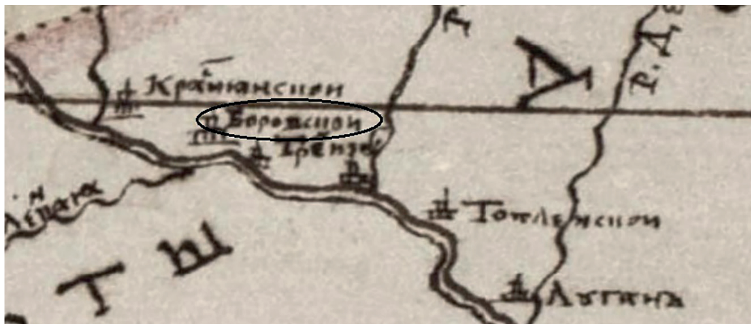

Фрагмент карты Юга России. Работа Менгдена-Брюса, русскоязычный рукописный вариант, 1696 [16]

Очевидно, прикра помилка сталася під час гравіювання латинського варіанту карти, коли «Б» кириличної абетки було прочитано як «В» (латинкою – «W») з перетворенням таким чином «Боровской» на «Воровской». Отже, закиди щодо кримінальності засновників Борівського будемо вважати безпідставними. Але Worofskoj залишалося й в інших виданнях латинського варіанту карти, зокрема 1724 року.

Розглянемо те місце під краєзнавчою «лупою»: хто та як там жив.

В Аналітичній доповіді Інституту історії НАН України наводяться такі відомості: *«На початку XVIII ст. до найбільших поселень на лівобережжі Сіверського Дінця належали Луганське із населенням 149 осіб та Боровське – 120 осіб…»* [17, с. 19]. Без посилань, без уточнень: якого стану, національності, статі тощо (тоді для статистики могли обрати лише олну-лві ознаки), але оті «голі» цифри здавна кочують з видання у видання. Імовірно вони взяті зі справ посольського приказу про розшук втікачів на Дон від 1707 р., на які посилається В.О. Пірко [11, с. 41].

Згідно з архівними даними, які наводить російський вчений, спеціаліст у сфері історичної демографії В.М. Кабузан щодо Борівського, кількість його населення мінялася наступним чином: 1719 рік – 314, 1744 – 109, 1763 – 145 *(«Движение русского подат-*

ного населения (мужской пол) Бахмутской провинции по материалам I – III ревизий 1719-1763 гг.») [18, с. 73].

За матеріалами Генерального межування станом на 1831 рік: *«Боровское село владѣнія того сѣла однодворцевъ. По ревизии мужеска пола душъ 471. Земли удобной 5013 десятин 697 сажени, неудобной 6059 десятин 2361 сажени, всего 11073 десятин 658 сажени»* [19, с. 2]. Адміністративно Борівське належало тоді до Старобільського повіту Воронізької губернії. Забезпеченість «удобной» землею борівчан на одну душу (чоловічої статі) складала близько 11 десятин і була на рівні інших ближніх слобод: Боровеньок – здебільшого з українським населенням, однодвірчих Триізбенки, Старого та Нового Айдару – з переважно російським [19, с. 1, 15].

Наприкінці XIX ст. Харківський губернський статистичний комітет став опікуватися збиранням етнографічних матеріалів, до якого залучили місцеву вчительську громадськість. 1895 року матеріали по Старобільському повіту під редакцією В. В. Іванова частково були розміщені в «Харьковском сборнике» (додаток до «Харьковского календаря на 1895 год»), а 1898-го надруковані окремим виданням. Нарис В. Лютова про Борівське дає уявлення про історію слободи та життя її жителів. Щодо переселення борівчан на нове місце, то автор називає ту ж причину, яку раніше висловив і Філарет

Фрагмент карты юга России. Работа Менгдена-Брюса (с дополнениями Иоганна Баптиста Хоманна), латинский вариант, 1724 [15]

(Д. Г. Гумілевський): зміна русла Дінця та затоплення жител: *«... жители перешли дальше от рѣки, кѣ востоку версты на двѣ, куда вѣ 1730 г. была перенесена и церков. Это видно из лѣтописи, имѣющейся при Боровской Николаевской церкви. Одновременно сѣ переселеніемѣ слободы образовались три хутора кѣ северу: Вороновѣ, Сиротинѣ и Метелкинѣ, которые получили название по фамиліи лицѣ, поселившихся тамѣ»* [20, с. 546].

У нарисі згадується один з найперших представників тутешнього великого роду Трунових, відомого понині: *«Къ числу замѣчательныхъ лицъ Боровской относится Дмитрій Труновъ, который послѣ взятія Измаила получилъ рѣдкую въ то время награду: золотой крест и званіе сотника, т. е. личного дворянина»* [20, 545-546]. Полковник генштабу М.О. Орлов згадує його в розділі *«Роспись отличившихся храбростію на штурмѣ Измаильскомъ»* своєї книги *«Штурмъ Измаила Суворовымъ въ 1790 году»*. У списку *«Дмитрій Труновъ»* вказаний уже серед сотників *«Въ войскѣ Екатеринославскомъ»* [21, с. 178].

Головним заняттям борівчан було: *«...земледѣліе и лѣсопромышленность».* Через те, що землі були піщані, доводилося для землеробства орендувати землю *«...по большей части за Донцомъ, ... у сосѣднихъ помѣщиковъ»* [20, с. 548]. У слободі були розвинуті ремесла та промисли: виготовляли діжки, вози й сани, знаряддя для них тощо. Випалювали деревне вугілля для продажу в міські пекарні, шинки, майстерні. Під час весняної повені селяни великими човнами везли свою продукцію на ярмарки на Дон, а влітку на фурах – на південь Росії [20, с. 548]. Із розвитком промисловості відправлялися на заробітки на шахти, заводи краю, а то й на Урал та в Сибір.

МІЖ ДВОМА ВОГНЯМИ

У 1707-08 роках Борівське опинилося одним із осередків Булавинського селянсько-козацького повстання проти царських утисків. До нього самостійно (без своєї верхівки) приєдналися сотні запорозьких козаків.

У статті «Борівське» академічної «Історії міст і сіл УРСР» зазначено: *«12 жовтня 1707 р. загін Булавіна вступив у Старе Борівське містечко. «Того городка атаман со своей станицею встретили его с хлебом, и с вином, и с медом… Боровской атаман со всею станицей склонились, и предались к ним, Булавину с товарищи, и пошли за ним в Новой Боровской. И новоборовской атаман с казаками склонились, передались, пошли за ним»* [22, с. 476]. Цитується те з посиланням на РДАДА (ф. 9, оп. 2, кн. 8, арк. 360-364). Звертаючись до першоджерела, «Отписки» полковника Івана Тевяшова *«Об убийстве князя Ю. Долгорукого и о присоединении верховых казачьих городков к восставшим»* (жовтень 1707 р.), одержуємо більш повне уявлення про перебіг буремних подій та причини такої підтримки: *«Боровской атаман со всею станицею говорил ему, Булавину, всем его старшинам, что заколыхали всем государством, пропадете и им пропасть же будет. И тот атаман Булавин сказал: „…пойдут они в Новое Боровское… идучи, будут казаков к себе приворачивать. Естли которые с ними не пойдут, они де их, вернувшись, будут жечь, а животы грабить"…»* [23].

Мною встановлено, що саме той епізод із «Истории России с древнейших времён» С.М. Соловйова [том XIV: М., 1863] використав Л.М. Толстой у матеріалах до роману часів Петра І. Проте в його тексті [моє особисте порівняння. – С. П.] замість останнього слова «грабить» стоїть «губить» [24, с. 94]. Борівчанам було непереливки – вони опинилися між двома вогнями.

Але, підкорившись Булавіну, боячись його помсти за непокору, борівчани розуміли, що царське покарання буде жорстокішим. У першому розділі згаданої книги О.І. Рігельман писав: *«По Донцу початъ съ Шулгинки и всѣ окольные мѣста. (А именно Боровскую…) всѣ вырублены и до основанія истреблены и сожжены»* [25, с. 96].

Встановлення історичної дислокації начебто відомих поселень набуває майже детективного характеру. Плутанину щодо Нового та Старого Борівського вносять й самі історики та краєзнавці, трактуючи поняття «нове» як кому заманеться. Із цитованої «Отписки»

Тевяшова, інших документів ясно: Старе і Нове Борівське не були близькими сусідами. Тобто Нове Борівське це не перенесене за дві версти на «нове» місце давнє поселення борівчан, а досить великий юрт чи станиця на значній відстані від Борівського (в даному випадку Старого) й очевидно, що між ними були хутори, з яких булавінці, прямуючи зі Старого до Нового Борівського, *«казаков к себе приворачивали»*. Поставимо й тут крапки над «і».

ЯКИЙ ПАГІН ДЕ ПРИЖИВСЯ

У вищенаведеному тексті з опису Філаретом (Гумілевським) слободи Боровської є свідчення, що 1704 року існував *«Боровской городок Донцев»* і *«Ново-Боровская станица Донцев»*. Доказом існування храму в старому городку є кладовище на місці городка *«гдѣ Донецъ в полую воду вымывает кости покойников»* і куди довгий час жителі *«новой слободы»*, поважаючи святість місця, здійснювали хресний хід. Підкреслимо, що колишній городок (перше, найдавніше поселення) Філарет називає «старым местом», а слободу Борівську – «новым местом» [6, стовп. 375-378]. Та автори згаданої статті про селище в «Історії міст і сіл…» так переповідають події: *«Борівське було розташоване на самому березі Сіверського Дінця. Оскільки під час великих повеней вода затоплювала оселі, багато мешканців перенесли свої хати за дві версти від ріки. Так виникло Нове Борівське містечко»* [22, с. 475]. Стаття вміщена й в російськомовному виданні «Истории…» 1976 р. [26].

Я б задав авторам просте запитання: на якій підставі визначення «нове» перетворено в першу частину… імені власного? З великої літери. Перенесене старе Борівське необережно перетворене в Нове Борівське.

У Держархіві Харківської області є фонд «Старшого чиновника по составлению владенных записей 1867-1872 годов». Є дані (ф. 41, оп. 1) про виділення землі державним селянам Борівського, Ново-Борової, Боровеньок [27]. Названі населені пункти позначені на «Специальной карте Западной части России» (Шуберта) [28]. й існують до цього часу: Борівське (давня сло-

бода Борівська) неподалік Дінця, де живуть і нащадки колишніх донців (ново-донців або донецьких козаків, які зберегли свою своєрідну говірку) та українські села: Боровеньки в середній течії й Нова Борова у верхів'ї річки Борової.

Чергову плутанину в назвах бачимо в сучасній довідці про село Нова Борова Старобільського району, яка має посилання на «Труды Историко-Археографического Института АН СССР»: *«Городок Новый Боровской был построен казаками – выходцами из Боровского. После того, как большинство казаков на Донце поддержали Булавина, все эти земли… были переданы в управление слобожанам. Слобода являлась центром Ново-Боровской волости Старобельского уезда Харьковской губернии»* [29].

Але Нова Борова – це не колишня станиця Ново-Борівська. Слобода згадується в документах та пресі, зокрема в харківській щоденній суспільній, літературній та політичній газеті «Южный край»: *«Старобѣльскъ (кор. „Южнаго Края"). Въ нашемъ уѣздѣ производится расправа съ конокрадами крестьянскаго общества слоб. Ново-Боровой розгами различныхъ качествъ, начиная отъ лозы и до терновники. Разъяренная толпа потеряла всякое человѣческое сознаніе и исполняетъ операцію съ звѣрскими пріемами…»* [30, с. 1].

Та назва селища (Ново-Борової) варіюється і надалі. В замітці «Уѣздная хроника» тієї самої газети за п'ятницю 15 (28) січня 1916 р. читаємо про відкриття нових поштових відділень *«въ сел. Ново-Боровское, слоб. Воеводовка Старобѣльск. уѣзда»* [31, с. 6].

На жаль, міркували за принципом «А нам однаково». У книзі «Рассказы о жизни» колишнього голови Президії Верховної Ради СРСР, нашого земляка К.Є. Ворошилова розповідається про малу Батьківщину його матері: *«В свое время с. Боровское было приписано к Старобелькому уезду Слободско-Украинской губернии… Литературные источники упоминают старый и новый Боровской городок, а какой из них послужил основанием для нынешнего Боровского, сказать трудно. Да и …какое это, в конце концов, имеет значение...»* [32, с. 10]. Але для нас це має значення, і ми цінуємо всі деталі історії рідного краю!

Фрагмент Специальной карты Западной части России» (Шуберта) 1826-1840. Лист 48 [28]

Знову звернемося до книги Філарета (Д. Г. Гумілевського). У розділі «Купянские и Старобѣльские округи военнага поселения», підрозділі «Боровенька» є таке: *«Изъ поселеній особенно замѣчательна Боровенька, или, какъ называлась она прежде, Ново-Боровской юртъ, на р. Боровой».* ... І далі, посилаючись на указ Воронізької губернської канцелярії від 29 березня 1731 року Бахмутському воєводі Каріну, Філарет розповідає «о начальном заселении сей местности» та описує події щодо упорядкування земель в середній течії річки Борової (Боровеньки) з 1710 по 1726 рік. З опису випливає, що Ново-Борівський юрт був заснований борівчанами ймовірно наприкінці XVII ст. Можливо, під час перенесення городка на «нове» місце частина борівчан заснувала свої хутори (юрти) не тільки поблизу городка (Воронов,

Сиротин, Мєтьолкин), а й далі – на Боровій. Стає зрозумілим, що Булавін з Борівського на Дінці йшов до Ново-Борівського на Боровій (Боровеньці) землями борівчан і *«приворачивал»* козаків саме з хуторів, заснованих ними. Після придушення повстання землі Ново-Борівського указом Петра I передавалися Святогірському монастирю, але царська грамота не була видана. Азовський губернатор, якому для поселення селян були відведені землі Трьохізбенки, звернувся до царя з проханням передати більш придатні для землеробства землі Ново-Борівського юрту і отримав таке право згідно з указом від 5 червня 1710 року. А 1712-го «жителямъ Боровской, Краснянска и Сухаревой предписано тогда было оберегать Бахмутскіе и Славянскіе соляные заводы» [6, с. 338-339]. Але через події в державі землі відмежовані не були. Тим часом борівчани продовжували користуватися землями, а архімандрит Святогірського монастиря продовжував скаржитися: *«Боровскіе жители на Новоборовской землѣ за межевыми гранями построили хутора и распашными ихъ землями и сѣнными покосы владѣютъ»* Зрештою коменданту Бахмута підполковнику Никифору Львову довелося відреагувати на скарги архімандрита: *«... въ 726 году былъ посланъ изъ Бахмутской канцеляріи Староборовской управитель Поликарпъ Сыромятниковъ; тотъ обмежевалъ землю, объявилъ „обывателямъ, которые въ томъ Ново-Боровскомъ юрту поселились и всякими угодьи владѣли", чтобы въ томъ юрту не жили и угодьями его не владѣли».* [6, с. 335-340].

Сучасні Боровеньки – велике село, що протяглося понад яром. Назви колишніх численних хуторів збереглися у спільній пам'яті місцевих жителів. Відлуння давніх часів і в неофіційних назвах вулиць: Царковка, Каплівка, Кожухівка, Піщанка, Забочанка, Тарасівка, Житнівка, Кут. Гора, Хутір, Солом'янка, Підборівка, Воряківка…

Очевидно, питання щодо володіння Ново-Борівськими землями було вирішено: землі на Боровій відмежовані монастирю. Але після секуляризації монастирських земель населення (міс-

цеве і ново поселене) перевели в стан економічних селян. І Ново-Борівська станиця як така поступово зникла з пам'яті.

НАГАДУВАННЯ СУЧАСНИКАМ

Під час наукової експедиції 1774 року академік Санкт-Петербурзької академії наук Йоган-Антон Гильденштедт зафіксував у своєму щоденнику: *«Мы прибыли къ рѣкѣ Боровенькѣ… достигли слободы Боровеньки. …населены малороссіянами и нѣкогда принадлежали монастырю, теперь отобраны въ казну и причислены къ бахмутскому округу. …завѣдуетъ гусарскій ротмистръ, живущій въ Боровенькѣ»* [33, 7-58, 61].

Станом на 1828 рік до складу Боровеньки, за матеріалами Генерального межування, входили: *«Боровенки, Епифановки, Новотроицкое селы, съ деревней Михайловкой и хутором Чебановскимъ, который во владеніи состояли казенныхъ военныхъ поселянъ, а ныне 2-й Кирасирской дивизии Астраханского кирасирского полка военныхъ поселянъ. По ревизии мужеска пола душъ 3135. Земли удобной 31992 десятин 1990 сажени… всего 36404 десятин 658 сажени»* [19, с. 2].

Саме тоді, після організації військових поселень, з'явилося чимало назв з приставкою «Ново». За указом від 17 листопада 1828 року *«эскадроны 2-й кирасирской дивизии располагались… Астраханский полк: в слободах …Епифановка, Боровенька, Новоборовая. Были переименованы селения, в которых располагались полковые штабы …Новотроицкая – в Новую Астрахань»* [34, с. 26]. Про ті поселення йдеться і в джерелах дисертації на цю тему: *«Слоб. Боровенька с хут.: Даньков, Калиников, Ерков, Ямпольский»* [35, с. 12]. Ще більше матеріалів містить збірник «Документи з історії військових поселень в Україні». Там охоплені різні сфери того життя: службові, виробничі, побутові. Для нас має особливе значення розділ «Українське (Харківське) військове поселення кавалерії», зокрема документ №1 «Украинское военное поселеніе» 1856 року. У частині «Народонаселеніе» привертає увагу наступна суттєва характеристика: *«Округи населены преимущественно Малороссі-*

янами, есть также нѣсколько деревень населенныхъ Русскими» [36, с. 13, 20, 29-30]. Актуальність її змісту в наш час зрозуміла. Це підкреслить і цитата з матеріалів, знайдених автором при дослідженні з нашої теми. У збірці, яка видана під грифом Міністерства науки та вищої освіти РФ (Всеросійська наукова конференція 2019 р.) нагадано про події буремного 1918 року: *«...Дон претендовал на Старобельский уезд Харьковской губернии и Луганск, находившиеся в зоне его экономических интересов»* [37, с. 35]. А ми нагадуємо про наші українські інтереси. Від слова споконвічні.

Саме *«на тлі фактичної етнічної гомогенності Старобільського повіту (українці тут становили 83,4% населення)»* розглядаються суспільно-політичні процеси в регіоні у згаданій Аналітичній доповіді Інституту історії НАНУ [38, с. 44]. Відомо, що рідні місця відносилися то до Старобільщини, то до Бахмутщини. Тому слушно процитувати і авторитетного демографа В.М. Кабузана: *«В начале 30-х годов XVIII века усиливается прилив украинского населения в Бахмутскую провинцию»* [18, с. 72]. Такі цифри й факти співзвучні з сучасністю. І сьогодні ми всі відповідальні за продовження, розвиток українських традицій на своїй землі.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Старобѣльскій уѣздъ. // Энциклопедическій словарь – Томъ XXXI. Издатели: Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. – С.-Петербургъ: Издательское Дѣло», 1900. URL: https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924199#?page=449

2. Лѣтописное повѣствованіе о Малой России и ея народѣ и казакахъ вообще,.. Александра Ригельмана, 1785-86 года. – М.: Въ Ун. тип., 1847. URL: https://nibu.kyiv.ua/elfond/rigelman_letopisnoe_povestvovanie_ch_1/rigelman_letopisnoe_povestvovanie_ch_1.pdf

3. Исторія или повѣствованіе о донскихъ козакахъ,.. собранная и составленная... чрезъ труды инжѣнеръ-генералъ-маіора и кавалера Александра Ригельмана. 1778 года. – Москва: Въ Университет. типографіи, 1846. URL: https://runivers.ru/bookreader/book53814/#page/10/mode/1up

4. Загоровский В.П. История вхождения Центрального Черноземья в состав Российского государства в XVI веке. – Воронеж: ВГУ, 1991. – 272 с.

URL : https://ua1lib.org/book/3231308/93f32e?id=3231308&secret=93f32e

5. Сенсационная находка: в Донбассе раскопали стоянку древнего племени. // Сегодня, 19.07.2012. URL: https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/rackopki-374892.html

6. Историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи. Отделѣние 5. [Филаретъ]. – Харьковъ: Въ Университетской Типографіи, 1858. URL: http://history.org.ua/LiberUA/IstStatOpKharGub_1858/IstStatOpKharGub_1858.pdf

7. Пришляк В.В. Кальміуський шлях. // Енциклопедія історії України. – Т. 4, К.: Наукова думка, 2007. URL: http://history.org.ua/LiberUA/ehu/4.pdf

8. Каленюк С.П., Ломако М.М. Давня історія Сєвєродонецька. – Лисичанськ: ПП «Прінтекспрес», 2009. URL: https://sd.ua/media/node/4056

9. История Луганского края. – Луганск: Альма-матер, 2003. URL: https://drive.google.com/file/d/1z80CDMtf76DEzfXc3nV1-hRR7Bv4v-Gz/view

10. Буганов В.И. Булавин (ЖЗЛ). – М.: Молодая гвардия, 1988. URL: https://www.litmir.me/br/?b=162229&p=9

11. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. – Донецьк: Східний Вид. дім, 2003. URL: http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/Donetsk_population.pdf

12. Чепухин А.Г. Волуйка: крепость на южнорусской окраине (судьбы служилых и жилецких людей XVII века) // История военного дела: исследования и источники. – Т. V, 2014. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/voluyka-krepost-na-yuzhnorusskoy-okraine-sudby-sluzhilyh-i-zhiletskih-lyudey-xvii-veka/viewer

13. Багалѣй Д.И. Матеріалы для исторіи колонизаціи и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. – Х.: тип. К. П. Счасни, 1890. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_ystkolon_1890/e_dzherela_ystkolon_1890.pdf

14. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка. Т. 1: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1986.

15. Карта Юга России, работа Менгдена-Брюса. Латинский вариант, 1724 URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b9/Johann_Baptist_Homann._Tabula_geographica_qua_pars_Russiae_magnae%2C_Pontus_Euxinus_seu_Mare_Nigrum_et_Tartaria_Minor._1724.jpg

16. Карта Юга России, работа Менгдена-Брюса. Рукописний вариант. 1696. URL: http://retromap.ru/show_pid.php?pid=g6698

17. Смолій В.А., Якубова Л.Д., Кульчицький С.В. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи». – К.: НАНУ, 2016. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Smolii_Valerii/Donbas_i_Krym_v_ekonomichnomu_suspilno-politychnomu_ta_etnokulturnomu_prostori_Ukrainy_istorychnyi_d.pdf

18. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII - первой половине XIX века (1719-1858) – М.: Наука. 1976 (Глава 3). URL: https://old.libr.dp.ua/Book1.htm

19. РГАДА. Ф. 1354, оп. 97, д. 1, с. 2.

20. Лютовъ В. Сл. Боровское. // Жизнь и творчество крестьянъ Харьковской губерніи : Очерки по этнографіи края / Т. 1 – Изд. Харьк. Губ. Стат. Комитета, Х.: тип. Губ. Правл., 1898. URL: https://elib.rgo.ru/safe-view/123456789/217650/1/MTAwMDA2OTNfWmhpem5gIGkgdHZvcmNoZXN0dm8ga3Jlc3RgeWFuIEtoYXJga292c2tveSBndWJlcm4ucGRm

21. Орловъ Н. Штурмъ Измаила Суворовымъ въ 1790 году. – С.-Петерб.: Изд. В.А.Березовскаго, 1890. URL: https://www.prlib.ru/item/462986

22. Ільїн О.І., Поздняков І.Ф. Борівське. // Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. – Т.13: Луганська область. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. URL: http://history.org.ua/LiberUA/IMSU_LugObl_1968/IMSU_LugObl_1968.pdf

23. Из отписки полковника И. Тевяшова об убийстве князя Ю. Долгорукого и о присоединении верховых казачьих городков к восставшим. // Булавинское восстание 1707-1709 гг. – История и культура Ростовской области. URL: http://rostov-region.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st005.shtml

24. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. Том 17. Материалы к роману времен Петра I. Булавинъ. URL: https://flibusta.com.ua/proza/klassicheskaja-proza/page-94-136538-l-n-tolstoi-polnoe-sobranie-sochinenii-tom-17.html

25. Исторія или повѣствованіе о донскихъ козакахъ,.. Александра Ригельмана. URL: https://runivers.ru/bookreader/book53814/#page/100/mode/1up

26. Ильин А.И., Поздняков И.Ф. Боровское. // История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. – Т.4: Ворошиловградская область . – К.: Ин-т истории АН УССР: УСЭ АН УССР, 1976. URL: http://ukrssr.com/lugan/lisichanskiy/borovskoe-lisichanskiy-rayon-voroshilovgradskaya-luganskaya-oblast

27. Фонд старшого чиновника по составлению владенных записей 1867–1872 годов (Держархів Харківської області, фонд 41, опис 1). URL: http://archives.kh.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Ф-41-оп.1.pdf

28. Специальная карта Западной части России» (Шуберта) 1826-1840. Лист 48. URL: http://www.etomesto.ru/map-shubert-10-verst/

29. Новоборовое. // Булавинское восстание (Труды Историко-Археографического Института АН СССР) – Т.XII, М., 1935. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Новоборовое

30. Внутреннія извѣстія. // Южный край – Харьковъ, №206, 3.08.1881. URL: http://karazin.back2news.org/?newspaper=206&search=астрахань

31. Уѣздная хроника. // Южный край – Харьковъ, №13151, 15.01.1916. URL: http://karazin.back2news.org/?newspaper=13151&search=Боровское

32. Ворошилов К.Е. Рассказы о жизни. (Воспоминания). Кн.1 – М.: ИПЛ, 1968. URL: http://militera.lib.ru/memo/0/pdf/russian/voroshilov_ke03.pdf

33. Путешествіе академика Гильденштедта по Слободско-Украинской губерніи. – Харьковъ: Типографія Губернскаго Правленія, 1892. URL: http://history.org.ua/LiberUA/PutAkadGildSUG_1892/PutAkadGildSUG_1892.pdf

34. Колеватов А.А., аспирант исторического факультета Черниговского госпедуниверситета им. Т.Г. Шевченко. Организация и развертывание Слободско-Украинских военных поселений в 1817-1832 гг. // Рус. сборник: Исследов. по истории России XIX-XX вв. Т. I – М.: М. Колеров, 2004. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Русский%20Сборник.%20%20Исследования%20по%20истории%20России.%20(z-lib.org).pdf

35. Бучаста С.І. Створення та розвиток інфраструктури військового поселення кавалерії на території Слобідсько-Української (Харківської) губернії у 1817-1864 рр. (Кандидат. дисертація) – Переяслав: Переяслав-Хмельницький держпедуніверситет ім. Г.Сковороди, 2020, додаток А-2. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Buchasta_Svitlana/Stvorennia_ta_rozvytok_infrastruktury_viiskovoho_poselennia_kavalerii_na_terytorii_Slobidsko-Ukrains.pdf

36. Цубенко В.Л. Документи з історії військових поселень в Україні / Одеський держ. економ. університет; НДІ козацтва Ін-ту історії України НАНУ. – Х.: САГА, 2008. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. КМФ 12, оп. 1. – спр. 110: 1856: Стат. опис округів Укр. військ. посел. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005709

37. Татаринов И. Некоторые особенности дипломатических отношений Всевеликого войска Донского и Украинской державы в 1918 г. // Казачество в конце XIX – начале XXI в.: расказачивание… (материалы Всероссийской научной конференции (г.Ростов-на-Дону, 27–28 июня 2019 г.). Мин. науки и высш. обр. РФ – Р.н/Д: ЮНЦ РАН, 2019. URL: http://egorlykraion.ru/wp-content/uploads/2019/07/Сборник-по-расказачиванию.pdf

38. Смолій В.А., Якубова Л.Д., Кульчицький С.В. Донбас і Крим... К. URL:

https://shron3.chtyvo.org.ua/Smolii_Valerii/Donbas_i_Krym_v_ekonomichnomu_suspilno-politychnomu_ta_etnokulturnomu_prostori_Ukrainy_istorychnyi_d.pdf

Петренко А. Е.

ИСТОРИЯ СЛАВЯНСКОЙ БАНАЛЬНОЙ ОШИБКИ

Стихотворения поэта-романтика первой половины XIX в. Михаила Петренко были интересны людям, потому оценены адекватно – не многие авторы удостоены бессмертия. Песню «Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю, / Чому я не сокіл, чому не літаю ...» на стихотворение Поэта знают на всех континентах, где проживает украинская диаспора.

Однажды славянцы узнали, что Михаил Петренко их земляк, и эта тема показалась некоторым из них интересной. К числу тех, кто из благих намерений пытался в силу своих возможностей углубить знания о Поэте, относился, наример, А. Абрамов (1898-1972). Он записывал в свои дневники различную информацию, в том числе и о Михаиле Петренко, услышанную и почерпнутую из доступных источников. Педагог Н. Корниенко (1905-1993) вела при местном пединституте кружок следопытов, которые под её руководством пытались собирать информацию и о Михаиле Петренко. Записки А. Абрамова в отличие от конспектов Н. Корниенко (если таковые были) уцелели и даже попали в поле зрения некоторых местных энтузиастов, которые в силу различных причин попытались их поскорее использовать, не удосужившись вдумчиво проанализировать. Именно на эти незатейливые конспекты ссылались местные энтузиасты, пытаясь лепить из крайне сомнительных текстовых фрагментов историю под названием «славянский период жизни Михаила Петренко и его родителей» (далее – ТЕМА. – А. П.).

Как было уже неоднократно показано в публикациях от проекта «Ідентифікація Петренків», несколько славянских так называемых «краеведов» (далее «следопытов». – А. П.) в своих статьях на протяжении десятилетий искажали и пытались «популяризовать» ими же искаженный фрагмент биографии Михаила Петренко (ТЕМУ). Увы, их многолетняя имитация краеведче-

ской деятельности была бесполезной метушней, отягощенной многочисленными поразительно бездарными умозаключениями и откровенными фальсификациями, свидетельствующими о равнодушии к истории родного города славянцев и низком уровне общественной культуры.

Для понимания существующей славянской проблемы необходимо было изучить источники, из которых черпалась постоянно цитируемая «следопытами» искаженная, десятилетиями не претерпевающая изменений, информация.

В то время, когда проводимые в рамках проекта «Ідентифікація Петренків» исследования по старинному казацкому роду Петренко только начинались [1], материалы, касающиеся *славянской проблемы,* были мною опубликованы в журнале «Краєзнавство» [2, с. 232-245], издаваемом Институтом истории Украины НАНУ.

В несколько иной редакции статья «Як у Слов'янську банальну помилку перетворили на таємницю» была опубликована в двух краеведческих сборниках [3, с. 40-55] и [4, с. 333-347], изданных Краматорской городской общественной организацией «Клуб «Краєзнавець», руководимой Владимиром Коцаренко.

Со времени публикации этих статей проблема в Славянске не решилась и концептуально не изменилась. От группы местных «следопытов» (в основном члены НСКУ) не последовало извинений в адрес обманутых земляков и современных представителей рода, которому принадлежит Михаил Петренко. Эти факты и появление в процессе исследований новых документальных тематических материалов, явилось достаточным основанием для обновления описания состояния *славянской проблемы.*

Историей своего рода я интересовался давно, но, по причине хронической нехватки времени, это был не исследовательский процесс, но, скорее, перманентное желание начать сбор и систематизацию информации о предках. Одним из факторов, мешающих началу полноценного исследования, было понимание того, что изучать историю рода со столь распространенной фамилией Петренко – это невероятно сложная задача. Именно фактор вре-

мени и являлся определяющим в постоянной отсрочке начала планомерного изучения генеалогии моего рода.

Но, на определенном этапе *предварительного ознакомления* о публичной доступности интересующих меня материалов, я узнал, что один из представителей моего рода (Михаил Петренко) является выходцем из Славянска. Связаться с местными «следопытами», *слышавшими* о Михаиле Петренко, оказалось несложно, и контакт с ними был установлен. Увы, организованного документального краеведения в Славянске нет по сей день, поэтому каждый из нескольких энтузиастов пытался *раскручивать* ТЕМУ *по-своему.* Узнав, в каком состоянии находится краеведение в Славянске и во что превращен фрагмент истории моего рода – ТЕМА, я решил незамедлительно начать исследования. К счастью, эти местные «следопыты» с проблемной логикой, *зациклились* только на Михаиле Петренко. Судя по всему, никто из них не собирался проводить какие-либо *изучения* по ТЕМЕ, ограничив свою *деятельность* перетасовыванием имевшегося в наличии информационного мусора, иногда пытаясь как-то добавить в него появившуюся архивную информацию о различных Петренко, проживавших в старину в Славянске.

Главной причиной проблемы явилось непонимание того, что фамилия Петренко – одна из самых распространенных в Украине и не все носители этой фамилии родственники. Ситуацию, которую создали некомпетентные славянские энтузиасты в ТЕМЕ, я назвал СЛАВЯНСКОЙ ПРОБЛЕМОЙ, суть которой – БАНАЛЬНАЯ СЛАВЯНСКАЯ ОШИБКА.

Еще в 2012, на момент начала интенсивного изучения истории своего рода, у меня накопилось достаточно много тематических документальных материалов. Можно было уверенно утверждать, что группу славянских «следопытов» (некоторые из них члены Національної спілки краєзнавців України (НСКУ). – А. П.) интересовало лишь желание попиариться на имени Михаила, но никак не стремление разобраться в ТЕМЕ и сделать что-то действительно достойное в память о Поэте-земляке.

Энтузиасты проводили периодические посиделки, сезонные собрания, якобы посвященные памяти Михаила Петренко (обычно в сентябре. – А. П.). Из года в год они *пережевывали* устаревшую непроверенную искаженную информацию, писали бестолковые статьи и даже книги, а в поисках «сенсаций» опускались до примитивных фальсификаций, позорящих Славянск и славянцев.

Коллективный разум нескольких славянских «следопытов» *вобрал* в себя скопившуюся откровенно сомнительную информацию по ТЕМЕ, доставшуюся им от местных путаников-предшественников. В дальнейшем их «краеведческая» деятельность сводилась лишь к распространению («популяризации») этой информации. Откровенно примитивные попытки фальсифицировать ТЕМУ, вызывали у здравомыслящих людей лишь насмешки в их адрес. Было забавно рассматривать не то, во что «следопыты» превращают ТЕМУ, но наблюдать *историю протекания их болезни* вцелом. Если пристально рассматривать этот процесс, открываются увлекательнейшие и любопытные проявления человеческой психики. Психология людей, примыкающих к краеведению, и не понимающих в чем состоит миссия краеведа-документалиста, есть интересная тема и она будет рассмотрена позднее в небольшом специальном исследовании, а пока сосредоточимся на истории банальной ошибки.

Несколько «следопытов», выступая от имени земляков, совершенно не заботясь о документализации истории города, в котором они проживают, пиарились и продолжают пиариться на имени Поэта, издавая на *выдуренные* в каких-то инстанциях средства, наполненные дезинформацией по ТЕМЕ карманные календарики, настольные вымпелы, листовки, бестолковые статьи, книжки и т. п.

Если не ошибаюсь, в 2012 для награждения *самих себя* «следопыты» выдумали фейковую «премию им. М. Петренко». Последние годы для *разбавления* списка ранее награжденных «шалунов и шалуний из группы подтанцовки» и даже откровенных

аферистов, «премии» в *номинации* «популяризация жизни и творчества М. Петренко» *выписывают* порядочным, ничего не подозревающим людям, не имеющим никакого отношения к популяризации жизни и творчества Земляка.

Поначалу мне казалось, что, указав этим «следопытам» на допущенные ими в процессе «популяризации» жизни и творчества Земляка примитивные ошибки, и ознакомив с материалами документальных исследований о Михаиле Петренко, что-то изменится в их отношении к ТЕМЕ.

Попытка дождаться какой-либо адекватной реакции от этой группы, куда входят и несколько *остепененных* педагогов, оказалась неоправданной. Вместо глубокого изучения, ранее им неведомых тематических документов, что могло бы привести к соответствующим адекватным выводам и действиям, у них обострилась «защитная реакция». Это проявилось в *нападках* на документальную ТЕМУ (именно ТЕМУ) и на меня, как учредителя документального исследовательского проекта «Ідентифікація Петренків» и представителя рода Петренко (праправнук Михаила Петренко), которому принадлежит и Поэт-романтик.

В то же время «следопыты» не прекращали попытки закрепить *в обиходе* славянский фальсификат, называя его «славянской версией» биографии Поэта. При этом поощрялось всё и все, кто в любой форме откликался на *призыв* «популяризовать» бредовую славянскую версию ТЕМЫ, пополняя ее иногда пошлыми выдумками.

Так, за *паскудную* статейку в местной газетенке «З…..а» один из авторов в знак благодарности «за услугу» вскоре был принят в члены НСКУ. Автору местного примитивного фильма «Недоля» *выписали* фейковую *«премию им. М. Петренко»* и т. д.

Двум аферистам (печенежец и изюмец, «лауреаты фейковой премии им М. Петренко») в 2017 (200-летний юбилей Поэта) местными «следопытами» были организованы «гастроли» по нескольким учебным заведениям, где они пиарились, «попу-

ляризуя» *славянский фальсификат,* и пытались выдать портрет известного российского писателя (конец XVIII-начало XIX в.) за настоящий портрет Михаила Петренко.

Этими же аферистами при поддержке нескольких местных «следопытов» в 2017 в Славянске был проведен так называемый «научный семинар», якобы посвященный Михаилу Петренко, по факту явившийся позорным пятном на культурном имидже города.

С 2012 несколькими местными славянскими «следопытами», жаждущими увидеть меня в качестве «просителя», распространялась информация, что я не являюсь представителем упомянутого рода Петренко и Поэт-романтик не мой прапрадед, что я *занимаюсь* Михаилом Петренко, только из желания стать дворянином и т. п.

Потом появились разговоры о том, что я должен обратиться к этим местным энтузиастам, после чего они подумают, как мне помочь решить мои «проблемы». Была запущена идея о каких-то компромиссах, на которые я должен с кем-то и зачем-то пойти… Советовали мне писать «свою правду о Михаиле Петренко», *не мешая* местным самопиарщикам «популяризовать» свою, т. е. продолжать пиариться на имени Михаила. Весь этот бред опубликован в некоторых местных СМИ.

В *большую* прессу не *лезут*, там и на суд можно легко нарваться, а местное население и руководство города *проковтнут и ахинею…*

И это все делалось и делается только для того, чтобы не пострадать от документальной ТЕМЫ – СЛАВЯНСКИЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ МИХАИЛА ПЕТРЕНКО И ЕГО РОДИТЕЛЕЙ в документах.

Чисто по-человечески, жалко мне земляков моих предков …

Старинный казацкий род Петренко, которому принадлежит и поэт-романтик Михаил Николаевич Петренко только один и имеет свою интересную документальную историю. Именно поэтому есть только одна «правда», а все остальное – бред недалеких самопиарщиков, за который земляки должны были бы уже

давно их наказать, но «пофигизм» – недуг серьезный и лечится не быстро.

История моего рода изучается исключительно по документальным материалам, обнаруженным в архивах при участии сотрудников архивов и краеведов-документалистов. Именно на основе этих материалов опубликовано более полусотни статей и несколько книг, где каждое утверждение имеет документальное обоснованование.

Предлагаемое читателям небольшое исследование открывает причины появления в Славянске *балачковой* версии *(одна баба сказала)* ТЕМЫ и показывает культурный и интеллектуальный уровень тех людей, которые пытались искажать и фальсифицировать славянский *фрагмент* истории моего рода. Также в статье рассматривается *эволюция* этой темы в условиях *эпидемии пофигизма* и причины славянской резистентности к современным документальным исследованиям по ТЕМЕ.

Итак, ИСТОРИЯ СЛАВЯНСКОЙ БАНАЛЬНОЙ ОШИБКИ

Прежде всего, несколько слов о том, где и когда родился Михаил Петренко. Некоторые славянские энтузиасты, не утруждая себя исследованиями, безоговорочно утверждают, что Михаил родился в Славянске, что на данном этапе является не более чем пустой болтовней, показывающей полную некомпетентность распространителей этой документально не подтвержденной информации.

Нет оснований с полной уверенностью утверждать, что Михаил родился именно в Славянске: документов, где бы об этом конкретно сообщалось, не найдено. К сожалению, метрические книги славянских церквей за 1817 (и 1818) не сохранились. В других же проанализированных документах того времени, информация о дате и месте рождения Михаила отсутствует, потому как обычно указывался только возраст.

Однако, некоторые факты поволяют предполагать, что Поэт-романтик родился в г. Славянске, где жили его родители. Отец Михаила, Николай Дмитриевич Петренко (в 1817 – губерн-

ский секретарь. – А. П.), служил в славянской Ратуше [5, с. 31-38], [Приложение А]. Более того, согласно записей метрических книг Соборной Воскресенской церкви, сестра Михаила Ксения Николаевна Петренко родилась 24 января 1816 *(«У славянского жителя коллежского регистратора Николая Дмитріева сына Петренка, отъ жены его Марфы Андреевой дочь Ксенія...»)* [6], а брат Евграф Николаевич Петренко родился 9 декабря 1822 *(«У славянского жителя коллежского секретаря Николая Дмитріева сына Петренкова отъ жены его Марфы Андреевой родился сынъ Евграфъ...»)* [7].

Многие документы, уточняющие информацию о родственниках Михаила, еще не найдены, но имя его матери установлено однозначно – Марфа Андреевна Петренко. Некоторые документальные сведения о ней приводятся в статье ниже [Приложение Б].

Впервые о рождении Михаила в Славянске сообщалось в поэтическом сборнике «Викъ» [8, с. 56] (1900). Это был результат чьего-то ошибочного прочтения информации, опубликованной у А. Метлинского [5, с. 25-30], [9, с. 30]:

«Петренко, Михайло Николаевичъ, родился въ 1817 году, и, большею частію, проживалъ и узналъ языкъ и бытъ народный въ городѣ Славянскѣ и его окрестностяхъ, Изюмскаго Уѣзда; окончилъ курсъ ученія въ 1841 году въ Харьковском Университетѣ, и потомъ опредѣлился на службу по гражданскому вѣдомству. Кромѣ напечатанных здѣсь сочиненій написалъ еще оперу, нигдѣ не напечатанную ...».

Петренко, **Михайло Николаевичъ**, родился въ 1817 году, и, большею частію, проживалъ и узналъ языкъ и бытъ народный въ городѣ Славянскѣ и его окрестностяхъ, Изюмскаго Уѣзда; окончилъ курсъ ученія въ 1841 году въ Харьковскомъ Университетѣ, и потомъ опредѣлился на службу по гражданскому вѣдомству. Кромѣ напечатанныхъ здѣсь сочиненій написалъ еще оперу, нигдѣ не напечатанную; — первыя же стихотворенія его напечатаны въ украинскомъ литературномъ сборникѣ: Молодикъ на 1843 годъ. — Издатель.

Несколько незадачливых славянских энтузиастов не утруждали себя попытками

уточнить неоднозначную информацию, в которой указано только то, что Славянск – это город, где Михаил Петренко «большею частию, проживал». Это и послужило причиной распространения дезинформации о рождении Поэта именно в Славянске. Не проведя тематический архивный и литературный поиск, не имея представления о том, кто и когда писал о Михаиле Петренко, несколько местных энтузиастов пытались убедить земляков, что ТЕМА ими хорошо изучена, и Поэта славянцы помнят только благодаря их усилиям и стараниям.

Всё имеет свое начало...

Очевидно, первым начал публиковать статьи о Михаиле Петренко филолог из Святогорска (Славяногорска) – Иван Никитович Овчаренко (1925-2007), чем привлек внимание к ТЕМЕ нескольких энтузиастов из Славянска. Как уже упоминалось, те, кто интересовался ТЕМОЙ до появления его публикаций, просто иногда записывали разрозненный, встретившийся в разных источниках материал, заполняя информационные пробелы и нестыковки сомительными необоснованными предположениями.

Публикация И. Овчаренко, по-видимому, привлекла внимание и славянца А. Абрамова, который (по его словам) еще до войны (1941-1945) был знаком с Антоном Петренко (1887-1938), проживавшим в Краматорске. Не принимая во внимание распространенность фамилии Петренко, А. Абрамов *дал волю фантазии* и попытался систематизировать какие-то воспоминания Антона (записанные уже после смерти Антона), намереваясь связать их с Михаилом Петренко. Результатом его фантазий стали лишенные логики записки, которые и легли в основу славянской ахинейной версии ТЕМЫ, ранее просто «популяризуемой» местными энтузиастами. После 2012, в связи с появлением результатов документальных исследований в рамках проекта «Ідентифікація Петренків», ситуация усложнилась. Сейчас «следопыты» пытаются свою славянскую «балачковую версию» (результат бездарно прожитых лет...) *держать на плаву,* но не проведением изучений (результат не в их пользу на 100%

предсказуем), *а подсовыванием перекрученных и фальсифицированных* текстов ничего не подозревающим «жертвам». Искаженный материал *подбрасывают* то студентке (позор руководительнице из летного колледжа. – А. П.), то людям, которые не имеют ни малейшего понятия о документальной ТЕМЕ, но озвучивают все (или статью напишут), что им *предложат* (дешевая *заказуха*). Конечно, каким-то образом их отблагодарят, например, вручат грамоту или присвоят фейковую *«премию им. Петренко»*.

Для понимания *механизма* возникновения славянской банальной ошибки и её эволюции достаточно детально ознакомиться и проанализировать именно записи А. Абрамова с целью оценки в них достоверности информации о Михаиле Петренко и его родителях. Это вопрос принципиальный, потому как изложенные тексты стали главным источником дезинформации для местных авторов и многократно цитировались ими при описании славянского периода жизни Поэта.

Некоторые записи А. Абрамова хранятся в архиве местного краеведческого музея. Возможно, они и представляют какую-то ценность и востребованы славянцами по другим темам, но в части информации о славянском периоде жизни Михаила Петренко и его родителей эти записи являются лишь источником примитивной путаницы, в которой не смогли (или не захотели) разобраться «следопыты».

Сохранились четыре кратких конспекта А. Абрамова, касающиеся ТЕМЫ. Даты написания их неизвестны, но, сравнивая тексты, последовательность появления установливается без труда.

Без сомнения небольшая запись из тетради археолога-краеведа, любезно предоставленная для ознакомления киевлянином Н. Сендецким [10], была первой:

«Петренко Антон Константинович.

Дворянин. Первопоселенец (???. – А. П.) хутора Черевков. Границы участка земли Петренко подходили к юго-западному берегу Торца. Все побережье было обсажено столетними осокорами. Домик од-

ноэтажный был в углу берега реки Бакай. На возможность чтобы не заливало весенним наводнением. Петренко автор песни «Девлюсь я на небо тай думку гадаю, чому я не Сокол, чому не летаю» (Эта и все последующие цитаты из текстов А. Абрамова приведены с сохранением авторского написания. – А. П.).

Запись о Петренко крайне конспективна, поэтому невозможно понять, о чем и о ком писал автор. Если Антон Петренко *подозревался* в авторстве упомянутого стихотворения, то текст лишен смысла вообще. Многочисленные возможные художественные версии трактовки текста за ненадобностью не рассматривались.

Следующие три текста А. Абрамова, касающиеся рассматриваемой ТЕМЫ, *покоятся* в Славянском краеведческом музее.

Конспект А. Абрамова, изложенный на четырех тетрадных страницах, озаглавлен *«Петренко Михаил Николаевич. Самобытный украинский поэт»* [11]. Следует отметить, что в этом тексте отец Михаила упоминается только как *отец* (без указания имени. – А. П.):

«...Родился в усадьбе своих родных на хуторе «Торецком». До поселения родных поэта на хуторе из трех десятин. Этот участок земли называли «Уст-Бакайск». По преданию: здесь был Татарский Улус – стойбище. Усадьба с востока граничила с речкою Бакай и с севера р. Торец.

1817 года родился сын Михаил а в 1819 году Павел.

Родные поэта были бакшевники, арендовали землю у помещика Марченка…

Самое красивое и веселая жизнь детства Михаила проводились на бакше. Ночуя в курене, наблюдая за зорями и звездами до поздних холодов…

Все свое детство провел Михаил в работе на бакше со своим родным братом Павлом…

… во время учебы Михаила в Харьковском Университете. Родных постигло несчастье, все имущество их сгорело и они сильно обеднели. Николай (???. – А. П.) был студентом, своему отцу он не мог помочь. Родные его построили маленький домик, на земляном полу с хворостяной трубой.

Поэт редко приезжал домой, в бедной семье он долго не оставался жить…».

Далее приводится список стихотворений Михаила Петренко, выписанных из поэтического сборника *«Снiпъ»,* изданного А. Корсуном в 1841.

…Позже в алманаху «Молодик», который издавался в 1843-1844 гг., и еще одно стихотворение Петренка «Отцовская могила». Отец Михаила умер 1843 г…».

Далее перечисляются стихотворения Михаила Петренко, опубликованные в *«Южном Русском» зборникъ…»* (1848).

Заканчивается этот опус А. Абрамова так:

«…Основная тема поэзии Петренка – несчастливая любовь, разочарование в жизни из за своей бедности и неравенстве в привелигированном обществе. Тоска по утерянному счастью – любимой девушки – дочери помещика Арцибашева».

Следующим рассматривалось сочинение (иначе его назвать невозможно. – А. П.) А. Абрамова «Самобытный поэт Михаил Николаевич Петренко. Рассказывает Антон Константинович Петренко» (12 страниц текста) [12].

Было ли все записано А. Абрамовым со слов Антона Петренко, или на А. Абрамова в некоторые моменты снисходило вдохновение – сказать трудно.

Лишь одно очевидно – они были «соавторы» этой чепухи, потому записи А. Абрамова якобы со слов Антона Петренко рассматриваются без попытки разобраться в авторстве, как записи А. Абрамова, ибо тексты его рукой писаны.

Не отвлекаясь на описание зеленых насаждений на берегу реки и хозяйственных сооружений, якобы выстроенных отцом Михаила, приведем лишь цитаты, якобы касающиеся биографии Михаила Петренко и его семьи:

«Михаил Николаевич Петренко родился 1817 года, на хуторе Торецком.

Здесь, на месте Хутора Торецкого, прежде было Татарское поселение – «Улус Бакайск».

1815 года Славянская мещанская управа, выделила участок земли 3 десятины в устье речки Бакай, и правой стороны р. Торец. С записей в купчей крепости на имя дворянина Петренко Николай Гавриловича. Под общим определением – «Хутор Тарецкий». Николай Гаврилович – мой прадед… (в этой версии упоминается имя – Николай Гаврилович, чего нет в рассмотренных предыдущих двух текстах. То, что личный дворянин Николай Гаврилович – прадед Антона Петренко, сообщается конкретно, и лишь в контексте подразумевается, что этот Николай Гаврилович якобы и есть отец Михаила. Но, упоминаний о Николае Гавриловиче Петренко, проживавшем в те времена, не обнаружено в архивах и ни в одной социальной группе. Прадедом Антона Петренко был Иван Иванович Петренко (1774-?), дедом – Павел Иванович (1820-1876), отцом – Константин Павлович Петренко (1853-1911), так что фальсификация очевидна. Кроме того, сомневаясь в том, что пишет, А. Абрамов избегает прямых утверждений. Документальные исследования жизни и творчества Михаила Петренко показывают, что рассказы о выделении земли выдуманному Н. Г. Петренко есть не более, чем очередная фальсификация [13], [14, с. 321-332]. – А. П.).

На противоположной стороне речки Торец была земля крестьян Слепаневых – 40 десятин…

За речкой Бакай – с восточной стороны. Земля 500 десятин, принадлежала помещику Марченко… Марченко был единственным соседом Петренка. (Абрамов неоднократно упоминает купца Марченко. Это может быть только Никанор Васильевич, который согласно метрической записи родился в год смерти Поэта –1862. Его отец, Василий Емельянович, прибыл в Славянск в 1839 из Богучарского уезда Воронежской губернии, славянским купцом был записан в 1847 («ревизские сказки» 1850). Хутор Торецкий унаследовала в 40-х годах его жена от матери купчихи Михайловой. К тому времени Михаил окончил университет и служил в Харькове, а его отец умер еще в 1838. Следовательно, никакого отношения Никанор Марченко к семье Николая Петренко не имел. Однако, на основе этого «воспоминании» были выдуманы, а потом «разгадывались», самые гнусные «таємниці» семьи Петренко. – А. П.). *Других поселенцев – хуторян на этой стороне Торца небыло. Выше по реке Бакай у подножья горы «Острая могила» была небольшая экономия помещика (с 40 десятинами земли) Сулимова .* (В действительности здесь был хутор Ивановка. Достался по наследству родным племянницам жены Никанора Марченко Сулимкиным после смерти купчихи Михайловой и переименован в Сулимовку во второй половине XIX в. – А. П.).

1817 года. В семье Петренковых родился первый их сын Михаил. Отец Михаила, начал заниматься бакшеводством…

Когда сыну Михаилу исполнилось 8 лет, то его отец брал с собою на бакшу, и с ранней весны до поздней осени Михаил с отцом жили на бакше. Ночуя в Курине, наблюдая за зорями и звездами до поздних холодов…

Возвращаясь из бакши домой Михаил рассказывал матери и младшему братику Павлу – будущему моему деду о звездах, зорях и птицах (По логике, во всех случаях, когда говорилось о Павле, должен подразумеватся Павел Николаевич. Нигде нет и намека, что речь идет о Павле Ивановиче. А был ли в данной истории Павел Николаевич? Он, как и Николай Гаврилович, есть не более, чем плод выдумки (другими словами – вранье), или результат чьей-то изрядно просевшей памяти. – А. П.).

С осени 1827 года. Отец Михаила определил его к домашнему учителю-дворянину Яковенко, жившему на левой стороне р. Торец…». (Непонятно, что имел в виду А. Абрамов, используя понятие «домашний учитель- дворянин…». Домашними учителями в то время обычно были отставные унтер-офицеры, канцелярские служащие, причетники приходских церквей, которые давали основы начального образования детям дворян и купцов. Домашнее начальное образование Поэт мог получить от отца, его родственников и коллег. С 1812 года в городе действовало только одноклассное приходское училище. По статистическим данным в 1837 году при одном учителе здесь училось 106 детей. Частное училище 3 разряда Яковенко упоминается в отчете Изюмской земской управы за 1908 год. Очевидно, А. Абрамов и в этом случае все перепутал и упоминал в своих записях информацию без привязки к соответствующему времени. – А. П.).

Далее следует интересная цитата:

Двенадцатилетний Михаил поехал с отцом на осенний ярмарок, где ему купили Кобзаря - книгу Т. Г. Шевченка. Чтение стихов „Кобзаря" о жизни и тяжелой доли всего Украинского народа и решило судьбу будущего самобытного Поэта. Николай начал сочинять стишки.

(Т. е. поездка на ярмарку случилась где-то в 1829 (Михаилу было около 12 лет), но первое издание «Кобзаря» осуществлено в С.-Петербурге в 1840. – А. П.).

От первого своего учителя Яковенка, Михаил перешел к учительнице Бугровской живщей недалеко от Сенной площади. Здесь он

изучал украинский язык и готовился к поступлению в Харьковский университет... (Рановато было начинать готовиться к поступлению в университет. Впереди должна быть гимназия, или подобного уровня учебное заведение. Учительница Бугровская, если такая была в Славянске в начаде XIX века, как и «домашний учитель» Яковенко вряд ли могли дать такие знания. Некоторые авторы писали, что Михаил постигал науки еще в трехклассном училище. Украинский язык если кем-то и изучался, то, скорее всего для души, так как не был одним из предметов в экзаменационном списке. В записках А. Абрамова Михаил показан фантастически целеустремленным парнем: из куреня на баштане да на самый престижный факультет (юридический) университета... Заметьте, не на какой-нибудь филологический/литературный (если бы такой и был, конечно). Не странно ли? – А. П.).

В 1836 (???. – А. П.) году Михаил поступил в Харьковский университет. Экзамены сдал на отлично (???. – А. П.) и зачислен студентом (Чистейшей воды сочинение на вольную тему. Кто-то где-то видел оценки вступительных экзаменов? С датой поступления Михаила в университет и поныне ошибаются некоторые авторы... Логика была проста... В литературе встречалось, что Михаил окончил университет в 1841, значит учился с 1836 (1841-5=1836). На самом деле, курс обучения составлял 4 года и учебу Михаил начал в 1837, чему есть документальные подтверждения. – А. П) [15].

В 1838 году в родных Михаила случился пожар. Сгорело все имущество отца, и родные сильно обеднели и уже не могли помогать ему как студенту. И он после пожара все реже и реже приезжал к родным (Михаил Петренко был «своекоштным» студентом. В случае невозможности оплачивать учебу, как сын дворянина он имел право учиться в университете бесплатно, за казенный счет. – А. П.).

С родными жил их второй сын Павел – (младший брат Михаила мой дед). (Антон Петренко должен был знать, что его деда звали Павлом Ивановичем (не Павлом Николаевичем). Повторимся: в опусе А. Абрамова нигде не упоминается Павел Иванович (впро-

чем, как и Павел Николаевич) – просто Павел. Стало быть, Антон Петренко всегда подразумевал Павла Ивановича, когда речь шла о Павле. См. также статью «Некоторые соображения о портрете, дате рождения и отце Михаила Петренко» в папке сайта «Мысли по поводу». – А. П.) [16].

На месте сгоревшего дома Петренковы построили вот этот маленький домик – хату на земляном полу, с хворостяной трубой обмазанной глиной». (В Формулярных списках Михаила Петренко (известны с 1848) были записи о двух деревянных домах в Славянске и о четырех душах крестьян, сонаследником которых он был. Кто-то из двоих (А. Абрамов или Антон Петренко) что-то перепутал или попросту соврал. – А. П.).

Конкретно показательна и следующая цитата из записок А. Абрамова:

В 1843 года умер Отец Михаила (мой прадед) и похоронен в своей усадьбе.
Вот это его могила...
После смерти Отца, когда Михаил приехал к отцовской могиле. То написал стих "Отцовская могила".

(Из всех этих бездарных записей так и непонятно о чьей смерти пишет автор: Николая Гавриловича или некоего Ивана Петренко (его позднее будут вплетать в свои примитивные «схемы» некоторые местные «следопыты»), который по логике должен быть прадедом Антона Петренко. См. статью «Некоторые соображения о портрете, дате рождения и отце Михаила Петренко» на сайте в папке «Мысли по поводу» [16] и «Генеало-

гию рода Петренко» [17]. Следует лишь добавить, что ни тот ни другой в качестве «прадедов» в данном описании быть не могли, потому как стихотворение «Батькивска могила» хотя и было опубликовано в поэтическом сборнике «Молодикъ» в 1843, но цензуру книга прошла до 10 сентября 1842 [18], а стихотворение, естественно, написано еще ранее... Так что, информационные подтасовки налицо. И не важно, кто их автор … – А. П.).

Далее в записках идет перечисление стихотворений Михаила Петренко, с указанием названий сборников, где они были опубликованы.

«...Тема поэзии Петренка – несчастливая любов, разочарование в жизни, тоска по утерянному счастью» (Если бы автор разбирался в психологии и поэзии, полагаю, формулировка была бы более адекватной. – А. П.).

С конца 1848 года Михаила Николаевича нестало слышно. Где он жил потом и умер неизвестно (Повторимся, в формулярных списках Михаила Петренко с 1848 года всегда упоминалось о двух домах в Славянске и о четырех душах крестьян, сонаследником которых он был. Значит, кто-то из родственников еще оставался в Славянске. Судя по Ревизской сказке 1850-го года, мать Михаила, он сам и его брат Алексей были наследниками Николая Дмитриевича Петренко (отца Михаила). – А. П.) [45, л. 1195-1197].

Брат Михаила Павел род 1820 г. Умер 1880 года (согласно записи в метрической книге Воскресенской церкви Славянска Павел Иванович умер в 1876. – А. П.).

В Павла было два сына Константин и Иван.

Константин Павлович родился 1853 год умер 1910 года. Жил на отцовской земле, в домике построе дедом и отцом...

(Документы об Иване не найдены. У Павла Ивановича были сыновья Василий (?-?) и Константин (умер в 1911). В 1899 году Василий уступил право на наследство отцовской усадьбой и всеми строениями Константину. Об этом пишут сами «следопыты». Вероятно, братья хорошо знали имена своих ближайших родственников. – А. П.).

В 1887 года в семье Константина Павловича родился сын Антон.

Уже с детства, дед Антона (неужели тот самый Павел Иванович, который умер в 1880 (точнее, в соответствии с документами, в 1876) – А. П.) *начал рассказывать ему за своего «брата» поэта Михаила.*

Антон Константинович собирал все рассказы и печать о своем деде Михаиле Николаевиче» (Дед Антона – Павел Иванович – умер в 1880 (точнее, в 1876) году (т. е. за 11 лет до рождения Антона), потому рассказывать Антону ничего не мог. Среди семейных документов Антона, упоминаемых «следопытами», нет ни единой записи о Михаиле – А. П.).

Совершенно проблематичным смотрится отсутствие каких-либо упоминаний в записях А. Абрамова о реальном брате Михаила – Алексее, или других братьях и сестрах Михаила в контексте изложений местных славянских «авторов», которые подключились к *«разрыхлению»* ТЕМЫ на последующих этапах.

Некоторые славянские умельцы, восполнили упущение, добавив Михаилу «братьев» (на сестер не хватило времени?), предполагая, что все Петренко с разницей в возрасте лет в десять, проживавшие на славянских землях, братья и сестры. И не важно, что отчества разные. Тому можно легко найти объяснение, например, «нагуляла», как считает в меру возможностей своего интеллекта один славянец, безосновательно называющий себя «историком».

У кого что болит…

Настораживает, также, упоминание в рассмотренных записях А. Абрамова в разных контекстах имени *Николай*, вместо *Михаил*.

Так это выглядит в рассматриваемых записках (текст на 12-ти стр.) [12, с. 5-6]:

Чтение стихов „Кобзаря"
О жизни и тяжелой доли всего
Украинского народа и решило
судьбу будущего самобытного
поэта. Николай начал сочи-
нять стишки.

И в уже рассмотренной/описанной записке (текст на 4-х стр.) [11, с. 2] это выглядит так:

Вовремя учебы Михаила в Харьковском
Университете. Родных постигло несчастье,
-все имущество их сгорело и они
сильно обеднели. Николай был студентом,
своему отцу он не мог помочь.

Такие опечатки (?) – плохой симптом адекватности автора.

Уж не писалась ли эта сказка *с натуры* (по аналогии с какой-то реально существовавшей жизнью), но, естественно, не имевшей отношения к Михаилу и его отцу (о матери нигде почему-то «следопыты» не упоминали. – А. П.).

Интересно рассмотреть еще одну запись А. Абрамова (печатный вариант) [19]:

ПЕТРЕНКО Николай Михайлович родился в 1817 году в семье дворянина Петренко Николая Гавриловича. Отец Михаила занимался садоводствомна хуторе Торецком /Черевковка/, в устье реки Бакай / в прошлом здес кочевье татар - Улус-Бакайск, в переводе на русский - у грязной реки/. Для бахен Петренко арендовал землю у помещика - своего соседа - Карченко, который имел земли до 500 десятин.

В семье Петренко было два сына Михаил и Павел. Оба помогали отцу и по хозяйству и чумачеству, возили соль на продажу.

В 1836 году Михаил поступил в Харьковский Университет, на литературний факультет. Еще до поступления в университет Михаил писал стихи о родном крае о Славянске, о тяжелой людской доле. Его стихи - "Не доля" "Дивлюсь я на небо, тай думку гадаю"

В 1838 году все имущество Петренковых сгореле. Родные сильно обеднели и уже не могли помогать сыну-студенту. После окончания Университета в 1842 году Михаил печателся в Харьковском журнале "СНИП" свои стихи. Где потом жил и умер Михаил никто не знает.. Младший брат Павел жил с родителями в Славянске, в 1853 году женился у них родился сын Константин.

«Петренко Николай (???. – А. П.) *Михайлович родился в 1817 году в семье дворянина Петренко Николая Гавриловича* (???. – А. П.). *Отец Михаила занимался садоводством на хуторе Торецком /Черевковка/, в устье реки Бакай /в прошлом здес кочевье татар – Улус-Бакайск, в переводе на русский – у грязной реки.*

Для бакен (???. – А. П.) *Петренко арендовал землю у помещика – своего соседа – Марченко, который имел земли до 500 десятин* (Абрамов вновь упоминает Никанора Марченко, родившегося после смерти Поэта. – А. П.). *В семье Петренко было два сына Михаил и Павел* (???. – А. П.). *Оба помогали отцу по хозяйству и чумачеству, возили соль на продажу* (Чувствуется, что писавший понятия не имел, чем мог заниматься служащий дворянин и было ли у него время заниматься торговлей. – А. П.).

В 1836 (???. – А. П.) *году Михаил поступил в Харьковский университет, на литературный факультет* (такого факультета в те времена в ун-тете не было. – А. П.). *Еще до поступления в университет Михаил писал стихи* (???. – А. П.) *о родной крае, о Славянске, о тяжелой людской доле. Его стихи – «Не доля» «Дивлюсь я на небо, тай думку гадаю»*

В 1838 году все имущество Петренковых сгорело (???. – А. П.). *Родные сильно обеднели и уже не могли помогать сыну-студенту. После окончания Университета в 1842 году Михаил печатался в Харьковском журнале «СНИП»* (год окончания университета и выхода поэтического сборника А. Корсуна «Снипъ» – 1841. – А. П.) *свои стихи. Где потом жил и умер Михаил никто не знает. Младший брат Павел жил с родителями в Славянске* (???. – А. П.), *в 1853 году женился у них родился сын Константин».*

Как видно, и этот *печатный вариант* изобилует ошибками и несоответствиями, которые бездумно перенесены из предыдущих записей.

Если попытаться *списать* все недоразумения в записях А. Абрамова на описки, не много ли таковых?

Наверное, можно было бы попытаться принять во внимание какие-то чисто человеческие аргументы в оправдание А. Абрамова, как автора *угарных* записок, но, земляки, которым в руки попали его рукописи, сделали все, чтобы эти тексты были пристрастно вычитаны и раскритикованы мною. Вот так несколько славянских «краеведов» окунули в *помои* своего земляка-предшественника А. Абрамова.

Тем не менее, несколько энтузиастов из г. Славянска, взяв за основу *писанину* А. Абрамова, не проверив её, в течение десятилетий «вымалевывали» свой бездарнейший низкопробнейший продукт, который и поныне пытаются использовать для самопиара, выставляя его от имени славянцев как визитную карточку города.

Пиарясь на имени Поэта-земляка, эти несколько примитивных «следопытов» (кстати, «членов НСКУ») на протяжении десятилетий позорят Славянск, славянцев и НСКУ, обманывают гостей города и т. д. Ни о каких попытках разобраться в славянской проблеме речь не идет, но о каких-то несуществующих изучениях несколько местных «следопытов» часто упоминают в своих сезонных бестолковых выступлениях.

<u>Приведенные примеры позволяют абсолютно однозначно судить о невозможности использования рассматриваемых записей А. Абрамова как информационного источника для каких-либо описаний по ТЕМЕ, распространяемых от имени славянцев.</u>

Польза от этих записей состоит лишь в том, что они выводят любого здравомыслящего славянца к пониманию необходимости проведения серьезного практического рассмотрения по славянскому периоду жизни Михаила Петренко и его родителей. Те же, кто продолжил А. Абрамовым начатое, в силу своих интеллектуальных возможностей не смогли усмотреть неадекватность его записей, воспринимая их как некую беспрекословность».

Позднее, на фоне проявившихся несоответствий, у некоторых людей предсказуемо начали проявляться издержки менталитета времен советского периода жизни и прочее…

Прежде чем продолжить рассмотрение славянской проблемы, тем, кто не был знаком с ТЕМОЙ ранее, целесообразно ознакомиться с некоторыми цифрами и фактами.

По имеющимся на сегодняшний день информации, в публикациях имя Михаила Петренко впервые появилось в 1841 в поэтическом сборнике *«Снiпъ»* [20], изданном А. Корсуном (опубликовано несколько стихотворений Поэта).

Далее, в 1843 в украинском литературном сборнике *«Молодикъ»* [18], издаваемом И. Бецким, были напечатаны два стихотворения Поэта.

Как уже упоминалось (см. начало статьи. – А. П.) впервые биографические данные Михаила Петренко появились в литературе лишь в 1848 г. в *«Южном русском зборнике»* [9], где наряду со стихотворениями Поэта издатель А. Метлинский поместил краткую биографическую справку о нем.

В 1848-1956 информация о Михаиле Петренко (краткие биографические справки, стихотворения, иногда без указания авторства и т. д.) появлялась не менее чем в пятидесяти информационных источниках.

Если же говорить о материалах, где Михаил Петренко упоминался при его жизни, то таковых на сегодняшний день обнаружено семь, исключая Формулярные списки, Адрес-календари и, принимая во внимание три упомянутых сборника [9], [18], [20], где публиковались стихотворения Петренко и докладную записку генерал-губернатора Д. Бибикова Императору [21].

Последнее упоминание о Михаиле Петренко при его жизни отмечено в статье автора Рымова *«Два слова о литературныхъ вечерахъ въ Харьковѣ и одно – о Т. Г. Шевченкѣ»,* опубликованной 12 апреля 1861в газете «Харьков» [22] (приложение к Харьковским губернским ведомостям).

В 1956 о Михаиле Петренко упоминали в трех источниках:

- Г. А. Нудьга. «Песни украинских поэтов первой половины XIX в. и народные переделки их» [23].
- Д. Чижевський. «Історія української літератури. Від початків до доби реалізму» [24].
- И. Овчаренко. Газета «Социалистический Донбасс». Статья «Дивлюсь я на небо» [25].

Чаще всего авторы в публикациях приводили высказывания о творчестве и биографии Поэта, не вдаваясь в анализ его жизнеописания. Однако, после упомянутых работ интерес к творчеству Михаила Петренко усилился как на местном (статья

И. Овчаренко), так и республиканском уровне (исследования Г. Нудьги и Д. Чижевского), что во втором случае привело к появлению работ, носящих характер литературных исследований. Не принимая во внимание различный литературный уровень работ, их можно рассматривать как вехи на пути возрождения памяти о Поэте.

В 60-е годы в стране пришло время тех, кто начал осмысливать накопившиеся достижения человеческого разума во всех областях человеческой деятельности. Страна строила коммунизм, люди жили и верили в светлое будущее...

Люди стремились творить… Это коснулось и журналистики.

Первопроходец … Первооткрыватель … Сенсация ...

Некоторые люди готовы были *дать любую цену* за возможность почувствовать свою причасность к этому...

В процессе проведения документальных исследований по ТЕМЕ были проанализированы работы святогорского филолога И. Овчаренко о Михаиле Петренко.

Осенью 1955, тогда еще студенту филологического факультета Ивану Овчаренко в руки попали материалы, содержащие краткую информацию о Михаиле Петренко, из которой следовало, что поэт-романтик – его земляк.

Вероятнее всего речь шла о поэтических сборниках «Викъ» (1900) [8] или Викъ (1902) [26], либо антологии «Українська Муза» (1908) [27]. Именно в этих книгах впервые появлялись упоминания о том, что Михаил Петренко родился в Славянске. Возможно И. Овчаренко и не знал об этих источниках, тогда, принимая во внимание то, что в своей газетной статье 1956 года [25] он ссылается на «Очерки истории украинской литературы XIX ст.» (1884) [28] Н. П. Петрова, можно предположить, что мысль о рождении Поэта в Славянске принадлежит автору статьи.

В 1958 в «Робітничій газеті» без указания имени автора выходит статья [29] с таким же текстом, что и предыдущая.

В 1984 И. Овчаренко в газете «Комуніст» [30] опубликовал

статью, в которой предпринята попытка проанализировать известные на тот момент биографические данные Михаила Петренко. И. Овчаренко знал, что Михаил окончил университет в 1841 г, но пишет о начале его учебы в 1836. То ли сам неправильно подсчитал, то ли поверил записям А. Абрамова (год вступления в университет – 1837. – А. П.).

Информация о том, что Михаил Петренко *«був наглядачем повітового училища в місті Лебедині»* закралась в статью И. Овчаренко от Г. Нудьги [31].

И. Овчаренко не был коренным славянцем. После окончания института с 1962 года жил и работал в Святогорске. Публиковать материалы о Михаиле Петренко он начал, ссылаясь на сказки от местных «следопытов», которые просто записывали что-то о различных Петренко, проживавших в Славянске и его околицах.

Фактически, не будучи исследователем жизни и творчества Михаила Петренко, И. Овчаренко ввел в литературу собранную А. Абрамовым и студентами под руководством Н. Корниенко информацию о ТЕМЕ. Все эти сведения основываются исключительно на смутных *воспоминаниях* и *пересказах*, не имея под собой документальных подтверждений.

В этой статье автор впервые упоминает брата Михаила – Алексея, о котором ему сообщили Константин и Наталья Шептии (Наталья – правнучка Поэта).

В статье упоминается, что А. Абрамов писал автору и сообщил, *«що до війни він добре знав онука поета по брату Павлові Антона Костянтиновича Петренка...».* По-видимому, именно это и явилось причиной упоминания в статье И. Овчаренко о Павле, как о брате Михаила Петренко.

Эту информацию, естественно, он получил из *путаных* «воспоминаний» А. Абрамова (см. анализ статей А. Абрамова выше).

Автор заканчивает свою статью словами: *«...Можливо, що котрісь з наведених думок і фактів про М. Петренка викликають заперечення, або потребують уточнень. Власне, цей виступ і пе-*

рeслідує таку мету. Час неблаганно стирає минуле. І завдання полягає в тому, щоб якомога швидше переглянути місцеві архіви, зібрати по зернятку спогади про М. Петренка і його нащадків, аби доповнити творчу постать поета-земляка…».

Увы, никто из земляков автора не последовал его призыву и серьезные исследования о Михаиле Петренко земляками не проводились. Вернее, что-то искали, но, по-видимому, так и не поняли, что имел в виду И. Овчаренко… Зато преуспели в «популяризации» непроверенной ахинейной информации от А. Абрамова.

В журнале «Донбасс» (1988) был опубликован текст предыдущей статьи И. Овчаренко, но под другим названием – *«Нове з біографії поета Михайла Петренка»* [32].

В газете «Совет – 95» (1991) опубликовано несколько статей, посвященных жизни и творчеству Михаила Петренко. Автор одной из них [33] был И. Овчаренко.

Касаясь биографии Поэта, к традиционным ошибкам, привнесенным в статье со слов земляков, добавляется информация о том, что Михаил *«…1855-1856 – брав участь у Кримській війні, нагороджений бронзовою медаллю «В пам`ять про війну 1853-1856 рр.».* В 1991 И. Овчаренко, уже должен был знать, что М. Петренко не принимал участие в Крымской войне, о чем записано в Формулярном списке уездного прокурора Михаила Николаевича Петренко [34]. Это говорит о том, что семья Шептий уведомила И. Овчаренко об архивной находке и поделилась лишь некоторой информацией, но копия документа (или полное описание) в руки И. Овчаренко не попадали.

От семьи Шептий автор также узнал о том, что в Формулярном списке [34] была записана дата смерти Михаила Петренко: *«25.12.1862 – помер у чині колезького асесора, похований у м. Лебедині Сумської області ... ».*

В сборнике «Літературне Придінців`я» (1994) [35] был опубликован незначительно измененный текст предыдущей статьи И. Овчаренко

В 1997 И. Овчаренко издал книгу «Йому жити в віках (Михайло Петренко)» [36].

По-видимому, это первое издание, посвященное анализу биографии Поэта, хотя, если быть точным, следы аналитического подхода (в разной степени) прослеживались в этом вопросе и у других авторов ранее.

В книге собран весь материал (включая ошибки), известный о Михаиле Петренко на то время.

И здесь появилось еще одно новое заблуждение, по-видимому, подсказанное семьей Шептий автору:

«...Невідомою залишається причина падіння кар`єри М. Петренка, який з 17 жовтня 1847 року одержав призначення на посаду секретаря Вовчанського повітового суду. Дехто з дослідників життя і творчості поета гадає, що це сталося в зв`язку зі справою Кирило-Мефодіївського братства на тій підставі, що в знайденій відомим шевченкознавцем П. Журом доповідній записці Харківського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова цареві поряд з іншими винуватцями називались імена Т. Г. Шевченка і М. М. Петренка...».

Мысли о падении карьеры могли возникнуть только по незнанию законов времен службы Михаила. Уход от канцелярской работы (столоначальник в Харьковской палате уголовного суда) и начало службы в Волчанске (секретарь уездного суда) открывало перед Михаилом куда большие перспективы служебной карьеры, чем в Харькове [37, с. 197].

Исследования в рамках проекта «Ідентифікація Петренків» показали что Михаил Петренко не имел никакого отношения к Кирилло-Мефодиевскому братству, потому версия о наказании его *«ссылкой»* в Волчанск есть не более, чем выдумка, основанная на *совпадении* дат и не имеющая документального подтверждения.

Судя по тому, что И. Овчаренко и в 1997 уже не первый раз упоминает об участии Михаила Петренко в Крымской войне, Формулярный список [34] он не видел, лишь знаком с ним из переписки с семьей Шептий.

«… У Сумському обласному архіві зберігається формулярний список про службу повітового стряпчого М. М. Петренка, де вказується, що Михайло Миколайович брав участь у Кримській війні і нагороджений бронзовою медаллю «В пам'ять о войне 1853-1856 гг.». Залишається неясним, чому він потрапив у Крим: пішов добровольцем чи мобілізований як офіцер запасу…».

В книге автор задается вопросом: *«… чому ж ми про М. Петренка так мало знаємо? Мабуть, тому що він був тоді непересічною службовою особою царської Росії, а після революції 1917 року про таких, як він, та ще й українського письменника, звичайно, не можна було згадувати, а тим більше популяризувати. Чи не тому Михайло Петренко потрапив у число маловідомих українських поетів?…»*

«… Документальна знахідка Шептіїв також спростовує твердження донецького критика Є. Волошка, опубліковане в книзі «Донбасс: писатель и время» про те, що «автор заменитой «Недолі» («Дивлюсь я на небо та й думку гадаю …») украинский поэт М. Петренко умер в родном Славянске…» (без сокращений цитата звучит так («… автор славетної «Недолі» («Дивлюся на небо та й думку гадаю…») український поет М. Петренко помер у рідному Слов'янську з голоду… ») [38, с. 60]. Это позволяет сделать однозначные выводы о полной неадекватности «критика». – А. П.).

«…А «білих плям» у біографії поета-романтика ще дуже й дуже багато. Назву лише кілька найбільш значних, на які, на жаль, досі немає відповіді.

І. Понад століття говориться в літературі, що портрет М. Петренка не зберігся… Перш за все посилено розшукувати всілякі документи, спогади, фотографії, що стосуються Петренка, скрізь: у Слов`янську і Лебедині, в Харкові, Донецьку і Сумах, а також в архівах колишнього Міністерства юстиції царської Росії ... (фраза об отсутствии портрета Михаила оказалась привлекательной для некоторых аферистов, которые и на этом попытались пиариться. – А. П.).

2. У літературі немає ніяких відомостей про матір поета (прізвище, ім`я по батькові, роки її життя, соціальне походження).

3. Досі невідомо, якого дня і місяця народився Петренко.

4. Зараз у Слов`янську називають кілька місць, де, за переказами, знаходилася садиба Петренків і ті будинки, про які веде мову відомий літературознавець з Санкт-Петербурга П. Жур (хутір Торецький, вулиці Ізюмська і Шевченка). Ці факти потребують деталізації.

5. Чому М. Петренко навчався саме в Харківській гімназії?

6. Де з 1841 по 1844 роки перебував поет, чим займався з часу закінчення університету?

7. Чи збереглася могила М. Петренка у Лебедині?

8. Не віриться, що в архівах неможливо знайти документальні підтвердження про роботу брата поета – Олексія в Слов`янську на посаді секретаря міської ратуші з 1849 року.

Час невблаганно стирає минуле і завдання полягає в тому, щоб якомога швидше відповісти на названі питання, як і багато інших. Наш земляк вартий такої уваги і турботи. Це буде цінним внеском у розквіт культури нашої незалежної держави – України.» (увы, и этот призыв И. Овчаренко остался неуслышанным земляками, безосновательно называвших себя «краеведами». – А. П.).

Спустя чуть более полугода, в газете «Вісті» вышла концептуальная статья И. Овчаренко «Криза самосвідомості» (1997) [39], в которой хотя и не рассматриваются биографические аспекты жизни Михаила Петренко, но поднимается вопрос об увековечивании имени Поэта.

И. Овчаренко был патриотом страны и тем автором, который реально уважая память Поэта, стремился сделать все, что было в его силах, дабы славянцы помнили и достойно чествовали своего Земляка.

В газете «Вісті» (1998) [40, с. 2] И. Овчаренко опубликовал статью, где упоминались данные из биографии М. Петренко:

«…Про самого М. М. Петренка мало що відомо і в Лебедині. А якщо і є якісь факти, то вони, як і в Слов`янську, потребують уточнення. Єдине, що встановлено, це роки народження його дітей: сина Миколи – 1849 р., дочок: Людмили – 1851 р., Марії – 1855 р. і сина Євграфа

– 1857 р. Всі вони жили і працювали на Лебединщині (безосновательное утверждение. – А. П.).

Михайло Миколайович, як відомо, прожив мало – 45 років і похований у Лебедині на Покровському кладовищі..». (Место захоронения Михаила Петренко в Лебедине документально не подтверждено. Информация по этому вопросу от старожилов В. П. Полянского и М. Василющенко отличается. Поиски продолжаются. – А. П.).

Уже традиционно, в славянской газете «Вісті» И. Овчаренко опубликовал «Нові подробиці життя поета-земляка» (1999) [41]:

«…А нещодавно з люб`язної допомоги старшого наукового співробітника Слов`янського краєзнавчого музею А. В. Шамрая я ознайомився з рукописом відомого краєзнавця А. І. Абрамова (1898-1972), в якому вміщено розповідь родича поета – Антона Костянтиновича Петренка. (Конечно, такое вступление звучит несколько странно. Еще в 1984 И. Овчаренко упоминая А. Абрамова, по-видимому, знал о факте существования его записей. Вероятно, были причины на то, что его записи нигде не публиковались. При желании кто-то из местных «следопытов» может сделать небольшое изучение этого вопроса, назвав его, например «А. Абрамов і його таємниця». – А. П.).

Начитавшись записей А. Абрамова, автор статьи забывает об Алексее (брате Михаила), о котором писал ранее, и сокращенно пересказывает странные измышления археолога.

В 2004 издана книга И. Овчаренко «Слов`янський сокіл (Михайло Петренко)» [42], где автор вспоминает о своих записях по Михаилу Петренко, начатых еще в 1955, традиционно переписав все ошибки из предыдущих своих работ.

«…З книг я дізнався, що ніякого сенсаційного відкриття ми не зробили, що про Михайла Петренка немало писали у дожовтневій літературі і в перші роки після 1917 року…

Надія Митрофанівна Корнієнко розширила відомості про родину Петренків. Разом з А. І. Абрамовим і студентами педінституту вони дізналися, що з роду Петренків залишилася правнучка

поета по братові Світлана Анатоліівна Петренко, яка проживала в Слов`янську, і Антон Костянтинович Петренко. Він жив у Краматорську (Антон жил в Славянске, репрессирован и расстрелян в 1938. Его дочь Светлана Антоновна (в некоторых документах Анатольевна) родилась в 1935 г. К прямой генеалогической линии Михаила Петренко отношения они не имеют, являясь дальними родственниками (внук и правнучка Павла Ивановича, соответственно). Схема установления родства, «выстраданная» местными «следопытами» – убога и говорит лишь об ограниченных возможностях людей, к этой забаве причастных. И. Овчаренко не был фальсификатором, но оказался очень доверчивым, что и привело к появлению в его работах крайне сомнительных сведений от местных «следопытов». – А. П.).

…У 1817 році в сім`ї Петренків народився первісток – Михайло, а пізніше – Павло і Олексій (запутавшись в писанине земляков, автор к упомянутому у А. Абрамова Павлу, добавил еще и Алексея (как брат Михаила). Любые комбинации славянских «следопытов» примитивны и нелепы. – А. П.). *До речі, Олексій у 1849 році працював секретарем Слов`янської городової ратуші, одержував мізерну зарплату – 51 карб. 48 коп. на рік. До того ж він учився в харківській губернській гімназії, але її не закінчив і з 1838 року пішов служити. Був сперше канцеляристом у Бахмутському повітовому суді, а потім – у Харківській палаті кримінального суду…*

Упевнений, що оприлюднення розповіді А. К. Петренка допоможе майбутнім біографам остаточно віднайти достовірні факти з життя нашого земляка. (Да, уж помогли… Прошло более полувека, а несколько местных «следопытов» продолжают позорить город и земляков, не сумев разобраться в простой истине: «Не все носители фамилии Петренко – родственники». Однозначно понятно, что местные «краеведы» вместо целенаправленных исследований несколько десятилетий *толкли воду в ступе,* занимаясь самопиаром и фальсификацией славянского периода жизни Михаила и его родителей. – А. П.).

По результатам вышеизложенного исследования может быть много выводов понятных тем, кто ознакомился с текстом внимательно, но сделаем акцент лишь на некоторых:

1. Скорее всего, А. Абрамов первым начал собирать записи именно о Михаиле Петренко. Не сообразив, что не все носители фамилии Петренко родственники (по крайней мере, не все прямые близкие родственники), он пытался *составлять мозаику,* которая не складывалась, потому приходилось заполнять *пробелы* выдумками, либо сомнительными допущениями. Надо полагать, А. Абрамов понимал, что материал сырой и много в нем его же домыслов, потому и не намеревался его нигде публиковать. К сожалению, это сделали те, кому в руки попали его *записи-фантазии.* Не проверив записи А. Абрамова, местные «следопыты» бездумно их распространяли и, более того, еще и фальсифицировали ТЕМУ. Упоминалось, что А. Абрамов был знаком (насколько знаком и что осталось в памяти?) с Антоном Петренко еще до войны, потому возникает вопрос – а был ли знаком вообще?

2. Несколоко позже, к рассмотрению ТЕМЫ подключилась Н. Корниенко.

Результаты ее поисков (ей помогали студенты) отличались от результатов А. Абрамова. Скорее всего, «следопыты» контактировали с представителями разных родов Петренко. Не исключено, что и студенты иногда ошибались или привирали. Чем интереснее отчет преподавателю, тем лучше результаты учебного процесса, включая зачеты и т. д.

3. Похоже, что некий консенсус А. Абрамов и Н. Корниенко нашли лишь в вопросах «местопроживания семьи Петренко». На территории современного Черевковского микрорайона действительно проживали и проживают носители фамилии Петренко, но, Петренко проживали и в других районах города и его окрестностях... Какие именно Петренко и где проживали – эти вопросы документально не рассматривались.

4. Ссылаясь на А. Абрамова, Н. Корниенко и семью Шептий, И. Овчаренко в своих публикациях путался, когда писал то о

братьях Михаиле и Алексее, то брате Михаила Павле. В записки А. Абрамова журналист все-таки не верил, потому избегал упоминаний о нем в последних публикациях. Напомним, в записях А. Абрамова речь идет только о двух *братьях* – Михаиле и Павле (других сестер и братьев у них не было? – А. П.).

Но самым главным аргументом, показывающим убогость славянской ахинеи о Теме, является отсутствие в Формулярном списке (1828) [43] отца Поэта Николая Дмитриевича Петренко, упоминаний о Павле (персона, которую пытались внедрить в Тему из другой истории. – А. П.)

5. Некоторые авторы (это очевидно) *поправили* ситуацию: Михаила, Павла и Алексея беспричинно объявили братьями, а вдохновленные «положительными» результатами по «скрещиванию» родов, добавили в эту «семью» и Дмитрия Ивановича в качестве родного брата Михаила.

Даже нет сомнения, что в последующих публикациях таких «следопытов» число *родных* братьев Михаила (сестрами следопыты пренебрегали) могло бы ситуативно расти – появились бы Филипповичи, Дмитриевичи и т. д. Петренко – фамилия, распространенная во все времена…

6. Что бы там ни писали некоторые авторы, а с матерью Михаил всегда общался. Это видно, например, из его Рапорта (1848) [44, л. 218] , поданного харьковскому губернскому прокурору (непосредственный начальник) о разрешении посетить мать (Марфу Андреевну Петренко), которая была в тяжелом состоянии. Но, судя по документам 1850 она, Михаил и Алексей оставались сонаследниками недвижимости и дворовых людей, упомянутых в Ревизской сказке [45, л. 1195-1197].

7. К сожалению, церковные книги (метрические записи), в которых можно было бы обнаружить точную дату рождения Михаила Петренко, в архивах не сохранились. В других документах тех времен, обычно указывался только возраст или год рождения.

8. Установить, как выглядел Михаил не удалось: его фотография или портрет не обнаружены. На замену всем *портрет-*

ным фантазиям и фальсификациям от любителей самопиара и «сенсаций», современные представители рода, которому принадлежит Михаил Петренко (Петренко и Редчуки) используют реконструкцию портрета, созданную заслуженным художником Украины А. Н. Чередниченко на основе фотографий внуков Поэта – Бориса Николаевича Петренко (1882-1919) и Александра Евграфовича Петренко (1886-1937).

Рассматривая сегодняшнее состояние ТЕМЫ в Славянске, становятся подтвержденными мотивы, коими руководствовались некоторые энтузиасты, называющие себя «краеведами». Публикуя сомнительные, ими же искаженные и фальсифицированные материалы о Михаиле Петренко и его родителях, они просто бессовестно пиарились. И. Овчаренко в число этих авторов не входит.

Тема казалась «удобной игрушкой» для самопиарщиков: для того, чтобы возникало меньше вопросов, на которые нет и быть не может документальных ответов, они, бездоказательно, не проводя никаких изучений, выдумали Михаилу какую-то нелепую семью (родителей и братьев), пытались оставить Земляка без предков и современных потомков. Действительно, для такой несуществовавшей «слепленной» из разных, не связанных между собой носителей фамилии Петренко семьи, невозможно найти ни предков, ни потомков.

В 2012 в связи с началом документальных исследований о старинном казацком роде Петренко в рамках проекта «Ідентифікація Петренків» ситуация изменилась.

На смену народному пофигизму, прикрываясь которым несколько местных «следопытов» безнаказанно пиарились на имени Михаила Петренко, пришло небезразличие представителей рода, которые узнали как некоторые так называемые «краеведы» пытались искажать историю нашего рода.

Естественно, современные потомки рода, которому принадлежит Поэт-романтик, потребовали от «популяризаторов» местной ахинейной версии объяснений и извинений перед обманутыми земляками и потомками рода. Ответная реакция ока-

залась предсказуемой: никто не собирается извиняться, пытаясь не выходить за рамки прежнего *сценария*.

Для того, чтобы не выглядеть полными дураками в глазах земляков, «шалуны и шалуньи» пытаются как-то отбиваться, не давая утопить местную ахинейную версию *славянского преиода жизни Михаила и его родителей,* к которой имеют отношение, хотя это и весьма проблематично. Невозможно найти в архивах документы, подтверждающие существование семьи, которой не было.

Ситуация осложнена еще и тем, что самопиаром на этой теме занимались несколько славянских педагогов (среди них и *остепененные*). Им особенно не хочется признать свою вину, потому как возникнет много вопросов, касающихся их педагогической профпригодности.

Именно поэтому группа «энтузиастов», замешанных в «популяризации» славянской проблемы, решила замалчивать свою *провину* по ТЕМЕ, постепенно начиная использовать в своих *спектаклях* документальную информацию, почерпнутую из опубликованных результатов документальных исследований проекта «Ідентифікація Петренків» (естественно, без ссылки на Проект). Таким образом, они пытаются избежать заслуженного позора…

Но, удастся ли? Как гласит пословица «то, что написано пером, не вырубишь и топором…». *Славянская проблема* будет находиться под контролем…

С документальными материалами о Михаиле Петренко, включая славянский период жизни его и родителей, можно ознакомиться в многочисленных публикациях в газетах, журналах и книгах. Все эти источники информации доступны в библиотеках и интернете.

Для желающих удовлетворить свои самопиарные потребности в ущерб документальной концепции ТЕМЫ, рекомендую осторожно подыскать себе другую тематику.

Лишь глупцы могут увязнуть в своих же ошибках, не предпринимая попыток избавиться от очевидно некачественного информационного балласта.

Вместо того, чтобы собрать все доступные в Славянске записи краеведов о Михаиле Петренко и критически их изучить, они, на самом деле, стопорили и *сторорят* процесс оздоровления Темы, полагая, что это позволит оставить в неприкосновенности их *подмоченную* репутацию.

Все еще остается надежда, что администрация города не будет идти на поводу у дилетентов и аферистов, но поможет местным «следопытам» стать на путь поиска правильного решения, что приведет к оздоровлению культуры города.

Хотелось бы надеяться, что «разум восторжествует» и в городе Славянске, результатом чего уважение к Земляку будет проявляться в гармонии Слова и Дела. За это славянцам будут благодарны те, кто знаком с творчеством Михаила Петренко и потомки рода, представителем которого является Поэт.

В исследовании ТЕМЫ были рассмотрены все доступные на сегодняшний день материалы, однако, в статье упоминаются в основном работы И. Овчаренко, в которых хотя и есть ссылки на сомнительные и откровенно *бредовые* источники, но сам автор, как человек уважавший память о Поэте-романтике Михаиле Петренко, пытался быть объективным.

В информационных источниках не упоминается *информационный хлам,* который часто используется в славянской центральной библиотеке для декорирования «тематических» книжних раскладок.

Миссия библиотекаря состоит не в бездумном хранении *макулатуры*, не представляющей никакого интереса для грядущих поколений, но в необходимости нести в умы молодого поклоления интерес к истории, культуре и т. д.

Полагаем, рано или поздно некоторые библиотекари научатся читать книги и не будут относиться к ним как кладовщики-завхозы.

К сожалению, и в наше время иногда встречаются публикации, авторы которых, спешат напомнить читателям о себе, не затратив время на исследование и работу с документами по

ТЕМЕ, тем самым проявляя свою некомпетентность, и неспособность к документальному поиску.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

<u>А. Отец Михаила – Николай Дмитриевич Петренко (1792-1838).</u>

Документально известно, что Михаил родился в семье губернского секретаря Николая Дмитриевича Петренко (1792-1838), который происходил из дворян, проживал в Славянске и служил в Славянской городской ратуше.

В архивах сохранились некоторые документы подготовленные отцом Михаила Петренко:

- «Заявление» «въ Изюмскуе ревызскуе коммиссію». 18 марта 1835 [46, л. 546].

- «Доверенность», подготовленная на имя «коллежского регистратора Чунихина». 18 марта 1835 [46, л 547, 547 об.].

- «Ревызская сказка тысяча восѣмъ сотъ тридцать пятого Года марта восимнадцатого дня, Слободско-Украинской Губерніи изюмского уѣзда, заштатнаго города Славянска, титулярного совѣтника Николая Дмитриева сына Петренкова, о состоящихъ пры домѣ находящемся въ помянутомъ Городѣ Славянскѣ мужеска и женска пола дворовыхъ людяхъ» [46, л. 548-550].

Из архивных документов известно только то, что отец Михаила умер 5 октября 1838-го года [47, л. 11-13об.].

<u>Б. Мать Михаила – Марфа Андреевна Петренко (1793-????).</u>

В архиве сохранается «Ревизская Сказка Тысяча восѣмъ сотъ пятидесятаго года октября пятаго дня с Харьковской Губерніи Изюмскаго Уѣзда Заштатнаго Города Славянска наслѣдниковъ Титулярнаго Совѣтника Николая Петренко Титулярной Совѣтницы Марфы, Коллѣжскаго Секретаря Михайла и Губернскаго Секретаря Алексѣя Петренко состоящихъ при домѣ находящемся въ городѣ Славянскѣ мужеска и женска пола дворовыхъ людяхъ» [45, 1195-1197], подготовленный после смерти Николая Дмитриевича Петренко его наследниками:

Доношение № 432.

Ревизская Сказка

Тысяча Восемьсот пятидесятаго года Октября Пятаго дня Харьковской Губернии Изюмскаго Уезда Заштатнаго Города Сла[illegible] наслѣдников Титулярнаго Совѣтника Николая Петренко Титулярной Совѣтницы Марфы Коллежскаго Секретаря Михайла и Губернскаго Секретаря Алексея Петренко состоящих прежде находящихся в городѣ Славянскѣ мужеска и женска пола дворовых людях.

№ 571

В «Ревизской сказке» перечислены дворовые, которые проживали у Титулярной советницы Марфы Андреевны Петренко [45, л. 1196-1197] (см. с. 304):

- Иван Михайлович Путятин – 1813-1848
- жена его Анна Ивановна – 45
- Ивана Михайловича жены незаконнорожденный сын Иван – 22
- братья Ивана Михайловича:

Игнат – 32

Евдоким – 28
- дочь Ивана Михайловича:
Христина – 15
- сестры Ивана Михайловича:
Евфросинья – 35
Марина – 25
Итого мужского пола налицо – 3
Итого женского пола налицо – 4

«...Титулярная Советница Марфа Андреева дочъ Петренкова руку приложила» [45, л. 1196-1197].

О жизни матери Михаила есть сведений немного, но из документов известно, что в октябре 1850-го она была еще жива.

В Славянске проживает несколько семей Петренко, но, по изученным на сегодняшний день документам, никто из них не является представителем генеалогической линии Михаила Петренко (см. генеалогическое древо рода Петренко [48]).

Несколько местных «следопытов» не признают этот факт, продолжая на протяжении многих лет обманывать земляков, распространяя искаженную и фальсифицированную информацию о славянском периоде жизни поэта-романтика Михаила Николаевича Петренко и его родителей.

Увы, на сегодняшний день администрация города и сотрудники отдела культуры не в состоянии навести порядок в проблеме, потому «следопыты» под аккомпанемент молчания земляков продолжают грязно пиариться на имени Земляка.

Исследователи проекта «Идентификация Петренко» не только пытаются найти новую документальную информацию о жизни и творчестве Михаила Николаевича Петренко, но исправляют ошибки, которые допускали авторы в прошлом. К сожалению, и в наше время иногда встречаются публикации, авторы которых, желая напомнить читателям о себе, не тратят время на исследование и работу с документальным достоянием по ТЕМЕ, тем самым проявляя свою некомпетентность, и неспособность к документальному поиску.

РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА.

18*50* года *Октября 5* дня, *Харьковской Губернии Изюмского Уезда Заштатного Города Славянска*

Семьи. №	МУЖЕСКІЙ ПОЛЪ. *Деревня*	По послѣдней ревизіи состояло и послѣ оной прибыло. Лѣта.	Изъ того числа выбыло. Когда именно.	Нынѣ на лицо. Лѣта.
1	*Иванъ Михайловъ Путятинъ*	*22*	*Умеръ въ 1848 году*	—
	Ивана Михайлова сынъ незаконнорожденный сынъ Иванъ	*6*	—	*21*
	Ивана Михайлова братья:			
	Игнатъ	*17*	—	*32*
	Евдокимъ	*13*	—	*28*
	Итого мужеска пола наличо			*3*
	Всего съ наличныя мужеска пола			*3*

РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА.

18*50* года *Октября 5* дня, *Харьковской Губернии Изюмского Уезда Заштатного Города Славянска*

Семьи. №	ЖЕНСКІЙ ПОЛЪ. *Деревня*	Во временной отлучкѣ. Съ котораго времени.	Нынѣ на лицо. Лѣта.
	Ивана Михайлова жена Анна Иванова		*45*
	Ивана Михайлова дочь Христина		*15*
	Ивана Михайлова сестры:		
	Евфросиния	—	*35*
	Марина		*25*
	Итого женска пола наличо		*4*
	Всего съ наличныя женска пола		*4*

Всего въ сей ревизской сказке заключается наличныхъ душъ мужеска пола три женска пола четыре.

Что въ сей ревизской сказкѣ всѣ души къ пятому числу Октября тысяча восемь сотъ пятидесятаго года въ наличности бывшія показаны и прописныхъ нѣтъ въ томъ Титулярная Советница Марфа Андреева дочь Петренкова

К сожалению, некоторые историки, особенно старшего поколения, под впечатлением от наблюдаемой безнаказанной *метушни* некоторых так называемых «краеведов», понимают, что «писать» историю можно и не работая с документами и архивными материалами. Увы, *не документальное краеведение и мифотворчество* все меньше оставляют места для научной истории в осмыслении и трактовке событий прошлого и настоящего.

СПИСОК ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Петренко А. Е. Идентификация Петренко (генеалого-биографическое исследование). «Профі». – К., 2012, 192 с.

2. Петренко Олександр. Слов'янці про слов'янський період життя Михайла Миколайовича Петренка або історія банальної помилки. «Краєзнавство: науковий журнал». – 2013. – Ч. 2 (83).

3. Перші Янківські краєзнавчі читання. Матеріали 1-ї краєзнавчої конференції «Північна Донеччина: з минулого до сьогодення». – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2017. – 398 с.

4. «Північна Донеччина: час, події, люди». – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2018. – 408 с.

5. Михайло Миколайович Петренко. 200 років безсмертя / Петренко О. Є., Шабанова В. М. – К.: «Кий», 2017. – 238 с.

6. Метрическая книга Соборной Воскресенской церкви, г. Славянск. (ГАХО, ф. 40, оп. 110, д. 284, л. 1647).

7. Метрическая книга Соборной Воскресенской церкви, г. Славянск. (ГАХО, ф. 40, оп. 110, д. 288, л. 1154).

8. Викъ (1798-1898). «Друкарня С. В. Кульженко». – Кыивъ, 1900.

9. Южный русскій зборникъ. Альманах. Изданіе Амвросія Метлинскаго. Въ университетской типографіи. – Харьковъ, 1848.

10. «Первая» запись А. Абрамова о Петренко (полстраницы текста в тетради). Личный архив Н. Сендецкого, Киев.

11. Записи А. Абрамова о Петренко на четырех страницах в тетради. Архив краеведческого музея, г. Славянск.

12. Записи А. Абрамова о Петренко на двенадцати страницах в тетради. Архив краеведческого музея, г. Славянск.

13. Шабанова В. М. Про слов'янський період життя поета Михайла Петренка та його батьків. Архіви України. Науково-практичний журнал, № 4-5, 2014.

14. Шабанова В. М. Про Слов'янський період життя поета Михайла Петренка та його батьків. Північна Донеччина: час, події, люди (збірник наукових праць). Житомир : Вид. О. О. Євенок. 2018. – 408 с.

15. Списокъ студентовъ Императорскаго Харьковскаго Университета на 1840/41 академическій годъ по юридическому факультету (IV курсъ) http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/5328

16. Сайт, посвященный поэту-романтику первой половины XIX века Михаилу Николаевичу Петренко: http://www.дивлюсьянанебо.com/ru/dumki-z-privodu/316-nekotorye-soobrazheniya-o-portrete-date-rozhdeniya-i-ottse-mikhaila-petrenko

17. Сайт, посвященный поэту-романтику первой половины XIX века Михаилу Николаевичу Петренко: http://www.дивлюсьянанебо.com/ru/genealogiya-rodu-petrenkiv

18. Молодикъ на 1843 годъ. Украинскій литературный сборникъ, издаваемый И. Бецкимъ (две части). Часть вторая. Въ университетской типографіи. – Харьковъ, 1843.

19. Записи А. Абрамова о Петренко (машинописный текст). Архив краеведческого музея, г. Славянск.

20. Сніпъ, украинскій новорочник. Закрутив Александръ Корсунъ. Друковано в университетській штампарні. – Харьківъ, 1841.

21. Докладная записка губернатора Киевской губернии Д. Г. Бибикова Его Императорскому Величеству Николаю I «О замѣчательнѣйшихъ дѣлахъ въ политическомъ отношеніи». – Кіевъ, 1847, 10 сент.

22. Рымовъ. «Два слова о литературныхъ вечерахъ въ Харьковѣ и одно – о Т. Г. Шевченкѣ». Газета «Харьковъ» – приложение к «Харьковским губѣрнским вѣдомостям», 12 апреля. – Харьковъ, 1861.

23. Г. А. Нудьга. Песни украинских поэтов первой половины XIX в. и народные переделки их. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Институт литературы им Т. Г. Шевченко. – Киев, 1956.

24. Дмитро Чижевський. Історія української літератури. / Від початків до доби реалізму. «Українська вільна академія наук у США». – Нью-Йорк, 1956.

25. И. Овчаренко. «Дивлюсь я на небо». Газета «Социалистический Донбасс». №153 (2 июля). – Донецк, 1956.

26. Викъ (1798-1898). Томъ першый (Выдання друге, зъ одминамы й додаткамы). «Друкарня Петра Барського». – Кыивъ, 1902.

27. Українська Муза. Поетична антологія (під редакцією Олекси Коваленка). – Киів, 1908.

28. Петров Н. И. Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія. «Въ типографіи Н. и А. Давиденко» – Кіевъ, 1884.

29. Хто автор пісні «Дивлюсь я на небо». «Робітнича газета», 16 липня. – Київ, 1958.

30. І. Овчаренко. Поет цікавий, талановитий (До біографії М. Петренка). Газета «Комуніст», 15 серпня. – Слов`янськ, 1984.

31. Нудьга Г. Вступна стаття «Два поети-романтики». «Віктор Забіла. Михайло Петренко. Поезії». – «Радянський письменник». – Київ, 1960.

32. І. Овчаренко. Дав пісню крилату. Журнал «Донбас», №4. – Донецьк, 1988, с. 96-97.

33. І. Овчаренко. «Основні дати життя і творчості Михайла Петренка». Газета «Совет – 95», 27 мая. – Славянск, 1991.

34. «Формулярный спискоъ о службѣ Лебединскаго Уѣзднаго Стряпчаго, Титулярнаго Совѣтника Михаила Николаевича Петренка. За 1858 годъ». ГАСО, ф. 523, оп. 1, д. 158.

35. Іван Овчаренко. Літературне Придінців`я (Письменники в нашому краї). «Лебідь». – Слов`яногірськ, 1994.

36. І. Овчаренко. Йому жити у віках (Михайло Петренко). Літературно-краєзнавче видання. – Слов`янськ, 1997.

37. Петренко О. Є. Михайло Петренко. Від поета до прокурора. Альманах «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць). Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2018. – 287 с.

38. Волошко Е. М. Вступительная статья «Литературный пласт». Донбасс: писатель и время. «Донбасс». – Донецк, 1979.

39. І. Овчарнко. «Перші видавці творів поета». Газета «Вісті», 4 листопада (№122). – Слов`янськ, 1997.

40. І. Овчарнко. «Криза самосвідомості». Газета «Вісті», 23 липня. – Слов`янськ, 1998.

41. І. Овчарнко. «Нові подробиці життя поета-земляка». Газета «Вісті», 22 травня (№57). – Слов`янськ, 1999.

42. І. М. Овчаренко. Слов`янський сокіл (Михайло Петренко). Історичний нарис. Національна Спілка письменників України. «Журнал «Донбас»». – Донецьк, 2004.

43. Формулярный спискоъ о Службѣ Славенской Городовой ратуши присудствующихъ и Секретарѣ за Сентябрскую треть 1828 Года. ГАХО, ф. 4, оп. 1, д. 1584.

44. ГАХО, Ф. 7, оп. 4, д. 857.

45. Ф. 31, оп. 141, д. 346.

46. ДАХО, Ф. 31, оп. 141, д. 247.

47. РГИА, Ф. 1405, щп. 42, д. 721.

48. Сайт, посвященный Михаилу Петренко, генеалогическое древо: http://www.дивлюсьянанебо.com/genealogiya-odnogo-rodu-petrenkiv

Петренко О. Є.

МИХАЙЛО ПЕТРЕНКО (1817-1862) і ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814-1861)

Декілька років я збирався ретельно розглянути літературу, де порівнювалася творчість Михайла Петренка та великого українського поета Тараса Шевченка і написати відповідну статтю. Звісно, творчу спадщину цих поетів порівнювати важко, але протягом десятиліть в літературі накопичилося досить багато таких критичних порівнянь. Писали переважно про наслідування Михайлом Петренком творчості М. Лермонтова тощо, але в багатьох статтях йшлося про наслідування й Тараса Шевченка. Проте наскільки все це відповідає дійсності? У статті «Михайло Петренко в «краю дзеркал», або еволюція однієї критики» (2019) [1] я намагався проаналізувати зібрані протягом декількох років матеріали (статті, книги тощо), в яких порівнювалася творчість Михайла Петренка, Михайла Лермонтова та І. Козлова. Цікаво було подивитися що писали практично ті ж самі критики про Михайла Петренка й Тараса Шевченка.

Не знаю, наскільки мені це вдалося. Я намагався бути об'єктивним, здебільшого висловлюючи не свої *думки з приводу,* й аналізував тематичні вислови критиків та деяких авторів …

Фактично ця стаття є продовженням дослідження, розпочатого два роки тому [1], але стосується виключно Михайла Петренка й Кобзаря.

Не намагаючись вивчати та порівнювати стилі написання віршів обома авторами (безумовно, це прерогатива фахівців), я продовжив практику аналізу зібраних у бібліотеках літературних матеріалів щодо творчості двох поетів.

Писати вірші Тарас Шевченко почав ще в роки свого кріпацтва. Коли він став вільною людиною та був зарахований студентом до Петербурзької академії мистецтв, його поезією зацікавився Євген Гребінка, з яким Шевченко був знайомий ще з 1835 року.

Уперше після «Кобзаря» (1840) [2] нові твори Т. Г. Шевченка було опубліковано в альманасі «Ластівка» (1841) [3].

Відповідно до інформації з Вікіпедії Тарас Шевченко написав 237 віршів та поем, із них 235 українською та 2 російською мовами [4]. Звісно, спадщина Кобзаря вивчена настільки ретельно, що в наш час практично неможливо сподіватися на якісь нові знахідки.

Зовсім інша ситуація склалася стосовно поетичної спадщини Михайла Петренка.

Невідомо, коли Михайло почав писати вірші. Вперше деякі з них було надруковано О. Корсуном у поетичній збірці *«Снопъ»* (1841) [5]. Наступні публікації з'явилися в альманасі І. Бецького *«Молодикъ»* (1843) [6] та *«Южном русском зборникѣ»* А. Метлинського (1848) [7].

Фактично читачі й дослідники творчості Михайла Петренка знайомі з його творчістю тільки за цими трьома виданнями. Мабуть, Михайло написав віршів більше, але не все друкував та не все, що збереглося, знайдено.

Невідомо чому Михайло Петренко припинив свою поетичну діяльність, який твір написано останнім…

Студентські роки (вірогідно й гімназичні) та початок служби Михайла Петренка проходили в *столиці* Харківської губернії, але з 1847 року він служив в маленьких містах Вовчанськ і Лебедин (Сумська обл.).

Із Формулярних списків відомо, що закінчивши юридичний факультет Харківського університету 1841 року, Михайло вступив до служби в Харківську палату карного суду лише в липні 1844. Чим він займався протягом цих загадкових трьох років? Десь подорожував, шукав могилу батька? Такі запитання мають сенс, коли перечитуєш вірші Михайла Петренка, зокрема «Батьківська могила» [6, с. 121-123], [7, с. 43-44]. Виникає розуміння, що йдеться не про «поетичні ремінісценції», а про горе молодого хлопця, який важко переживає втрату близької людини).

Із наукових розвідок І. Айзенштока (1926) [8], в яких подано листи Порфира Кореницького (товариш Михайла Петренка), напи-

саних в різні роки поету і видавцю Олександру Корсуну, зрозуміло, що Михайло писав вірші й до початку своєї юридичної служби.

Перший лист датовано *«1843 года Сентября 4-го. С. Селивановка»* (Селимовка. – О. П.):

«...Петренковъ нашъ кончаетъ уже свою драмму подъ заглавіемъ Польска любовь (помилка автора. Мова йде про «Панську любов»), очень хорошую и занимательную піэсу; также написалъ онъ еще Словьянски писни и Сауръ-могилу и самъ отъ себя хочет издать...» [8, с. 159].

На другому листі вказано дату *«1844 года, Февраля 9-го дня. С. Селивановка»* (Селимовка. – О. П.):

«...О Петренковѣ я уже болѣе полгода не слышу ничего...» [8, с. 161].

Третього листа було написано *«1844 года Сентября 12-го дня. С. Рай-Александровка»:*

«...Если ты что собираешь и думаешь печатать – я могу служить тебѣ нѣкоторыми піэсами, даже очень большими. Петренко нашъ фантазируетъ въ Харьковѣ и служить въ Уголовной Палатѣ; я писалъ къ нему недавно, послѣ же Покрова я надѣюсь видѣться съ нимъ въ Харьковѣ по очень критическимъ своимъ обстоятельствамъ и, собственно, о перемѣщеніи въ другое село просить Архіерея , – я теперь живу просто якъ сорока на тыну...» [8, с. 162].

Оригінальні листи П. Кореницького зберігаються в рукописному фонді Інституту російської літератури (С.-Петербург, Пушкінський дім).

Тож за якихось обставин Михайло Петренко не працевлаштовувався, але вірші писав й *збирався самостійно їх видати.* Імовірно у нього було значно більше віршів, і саме в ці три роки після університету Михайло намагався зробити свій вибір: бути йому поетом чи службовцем.

До речі, в журналі «Маякъ» (1843) повідомлялося: *«А. А. Корсунъ приготовилъ къ изданію второй томъ «Сніпъ». Въ этомъ томѣ будуть помѣщены Щира Любов и Божі Діти Основъяненка, произведенія: Гребенки, Боровиковскаго, Галки, Петренка, самого*

автора и другихъ писателей; уже по одному исчисленію статей можно судить, что этотъ томъ литературнымъ достоинствомъ далеко превзойдетъ первый» [9, с. 118].

Шкода, що зібрані матеріали було знищено внаслідок пожежі. Не виключено, що серед них були й невідомі ще нам вірші Михайла Петренка.

Поет і прокурор Михайло Петренко залишив нам багато цікавих запитань. Сподіваюся, з часом дослідники чи читачі, знайомі з його творчістю, зроблять знахідки, які допоможуть краще зрозуміти поетичну сторону життя (й не тільки) Михайла Петренка. Хоча про творчість Михайла Петренка знали й писали впродовж усього часу, ніхто не намагався розшукувати його невідомі твори. Проте виявилося такі є.

2013 року дослідниця життя й творчості Михайла Петренка Валентина Шабанова (м. Слов'янськ) зробила дуже цікаву знахідку, про яку літератори та науковці не знали. Йдеться про рукопис перших двох яв драматичної думи «Найда» (перша дія) на чотирьох аркушах, яка зберігалася у фондах Російської державної бібліотеки (ф. 17 (№1209) науково-дослідницького відділу рукописів) [10, с. 149-151, 153-189].

До нашого часу збереглося небагато віршів Михайла Петренка [11], але наведений приклад вселяє надію на нові знахідки його рукописних творів, листування тощо.

Як і в попередньому дослідженні [1], було цікаво зрозуміти, чи критики просто *виказували свою літературну ерудицію,* порівнюючи творчість Михайла Петренка й Тараса Шевченка, чи справді були підстави стверджувати про якісь наслідування.

Через невелику поетичну спадщину Михайла Петренка мотиви його творчості глибоко не вивчалися, хоча літератори, науковці й критики ніколи не залишали його поза увагою. Можливо, саме це й стало причиною того, що, зазначаючи самобутність Поета, окремі дослідники та критики з різних причин не наважилися адекватно оцінити його творчість. На жаль, якийсь час думка про наслідування ним деяких поетів-сучасників була домінуючою.

Перейдемо до розгляду статей, в яких критики порівнювали творчість Михайла Петренка та Тараса Шевченка. У дослідженні проаналізовано статті основних критиків, але більш загальну інформацію можна знайти в книзі «Поет-романтик Михайло Миколайович Петренко (1817-1862)» (2015) [12].

Уперше Михайла Петренка було згадано критиком М. Тихорським у рецензії на харківську поетичну збірку «Сніпъ» (1841), яку було надруковано в журналі «Маякъ» (1842) [13]. Не виключено, що й Тарас Шевченко був знайомий з цією рецензією, не кажучи вже про саму збірку, яка містила й вісім віршів Михайла Петренка [5, с. 175-184].

У «Молодику» (1843) [6], виданому І. Бецьким, надруковано три вірші Тараса Шевченка («Думка», «Н. Маркевичу» й «Утоплена. Баллада») та два вірші Михайла Петренка («Вечиръ», «Батьківська могила»).

Перше критичне порівняння поезії Михайла Петренка та Тараса Шевченка з'явилося у статті критика Рымова, надрукованій газетою «Харьковъ» (1861):

«...Мы знаемъ не одного малороссійскаго поэта, сочиненія которыхъ едва-ли уступятъ хореямъ и ямбамъ Шевченки, а между тѣмъ, они забыты! Припомнимъ хоть М. Н. Петренка (Сборникъ, изданый въ Харьковѣ А. Л. Метлинскимъ). Мы увѣрены, что если-бы нѣкоторыя изъ его неизданныхъ, намъ извѣстныхъ, стихотвореній, да даже хоть-бы и изданныя, но забытыя, напечатать съ магическою, для иныхъ, подписью «Т. Г. Шевченко» – поклонники покойнаго пришли-бы въ восторгъ....» [14, с. 307-308].

1861 року автор статті згадує про невидані, але йому відомі вірші (в останнє вірші Михайла опубліковано 1848 [7]). Тож були ще поезії Михайла Петренка, але ми про них не знаємо. Можливо рукописи збереглися в якихось архівах?

Цікава невеличка публікація в рубриці «З недрукованих ще поезий Тараса Шевченка» в лютневому числі львівського щомісячника «Правда...».

Серед декількох віршів редактором було подано «Дивлюсь я

на небо – та й думку гадаю…», авторство якого помилково приписувалося Тарасу Шевченку (не виключено, що Кобзар писав вірш по пам'яті, тому що поезія містить лише 21 рядок. – О. П.): (З рукопису 1848 р.) [15, с. 127].

Згодом з`ясувалося, що цей вірш Михайла Петренка подобався Кобзарю, тому він власноруч переписав його у свій альбом, що й привело деяких авторів до помилки.

О. Кониський 1887 писав про помилку в журналі «Правда» (1876) наступне:

«…Доводило ся менѣ чувати, що въ таку помылку завѣвъ власноручный Тарасовъ альбомъ; въ тому-бъ то альбомѣ власною рукою поета були написани вѣршѣ: «Дивлюсь на небо» и «Гарно твоя кобза грає»…Коли й такъ, то хто не вѣдає, що Тарасъ любивъ переписовати въ свой альбомъ вѣршѣ яки єму подобали ся! Та тому, въ кого опинивъ ся той альбомъ – перше нѣмъ друковати зъ него вѣршѣ и запевняти що они Шевченкови – треба було добре роздивитись въ старыхъ альманахахъ, чи не було де друкованыхъ тыхъ самыхъ псевдо-Шевченковыхъ вѣршѣвъ зъ подписомъ правдивого ихъ автора? Оттакъ зазирнувши въ «Южно-русскій сборникъ» выданыйАмврозіємъ Метлиньскимъ въ Харковѣ 1848 р., можна було помѣтити, що тамъ на стр. 32 и 33 помѣжъ «думами та спѣвами» Михайла Петренка надруковани тоти сами вѣршѣ:

«Дивлю ся на небо, тай думку гадаю,

Чому я не соколъ, чому не лѣтаю…». » [16, с. 69].

Наступна критика стосовно творчості Михайла Петренка містилася в книзі М. Петрова «Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія» (1884) [18], яку 1881року було видано в трьох числах «Исторического вѣстника» під назвою «Очерки изъ украинской литературы» [17].

Хоча в обох виданнях тексти досить подібні, цитуємо окремі рядки, де згадуються Михайло Петренко й Тарас Шевченко, з обох:

«…Какъ и около Пушкина и Лермонтова, вокругъ Метлинскаго группируется цѣлая фаланга или равносильныхъ ему, или слабѣй-

шихъ талантовъ въ томъ же художественномъ направленіи и лирическомъ тонѣ, каковы, напримѣръ: Іеремія Галка (М. Костомаров. – О. П.) въ своихъ лирическихъ произведеніях, Петренко, Щоголевъ и др., бывшіе вмѣстѣ съ Метлинскимъ предтечами Шевченка…» [17, (сентябрь), с. 43].

«…Не меньшимъ почетомъ и уваженіемъ пользовался въ украинской литературѣ и Лермонтовъ. Въ своемъ мѣстѣ мы упоминали уже о пародированномъ переложеніи П. П. Гулакомъ-Артемовскимъ «Думы» Лермонтова на украинскую рѣчь. Кромѣ того, ясные слѣды подражанія Лермонтову мы находимъ у малорусскихъ стихотворцевъ М. Петренка и С. Л. (так у автора. – О. П.) *Метлинскаго (подъ псевдонимомъ Родыны). Но, что всего замѣчательнѣе, вліянію двухъ знаменитыхъ поэтовъ русскихъ въ извѣстной степени подчинился даже Т. Г. Шевченко…»* [18, с. 127].

Відомий літературознавець А. Шамрай в своїй книзі-дослідженні «Харківські поети 30-40 років ХІХ століття …» (1930) багато уваги приділив творчості Михайла Петренка:

«…Відгукнувся і Петренко на появу «Кобзаря» і в одному з перших свої віршів «Думи мої, думи мої» вар'їрує відомий вірш Шевченка під тою ж назвою:

Думи мої, думи мої
Де ви подівались,
Нащо мене покинули,
Чому одцурались?
Не вимолю, не виплачу
Словом, ні сльозами…
Не відаю і не знаю
Де б то вас шукати…

Але Шевченкова поезія не стала основним чинником у визначуванні смаків молодших харків'ян і Петренка зокрема, і відзначаючи особливості таланту молодого поета, старші представники підкреслювали інші прикмети в поезіях Петренка, що не мали спільного з молодими творами Шевченка, що в своєму «Кобзарі» 1840-го року кінець кінцем тільки геніально продовжував тради-

ції харків'ян в тематиці і в жанрах. Невеличкий доробок Петренка, що складається з якихось десятка віршів (про неопубліковану його оперу, що згадується в листах Кореницького до Корсуна ми нічого не знаємо), має інші тенденції. Той же Костомаров в листах до Срезневського одзначив, як особливість молодого поета, поглиблення проти старших письменників ліричної стихії. Вірші Петренка … мають одну основну ліричну тему, інтимні суб'єктивні рефлексії поета, в той час, як теми історичні, мотиви національної туги, що, з легкої руки Костомарова і Метлинського, геніально продовжував Шевченко, поет майже обходить…» [19, с. 174-178].

В «Історії української літератури» (1954) згадано про Михайла Петренка наступне:

«…Поезією Шевченка підказаний вірш «Думи мої…», вперше надрукований у 1848 р.:

Думи мої, думи мої,
Де ви подівались,
Нащо мене покинули,
Чому одцурались?

Найбільш популярною поезією М. Петренка була «Недоля» («Дивлюся на небо та й думку гадаю…), що стала народною піснею…» [20, Т1, с. 191-192]

1960 року видано книгу «Віктор Забіла. Михайло Петренко. Поезії», де йдеться про творчість Михайла Петренка. У вступній статті «Два поети-романтики» Г. Нудьга досить докладно висловлюється про творчість Михайла Петренка:

«…На диво суворо поставився до творчості Петренка Омелян Огоновський. Назвавши його «домонтарем», він дивувався, що тоді, як уже прогримів голос великого Шевченка, М. Петренко продовжував співати про любов. Що Петренко був знайомий з «Кобзарем», виданим у 1840 р., немає ніякого сумніву, про це свідчать його твори, де виразно помітні сліди впливу Шевченка («Думи мої», «Ой біда мені, біда» та ін.), а чи були відомі Петренкові Шевченкові політичні поеми – невідомо…

...У своїх творах Петренко обходив соціальні проблеми; в цьому відношенні навіть В. Забіла стоїть далеко вище нього, а щодо Шевченка, який з ним жив і творив в один час, то тут і порівняння не може бути. Петренко, захоплений своїми власними болями та жалями «зайвої людини», або не помічав, або навмисно обходив соціальні протиріччя. Він тільки скаржився на тяжке життя людини на землі, де їй доводилося кохатися з лихом, з журбою. Це було типовим для романтиків. А тому, що говорив він про це щиро, з чуттям, у милозвучних віршах, – його твори добре сприймалися тогочасною читаючою публікою» [21, с. 34-48].

У своїй книзі (1963) П. Г. Приходько висловився щодо впливу деяких поетів, зокрема й Михайла Петренка, на ранню творчість Кобзаря: *«Більшість українських романтиків 30-х рр. XIX ст. не спромоглися в своєму лірізмі вийти за межі вузько особистого. У творчості деяких поетів ліричний світ героя якоюсь мірою навіть протиставляється об'єктивній дійсності і, таким чином, змальовується в дещо містичному плані (окремі балади Костомарова, Метлинського). Зате в творчості Боровиковського, Петренка, Забіли та особливо М. Шашкевича лірізм виявлявся в таких формах, які зберегли своє значення для всього дальшого розвитку української літератури і безумовно відіграли певну роль у формуванні поезії Шевченка»* [22, с. 295].

У восьмитомній «Історії української літератури» (1967) про Михайла Петренка подано наступну інформацію:

«...Творчість Петренка зазнала впливу поезії І. Козлова, І. Котляревського і особливо Т. Шевченка. Так, вірш Петренка «Думи мої» є прямим наслідуванням великого українського поета:

Думи, мої, думи мої,
Де ви подівались,
Нашо мене покинули,
Чому одцурались?..

Петренко виступає як типовий романтик 30-х років. Поет ширяє десь «над хмарами»; він обминає соціальні проблеми, абстрагується від конкретної дійсності...» [23, с. 299-301].

У вступній статті І. Айзенштока до книги «Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст.» (1968) про Михайла Петренка згадано наступне:

«…Є, нарешті, всі підстави припустити, що, мабуть, єдиний поет, який дійсно вплинув на Петренка, можливо, навіть відкрив перед ним перспективи поетичної творчості рідною мовою, був Тарас Шевченко, його «Кобзар». Неодноразово відзначалось, що вірш Петренка «Думи мої, думи мої, Де ви подівались…» є перифразою відомого шевченківського вірша з тими ж початковими словами. Варто було б відзначити, що й в інших віршах харківського поета (умовно кажучи – «ранніх») – «Ой біда мені, біда…», «Минулися мої ходи…», «Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче…», «Іван Кучерявий», «Недуг» – помітне наслідування не стільки безпосередньо фольклорних пісенних зразків, скільки їх шевченківських інтерпретацій, «Кобзар» багато в чому зумовив і поетичні інтонації «ранньої» лірики Петренка, і відбір відповідних народнопісенних зразків, і навіть тематику його «ранньої» лірики.

В такому разі наступним етапом творчого розвитку Петренка як поета є його вірші, позбавлені (свідомо або несвідомо, – це питання, на яке зараз неможливо дати точну відповідь) будь яких виразних рис народної лірики, та зате повністю пройняті відгомоном романсової лірики. Саме ці вірші найбільше захопили Тихорського, підказавши йому високе і почесне для українського поета порівняння з Лермонтовим, і мало не стали причиною проголошення Петренка поетичним спадкоємцем незадовго перед тим убитого поета…

…В історико-літературному плані творчість Петренка характеризується також впертими намаганнями поета відійти від могутнього впливу форми Шевченкового «Кобзаря». Тепер дуже важко певною мірою уявити собі надзвичайне враження, яке мала на сучасників ця маленька книжечка, що містила всього лише вісім невеликих творів молодого поета …» [89, с. 55-57].

В передмові до збірки поезій «П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, В. Забіла, М. Петренко» (1968) Б. Деркач писав:

…Журливими настроями пройнятий вірш «Думи мої», він перегукується з однойменним твором Шевченка:

Думи мої, думи мої,
Де ви подівались,
Нащо мене покинули,
Чому одцурались?...

…Кращі твори Петренка, написані під впливом народної поезії та сучасних йому письменників, у свій час прихильно зустрів Т. Г. Шевченко, а такі поезії, як «Дивлюся на небо та й думку гадаю», «Де Крим за горами» і зараз користуються широкою популярністю далеко за межами України…» [24, с. 17-18].

Про творчість Михайла Петренка висловився Ю. Шевельов в статті «Критика поетичним словом. …» (1991):

«…Головним виявом публічної літературної критики були самі літературні твори. Щоб обмежитися на одному короткому прикладі – ось серед романтиків подав свій голос Михайло Петренко. Його збірка відкривалася поезією, чий перший рядок звучав «Думи мої, думи». Позичення в Шевченка? Наслідування? Аж ніяк. За ніби однаковим початком двох поезій, Шевченкової й Петренкової, іде кардинально відмінний зміст. Шевченкові «думи» мають летіти на Україну, щоб нагадувати їй історію і кликати до майбутнього, Петренкові – зосереджені в поетовій душі, вони плекають ідею приречености людини, людини універсальної і долі універсальної. Концепції національної романтики тут протиставлено концепцію заглиблення до власної душі. Однаковість початків двох віршів підкреслює разючу протилежність поетичного світобачення. Вона полемічна. Вона відштовхується від Шевченкового романтизму й протиставить йому інакший, свій. Звичайно, і як поет і як особистість Петренко не йде в жадне порівняння з Шевченком. Але він наважився бути інакшим. Фактом свого існування і всім спрямованням своїх віршів він намагався заперечити спрямованість поезії Шевченка. Це була критика. Критика інакшістю. (Я пишу докладніше про це в своїй статті про Петренка, вміщеній у збірнику на пошану Дмитра Чижевського, 1966)…» [25, с. 3].

Щодо творчості Михайла Петренка в «Історії української літератури» (1992): *«...За життя автора з'явилася й найбільша поетична добірка творів «Думи та співи» у виданому А. Метлинським «Южном русском сборнике» (1848). Відкрився цикл віршем «Думи мої», що позначений наслідуванням однойменного твору Т. Шевченка. У характерному для романтичної поетики тоні М. Петренко розкриває збентеженість душі свого героя, вразливість його серця. Звертаючись до власних пекучих роздумів, ліричний герой висловлює журбу, смуток своєї самітньої душі...»* [26, с. 428-430].

У книзі «Третя сторожа» (1993) в статті «Інший романтик, інший романтизм», присвяченій Михайлу Петренку, Ю. Шерех (Ю. Шевельов), аналізуючи творчість Поета, відходить від деяких традиційних стандартів, які склалися в літературі протягом багатьох років:

«...Шевченків «Кобзар» 1840 року відкривався поезією «Думи мої, думи». Вісім років пізніше, 1848 р., в альманасі «Южный русский сборник» Амвросій Метлинський опублікував збірку поезій Михайла Петренка «Думи і співи», що охоплювала майже всі перед тим друковані твори поета (в «Снопі» 1841 року і «Молодику» 1842 року) (треба 1843. – О. П.), з додатком перед тим не оприлюднених. Цикл відкривався поезію «Думи мої, думи». Це, звичайно, не могла бути випадковість. Було це наслідування Шевченка чи виклик?

Автор найновішої статті про Петренка і редактор першого повного видання його поезій Г. Нудьга не бачить у цьому проблеми. Він збуває питання двома словами: Петренків вірш для нього – «наслідування Шевченка». У цьому Нудьга не оригінальний, хоч його попередники висловлювалися трохи обережніше. У колективній історії української літератури 1955 р. О. Засенко в супроводі Є. Кирилюка і П. Приходька писали, теж без дальшої дискусії: «Поезією Шевченка підказаний вірш «Думи мої»». Іде цей погляд, коли не помиляюся, від Омеляна Огоновського, що закидав Петренкові невміння дорівнятися Шевченкові, виходячи, очевидно, з припущення, що Петренко писав усі свої твори після Шевченка, хотів бути подібним до останнього і, отже, коли різнився, то через свою неспроможність бути другим Шевченком.

Хронологія написання поезій Петренкових нам невідома. Перші з них побачили світ 1841 року, себто після появи «Кобзаря». Але при тогочасних темпах готування і друкування альманахів далеко правдоподібнішим здається, що принаймні ті поезії Петренка, що з'явилися в «Снопі», були написані ще в тридцятих роках. До такої думки схилявся, здається, і Микола Плевако, судячи з його не досить виразного висловлення і місця, приділеного Петренкові в Плеваковій хрестоматії. Коли 1848 року дійшло до поновного, доповненого видання поезій Петренкових, після років, що були наповнені відгомоном Шевченкової збірки і інших його творів, харківський поет мусив зайняти свою позицію: або капітулювати перед Шевченком, або боронити своєрідність своєї поезії і обстоювати її право на існування. Узявши перші рядки з поезії-маніфесту Шевченка, Петренко спрямував свій вірш протилежно.

Шевченко починає з констатування невідкличної наявності своїх трагічних дум, показує, як вони постали – вони виросли з туги за українською дівчиною, за краєвидом України («степи та могили, що на Україні»), за минулим вільної колись козацької країни («там родилась, гарцювала козацькая воля») і з усвідомлення трагічного стану України тепер («виросла могила, А над нею орел чорний Сторожем літає»), – і, посилаючи свої думи на Україну:

Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу…,

просить Україну прийняти й привітати його думи.

Нічого з цих мотивів у Петренка нема. Його вірш починається констатацією, що думи покинули поета, його муза відлетіла від нього:

Думи мої, думи мої,
Де ви подівались,
Нащо мене покинули,
Чому одцурались?

/ можуть перебувати думи, себто його поезія, його натхнення

– чи в морі, чи за морем, чи по скелях, по бескидах, чи з панами вельможними (випад проти Шевченка?), ми довідуємося, що це була тільки остання втрата з низки втрат, що їх зазнав поет. Після короткої згадки про втрату коханої він переходить до ствердження, що –

Покинула мене доля,
Покинули люди.

Шевченко самотній, бо він на чужині, Петренко – бо це condition humaine. Тому Петренкова поезія кінчається не висловом надії, а розпачливим запитанням-констатацією:

Нащо ж мене покинули,
Думи мої, думи!

У Шевченка – концепція поета, що підпорядковує свої думки і свою творчість своїй країні. Крізь особисту лірику проходить і вибивається на поверхню національно-історична романтика. Цьому Петренко протиставить концепцію суб'єктивної і тим самим загальнолюдської лірики. Вступний вірш його стверджує те, що є пафосом усієї його відомої нам творчості: не колектив, а я, моя душа, мої переживання, які є водночас переживаннями універсальної людини, мій світ, що є світом універсальної людини; не драма національної субстанції в конкретних історичних обставинах, а трагедія внутрішнього конфлікту, закладена в самій істоті людської душі.

Змагання було нерівне. Голос Шевченкової творчості, що, кажучи словами Панька Куліша, був для сучасників «воістину гуком воскресної труби архангела», заглушив несміливий ліричний тон Петренкової поезії. Українська людина XIX сторіччя борсалася в тенетах проблем сьогоднішнього дня і рідко підносилася до сковородинської універсальности. Але в історичній перспективі важить, що стати епігоном чи підспівувачем Петренко не схотів. Здається, дехто з сучасників Петренка розумів особливе місце поета в тогочасній літературній ситуації. Метлинський, сам поет і сам романтик, ще перед виходом у світ «Снопа», зневажливо пишучи, що Корсун туди «набрав малоросійської всячини», застерігав: «Але тут же являється і поет істинний, не нам рівня..., Петренко»...

...Поет в добу романтизму, звичайно, не професія, а покликання, не анкетна відомість, а філософське поняття. Микола Костомаров, другий поет-романтик, різко засудивши твори «Снопа» за «цілковиту відсутність смаку», виключив з цієї характеристики Петренка (і Писаревського Степана). Це розуміння було втрачене, особливо від часу Петрова, що вбачав у поезії Петренка тільки епігонське наслідування Козлова й Лермонтова , аж поки не дійшло до важкого присуду, винесеного вже хворим Іваном Франком: «Вірші Михайла Петренка мають дуже малу поетичну, а ще меншу язикову вартість»...

...Ця характеристика, дана Франком, приводить нас до питання, яка була справді «язикова вартість» поезій Петренка. І тут знову порівняння його «Дум» з Шевченковими виявляється повчальним. Між двома одноіменними поезіями є виразні лексичні збіги. У обох поетів рясно репрезентовані сльози, доля, світ, море. В обох образ дівчини поданий метонімією чорних брів. Легко помітити, що ці елементи властиві й народній пісні. Але далі починається між двома поезіями виразна розбіжність, яка робить Петренків вірш викликом не тільки в загальнолітературному, а і в стилістичному плані. Шевченків вірш раз у раз удається до конкретного словника, чи то в змалюванні краєвиду (вишневий сад, ревуть пороги), або історичної минувшини (козацька громада з булавами, бунчуками), чи то, і це особливо типово, – в тропаїчному оформленні викладу своїх переживань:

Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче...
. . . . .
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі

і т. д. Годі навіть уявити собі подібний словник у Петренка. Його лексика винятково загальна, часто абстрактна, і переходи в конкретність надзвичайно рідкі, радше не переходи, а зриви. Це стосується не тільки до його «Дум», де нема жодної конкретної чи побутової деталі, а й усіх його творів. Ось він змальовує весну (поезія «Весна»):

Весна, весна, година мила,
Як гарно ти, як пишно ти
Долини, гори звеселила,
Скрізь-скрізь розкинула квіти,
Усе кругом зазеленіло!

Замість картини весни – як підказувала б назва поезії – чуємо вираз відчуття поетового: мила, гарно, пишно, звеселила! Але і того конкретного, що є, занадто багато, як на нього, і Петренко поспішає перейти безпосередньо до свого душевного стану. «Чого ж очам моїм не мило?» – запитує він, і далі вже нема ані згадки про весну. Або візьмім його «Слов'янськ», опис рідного міста, найконкретнішу з його ліричних поезій. Читач уже в перших рядках довідується, що в поета «забилось серденько в грудях», а «очі плавають в сльозах», що місто видається поетові гарним і пишним, але як же мало (власне нічого!) дістає читач, щоб побачити місто.

Поет часто звертається до природи, шукаючи в ній протиставлення людському світові. Він згадує небо – блакитне, ясне, далеке, ласкаве, привітне, – сонце, місяць, зорі, туман, вітер, хмари, грім; поле, ниву, ріллю, садки, діброву, гори, море, – але все це радше символи чогось далекого, нелюдського, ніж конкретні зорові образи. Ми не знаємо, які дерева ростуть у цих садках і дібровах, які птахи співають. Речі об'єктивного світу – тільки знаки, збудники настрою. Майже ніколи родові поняття не заступлені видовими. А якщо і трапиться видове, то і воно взяте як знак, не з безпосереднього враження, а з пісенної традиції. Так з-поміж птахів зустрічаємо бистрокрилого орла, сокола, голуба або голубку, з-поміж рослин – дуб і калину, те, що освячене тисячоразовим використанням у пісенному фольклорі і цілком дематеріалізоване.

Зате там, де змальовується настрій, душевний стан, чуттєва оцінка – там поет багатий на терміни й вислови. У нього розвинена лексика на означення почуттів суму, смутку, жалю, горя, журби, але йому не вистачає цієї лексики, і він удається до русизмів і слов'янізмів, як-от: тоска, печаль, скорб, кручина (останнє слово фігурувало

в тогочасній українській поезії, наприклад, ще в Афанасьєва-Чужбинського).

І епітет Петренків насамперед емоційний. Чужий, гіркий, марний, лютий, темний, злий, смутний, тяжкий, журливий, безумний, понурий, нудний, сумний, жалісливий – це епітети поет залюбки прикладає до себе і до довкілля. Цьому похмурому світові протиставляються тихий сон, свята радість, чудесні, гарні, святі, милі пісні (себто поезія!), причому все ясне й радісне – далеке. Порівняння теж не конкретизують явище, а нагнітають почуття. Поет порівнює своє горе з змією, з безмежним морем, всеоблягаючим туманом, пісні слов'янської дівчини – з муками пекла й радостями раю. Зорі він порівнює з очима любимої, а її очі … з зорями. Через те, що слова в'яжуться одне з одним емоційним тонусом, члени порівняння легко обмінюються місцями. Батьківщина Петренка – «мов квіт в невідомій долині».

Основа поезії Петренка – музичний рух почуття, а не мальовничість структурного світу. Музичність, властива його поезії, не підкреслена зовнішніми засобами. Рими його, поскільки це не дієслівні рими, здебільша приблизні асонанси типу очима – сиротина; кудрі – будні, готова – доля, світ – Дніпр. Але уважний погляд викриває, що в поезіях Петренка мало не кожний рядок має непомітні, не випнуті, але все ж важливі загальним ефектом свого діяння звукові повтори, напр., «далеко од родини, схиливши голову, на горах засипав, один живу поміж чужими» і т. п. У цьому принципі музичної організації свого вірша Петренко виступає поетом однієї школи з Шевченком і, може, його попередником. Але в Шевченка це один з аспектів його майстерності, а в Петренка це її суть.

Розуміється, Петренкові допомагала тут народна пісня, що теж далека від точних рим, але в своїх найкращих зразках виявляє ту ж приховану музичність і теж часто використовує образи природи як символи душевного стану. Але Петренко підходить до народної пісні вільно і ставить її на службу своїм завданням, вносить у неї своє світосприймання, переборюючи об'єктивність народної пісні. Варт, з цього погляду, порівняти поезію Петренка «Минулися мої ходи» з народною піснею, що починається так само:

Народна пісня:
Минулися мої ходи через огороди;
Козаченьку, моє серце, любитися годі!
Ой як годі любитися, то й годі ходити,
Нехай же нас перестануть вороги судити.
Судять же нас воріженьки, судять же нас люди,
Що з нашого женихання нічого не буде.
Що з нашого женихання ні слави, ні вжитку, –
Карим очам спання нема, а ніжкам спочинку.
Карі очі не сплять ночі, що нічка маленька,
Білі ніжки не спочивають, доріжка далека.
Високії огороди, капуста не родить –
За лихими ворогами мій милий не ходить.
Поливайте капустицю, то буде родити,
Забере чорт ворогів, то буде ходити.
Поезія Петренка:
Минулися мої ходи чере огороди,
Минулися мої лази через перелази.
Лихо мені, горе мені, молодій дівчині;
Чорні брови козацькії завдали кручини.
Другим щастя і кохання, а я тільки плачу,
Сльозам, горю, тоскованню і кінця не бачу.
. . . . .
Світ і море кінець має, а де ж кінець горю?
Чи під вінцем, чи в могилі, чи в буйному морю!
Гірко мені, світ темніє. Горе кличе в море;
Побіжу я, кинусь в буйне, доле моя, доле!
Ропа гірка в буйнім морі, а сльози ще гірше;
Лучше в морі загинути, чим плакати більше!

Петренко використовував окремі образи пісні, пісенні формули цієї і інших пісень, ритміку пісні, саму тему дівчини, покинутої милим. Але він відкинув усі конкретні деталі (женихання, злі люди тощо, не кажучи вже про … капусту), а головне – взагальнив тему, поглибив її універсальне звучання, забарвив її песимістично. Народна пісня кінча-

ється надією на краще, і це зрозуміло, коли причина зла – лихі люди. Вірш Петренка кінчається бажанням смерті, мотивом самогубства, і це теж зрозуміле, коли причина лиха закладена в самій марності молодих років, а може, й життя взагалі…

…Два струмені романтизму – загальниковий і суб'єктивний, з одного боку, предметово-конкретний і посередньо вже, через цю конкретність суб'єктивний, з другого, в українській поезії сорокових років дев'ятнадцятого сторіччя були репрезентовані Петренком і Шевченком. Можна думати, що це мав на думці Шамрай, коли він характеризував місце Петренка в розвитку української поезії: «Невеличка його літературна продукція цікава для нас тим, що він чи не перший з харківських поетів перейшов від баладних і пісенних форм до рефлективної, психологічної лірики, що так розвинулась у романтичних традиціях інших літератур у зв'язку з байронівською традицією. Таким чином, Петренко ніби виявляє нову фазу в розвитку української романтики, перейшовши від епічних народних форм до романсу, елегії, медитації та ін.».

Але в конкретних обставинах українського літературного життя струмінь романтизму, репрезентований Петренком, мав інший характер, ніж на Заході чи в Росії. На Заході «загальниковий» романтизм був нормальним переходом від «загальникового» самою своє суттю класицизму до романтизму (як «конкретний» романтизм був нормальним переходом до натуралізму-реалізму). На Україні, де, як показав Чижевський, класицизм розвинувся без вищих жанрів, «загальниковий» романтизм не продовжував класицизм, а заперечував його, і то далеко рішучіше, ніж на Заході. Адже «низькі» класичні жанри якраз плекали, а надто на Україні, найконкретніший словник. З цього погляду відстань між Петренком і Котляревським – велетенська і не може йти в жодне порівняння з відстанню між, скажімо, Ламартіном і Шеньє. Зеров відзначив як одну з особливостей українського літературного процесу хронічне відставання розвитку нових стилів у часі і співіснування в часі ж таки старих і нових, здавалося б, несполучних стилів. Цю думку можна продовжити. Бувало й так, що новий стиль діставав місію виконати те, чого через недорозви-

неність його попередник не зміг виконати. Український романтизм і, зокрема, романтизм «загальниковий» надолужував в історичній перспективі те, що в інших літературах виконував класицизм своїми «високими» жанрами. Принциповість і послідовність Петренка в цій «загальниковості» роблять це особливо виразним. У переборенні «котляревщини» Петренко був послідовнішим, ніж Шевченко. У створенні «чистої» дикції української поезії, не обтяженої реаліями побуту й подробицями щоденності, Петренко посів своє, окреме місце в історії літератури. В цьому велике принципове значення цього, зрештою малого, поета. Лексика і епітети його можуть нам видаватися малооригінальними. Для свого часу вони були революційні. Прийшов, щоб ще раз згадати слова Метлинського, поет.

Інша справа, що в обставинах загальмованого, сплутаного і з'яловленого українського літературного процесу-не-процесу першої половини XIX сторіччя поезія Петренка обмежилася на жменьці віршів, не діждалася жодного книжкового видання, продовжувачів не знайшла і фактично жодного місця не посіла. Сьогоднішній історик української літератури повинен виконувати працю археолога, та ще й археолога, що відкопує не колишні міста, а макети міст, що ніколи не були збудовані.

Львів, 1944 («Orbis scriptus», збірник по пошану Дм. Чижевського. – Мюнхен, 1966)...» [27, с. 32-47].

У журналі «Слово і час» (1993) вийшло дослідження С. Крижанівського, присвячене Михайлу Петренку:

«...Уже сам заголовок статті Ю. Шереха та її підзаголовки «Полеміка двох романтиків» та «Романтики і загальники» вказують на іншу концепцію творчості М. Петренка, згідно з якою не лише вірш «Думи мої, думи мої», а й вся його творчість є свідомим полемічним протиставленням тому різновиду романтизму, який репрезентував Т. Шевченко.

Власне, думка про наявність двох течій в романтизмі теж не є новою. Вони визначались то за ідеологічними ознаками – як «революційний» та «реакційний», то за етично-моральними, – як «активний» та «пасивний». Ю. Шерех переводить розмову із ре-

гістрів ідеологічних до поетики, до сфери мовно-стилістичної. Критик твердить, що хоч основою для обох поетів була народна пісня, але дальший розвиток указує на корінні розбіжності, на існування «двох романтизмі»: у Шевченка – конкретний словник, що вело до реалізму, у Петренка – винятково узагальнена лексика. Але якщо світовий романтизм був спрямований проти класицизму, то український – проти панівного стилю попереднього періоду (бурлескно-травестійного) і в цьому протиставленні Петренко був послідовніший, ніж Шевченко.

Спочатку Ю. Шерех спростовує – і в цьому з ним можна погодитися – загальниковий трафарет, що Петренкові «Думи мої» є наслідуванням однойменного вірша Шевченка. Але «одв'язавши» один вірш від другого, автор знову «прив'язує» Петренка до Шевченка – вже як свідомого опонента в усій подальшій творчості: «Коли 1848 року дійшло до поновленого, доповненого видання поезій Петренкових, після років, що були наповнені відгомоном Шевченкової збірки та інших його творів, харківський поет мусив зайняти свою позицію: або капітулювати перед Шевченком, або боронити своєрідність своєї поезії і обстоювати її право на існування. Узявши перші рядки з поезії-маніфесту Шевченка, Петренко спрямував свій вірш протилежно».

Не заперечуючи наявності протистояння в поезії Шевченка і Петренка, все ж сумніваємося, що в даному випадку маємо свідомий вольовий акт, до того ж полемічний. Скоріше може йтися про різницю в темпераменті, вдачі, про різницю талантів обох поетів. Варто мати на увазі, що сім віршів Петренка, опублікованих 1841 р. у «Снопі», могли бути написані до ознайомлення поета з «Кобзарем». А це третина доробку М. Петренка! Загальновідомо, що збірники готувалися тоді повільно, друкувалися довго і тому ті 7 із 22 віршів просто не могли не бути спрямованими протилежно.

Упорядники пізніших видань Петренкових творів Г. А. Нудьга та М. Л. Гончарук торкалися різночитань, виправлень зроблених в «Южном русаком сборнике», але не знайшли правок, які б ішли шля-

хом «загальниковості» почуттів і лексики; виправлення здебільшого торкалися усунення мовних незграбностей та русизмів (як от: замість «серце пуще заниває» – «серце гірше заниває»). То чи ж є підстави протистояння, помітне у вірші «Думи мої, думи мої», переносити на всю творчість поета? Я особисто не бачу у віршах Петренка ні наслідування, ні «антинаслідування» Шевченка.

Провісники й зачинателі українського романтизму були людьми вченими. Серед них – один академік (І. Срезневський), два члени-кореспонденти Російської Академії наук (М. Максимович, М. Костомаров), два професори (О. Бодянський, А. Метлинський), люди з університетською освітою (О. Шпигоцький, Л. Боровиковський, О. Корсун, М. Петренко) ...» [28, с. 10-12].

О. Ткаченко в науковому журналі опублікував статтю (1998), присвячену творчості Михайла Петренка:

…Другу і останню добірку віршів «Думи та співи», що ввійшла до альманаху А. Метлинського «Южный Русский сборник», відкривав вірш «Думи мої, думи мої…», написаний, безперечно, під прямим впливом «Кобзаря» Т.Шевченка, «який мав величезний вплив на харківських поетів»…» [29, с. 44-49].

У «Віснику Харківського університету» було надруковано статті, присвячені творчому доробку Ю. Шевельова (1998), де розглянуто й творчість Михайла Петренка:

«…Кілька статей присвячені конкретним творам. Зокрема, це розвідка «Іншим романтик, інший романтизм» (1944), у якій, зіставляючи однойменні поезії Т. Шевченка і М. Петренка «Думи мої, думи», Ю. Шерех робить висновок, що Т. Шевченко репрезентує предметно-конкретно і посередньо, через цю конкретність, суб'єктивний струмінь романтизму, а М. Петренко – загальниковий і суб'єктивний, мотивуючи це тим, що Т. Шевченко в поезії відстоює «концепцію поета, що підпорядковує свою творчість своїй країні», і навіть «в особистій ліриці вибивається на поверхню національно-історична романтика». Натомість, М. Петренко репрезентує власне суб'єктивну і тим самим загальнолюдську лірику. «Пафосом його (Петренкової – Т. М.) творчості є не ко-

лектив, а «я», душа, переживання, що є водночас переживаннями універсальної людини». Така поезія є «не драмою національної субстанції в конкретних історичних обставинах, а трагічним внутрішнім конфліктом, закладеним у людській душі». Тому, вважає Ю. Шерех, і в переборенні котляревщини М. Петренко був послідовнішим, і в створенні «чистої дикції української поезії, не обтяженої реаліями побуту й подробицями щоденності».

На нашу думку, пишучи так, автор вибудовував ієрахію романтичних течій за ступенем наближення до абсолюту «чистої» філософії. Якщо для Т. Шевченка, вважає Ю. Шерех, характерним був рух від соціального й морально-етичного до філософського рівня осмислення людиною себе і власного місця в суспільстві, космосі, то для М. Петренка це пряме накладання психологічного рівня на філософський. Йшлося про динаміку входження в універсальний світ вічних цінностей або через біо-генетичні закони й пізнання особливостей національних уявлень про філософські категорії, або через психогенні (індивідуально самодостатні) фактори. Однак таке розмежування вже ж видається умовним, оскільки образність як основа творчості первісно синтезує об'єктивне й суб'єктивне (в різних естетичних системах йдеться лише про міру у співвіднесенні цих категорій), тому абсолютизація або індивідуального або загального є малопродуктивною, оскільки індивідуальне є особистим інваріантом загального, а загальне – знятою сумою індивідуального…» [30, с. 21-22].

К. Балабуха в літературно-містецькому альманасі українців Європи (2002) пише про Михайла Петренка, інколи посилаючись на Ю. Шереха:

«…Цю «розмитість» схильні були чути і в Петренковім «Думи мої, думи мої, Де ви подівались?» – ніби вторинному щодо «Кобзаря». Шерех там добачив більше опонування, антинаслідування.

Не конкретніша, «фольклорніша» романтика, переважаюча в більшості бездержавних тоді слов'янських націй, характерна й для України, а тип романтизму абстрактнішого, ближчого до Лермонтова, переспівуючого «Вечірній дзвін» (з Козлова чи, як і

той – від англійця Т. Мура?). Тож не «реве та стогне Дніпр», не слобожансько-надпслянський пейзаж, а топос неба в основному творі – прихисток для відчуженої романтичної душі, заполоненої таки світовою тугою, ейдос романтичної, а згодом і неоромантичної мрії, який Леся Українка проектувала ins Blau – багатозначно: у блакить…» [31, с. 227-228].

У літературному довіднику (2000) про Михайла Петренка подано наступне:

«…У вірші «Думи мої, думи мої», перші рядки якого взяті з поезії-маніфесту Т. Шевченка, поет переосмислює її мотив: не драма національної субстанції в конкретних історичних обставинах, а через внутрішній конфлікт людської душі відбито світ універсальної людини. Своєю літературною діяльністю М. Петренко сприяв піднесенню української ліричної поезії до рівня поетичних здобутків європейського романтизму…» [32, с. 240-241].

У газеті «Українська мова та література» (2002) опубліковано статтю, де порівнюються та аналізуються деякі аспекти творчості Михайла Петренка та Тараса Шевченка:

«…Михайло Миколайович Петренко, відомий як автор слів пісні «Дивлюся на небо…», є чи не найцікавішою постаттю в поезії українського романтизму. Петренкова поезія є найбільш індивідуалізованою й інтелектуалізованою серед представників цього напряму; вона майже позбавлена наслідування фольклорних зразків і дуже близька за стилем і тематикою до поезії фундаторів західноєвропейського романтизму. «Байронізм» Михайла Петренка зробив його першим в Україні творцем «нового ліричного жанру – медитативно-елегійного вірша з характерним для нього почуттям невдоволення повсякденним буттям, пориванням до небесних верховин». Втім, цей «байронізм» не був епігонським – у його основі лежить жива думка і живе, особисте переживання поета. Отже, маємо в даному випадку приклад самостійного розвитку української поезії – розвитку, який органічно вписується в загальноєвропейський контекст.

В історії української літератури М. Петренко, як і інші романтики, залишається в «тіні» велетенської постаті Тараса Шевченка,

якому М. Петренко був майже ровесником. Втім у поезії останнього наявні глибоко оригінальні елементи, у першу чергу, на рівні світоглядної проблематики. Тому є актуальним зіставлення художніх світів двох поетів, яке б дозволило глибше зрозуміти особливості кожного з них.

Світоглядна й світопереживальна проблематика поезії Т. Шевченка складає певну органічну цілісність, яка характеризується внутрішньою структурою і сюжетністю, що були реконструйовані у відомому дослідженні Г. Грабовича. Слід зазначити, що досліджена Г. Грабовичем світоглядна структура – бінарна опозиція «ідеальної спільноти» і «соціальної структури» – так само, як і фундаментальний світоглядний «сюжет»: «золотий вік» («втрачений рай») – сучасність (спотворений стан) – повернення «золотого віку», – є спільним для Т. Шевченка і художньої міфопоетики західноєвропейських романтиків. Але ця поетика практично відсутня в поезії українських романтиків, оскільки вони залишаються зануреними в повсякденно-побутову народну свідомість; особистісно-світоглядна проблематика – «гамлетівські питання» – у них не зустрічаються. Михайло Петренко є чи не єдиним винятком у цьому відношенні. З іншого боку, конкретне наповнення романтичної міфопоетики у М. Петренка є радикально іншим, ніж у Т. Шевченка, хоча існують і спільні риси. Короткий огляд спільних і відмінних елементів романтичної міфопоетики М. Петренка і Т. Шевченка є предметом даної статті.

У М. Петренка досить розвинений такий компонент романтичної міфопоетики, як хронотоп «золотого віку», «втраченого раю». У його поезії цей хронотоп представлений в образі «малої батьківщини» – «Слов'янська»:

Ось-ось Слов'янськ! Моя родина!
Забилось серденько в грудях,
Пригнулись до землі коліна,
А очі плавають в сльозах!
Слов'янськ, Слов'янськ! Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині

Розкинув пишнії садки,
Квіти пахучі по долині
І так красуєшся собі!

Попри всю банальність художніх деталей в описі цього міста, психологічна реакція («пригнулись до землі коліна, а очі плавають в сльозах») свідчить про його сакралізований у свідомості поета характер. Ця сакралізованість акцентується тим, що весь навколишній світ виступає для поета винятково як царство горя: «В яких містах я не бував! Од моря і до моря. Блукаючи, пройшов я світ. Чого не бачив я? А більше горя…». Одночасно сакралізоване місце набуває рис «втраченого раю»: «Коли ж, коли, великий Боже, Мене пошлеш на рідний край, Де мав я радість, мав я рай». Втім, оскільки воно присутнє в сучасності, то цей «втрачений рай» асоціюється з піснями, які поет тут колись чув:

Давним-давно минулась та пора:
Но ви урізались так глибоко у серце,
Що думаю про вас – вернуться, як вперше,
Ті радості святі, які давно вплили,
В яких кохатися злі люди не дали…
Рай цілий радості і пекло мук
Пісні слов'янські, голос з того світа…
[Підкреслено мною – Т. Д.]

Паралельні місця ми знаходимо в поезії Т. Шевченка. Роль сакрального центру в Шевченковій картині світу виконує «іконне», за виразом Г. Грабовича, зображення Села:

Село! І серце одпочине,
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло,
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,

І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.
(«Княжна»)

Таке «іконне» село є для Т. Шевченка «втраченим раєм», про що нагадують як його відомі рядки про те, що «у тім раю я бачив пекло» («Сон»), так і наскрізний мотив шевченківської поезії – мотив втраченої, загубленої слави, волі і долі. Шевченкове переживання «пекла у раю» у М. Петренка стало окремою поетичною темою: він пише про себе як про того, хто зміг

Пекельні муки, радість рая
В душі своїй за раз спізнають.

Враховуючи метафорично-перебільшений, а також досить стандартний для романтизму характер цього мотиву, слід відзначити його паралелізм у двох поетів, – причому саме в М. Петренка він набув більш розгорнутої форми.

Отже, констатуючи єдність висхідної міфопоетичної матриці «втраченого раю» в обох поетів, звернемося до порівняння їхніх версій спільної основної теми поетичних рефлексій – «закинутості» (М. Гайдеггер), самотності, сирітства, знедоленості людини у світі, що існує. Перша відмінність, яку ми помічаємо, порівнюючи художні концепції самотності у М. Петренка і Т. Шевченка, полягає в тому, що в першого поетичний образ самотності є безпосереднім вираженням життєвих колізій (нещасливого кохання), у той час як у Т. Шевченка поезія самотності із самого початку стає поезією людської долі як такої, відриваючись від особистих обставин життя поета і стаючи автономною темою, яка безпосередньо відображає колізії загальнолюдського духу, а не тільки окремої душі. Характерно, що в Т. Шевченка першими образами самотньої душі стає не ліричне «Я», а об'єктивні жіночі образи («Причинна», «Катерина» тощо). Отже, у порівнянні з поезією М. Петренка, стає наочним те, що робить Т. Шевченка центром української культури: його здатність бути голосом вселюдського, загальнонародного досвіду, не замикаючись в обставинах особистого життя.

Натомість у М. Петренка висхідна світоглядно-поетична тема самотності й сирітства розвинена в рамках дуже традиційного сюжету нещасливого кохання:

Коли б ти знала, що терплю,
Яку несу на серці муку,
Як ізгадаю про розлуку, –
Ножем пробила б грудь мою,
Щоб я не жив, не бачив світу,
Такого горя не терпів
І більше вдруге не любив!

Цей сюжет охоплює у своїх різних варіаціях більшість віршів М. Петренка. Крім того, тема сирітства і самотності розвинена у сюжеті вірша «Батьківська могила» – сюжеті втраченого батька, який є дуже мало розповсюдженим в романтизмі і є характерним для народної свідомості з її загостреним почуттям живого зв'язку з предками:

Іду, горюючи, іду
Шукати батьківську могилу;
А де її самотную найду –
Так там заляжу та й загину.

Тема фатальної розлуки з іншою людиною – чи то кохана, чи то батько – не означає зануреності в примітивну повсякденну свідомість – навпаки, у цих сюжетах розвинене головне художнє відкриття романтизму – проблема трагічного розколу між людиною і людиною, людиною і світом – і розколу в самій людині як наслідку двох перших. Романтизм вперше показав трагізм стосунків з Іншим, трагізм, що руйнує органічне, безпроблемне світовідношення людини. Як пише один з найавторитетніших сучасних філософів Х. Яннарас, «Інший – єдина можливість взаємності нашого зв'язку із світом. Він є лицем світу, логосом кожної перед нами-розвернутої сутності. Логос, який звертається до мене і закликає мене до вселенського співіснування. Він обіцяє мені світ життя, чудову прикрасу всецілісності». Якщо у М. Петренка образ Іншого розгортався за традиційною побутовою моделлю, то у Т. Шевченка

образом Іншого стає народ і Україна, що зумовлює профетичний характер його поезії.

Принципова різниця двох підходів до художньої рефлексії людської долі – індивідуалістичної у М. Петренка та загальнолюдської, соборної у Т. Шевченка – визначає і різницю образного втілення третього сюжетного компонента романтичної міфопоетики – «поверненого раю». Порівняймо репрезентативні щодо цього компонента тексти обох поетів.

М. Петренко:
Не все гудуть буйні вітри,
Не все стогне море;
Отак в серці після лиха
Не вік живе горе.
Настає свята година
Та свята минута:
В тую пору не наляже
На серденько смута
І на душі тихо стане,
Як там під зірками;
Тоді, тоді невідоме
Щось робиться з нами!
Душа, очі, наше серце
Так і льнуть до неба;
Тоді чоловік спізнає,
Що молиться треба!
Т. Шевченко:
І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!
Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива, –
Се Бог судить, визволяє
Долготерпеливих

Вас, убогих. І воздає
Злодіям за злая!...
... А раби тими шляхами
Без ґвалту і крику
Позісходяться докупи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселії села («Ісаія. Глава 35. (Подражаніє)»).

Хоча принцип вирішення життєвих суперечностей у М. Петренка не набуває такого вселюдського і профетичного звучання, як у Т. Шевченка, з іншого боку у нього є глибоко оригінальна художня ідея цього вирішення, певною мірою альтернативна шевченківській. Це ідея містичного злиття із Всесвітом, «небом», яке ставить людину вище не тільки від повсякденних негараздів, але й самого трагічного розколу людини й світу, про який йшлося вище. Вже в щойно цитованому вірші М. Петренко виказує свою глибинну інтенцію; «свята минута» духовного катарсису, перемога над трагічністю життя має вираз в тому, що душа, очі і серце «так і льнуть до неба», а вже звідси народжується молитва до Бога, який має небо за свій «престол». М. Петренко був першим в українській поезії, хто акцентував і художньо освоїв елемент глибинного, містичного споглядання природи, – елемент, який був одним з наріжних каменів західноєвропейського романтизму, набувавши класичних форм у Гете, Новаліса і Шеллінга. Тому не дивно, що пісня «Дивлюся на небо...» стала фактично народною: народ таким чином знайшов вираження для одного з елементів свого світогляду, який до того не мав глибоко поетичної обробки. (Наприклад, про небо йдеться у 21-й пісні «Саду божественних пісень» Г. С. Сковороди, але лише дотично і негативно, як про місце, де щастя також не знайти). Але й після життя М. Петренка, як і у його сучасників, ця поетична тема залишалася нерозкритою.

У вірші «Чом не заплакати мені?» розкривається внутрішня логіка звернення ліричного героя М. Петренка до небесного споглядання, що виявляється пов'язаним з тим висхідним мотивом самотності і сирітства, про який вже йшлося. Поет говорить:

Ох, видно, припнеться мені
Нести на небо мою тугу,
І там перед Богом розказать
Мою любов, земнії скорбі…

Отже, «небо» означає місце зустрічі з Богом як з абсолютним Іншим, який може зрозуміти те, що не можуть зрозуміти звичайні люди; тільки Він може позбавити вічної нудьги і самотності:

І вірю я, що там мене
Ніхто безумним не назве,
Ніхто, ніхто не посміється
З моїх скорбей, печалей серця,
І так любов мою земну
Я за могилу понесу
Не як той гріх, як правду тую,
Угодну Богу і святую…

Однак саме в цю мить сподівання на надприродне, небесне вирішення життєвої самотності в душу поета вкрадається фатальний, неминучий сумнів:

Но я боюсь отеє сказать:
Коли ж і там з любов'ю муки
Не знають, як і тут, розлуки,
То страшно жить і умирать!

Цей «гамлетівський» сумнів повертає поетові смак до земного життя. В останньому з віршів М. Петренка ми знаходимо зовсім іншу модель вирішення життєвих суперечностей – активну дію. Втім, ця дія так само розгортається в межах традиційного фольклорно-побутового сюжету: здобуття коханої козаком, за якою він сміливо вирушає за Дніпро, за кордон, «у Польщу». Життєва ситуація, що знайшла відбиття в поезіях М. Петренка, має, таким чином, певний внутрішній сюжет, внутрішню логіку вирішення, у межах якої небесне споглядання є лише моментом, але, як ми пере-

свідчилися, моментом найоригінальнішим і найцікавішим. Для порівняння слід відзначити, що в Т. Шевченка немає подібних сумнівів щодо своєї посмертної долі.

У відомому вірші «14 февраля», написаному перед смертю, поетові бачиться загробне життя у вигляді простого переносу поцейбічних ідеалів у вічність:

…над Стіксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу…
Дніпро, Україну згадаєм…

Отже, слід зазначити, що безпроблемність Шевченкового бачення потойбічного життя не є сильним місцем його поезії; М. Петренко пішов далі в художніх рефлексіях цього предмету.

Цікаво порівняти сумніви М. Петренка із сумнівами шекспірівського Гамлета в їхніх роздумах про смерть, щоб зрозуміти оригінальність українського поета. Гамлет у відомому монолозі «Бути чи не бути?» про смерть говорить, зокрема, таке:

Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт:
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних суєт?
Ось в чім вагань причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ.

Отже, на перший погляд, сумніви ліричного героя М. Петренка і шекспірівського Гамлета є схожими, – але мають вони і суттєву різницю. Вона полягає в тому, що для Гамлета смерть є не більш, ніж сном, хоча цей сон може бути поганим і неприємним, натомість для М. Петренка, – смерть може стати продовженням цілком реальних любові й муки. Звідси важливий висновок: любов має перемогти ще в земному житті; не треба сподіватися на смерть як на вирішення усіх мук і суперечностей. У цьому

контексті слід розуміти той справжній гімн небесному спогляданню, який, на нашу думку, належить до перлин української поезії;

Скрізь, Боже, як тихо, і в серденьку тихо,
Його не тривоже ні думки, ні лихо,
А тільки кохає небесна музика,
І легко колише вона його стиха.
Душа моя в небі, як ніч, простяглася,
Глибоко, глибоко змією впилася
І п'є не нап'ється і серцем, й очами
Тій радості вволю, що вище над нами.
І сам я не знаю, якаясь-то сила,
Так легка для мене і серденьку мила,
К далекому небу і серцем, й очами
Мене прикувала, мов тими цепами.
Цепи сі не тяжкі, не тяжка неволя,
Багацько раз лучче, чим людськая доля.
Коли б було можна вік в неї зостатись,
Не здумав ніколи б до волі вертатись.
Дивлюсь, а не маю тії в себе мочі,
Щоб вирвати з неба і душу, і очі:
Бо дуже завидне їх в небі кохання,
І горе найгірше із ним розставання;
Бо знаю: як небо очима покину,
Душею у горі, в тумані загину, –
То зараз у мене невідома мука
Підступить під серцем, і серце застука!

Цей гімн спогляданню, містичному єднанню з небом і Всесвітом слід, як нам здається, розуміти як досвід подолання смерті, як модель перемоги над смертю ще за земного життя. Якщо трагедія Гамлета, між іншим, була в тому, що він жив як уві сні і намагався пробудитися, то українському поетові вдалося дати картину такого пробудження людської душі, коли вона відчуває себе єдиною з усім сущим і тому невмирущою.

У Т. Шевченка був свій образ пробудження душі, який знайшов втілення в містичному видінні воскресіння народу:

Заспіваю, — розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий вкрили
(«Гайдамаки»)

Отже, якщо поетична творчість Т. Шевченка несе в собі своєрідну «метаісторію» (Г. Грабович), тобто певну граничну образно втілену схему історичного буття народу і людства, то в М. Петренка ми знаходимо своєрідну «метапсихологію» – образно втілену схему граничних станів людської душі й переходів між ними: земне страждання, небесне звільнення, загадковість потойбічного буття, парадоксальне поєднання страждання («аду») і щастя («раю») як атрибутивна риса земного буття, відважна дія як спосіб наповнення смислом земного життя. Всі ці елементи є глибоко традиційними – втім, вони складають езистенційну діалектику внутрішнього світу людини, яка актуалізується у добу модернізації культури, пов'язаної зі становленням індивідуалізму. Характерно, що М. Петренкові, на відміну від Т. Шевченка, ще не є притаманними дві сутнісні риси культури романтизму, як їх формулює Д. Наливайко: 1) «світ романтизму – це світ, розміщенний у полі історії і підвладний їй, а історизм – засаднича категорія світосприйняття і творчості романтиків»; 2) «великого значення набуває категорія майбутнього». Петренкова поезія позаісторична; домінантою в ній є минуле і сучасне – актуальна мить буття. Натомість у М. Петренка є акцентованою більш глибока сутнісна риса цієї культурної доби – «ідентифікація авторської особистості з творчістю, що є специфічною з'явою доби романтизму». Це дозволяє зарахувати М. Петренка до раннього, наївно-сентиментального типу романтизму, а Т. Шевченка – до пізнього, рефлективно-реалістичного. Втім, ці два типи є взаємодоповнюючими, хоча неможливо заперечувати прогресивність і більшу змістовність другого з них.

Дуже характерним для співвідношення двох вказаних типів творчості є різниця у розробленні теми «Думи мої, думи мої…» у двох поетів. Порівняємо.

М. Петренко:

Думи мої, думи мої,
Де ви подівались,
Нащо мене покинули,
Чому одцурались?
Покинули, загинули
Десь-то за морями;
Не вимолю, не виплачу
Словом, ні сльозами…

Т. Шевченко:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспал
Як свою дитину?

Якщо для Т. Шевченка вже відбулося авторське рефлективне ставлення до власного тексту, то у М. Петренка ще спостерігається ототожнення внутрішнього життя і думки з їхніми зовнішніми проявами. Тому втрата натхнення, «думи» переживається як втрата самої душі й викликає страждання. З іншого боку, це дозволяє ліричному героєві М. Петренка відчувати «думку», свій внутрішній світ як невідчужувану сферу особистості, як автономну сферу життя, у якій вона може знайти собі опору («Єсть у мене, козака, Не про вас голубка, – Пишна, гарная така: То козацька думка»). З цього органічно випливає здатність знаходити спокій у небесному спогляданні – бо небо виступає символом автономного світу, незалежного і вищого від землі.Своєрідна «поезія неба», небопоклонство не є наївним пантеїзмом – навпа-

ки, воно є проявом відкриття автономного духовного світу особистості, – відкриття, яке відбулося в ранньому романтизмі.

Таким чином, в особистостях М. Петренка і Т. Шевченка ми спостерігаємо втілення двох творчих типів – ранньо-романтичного і пізньоромантичного. Перший характеризується загостреним переживанням автономності особистого душевного світу і тенденцією до вирішення життєвих суперечностей у містичному єднанні із Всесвітом. Другий характеризується радикальною історизацією: тут поет стає голосом народу, голосом вселюдської правди; його власна особистість органічно і містично єднається не із Всесвітом як таким, а, в першу чергу, з соборною душею народу і людства. Цією різницею творчих типів визначаються і розбіжності у розробленні конкретних світоглядно-поетичних тем двома поетами. Втім, між цими типами існує органічне взаємодоповнення, у контексті якого чіткіше виступають переваги кожного з них…» [33, с. 4-5].

У книжці «Становлення нової української літератури» (2007) в статті О. Моціяки «Михайло Михайлович Петренко (1817-1862) (треба: Михайло Миколайович Петренко. – О. П.) написано:

«…М. Петренко залишив невелику за обсягом спадщину – 19 віршів і втрачену нині п'єсу «Панська любов». Переважна частина поезій М. Петренка була надрукована в «Южном русском сборнике» А. Метлинського під назвою «Думи та співи».

Ця збірка відкривалась віршем «Думи мої, думи мої...». Прикметно, що він мав таку ж назву, як і вірш Т. Шевченка, яким відкривався його «Кобзар» 1840 року. Звичайно, це не було випадковістю. Автор ніби сам спонукав читача до співставлення його творчості із поезією Шевченка. І більшість дослідників справді писали про впливи Шевченка на Петренка, про наслідувальність його поезії (Ом. Огоновський, І. Франко, Г. Нудьга). Обережніше до цього підходив О. Засенко. Вперше аргументовано заперечив думку про епігонський характер поезії М. Петренка Ю. Шевельов, указавши на принципово інший характер суб'єктивності творчості письменника. Показово, що сучасники поета, схиляючись перед талантом Т. Шевченка, високо оцінювали і М. Петренка. Так, А. Метлинський

писав, що це «поет істинний, не нам рівня». Цю ж думку поділяв і М. Костомаров.

Саме вірш «Думи мої, думи мої», як слушно підмітив Ю. Шевельов, має суттєву відмінність в осмисленні концепції поета. У Шевченка поет підпорядковує свої думки Україні. Крізь особисту лірику проходить національно-історична романтика. Джерела своєї творчості Шевченко вбачає в українській історії, природі, сучасному підневільному становищі України. Сподівається на славу свого слова серед земляків.

Концепція поета М. Петренка більш суб'єктивна, причому суб'єктивізм цей типологічно ближчий до європейського. Йдеться про відчуженість особистості від світу, її самотність. Втрата «дум» – остання із низки втрат, що їх зазнав поет. Пафосом усієї творчості М. Петренка стає не колектив, а я, моя душа, мої переживання, що є водночас внутрішнім світом універсальної людини.

«Не драма національної субстанції в конкретних історичних обставинах, а трагедія внутрішнього конфлікту, закладеного в самій істоті людської душі», характерна для М. Петренка.

Саме творчість М. Петренка найповніше в українській поезії виявляє суто романтичну якість суб'єктивізму. Очевидно, навчання в Харківському університеті і участь у романтичному гуртку сприяли ознайомленню поета із эахідноєвропейською романтичною естетикою.

Особистість у поезії М. Петренка фатально відчужена від світу, самотня, обділена долею. Образ долі – один із улюблених у всіх романтиків, він значною мірою побудований на міфологічних структурах. В українську романтичну поезію проникає через фольклорну лірику, ускладнену у XVIII ст. бароковими тенденціями. В українських романтиків доля набуває значення непередвизначеності подій, незалежності від прагнень людини. Так, у поезії М. Петренка цей образ зустрічається досить часто: «Покинула мене доля, Покинули люди» («Думи мої...»), «Бо долі ще змалку здаюся не любий» («Небо»), «Я бездольний сиротина», «Часто, часто в горі Долю проклинаю» (Ой біда мені...) та ін.

Ліричний суб'єкт М. Петренка живе виключно почуттями. Такий внутрішній стан символізується, як правило, образами серця, сліз, муки, душі. Образ серця, як вважають філософи (Д. Чижевський, Е. Онацький, О. Кульчицький), закорінений у національному світогляді, «філософії серця» української людини, національному менталітеті (Українська душа – К., 1990). Серце — езотерична субстанція, через яку пізнається світ: «У мене серденько болить, А сльози нижуться на вії» («Весна»), «Ох, щось на серце налягло» («Весна»), «Забилось серденько в грудях» («Слов'янськ»), «Болить в мене головонька, Болить серце дуже», «Не так душа пеклась в огні, Не так би мліло бідне серце» («Недуг»), «Та і серце моє Чує лихо твоє: Бо воно чогось все тоскує, І недурно воно Ниє тяжко давно: ні, воно щось недобре віщує!» («Гей, Іване..»). «Сердечне» сприйняття світу відлунює і в сентиментальній поетиці творів, і в мотиві сліз:

А сам таким заллюся горем,
Що аж ввесь світ покажеться мені
нудним, сумним, слізьми облитим.

Отже, романтизм Петренка органічно поєднується із сентименталізмом і разом творить художню модель буття, що протистоїть раціоналізму, бездуховності навколишнього світу.

У поезії М. Петренка домінує лексика, що передає почуття, емоційне ставлення людини до світу: сум, смуток, жаль, горе, журба. Інколи М. Петренко залучає і русизми: тоска, печаль, скорб, кручина, недуг. Епітети у М. Петренка теж переважно емоційні: чужий, гіркий, марний, лютий, темний, злий, смутний, тяжкий, журливий, безумний, понурий, нудний, сумний, жалісливий. На відміну від Шевченка, у Петренка переважає абстрактна, а не конкретна предметна лірика…» [34, с. 182-189].

У вступній статті «Задивлений у небо України» (2013) до книги «Михайло Петренко: Життя і творчість» М. Бондар детально проаналізував творчість Михайла Петренка:

«…Цикл Петренка «Думи та співи» у «Южном русском зборнике», очевидно, в ролі вступного чи «програмного», розпочинав вірш «Думи мої, думи мої…». Перший рядок цього Петренкового вірша відразу ж

спрямовує згадку будь-якого читача до твору Шевченка із точно таким же першим рядком (і таким же розміщенням у збірці). Справді, жоден з дослідників поезії не може вказати якогось іншого походження цього рядка у творчості Петренка, як тільки із Шевченкового «Кобзаря» 1840 р. (можливо, якщо мати на увазі ті видання, з якими конкретно міг познайомитися харківський поет, – із збірки «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 р., де цей вірш передруковано, – але це вже не так важливо). Словосполучення «Думи мої, думи мої…» звучить наближено до фольклорного, але досі не знайдено народної пісні, яка б його містила. Отже, джерело цього рядка одне – перший рядок першого вірша Шевченка із «Кобзаря».

Зіставлення цих двох творів, що починаються однаково – «Думи мої, думи мої…» – у Шевченка та Петренка послужило відправною точкою у розвідці «Інший романтик, інший романтизм» діаспорного літературознавця (і мовознавця) Ю. Шереха-Шевельова. Дослідник керувався позірно добромисним наміром: за аналогією до ситуації в розвинених літературах представити український романтизм як певне багатоманіття явищ та векторів розвитку. Однак аргументація цієї тези у дослідника малопереконлива. Вірш Петренка «Думи мої, думи мої…» із запозиченим у Шевченка першим рядком (запозиченим, на наше переконання, без жодного стратегічного наміру) дослідник подає як вияв своєрідної полеміки між Петренком та Шевченком. Малоймовірно, щоб Петренко бачив себе учасником такої полеміки, такої творчої суперечки. Зіставляти в ролі двох різних «романтизмів» творчість Т. Шевченка, з одного боку, і творчість М. Петренка – з іншого, – навряд чи було слушним і продуктивним: надто різні «вагові категорії» цих поетів, надто неспівмірний – навіть суто кількісно – їх доробок, хоч би й у частині суто романтичній. (Некоректність такого підходу з боку Ю. Шереха уже зауважував С. Крижанівський [див.: Крижанівський С. Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра // Слово і час. – 1993. – №11. – С. 12]). Поезія Петренка не здатна витримувати такий – заданий їй дослідником – тягар, щоб виступати якоюсь альтернативою ро-

мантизму Шевченка; вона й не була цим – ні за задумом поета, ні об'єктивно. Можливо, дослідник механічно переніс ті, пануючі в сучасному заокеанському світі, уявлення про конкуренцію – на значно простішу й людянішу ситуацію у патріархальному українському середовищі першої половини XIX ст., коли поети дружно спілкувалися, браталися, звершуючи спільну справу, коли в порядку речей щось простодушно запозичити в іншого поета (як це зрештою, й учинив Петренко стосовно першого рядка Шевченкового вірша), давши свою варіацію. Варте уваги, що й сам Шевченко до цього свого вірша, написаному в 1840 р. в ролі вступного у збірці «Кобзар», згодом, уже опинившись на засланні, також повертається як до об'єкта варіації. Якщо раніше поет посилав свої думи в Україні, то, знову звертаючись до своїх дум – у віршеві «Думи мої, думи мої...» 1848 р., – він кличе їх прибути «із-за Дніпра широкого / У степ погуляти...», розрадити, підтримати засланця у його творчості.

Звертання Петренка до своїх «дум», безперечно, не має тієї особистісної гостроти, яка захоплює у двох щойно названих творах Шевченка. У Петренка образ «дум» трохи розмитий, вони виступають немовби метафорою повноти уявлення, якоїсь відрадної спостережливої душевної присутності. Ті місця й об'єкти, які відвідують Петренкові «думи», дещо нагадують маршрутну схему «долі» із вірша С. Писаревського «Де ти бродиш, моя доле...». Цікаво втім, що, безперечно, не знаючи, що на засланні в цей час віршує Шевченко, Петренко самотужки виходить на той же психологічно місткий мотив покинутості «думами», який присутній у віршеві Шевченка 1848 р.

З Шерехом можна посперечатися і в тій тезі, якою поезії Петренка приписується якась «загальниковість» – на відміну від більш конкретного змалювання дійсності у Шевченка. Справді, з яскравою і соковитою конкретикою Шевченкового поетичного зображення поезія Петренка змагатися не може. Але це стосується не тільки одного Петренка, – згадаймо доробок того ж таки О. Корсуна, М. Костомарова, П. Куліша – усі вони – не один

лиш Петренко – можуть виглядати «загальниковими» на тлі Шевченка; очевидно, дослідником у цьому плані ніякої специфікації творчості Петренка не здійснено.

Заперечення може викликати і таке судження дослідника, мовляв, «у переборенні “котляревщини” Петренко був послідовнішим, ніж Шевченко» Шевельов Ю. Інший романтик, інший романтизм // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х т. – К.: ВД КМА, 2009. – Т. 2. – С. 57]. Що значить «котляревщина»? Це термін, свого часу винайдений П. Кулішем на означення творчості тих поетів, які хронологічно виступили в українській літературі після І. Котляревського (після надрукування перших трьох, а далі й чотирьох частин його «Енеїди») і які, як здавалося Кулішеві, нетворчо наслідують Котляревського у схилянні до грубої, зниженої лексики, до бурлеску у поетичному мовленні. Сьогодні, після здійснених протягом багатьох десятиліть досліджень літературного процесу першої половини XIX ст., встановлення характерних рис творчості, особливостей гумору того чи іншого письменника, котрий колись зараховувався до гурту «котляревщини», – потреба у такому терміні відпала, він виглядає архаїкою.

Назвемо ми це «котляревщиною» чи якось інакше, але бурлескні, пов’язані із осміянням, глузуванням, елементи у поезії Шевченка – маємо на увазі насамперед його поему-«комедію» «Сон», поему «Кавказ», цикл «Царі», вірші «Мені здається, я не знаю», «Дурні та гордії ми люди...», «Слава» тощо – виконують незамінну смислову роль, помітно розширюють діапазон поетичної емоції, вони пов’язані не із самодостатнім комікуванням, а із потребою чітко і яскраво донести думку про неприйняття того чи іншого явища. Читаємо у Шевченка (опис пам’ятника Петрові Першому): «... А на коні сидить охляп, / У свиті – не свиті, / І без шапки. Якимсь листом / Голова повита. / Кінь басує, от-от річку, / От.. от.. перескочить. / А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче / Загарбати... [Шевченко Т. Зібрання творів: У 6-ти т. – К., 2003. – Т. 1. – С. 274]. І оце ми мали б відмовитися від такої «котляревщини» (мовою якої неспростовно висловлено питоме

національне ставлення до імперської політики) заради якихось стерильних художніх мет?

Зрештою, можна погодитися з дослідником, що «у створенні “чистої” дикції української поезії <…> Петренко посів своє, окреме місце в історії літератури. В цьому велике принципове значення цього, зрештою, малого поета» [Шевельов Ю. Інший романтик, інший романтизм… – С. 57]; от якби іще приглушити категоричність того, що ця дикція «не обтяжена реаліями побуту й подробицями щоденности». На нашу думку, у своєму художньому новаторстві поет не зрікався цих реалій, беручи їх поміркованo, включав їх до звучання своєї «дикції», – «дикція» ж відбивала спробу сягнути поетичного відтворення тих почуттів, переживань, спостережень, належного рівня якого він уже не міг знайти у зразках народної пісенності, але до якого могла поета підштовхнути його літературна виучка (а в окремих своїх творах він мусив – і, зрештою, на це спромігся – самотужки йти далі поза таку виучку)…

…Петренку, як уже зазначалося при розгляді вірша «Думи мої…», безперечно, була відомою збірка Шевченка «Кобзар» 1840 р. В «Кобзарі» ж уміщено й вірш «Перебендя», у котрому в прикінцевій частині міститься змалювання самотнього кобзаря-перебенді, що «заховавсь в степу на могилі», весь поглинутий своїми творчими думками. Можна звернути увагу на те, що напрям і висоту цим думкам задає небо: кобзарева «думка край світа на хмарі гуля. / Орлом сизокрилим гуляє, ширяє, / Аж небо блакитне широкими б’є», як і на те, що уже можна назвати соціально-психологічним мотивуванням відособленості кобзаря-перебенді у своєму творчому натхнені від решти люду, – мотивуванням, в якому знов же таки задіяно образ неба: «І знову на небо, бо на землі горе, / Бо на їй, широкій, куточка нема / Тому, хто все знає, тому, хто все чує…» [Шевченко Т. Зібрання творів: У 6-ти т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1. – С. 111].

Можна вести мову про певний перегук образів неба – у «Перебенді» Шевченка та «Дивлюся на небо…» Петренка – і у плані ді-

ставання крилами думки неба, і – ще більше – у плані своєрідного пояснення цього протиставленням неба та землі. І все ж, попри цілком очевидну неможливість того, щоб Петренко не був знайомий із цим Шевченковим твором, не варто б поспішати твердити про якийсь вплив першого поета на другого, про якийсь розвиток (чи варіацію, як це відбулось у вірші «Думи мої, думи мої...») Петренком мотивів Шевченкового твору. Видається безперечним, що за своїм першоімпульсом «Дивлюся на небо...»... Петренка виростає не з мотивів чи образів вірша Шевченка, не з якогось твору Байрона, Шеллі, Лермонтова чи ще когось, – в основі Петренкового вірша лежить не запозичена з жодного твору, а знайдене, виокремлене самим цим поетом промовисте, психологічно глибоке реальне переживання, що він його зрештою талановито змалював» [35, с. 11-58] (див. також [36]. – О. П.).

ДУМU МОИ ... та ДУМЫ МОИ...

Сподіваюся критики, які писали про наслідування Михайлом Петренком Тараса Шевченка, порівнюючи однойменні вірші «Думи мої», були знайомі з повними текстами. Не витрачаючи часу на текстологічні порівняння, лише запропонуємо читачам вдумливо прочитати подані нижче вірші двох поетів, та впевнитися в тому, що їх поєднують лише перші рядки.

Подібно до того, як епіграф з вірша Михайла Лермонтова до «Недолі» [5, с. 175-176] спонукав деяких критиків до думок про наслідування Михайлом Петренком Михайла Лермонтова, так і слова «Думи мої, думи мої» у вірші Михайла Петренка збили з пантелику окремих критиків та їх послідовників, які поширювали судження про «наслідування». На щастя, інші критики, аналізуючи поезію Михайла Петренка, розгледіли, що співпадіння першого рядку вірша Михайла Петренка було, як писав Ю. Шерех, лише викликом Кобзарю. Можна ще додати, що цей виклик зроблено у вигляді «внутрішнього епіграфу» (Михайло не повторював техніки написання «Недолі» (1841). – О. П.).

М. Петренко
«Думи мои…»

Думи мои, думи мои,
Де ви подивались,
На що мене покинули,
Чому одцурались?
Покинули, загинули
Десь-то за морями;
Не вимолю, не виплачу
Словом, ни сльозами …
Не видаю и не знаю
Де-б-то вас шукати;
Пиду, стану на край свита,
Буду вас гукати;
Чи ви в мори з буйним витром
Збиваєте хвили;
Чи з морем спиваєте
Писни жалистливи?
Чи по скелям, по безкедам
Блукаєте з дуру,
Чи з панами вельможними
Гадаєте думу?
Потаскались, поблукали,
Пора вам до дому;
Скучно мени, сумно мени
Без вас, молодому!
Чи ви в неби над зйрками
Шукаєте доли,
Чи де в хати заглядились
На чорнии брови?
Знаю, знаю, мои думи,
Ви до их охочи;
Милуєте чорни брови,
Цилуєте очи!
Думи мои давни, люби,
Думи мои мили!

Т. Шевченко
«Думы мои…»

Думы мои, думы мои,
Лыхо мени зъ вамы!
На що сталы на папири
Сумнымы рядамы?..
Чомъ васъ витеръ не розвіявъ
Въ степу, як пылыну?
Чомъ васъ лыхо не прыспало,
Якъ свою дытыну?..

Бо васъ лыхо на свитъ на смихъ породыло,
Полывалы сліози... чомъ не затопылы,
Не вынеслы въ море, не розмылы в поли?..
Не пыталы бъ люды, що въ мене болыть?
Не пыталы бъ, за що проклынаю долю,
Чого нужу свитом? – «Ничого робыть»
Не сказалыбъ на смихъ...

Квіты мои, диты!
На що васъ кохав я, на що доглядавъ?
Чи заплаче серце одно на всимъ свити,
Якъ я зъ вамы плакавъ?.. Може и вгадавъ...

Може найдетця дивоче
Серце, кари очи,
Що заплачуть на си думы –
Я бильше не хочу...
Одну сліозу зъ очей карыхъ –
И... панъ надъ панамы!..

Думы мои, думы мои!
Лыхо мени зъ вами!...

За каріи очынята,
За чорніи бровы

Прибувайте, прилѝтайте,
Мои жалистливи!
Покинула мене доля,
Покинули люди;
На що-ж мене покинули
Думи мои, думи!

М. Петренко
«Южный русскій зборникъ»,
Харьковъ, – 1848, с. 31-32

Серце рвалося, сміялось,
Вылывало мову,
Вылывало, якъ умило,
За темніи ночи,
За вышневый садъ зеленый,
За ласкы дивочи...
За степы, та за могылы,
Що на Украини
Серце млило, не хотило
Спивать на чужыни.....
Не хотилось въ снигу, въ лиси,
Козацку громаду
Зъ булавамы, зъ бунчукамы
Збирать на пораду...
Нехай души козацькіи
Въ Украйни витають –
Тамъ шыроко, тамъ весело
Одъ краю до краю....
Якъ та воля, що мынулась,
Днипр шырокый – море,
Степъ и степъ, ревуть порогы,
И могылы – гори, –
Тамъ родылась, гарцювала
Козацкая воля;
Тамъ Шляхтою, Татарамы
Засивала поле,
Засивала трупомъ поле,
Покы не остыло...
Лягла спочыть... а тым часомъ
Выросла могыла,
А надъ нею орелъ чорный
Сторожемъ литає,
И про неи добрым людямъ
Кобзари спивають,
Все спивають, якъ диялось,
Слипи небораки, –
Бо дотепни... А я.... а я

Тилько вмію плакать,
Тилько сліозы за Украйну,...
А слова – не мае...
А за лыхо... Та цуръ іому!
Хто іого не знае!..
А надто той, що дывытця
На людей душою –
Пекло іому на симъ свити,
А на тимъ...
Журбою
Не наклычу соби доли,
Колы такъ не маю.
Нехай злыдни жывуть тры дни –
Я ихъ заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щобъ ворогы не бачылы,
Якъ лыхо смиетця...
Нехай думка, якъ той воронъ,
Літае, та кряче,
А серденько соловейкомъ
Щебече, та плаче
Нышкомъ – люды не побачуть,
То й не засміютця...
Не втырайте жъ мои сліози,
Нехай соби льютця,
Чуже поле полывають
Що дня і що ночи,
Покы, попы... не засыплють
Чужымъ пискомъ очи...
Оттаке-то... а що робыть!
Журба не поможе.
Хто жъ сыроти завыдуе –
Карай того, Боже!

Думы мои, думы мои,
Квиты мои, диты!

Выроставъ васъ, доглядавъ васъ –
Дежъ мени васъ диты?...
Въ Украину идить, диты!
Въ нашу Украину,
Попидъ тынью, сиротамы,
А я – тутъ загыну.
Тамъ найдете щыре серце
И слово ласкаве,
Тамъ найдете щыру правду,
А ще, може, й славу...

Прывитай же, моя ненько!
Моя Украино!
Моихъ дитокъ не розумныхъ,
Якъ свою дытыну.

Т. Шевченко
«Кобзарь», С. Петербургъ, – 1840, с. 5-6

Саме таким чином, через вірш Кобзаря, Михайло Петренко звертав увагу на свою незалежну новаторську поезію. Але, не всі зрозуміли та наважилися побачити цей «виклик», тому угледіли лише наслідування.

Ось так, з року в рік, інколи не заглиблюючись до розуміння суті проблеми, не розглядаючи першоджерела, деякі автори цитували один одного, порівнюючи творчість Михайла Петренка з його сучасниками-поетами.

Імовірно, сучасні літературознавці ще проаналізують творчість Михайла Петренка, залишивши осторонь «штампи» (авторитет деяких літераторів), які заважали більш об’єктивно оцінювати його творчість.

На жаль, інколи читаючи статті окремих критиків, складається враження, що вони замість аналізу творчості автора, декларують свою ерудицію.

Як писав Михайло Петренко: «Ні Богу свічка ти, ні чорту кочерга» [36, с. 159], [37].

Поети як і всі люди живуть в тому ж всесвіті, тільки сприймають все трішки інакше.

Те, що вірш «Думи мої…» не є наслідування творчості Тараса Шевченка, зрозуміло, але так інколи пишуть літератори. Когось так навчили, іншим так примарилося.

Читачам залишається читати, порівнювати, а головне – думати.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альманах «Слобожанщина. Погляд у минуле» (збірник науково-документальних праць). Упорядник О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2019, 376 с.

2. Кобзарь Т. Шевченка. Въ типографіи Е. Фишера. – Санктпетербургъ, 1840, 115 с.

3. Ластовка. Сочиненія на Малороссійскомъ языке. Собралъ Е. Гребенка. Изданіе книгопродавца Василія Полякова. – Санктпетербургъ, 1841.

4.https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_літературних_творів_Тараса_Шевченка

5. Сніпъ, украинскій новорочник. Закрутив Александръ Корсунъ. Друковано в университетській штампарні. – Харьківъ, 1841.

6. Молодикъ на 1843 годъ. Украинскій литературный сборникъ, издаваемый И. Бецкимъ (две части). Часть вторая. Въ университетской типографіи. – Харьковъ, 1843.

7. Южный русскій зборникъ. Альманах. Изданіе Амвросія Метлинскаго. Въ университетской типографіи. – Харьковъ, 1848.

8. Айзеншток Ієремія. Листи Порфирія Кореницького. Науковий збірник за рік 1926. Т XXI (під редакцією голови секції акад. Михайла Грушевського). «Державне видавництво України». – Київ, 1926.

9. Смѣсь, «Извѣстіе изъ Харькова». Маякъ, журналъ современнаго просвѣщенія, искусства, и образованности. Том IX, кн. 18. «В типографіи Конрада Вингебера». – Санктпетербургъ, 1843.

10. Михайло Петренко: Життя і творчість (художні тексти, дослідження, документи). Упорядники О. Є. Петренко, О. О. Редчук. Оформлення Д. О. Редчук. «Фенікс». – К., 2013, 218 с.

11. Михайло Петренко. Твори / Упорядник О. Є. Петренко. – К.: «Кий», 2017, 104 с.

12. Поет-романтик Михайло Миколайович Петренко (1817-1862): Твори. Критичні та історико-літературні матеріали. Упорядник О. Є. Петренко. «ПП «НВЦ «ПРОФІ». – К., 2015, 586 с.

13. Тихорскій Николай. Рецензія на Украинскій новорочникъ Сніпъ Александра Корсуна. Маякъ, журналъ современнаго просвѣщенія, искусства, и образованности. Том 5, кн. 9, глава 4. «В типографіи Конрада Вингебера». – Санктпетербургъ, 1842.

14. Рымовъ. «Два слова о литературныхъ вечерахъ въ Харьковѣ и одно – о Т. Г. Шевченкѣ». Газета «Харьковъ» – приложение к «Харьковским губѣрнским вѣдомостям», 12 апреля. – Харьковъ, 1861.

15. З недрукованих ще поезий Тараса Шевченка. Правда. Письмо літературно-политичне. Рік IX, ч. 4, 29 лютого. «З друкарні товариства им. Шевченка». – У Львові, 1876.

16. К-ій О. Я. (О. Я. Кониський. – О. П.) Олександеръ Атанасієвъ Чужбиньскій. Зоря. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ. (дня 15(27) Лютого). «Товариство имени Шевченка». – У Львовѣ, 1887.

17. Петров Н. И. Очерки изъ украинской литературы. Историческій вѣстникъ. Годъ второй. «Типографія А. С. Суворина». – С.-Петербургъ, 1881 (август, сентябрь, октябрь).

18. Петров Н. И. Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія. «Въ типографіи Н. и А. Давиденко». – Кіевъ, 1884.

19. Шамрай А. Харківські поети 30-40 років XIX століття (Харківська школа романтиків). Державне в-во «Література і мистецтво». – Харків, 1930.

20. Історія української літератури (У двох томах). Т 1. Дожовтнева література. «Академія наук Української РСР». – Київ, 1954.

21. «Віктор Забіла, Михайло Петренко. Поезії». – «Радянський письменник». – Київ, 1960.

22. П. Г. Приходько. Шевченко й український романтизм 30-50 рр. XIX ст., Видавництво Академії Наук УРСР. – К., 1963, 316 с.

23. Шабліовський Є. С. Поезія. Історія української літератури (у восьми томах). Т2. Становлення нової літератури (друга половина XVIII - тридцяті роки XIX ст.). «Наукова думка». – Київ, 1967.

24. Айзеншток І. Вступна стаття «Українські поети-романтики». Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст. «Дніпро». – Київ, 1968.

25. Шевельов Юрій. Критика поетичним словом. Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями». Світи Тараса Шевченка. Збірник статтей до 175-річчя з дня народження поета. «Shevchenko Scientific Society». – Нью Йорк. Париж-Сидней-Торонто-Львів, 1991.

26. Історія української літератури (Перші десятиріччя XIX століття) за редакцією П. П. Хропка. «Либідь» – Київ, 1992.

27. Шерех Юрій. Інший романтик, інший романтизм. Третя сторожа. «Дніпро». – Київ, 1993.

28. Крижанівський Степан. Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра. Слово і час, №11. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України. – Київ, 1993.

29. Ткаченко О. Г. Жалісливі пісні Михайла Петренка. // Наукові записки Харківського Державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Вип. 8(19). – Харків, 1998.

30. Вісник Харківського університету №426: Творчий доробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. Естетика романтизму в інтерпретації Ю. Шевельова (До проблеми характерології). «Лівий берег». – Харків, 1998.

31. Балабуха Кім. Шерех слов`янського неба. Зерна (Літературно-містецький альманах українців Європи). Число 6-7. – Париж-Львів-Цвікау, 2002.

32. Українська література у портретах і довідках. Довідник. Давня література – література XIX ст. «Либідь». – Київ, 2000.

33. Даренська Т. «Михайло Петренко і Тарас Шевченко: паралелі основних світоглядно-поетичних тем». Газета «Українська мова та література». №9. – Київ, 2002.

34. Моціяка О. М. Михайло Михайлович Петренко (1817-1862) (треба: Михайло Миколайович. – О. П.). Становлення нової української літератури. «НДУ». – Ніжин, 2007.

35. Бондар М. Задивлений у небо України. Михайло Петренко: Життя і творчість: Художні тексти, дослідження, документи. Упор. О. Є. Петренко, О. О. Редчук. «Фенікс». – Київ, 2013.

36. Михайло Петренко: Життя і творчість: Художні тексти, дослідження, Документи. Упор. О. Є. Петренко, О. О. Редчук. «Фенікс». – Київ, 2013.

37. Сайт, присвячений поету-романтику Михайлу Миколайовичу Петренку: www.дивлюсьянанебо.com

Писаренко Ю. Г.

ЯСКРАВЕ ВРАЖЕННЯ ПРО ЗЕМЛЮ СЛОВ'ЯНЩИНИ РЕДАКТОРА-ВИДАВЦЯ «СЕЗОННОГО ЛИСТКА СЛАВЯНСКИХ МИНЕРАЛЬНЫХ ВОД» В. Т. СКРИЛЬНИКОВА (1889)

У минуломи випуску *«Слобожанщини»* мою увагу привернула стаття Д. С. Гусак і О. Ф. Шабанової, яка висвітлює помітну роль, що її відіграла у рекламі Слов'янського курорту популярно-бальнеологічна газета *«Сезонный Листок Славянских Минеральных вод»* [1]. Особливо зворушили вдячні слова про людину, яка започаткувала видання *«Листка»,* катеринославського земського лікаря Василя Тимофійовича Скрильникова (1837-1898), мого двоюрідного прадіда. Він був редактором-видавцем *«Листка»* у 1889-1895 рр. 2018 р. побачила світ присвячена лікарю Скрильникову монографія [2], а наразі в м. Дніпро готується до видання бібліографія друкованих праць самого лікаря-письменника Скрильникова та його дядька і вихователя, Івана Марковича Скрильникова (1802-1872), відомого катеринославського громадського діяча та автора популярних брошур про народну освіту. Бібліографія супроводжується докладними статтями про них. Неоціниму підтримку і допомогу в роботі мені надала Валентина Миколаївна Шабанова зі Слов'янська.

У *«Сезонному Листку» № 21* першого року випуску (1889)* приємно вражає замітка В. Т. Скрильникова, яка передає його захоплення пішою подорожжю зі Слов'янська до Святих Гір. Уяву автора оживляють не лише мальовничі краєвиди, але й археологічні рештки прадавніх культур, на які він натрапляє серед колишнього вікового лісу [3, с. 3].

Автор цих рядків за університетською освітою є археологом. Але перший археологічний досвід, мабуть, пов'язаний із дитинством. Мій батько Георгій Степанович Писаренко (1910-

№ 21-й. Воскресенье, 30-го Іюля. 1889 Г.

I г. **СЕЗОННЫЙ ЛИСТОКЪ** I г.

СЛАВЯНСКИХЪ МИНЕРАЛЬНЫХЪ ВОДЪ

ПОПУЛЯРНО-БАЛЬНЕОЛОГИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА

выходитъ въ теченіи лѣчебнаго сезона.

Статьи, доставляемыя въ редакцію для напечатанія, подлежатъ, въ случаѣ надобности, сокращеніямъ и измѣненіямъ.

Подписка, объявленія и статьи принимаются: въ Конторѣ изданія въ Славянскѣ—въ книжномъ магазинѣ А. В. Мандрикина, (Дворянская ул. д. Веприцкой) и на водахъ—въ помѣщеніи библіотеки (въ курзалѣ), а также въ квартирахъ врачей: В. Н. Коссовскаго и К. М. Санжаревскаго и въ Екатеринославѣ: въ книжн. магаз. С. В. Егоровой (Екатерин. просп.) и у редактора В. Т. Скрыльникова (Волосская ул. собств. д.).

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: за весь сезонъ 3 р. и за мѣсяцъ 1 р. съ пересылкою и доставкою.

Плата за объявленія: за 1-й разъ на 1-й стр. 15 к. за строку и на 4-й стр. 10 к., а за слѣдующіе разы—на 1-й стр. 10 к. и на 4-й стр. 5 к. За объявленія, печатаемыя въ теченіи цѣлаго сезона, плата по соглашенію съ конторой.

ОТДѢЛЬНЫЕ №№ ПО 10 КОП.

Содержаніе: 1) Отъ Редакціи. 2) Массажъ и массажисты на Славянскомъ курортѣ. Г. С. Войниловича. 3) Славянскія Минеральныя воды и живописныя окрестности. В. Т. С. 4) По вопросу о мнимомъ опрѣсненіи озеръ. Д-ра М. К. Бондаренко. 5) О ресторанѣ въ паркѣ. 6) Увеселенія на водахъ. 7) Объявленія

2001)**, бабуся якого Ольга Тимофіївна Скрильник була рідною сестрою Василя Скрильникова, також як і вони, народився на хут. Скрильники на Полтавщині [4, с. 8-10]. Скільки себе пам'ятаю, батько неодноразово привозив мене на місце колишнього, зруйнованого хутору, де серед ріллі іноді траплялися залишки домашнього начиння, в яких батькова старша сестра Антоніна Степанівна упізнавала мамині розписні миски, якусь особливу кольорову чарчину, чи уламок порцелянового янгола, що прикрашав дзеркальце, колись подароване їй татом. Суголосність цьому, відомому з дитинства, теплому відчуттю живого минулого, я знайшов у подорожній замітці одного з моїх предків Василя Скрильникова. Публікація, підписана автором: *«В.Т.С.»*, дихає любов'ю до рідної землі, таємниць її історії, загалом, – любов'ю до життя.

СЛАВЯНСКИЕ МИНЕРАЛЬНЫЕ ВОДЫ И ЖИВОПИСНЫЕ ОКРЕСТНОСТИ

Перебравши все русские Минеральные воды, мы находим, что Славян. воды одарены природою выше всех по содержанию поваренной соли, по разнообразию в составных частях вод разных озер и буровых скважин, окружающих одно из них

– *Вейсово* озеро. Близость города и станции железной дороги, соединяющей все четыре части России в один узел, все это ставит воды весьма доступными для приезжающих. Посетители курорта Слав. вод, оставаясь на весь сезон для достижения своей цели – излечения здоровья, имеют возможность разнообразить свою жизнь, могут освежиться путешествиями в *Святые Горы,* отстоящие от курорта всего на 18 верст, пути сообщения туда очень удобные, на линейках и других экипажах, предлагаемых извощиками по весьма сходной цене. Граф *Рибопьер* установил сообщение между Славянском и Святыми Горами посредством дилижанса, в котором за 75 коп. серебром из Славянска покойно можно проехать до его дач, устроенных живописно на р. Донце, в виду Святогорского монастыря.

Дорога в Святые Горы настолько оживлена разнообразием и красотою местностей, покрытых лесистыми горами, обширными лугами и заливами р. Донца, что проезд делается не чувствительным. Некоторые любители природы, охотники предпочитают путешествие пешком, чтобы лучше осязать и всмотреться в богатую природу, где воздух чистый, благорастворенный, горы, долины, поселки, ароматические нивы с хлебными злаками заманывают вас к себе и приковывают. Эта дорога поистине поучительна для юноши, человека зрелого и даже старца. Здесь вас поражает вид самой почвы, на поверхности гористого склона красуются меловые скалы, в которых отвесно укреплены корнями вековые сосновые и дубовые леса; овраги, прорытые дождевыми потоками, слишком глубоки и поверхность почвы повсеместно представляется белою, верхний только край оврага имеет вид краснобурый в один аршин, овраги эти весьма глубоки и все впадают в правый берег р. Донца. Некоторые леса вырублены, но старые пни так обширны и обильны, что свидетельствует о непроходимых вековых лесах старых времен; между этими пнями встречается масса чешуи из улиток и кремневых окаменелостей, напоминающих то кости предков, то животных, то просто кремневые камни разных очертаний, некоторые напоминают формой

оленьи рога. Такой вид дороги вы находите от Минеральных вод до самого въезда в гигантские леса, принадлежащие монастырю и графу Рибопьеру, расположенные на крутом утесистом берегу р. Донца. Спустившись по длинной спиральной дороге среди лесов и глинистых утесов к Святогорской обители, вы попадаете на красивую набережную у переправы чрез реку, обратившись лицом к спиральной дороге, вы наслаждаетесь красотой монастыря с правой стороны и такой же красотой усадьбы графа Рибопьера с левой стороны; взглянув чрез реку, вы видите равнину, луга, а дальше бесконечный лес, преимущественно сосновый; р. Донец течет тихо среди чащи дремущих лесов, взор путешественника невольно останавливается на зеленых горах, красивых зданиях, высматривающих из разных ущельев и долин, о горизонте и равнинах нам приходится забывать здесь на время пребывания. Дачи Рибопьера переполнены жителями Харькова, а Святогорский монастырь переполнен в его обширном подворье разного рода путешественниками: по уставу монастыря в приюте никому не отказывают, а напротив безвозмездно предлагают постную трапезу и квас. Правда, что бывает временно здесь неимоверное скопление публики во время монастырских праздников, тогда больным приезжающим из Славянского курорта, таких путешествий следует избегать. Путешествия к Святым Горам благотворно отзываются на психической стороне клиентов Минеральных вод, при однообразной жизни в курорте и невзгодах житейских.

В. Т. С.

ПРИМІТКИ:

* Екземпляр *Российской национальной библиотеки, СПб. (РНБ).*

** Писаренко Георгій Степанович, вчений у галузі механіки, академік *Національної академії наук України.*

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гусак Д. С., Шабанова О. Ф. Роль газети «Сезонный листок Славянских минеральных вод» у популяризації Слов’янського курорту// Слобожанщина. Погляд у минуле (збірник науково-документальних праць) / Упорядник О. Є. Петренко.– Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2019.– С. 42-56.

2. Писаренко Ю. Г. Катеринославський земський лікар Василій Тимофійович Скрильников (1837-1898).– Дніпро: Середняк Т. К., 2018.–191 с.

3. В.Т.С. Славянские Минеральные воды и живописные окрестности //

Сезонный листок Славянских Минеральных вод. Популярно-бальнеологическая газета.– Воскресенье, 30-го июля.– 1889.– №21.– 4 с.

4. Писаренко Г.С. Воспоминания и размышления.– К.: Наукова думка, 1993.– 448 с.

Савчук О. А.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА БРОНЕБАЗА: МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ІСТОРІЇ КРАМАТОРСЬКА

У квітні 1918 року Слов'янська група військ Окремої Запорізької дивізії Армії УНР за три тижні звільнила український Донбас від російсько-більшовицької окупації. Сили Слов'янської групи, якими командував полковник Володимир Сікевич, складалися із трьох піхотних полків, артилерійського і саперного полків, автопанцерного дивізіона з 12-ти бронеавтомобілів: 8 легких (озброєних двома кулеметами) і 4 важких (озброєних гарматою і двома-трьома кулеметами) [12], 4-х бронепоїздів та допоміжних частин. Із спогадів Володимира Сікевича випливає, що автопанцерним дивізіоном («панцерниками») і бронедивізіоном («броньовиками») Слов'янської групи, тобто всіма її броньовими частинами командував полковник О. Болотов.

Володимир Сікевич у своїх спогадах повідомляє, що після звільнення Донеччини, із 30 квітня 1918 року в Краматорську (тогочасне селище Краматорівка) розмістилися бронечастини Слов'янської групи, в той час як українські піхотні полки, що входили до неї, отримали дислокацію в Бахмуті, Слов'янську, Дебальцевому та Микитівці: *«[...] Ми виступили на призначені місця: Дорошенківці – в Бахмут; Гайдамаки – в Слов'янськ і Микитівку; Богданівці – в Дебальцеве; а панцерники – в Краматорівку. Мій штаб розташувався у Микитівці. Цим ми закінчили наше перше завдання. Вечером я віддав візиту німецькому комендантові, а він зараз же ревізував мені і ми поділили свої військові обов'язки»* [9, с. 64].

Вважаємо, що згаданий Володимиром Сікевичем факт вибору військовим керівництвом УНР заводського селища Краматорівка в якості місця дислокації українських броньових сил свідчив про створення тут української військової бронебази – першої на Донбасі ремонтної бази, призначеної для поточного та капітального ремонту й відновлення бойової бронетехніки: бронепоїздів

(«броньовиків», «панцерників») та бронеавтомобілів («автопанцерників», «панцерних самоходів»). Питання про організацію на українській бронебазі в Краматорівці виробництва нових панцерних потягів на сьогодні залишається відкритим. Взагалі, факт існування української військової бронебази на Донбасі 1918 року залишається маловідомим в історичній науці та краєзнавстві. Спеціальні дослідження з цієї проблеми є відсутніми у вітчизняній воєнно-технічній та воєнно-історичній літературі.

У період Української революції та Визвольних змагань 1917-1921 рр. Донеччина неодноразово була ареною запеклих боїв між українськими збройними формуваннями, російсько-більшовицькою Червоною армією, російсько-білогвардійською Добровольчою Армією генерала Денікіна («Білою армією»). Ці воєнні дії стали зірковим часом бронепоїздів та залізничних військових ешелонів, адже в маневровій війні ключовою була боротьба за залізниці як основний засіб для швидкого перекидання військ, боєприпасів, хліба. І саме бронепоїзд застосовувався в такій війні для прориву фронту, рідше – для оборони. Внаслідок того, що залізнична мережа на Донбасі була однією з найбільш щільних в Україні, концентрація бронепоїздів на цьому напрямку була завжди високою.

Броньований потяг (скорочено бронепотяг) – озброєний опанцерований потяг, тобто окутий броньованими листами, призначений для ведення бойових дій на залізничних шляхах та в смузі залізниці. Звичайно до складу такого панцерного потяга входили опанцерований, тобто окутий броньованими листами, локомотив та декілька броневагонів із гарматно-кулеметним озброєнням для команди такого броньовика [7, с. 29].

Специфіка бойового застосування панцерних потягів (бронепоїздів) безумовно потребувала наявності ремонтної бази, розташованої неподалік від зони бойових дій, в ближньому фронтовому запіллі. «Фортеці на колесах» завжди ставали першочерговою мішенню для ворожої артилерії. Тому, після виходу із боїв броньовики (бронепотяги) неодмінно потребували поточного або ж капітального ремонту. Під час бою паровозній команді панцирного

потягу доводилося то різко гальмувати, то ривком уводити свій броньовик з-під ворожого гарматного обстрілу. Зрозуміло, що такий режим роботи викликав швидке зношення тяги локомотивів та рухомого складу. Тому часто ремонту потребували й панцерні потяги, що не отримували бойових пошкоджень [7].

Тобто, в цьому важливому промисловому і, водночас, прикордонному регіоні (Донбасі), з його розгалуженою мережею залізничних шляхів сполучення, українська ремонтна бронебаза обов'язково мала з'явитися з об'єктивних причин.

Вважаємо, що такий вибір військового керівництва УНР щодо Краматорська (на той час – робітничого селища Краматорівка) в якості місця для перебування української бронебази на теренах Донеччини, засвідчений Володимиром Сікевичем, був

Іл. 1. Паротяг виробництва машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. Фото 1907 р.

зовсім невипадковим і мав під собою дуже серйозне підґрунтя.

Ще до Першої світової війни машинобудівний завод Краматорського Металургійного Товариства, окрім машин, механізмів та обладнання для сталеливарного й прокатного виробництва, підйомних машин і кранів, випускав парові котли, тендери і паровози (див. іл. 1).

Даний цікавий факт має підтвердження як в спогадах старожилів та фотодокументах, так і в рекламній інформації заводу: газетних рекламних оголошеннях (див. іл. 2) та плакатній рекламі (див. іл. 3, іл. 4, іл. 5).

Наприклад, плакатна реклама заводу інформує, що локомотиви випускалися в Краматорівці легкого і середнього класу, а за типом належали до безтендерних (танк-паровозів) і тендерних: «Паровози найрізноманітніших конструкцій, танк-паровози від 5 до 45 тонн службової ваги» (див. іл. 4).

Танк-паровози були придатні для водіння приміських поїздів та для маневрової роботи на станціях і внутрішньозаводських територіях, бо були розраховані для роботи на залізничних коліях різної ширини: як для широкої російської колії в 1524 мм, так і для вузької європейської колії в 450 мм (див. іл. 3), а також були більш зручними в експлуатації в умовах криволінійності залізничних шляхів на внутрішньозаводських територі-

Изюмск. у., Краматорск. в., ст. Краматорская южн. ж. д., ж.-д. вѣткой. *Адр.*: зав. тгр. Краматорская Домна, кнт. СПБ., Москва, Харьковъ, Кіевъ, првл. Варшава, Королевская, 35, тгр. Варшава—Репмагъ. *Завѣд.* Гужевскій Л. С. *Гл. изд.*: желѣзн. конструкціи, подъемн. машины, краны, оборудов. сталелит. з., паровозы, паров. машины, чугунъ и ферромарганецъ. *Гдв. пр.*: 5 м. р., *раб.* 1700, *дв.* 81, *лш. с.* 7500.

Іл. 2. Зразок газетної реклами продукції машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. 1910-ті рр.

КРАМАТОРСКОЕ

МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО.

Ст. Краматорская, Южныхъ ж. д.

Адресъ для писемъ: Краматорская, Харьк. губ.
„ „ телегр.: „ Домна.

Въ соединеніи съ фирмой А. БОРЗИГЪ въ БЕРЛИНѢ

МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫЙ,

ЧУГУНОЛИТЕЙНЫЙ и ЧУГУНОПЛАВИЛЬНЫЙ ЗАВОДЫ

ИЗГОТОВЛЯЕТЪ:

ТАНКЪ-ПАРОВОЗЫ

для всевозможныхъ цѣлей.

Ширина колеи отъ 450 м.м. до нормальн. русск. колеи въ 1524 м.м.

Служебный вѣсъ отъ 4-хъ до 45 тоннъ.

2 танкъ-паровоза въ 175 л. с. для колеи въ 1524 м.м. имѣются въ запасѣ.

По требованію высылаются смѣтныя предложенія или командируются инженеры-специалисты.

КОНТОРА ДЛЯ ЮГА РОССІИ: Харьковъ, Сумская ул., № 15.

2 горизонтальныхъ паровыхъ машины 780 хода и 130, соотвѣтственно 180 лош. сил., имѣются въ запасѣ.

Іл. 3. Зразок плакатної реклами продукції машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. 1910-ті рр.

Іл. 4. Зразок плакатної реклами продукції машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. 1910-ті рр.

ях. Тому реклама інформує про можливість замовлення Краматорському машинобудівному заводу виробництва «танк-паровозів для найрізноманітніших цілей» (див. іл. 3). Також, на наш погляд, доволі красномовним свідченням можливостей паровозного виробництва на машинобудівному заводі Краматорського Металургійного Товариства є той беззаперечний факт, що виробництво локомотивів велося краматорцями спільно з німецькою фірмою «August Borsig» (м. Берлін), яка була тоді одним з визнаних лідерів європейського паровозобудування (див. іл. 3, іл. 4, іл. 5).

Краєзнавець Надія Шляхтиченко стверджувала, що в роки Першої світової війни Краматорський машинобудівний завод не лише випускав снаряди, гарматні стволи та лафети, тобто відповідну для бронечастин зброю, але й ремонтував паротяги для далеких пасажирських і

товарних перевезень [11, с. 37]. Краєзнавцю Володимиру Коцаренку відома стара світлина, на якій зображений паротяг виробництва Путіловського заводу, а на кабіні машиніста видно табличку із написом «Большой ремонтъ исполненъ Машиностроительным заводом Краматорского металлургического общества». А краєзнавець Лідія Зеленська наводить письмові спогади краматорського старожила Олександра Буднікова, що проживав у нашому місті з 1903 року, працюючи копіювальником технічної контори машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства, який згадував, що на цьому заводі виготовлялися паротяги для внутрішньозаводського транспорту [3, с. 112-113].

Іл. 5. Зразок плакатної реклами продукції машинобудівного заводу Краматорського Металургійного Товариства. 1910-ті рр.

За твердженням відомого дослідника історії російського паровозобудування Є. І. Мокршицького, на початку ХХ ст. в Російській імперії діяли такі нові паровозобудівні заводи як: Брянський, Путіловський, Сормовський, Харківський, Луганський,

Миколаївський і Краматорський [4, с. 81-86]. Якщо перші п'ять із перелічених заводів були спеціалізованими і виготовляли паротяги серійно, то для Миколаївського суднобудівного заводу та Краматорського машинобудівного заводу виробництво паровозів було не основною, а додатковою продукцією, яка виготовлялася, як правило, на замовлення і невеличкими партіями [4, с. 86], хоча дана проявлена здатність до паровозобудування яскраво демонструвала універсальний характер цих двох заводів та їх потужний потенціал в сфері машинобудування.

До того ж, Краматорський машинобудівний завод був не лише тодішнім найсучаснішим заводом Донбасу в своїй галузі. Він був ще й унікальним заводом даного промислового регіону, бо належав до надзвичайно рідкісної категорії заводів Російської імперії. Це був завод повного циклу, адже мав власне металургійне виробництво – три доменні печі задовольняли основні потреби машинобудівного заводу в металі. Повною назвою заводу Краматорського Металургійного Товариства, до речі, було – «Машинобудівний, Ливарний, Доменний, Чавуноплавильний і Прокатний Заводи» (див. іл. 4). До того ж, Краматорський машинобудівний завод самостійно забезпечував вугіллям своє металургійне виробництво, бо мав власні кам'яновугільні копальні поблизу залізничної станції Хацапетівка Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині – м. Вуглегірськ Бахмутського району Донецької області) (див. іл. 4).

Отже, організаторам української бронебази в Краматорську можна було розраховувати на відповідне промислове обладнання, сировину і необхідні матеріали та на кваліфіковані інженерні й робітничі кадри (механіки, токарі, слюсарі, прокатники тощо), що мали відповідний фах і виробничий досвід.

Не останню роль, на нашу думку, зіграв і фактор безпосередньої близькості Краматорського заводу (150-200 метрів) до залізничної вантажопасажирської станції Краматорської, що мала характер вузлової, звідки бронепоїзди могли відправлятися за трьома різними напрямками. Адже тут сходилися колії трьох

найважливіших залізниць Донбасу – Донецької Кам’яновугільної залізниці, Південних казенних залізниць та Північно-Донецької залізниці. Сукупна довжина цих залізниць перевищувала половину довжини всіх залізниць України на той час [8].

Вважаємо суттєвим фактором і те, що пристрілювання гармат панцерної техніки, що побували в ремонті, могло вестися безпосередньо із заводської території по мішеням на сусідній Крейдяній горі, як це відбувалося в квітні-травні 1919 року. Тоді в Краматорівці на базі Краматорського машинобудівного заводу діяла російсько-більшовицька фронтова ремонтна база бронепотягів 13-ї армії Південного фронту при Управлінні Броньовими Силами Південного фронту, яка була організована інженером Костянтином Сіркеном. Про факт такого незвичного пристрілювання під час ремонтних робіт на російсько-більшовицькій бронебазі в Краматорівці повідомляє краєзнавець Володимир Коцаренко, посилаючись на спогади Петра Гладкова, начальника бригади артремонту, соратника Костянтина Сіркена [5, с. 87]. Петро Гладков, до речі, засвідчив, що бригада ремонтників (переважно слюсарів) тоді складалася із 11 осіб, і що відремонтовано було на Краматорському заводі 20 бронепотягів («броньовиків»).

Сприяло, на нашу думку, й те, що на Краматорській станції знаходилося паровозне оборотне депо Донецької Кам’яновугільної залізниці, призначене для відпочинку паровозних бригад, поточного обслуговування локомотивів, яке мало ангар, розрахований на шість паровозів [6]. Там локомотив розвертали на поворотному трикутнику, спрямовували в спеціальне стійло, де паротяг могли обслужити, екіпірувати водою та паливом, оглянути відповідні вузли і деталі, зробити дрібний поточний ремонт локомотива й рухомого складу або спрямовувати на виїзд із депо.

Такі залізничні депо будувалися на великих станціях, там, де формувалися та відправлялися товарні й пасажирські потяги. При депо, як правило, утворювалося ціле селище, в якому жили інженери-залізничники, ремонтники (механіки, слюсарі, токарі тощо), паровозні бригади. При кожному оборотному депо були

обладнані невеличкі залізничні ремонтні майстерні, де обов'язково була кузня та найпростіший верстатний парк: токарний, фрезерний, стругальний, свердлильний і наждачний верстати. Для того щоб заливати підшипники ковзання, в кожному депо була заливна ділянка. Працювали в депо й з чавунним литтям, хоча це було далеко не в кожному депо. На території депо розташовувалися водонапірна вежа (водокачка) та склади палива: дров'яний та вугільний. Для локомотивів був потрібний пісок для запобігання буксування, тому при депо була сушарка для піску, склад сухого піску й пристрої екіпірування піском локомотивів. Також на території депо були колії для відстою локомотивів. Крім того, в депо паротяги чистили від золи, шлаку та сажі з димової коробки – для цього теж відводилися спеціальні колії [6].

Всі споруди локомотивного господарства розміщувалися на території станції в певному порядку, що забезпечувало найбільш пряме проходження локомотива при виконанні екіпірувальних операцій – постачання піском, мастильними матеріалами, паливом, водою, зовнішньої обмивки, огляду, а, при необхідності, і повороту локомотива [6].

Тобто, близькість залізничної станції та наявність оборотного депо, промислове обладнання, необхідна сировина, зброя, висококваліфіковані й технічно грамотні кадри та досвід паровозобудування, накопичений на заводі Краматорського Металургійного Товариства, безумовно сприяли організації 30 квітня 1918 року українським військовим командуванням саме в Краматорівці бронебази з ремонту панцерних потягів та автопанцерників, бо в межах Донеччини Краматорівка на той час найбільше відповідала усім критеріям для розміщення саме тут бронебази і мала усі потрібні для цього ресурси.

Краєзнавець Микола Древетняк, до речі, наводить цікавий приклад функціонування української бронебази в Краматорівці за часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 року): *«29 травня 1918 року українські націоналісти прибуксували на завод для ремонту спотворений*

Червоною армією бронепотяг "Тарас Бульба". Його не можливо було відновити» [2, с. 62]. Із подальшого опису даного епізоду випливає, що ремонт цього пошкодженого в боях українського броньовика здійснювався саме в механічному цеху Краматорського машинобудівного заводу [2, с. 62-63].

Серед спогадів краматорських більшовиків – учасників російсько-української війни 1917-1918 рр., які друкувалися протягом 1957 року в газеті «Краматорська правда» під рубрикою «В битвах за владу Рад», знаходиться ще одне свідчення про функціонування української бронебази в Краматорівці за часів Української Держави (29 квітня-14 грудня 1918 року): *«В 1918 році на молоду радянську землю вторглись інтервенти і банди… […] Частина членів краматорської більшовицької організації відступила з міста, а частина залишилася та пішла в підпілля для ведення підривної роботи серед інтервентів і банд. Єрмолов Гаврила Максимович був залишений в підпіллі й виконував завдання більшовицької організації. Інтервенти силою зброї примушували робітників здійснювати ремонт несправних броневиків. За завданням партії Єрмолов організував робітників на саботаж та зрив ремонту, щоби не дати можливості танкам брати участь у воєнних діях проти Червоної гвардії. Інтервенти дізналися про це і здійснили поголовні арешти. Був заарештований й Єрмолов»* [1, с. 2].

Під «інтервентами» в наведеному свідченні безумовно малися на увазі союзні УНР німецькі війська, які допомагали в березні-квітні 1918 року Окремій Запорозькій дивізії Армії УНР звільняти українські землі від російсько-більшовицької окупації, а під «бандами» – українські війська цієї Окремої Запорозької дивізії, зокрема її Слов'янська група під командуванням полковника Володимира Сікевича. Згадані в джерелі «танки», ремонт яких більшовикам Краматорська конче потрібно було зірвати – це танк-паровози, тобто безтендерні локомотиви, дуже ефективні для маневрування на криволінійних коліях внутрішньозаводських територій.

Отже, аналіз джерел свідчить, що російсько-більшовицька ремонтна бронебаза Південного фронту, організована 1919 року інженером Костянтином Сіркеном на базі Краматорського машинобудівного заводу, була лише копіюванням, продовженням практичного досвіду військовиків Української Народної Республіки та Української Держави гетьмана Павла Скоропадського.

Відкритим на сьогодні питанням залишається те, хто саме очолив ремонтну бронебазу Армії УНР у Краматорівці наприкінці квітня 1918 року. На нашу думку, є вагомі підстави вважати першим начальником Краматорської бронебази полковника О. Болотова, людину хоробру, талановиту, але з трагічною долею.

У своїх спогадах Володимир Сікевич описує кричущий випадок сваволля союзного німецького командування по відношенню до українських військовослужбовців, який мав місце в Краматорівці в квітні 1918 року: *«25 квітня, через донос якогось мерзотника, німці зробили трус в Краматорівці під претекстом, що там більшовики мають свій головний штаб. Не питаючи нікого, арештували полковника Болотова і 16 козаків і всіх їх без суда розстріляли, а їх панцерники забрали до себе. Я негайно запротестував перед німцями, вони відповіли, що зробили це тому, що один чоловік в уніформі австрійського старшини, який знаменито говорив по-німецьки, приніс багато документів, очевидно сфабрикованих самим, що панцерники в злуці з червоними, щоб знищити німців. Розуміється, це була провокація і я за згодою німців назначив слідство. Я був переконаний, що полковник Болотов був людиною чесною і великим патріотом. В той час, як ішло слідство, в Україні почався знову нелад [...] Затерлось і слідство про полковника Болотова, бо це слідство було не на руку союзникам»* [9, с. 65-66].

В іншому томі своїх спогадів про даний трагічний випадок Володимир Сікевич повідомляє додаткову інформацію: *«[...] наші союзники німці, вже наробили нам шкоди і треба бути дуже обережними з ними. Вони ведуть себе не як союзники наші по договору у Бресті, а як завойовники України. Був випадок, що у Слов'янську вони хотіли викинути українську частину із касарень для свого війська.*

Тільки рішучість нашого коменданта, що погрозив що буде стріляти, затримало їх від небезпечного виступу. В другому місці, по доносу якоїсь падлюки, німці уночі арештувати цілий відділ броневиків і всіх разом з комендантом перебили» [10, с. 37].

Таким чином, зі свідчень Володимира Сікевича випливає, що вбитий внаслідок німецького беззаконня український старшина, полковник Болотов був військовим комендантом Краматорівки.

До речі, в одному місці своїх спогадів Володимир Сікевич говорить, що німецькі репресії були спрямовані проти автопанцерного дивізіону (загону козаків на бронеавтомобілях), а в іншому місці вказує, що арештований був «відділ броневиків», тобто дивізіон панцерних потягів, який на початок визволення Українського Донбасу нараховував у своєму складі не менше чотирьох бронепоїздів. Із цього випливає, що О. Болотов керував усіма панцерними частинами Слов'янської групи в Донбасі, розташованими, як відомо, в Краматорівці. Вважаємо, що саме він називається «комендантом броневиків» (бронепотягів), а значить О. Болотов і міг бути першим начальником Краматорської бронебази українських військ.

Думається, що підступний удар німецького командування був спрямований по усім бронечастинам Слов'янської групи Окремого Запорозького корпусу Армії УНР, без яких дієвий контроль влади УНР, а пізніше Української Держави, над цілим регіоном Донеччини, надважливим для української державності своїм гірничопромисловим потенціалом (вугілля, кокс, метал, машини, хімія, цемент, залізниці тощо), був не можливий. Метою цієї німецької спецоперації, спрямованої на підрив влади УНР на Донбасі, був перехід українських автопанцерників, бронепотягів та ремонтної бронебази в Краматорівці під повний контроль німців, що негайно збільшило б їхній реальний вплив у цьому важливому регіоні України, фактично окупованого ними (під виглядом союзної допомоги).

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белоногов И, Ермолова А. Путь большевика. Краматорская правда. 1957. 17 ноября. С. 2.

2. Древетняк Н. Гвардия машиностроителей. – Краматорск, 1947. 127 с.

3. Зеленская Л. И. «Мы наш, мы новый мир построим…» (Портрет Краматорска 1927-1928 гг.). – Краматорск, 2012. 759 с.

4. Мокршицкий Е. И. История паровозостроения в СССР 1846-1940 гг. – Москва, 1941. 260 с.

5. Коцаренко В. Ф. История, какой она была. Малоизвестные страницы истории города Краматорска. – Краматорск, 1998. 148 с.

6. Паровозные депо. URL: http://www.rzdexpo.ru/history/infrastructure/parovoznye-depo/ (дата звернення: 12.10.2019).

7. Печенюк С. І. Бронепотяги – фортеці на рейках. Дослідження з історії техніки. 2010. Вип. 12. С. 28-40.

8. Сторінки історії Південної залізниці. URL: https://www.pz.gov.ua/history (дата звернення: 14.11.2019).

9. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки, Т. 3. – Вінніпег, 1945. 73 с.

10. Сікевич В. Сторінки із Записної Книжки, Т. 6. – Едмонтон, 1949. 77 с.

11. Шляхтиченко Н. Д. Старокраматорский машиностроительний завод: Очерки истории. – Харьков, 1996. 350 с.

12. Штендера Я. Засуджений до розстрілу. – Львів, 1995. 255 с.

Савчук О. А.

УЧАСТЬ ЯПОНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ МІСТА КРАМАТОРСЬКА (1947-1948)

Наразі не всім фаховим історикам, не кажучи вже про широку громадськість, відомо, що в повоєнний період (починаючи з 1946 р.) на території України були розміщені та утримувалися в спеціальних таборах для військовополонених (СТВ) тисячі інтернованих японців. Сотні з них так і не повернулися з цього радянського полону, не побачили більше своєї батьківщини, знайшовши останній спочинок в українській землі, на якій опинилися волею сталінської репресивно-каральної системи, опинилися вже після закінчення війни, коли полоненими обмінюються, або відпускають додому на знак того, що війна дійсно скінчилася. Цього тоді вимагала Женевська конвенція 1929 року, цього вимагали гуманізм і людяність.

Місто Краматорськ входило до переліку місць розташування радянських таборів японських військовополонених на теренах України, але спеціальне дослідження цієї теми не проводилося. Метою роботи є узагальнення відомої на сьогодні в краматорському краєзнавстві відповідної інформації, спроба висвітлити історію перебування японських бранців у повоєнному Краматорську та відповісти на важливі питання: коли і як потрапили інтерновані японці в український Краматорськ, де були розміщені, в яких умовах жили та де працювали, їхній трудовий внесок в повоєнну відбудову Краматорська та загалом України, коли були репатрійовані, тобто відпущені додому?

Упродовж дослідження аналізувалися спеціальна наукова література, краєзнавчі праці та результати пошукової роботи краматорських краєзнавців, усні свідчення краматорчан старшого покоління, а також використовувалися інформаційні мережеві ресурси.

Після закінчення Другої світової війни майже півмільйона військовослужбовців японської Квантунської армії (рядові та офіцери) були інтерновані до Радянського Союзу для примусової участі в повоєнній відбудові господарського комплексу СРСР. 23 серпня 1945 року радянський диктатор Й. Сталін підписав постанову Державного комітету оборони СРСР «Про прийом, розміщення і трудове використання 500 000 військовополонених японської армії». Відповідно до постанови треба було відібрати *«до 500 000 військовополонених японської армії з числа фізично здатних до роботи в умовах Далекого Сходу і Сибіру»* [15, с. 38]. Усього ж станом на 15 люте 1946 року радянськими військами в табори НКВС на території Далекого Сходу, Алтаю, Сибіру, Узбекистану та Казахстану було вивезено 539 335 осіб японської національності [15, с. 41].

У другій половині 1946 року керівництво СРСР ухвалило рішення про значне розширення географії трудового використання інтернованих японських військовослужбовців на території СРСР. Обмежені контингенти почали передислоковувати за тисячі кілометрів від районів основного розміщення – на захід Радянського Союзу. Невелику частину військовополонених японців (5,5 тис. осіб) було передислоковано й до кількох стаціонарних СТВ на території України. Головною причиною такого рішення була надзвичайно гостра потреба в робочих руках на відбудові зруйнованого за роки війни індустріального потенціалу України, до того ж в умовах відсутності достатніх коштів на масштабні будівельно-відновлювальні роботи. За роки війни загальні втрати населення УРСР становили 10 млн. осіб, на визволеній території залишилося лише 17% робітників порівняно з довоєнною чисельністю. Наприклад, коксохімічні та металургійні заводи Наркомату чорної металургії в лютому 1944 року були забезпечені робочою силою лише на 38,3 і 24,5 відсотка відповідно [11, с. 14]. Подібна ситуація спостерігалася на всіх промислових об'єктах України.

У першу чергу підприємства поповнювалися кваліфікованими кадрами за рахунок повернення на виробництво колишніх

робітників (після демобілізації, повернення з евакуації, звільнення з-під окупації), централізованого переміщення кадрів на об'єкти стратегічного значення. Для першочергової відбудови важкої промисловості України впродовж 1943-1950 років уряд залучав усі наявні на той час у республіці трудові ресурси, поповнюючи робітничі лави з цивільного населення як на добровільних, так і на примусових засадах: трудові мобілізації, організовані набори, праця депортованих із західноукраїнських областей, використання на відбудові неповнолітніх категорій населення УРСР, праця радянських в'язнів, а також репатрійованих громадян СРСР [1, с. 14-15].

Упродовж радянсько-німецької війни 1941-1945 Українська РСР понесла величезні демографічні та матеріальні втрати. Унаслідок радянської евакуації промисловості та робітничо-інженерних кадрів, яка завершилася масовим неповерненням евакуйованих підприємств (зі 550 повернуто лише 150), бойових втрат українців у лавах Червоної Армії, німецького військового полону та окупаційного режиму, вивезення на примусові роботи остарбайтерів, Руху Опору тощо, внутрішні трудові ресурси України в другій половині 1940-х років були практично вичерпані. Демографічні втрати УРСР складали майже чверть від загальної чисельності населення республіки, а обсяг необхідних відновлюваних робіт був колосальний. Останнім джерелом робочої сили стали військовополонені та інтерновані іноземці (німці, угорці, румуни, японці).

На початку 1946 року практично припинилося надходження нових партій військовополонених армій Німеччини та її союзників із країн Центральної та Західної Європи, що входили в межі радянської окупаційної зони [15, с. 41]. Саме це й підштовхнуло радянського диктатора Й. Сталіна до рішення про «західне інтернування» полонених японців на територію Української РСР.

Перші транспорти з японськими бранцями почали надходити до України в серпні 1946 року [15, с. 42]. Так, 3 серпня з табору № 28 МВС Бурято-Монгольської АРСР до табору № 100 м. Запо-

ріжжя прибув ешелон із 1 241-м японським бранцем (28 офіцерів, 195 молодших командирів та 1 078 осіб рядового складу) [15, с. 93]. Уже 20 лютого 1947 року на території України утримувалося 5 132 інтернованих японців. Із них 4 859 – у спеціальних таборах для військовополонених (СТВ), а 273 – у спеціальних шпиталях для військовополонених [5].

Протягом 1947-1948 рр. японці були розміщені в стаціонарних СТВ п'яти східних областей України: Запорізької – (табір № 100 у Запоріжжі), Харківської – (табір №415 у Харкові), Дніпропетровської – (табір №315 у Дніпропетровську (Дніпрі), Сталінської (Донецької) – (табір №217 у Краматорську й табір №242 у Комсомольську (нині – у складі м. Горлівка)), Ворошиловградській (Луганській) – (табір №125 у м. Лисичанську). Але, як показують архівні документи, на початку свого інтернування в Україну, із серпня 1946 по серпень 1947 року японські бранці були розміщені лише в двох «українських» таборах: 1 226 осіб – в Запорізькому таборі №100 і 3 462 особи (понад 90% контингенту) – в Харківському таборі №415. І лише згодом, у разі виробничої необхідності, японські інтерновані переводилися із названих двох таборів до інших (у Дніпропетровськ (Дніпро), Краматорськ, Комсомольськ (Горлівку) і Лисичанськ) [15, с. 45, 124]. Статистична звітність УПВІ МВС УРСР показує, що станом на 20 травня 1947 року в «українських» таборах знаходилося 4 847 японських військовополонених, а станом на 1 січня 1948 року – 2 686, бо біля 2 161 особи було вже репатрійовано на батьківщину [15, с. 45].

Процедура перевезення інтернованих японців була досить стандартною: потяг із кількох десятків товарних вагонів, нашвидкуруч обладнаних для перевезення людей, наглухо закриті двері, охорона з автоматами, зрідка зупинки на довгому шляху. Ось як згадує про це колишній інтернований Кіуті Нобуо: *«[...] Під вигуки «Давай! Давай!» сорок людей завантажили у вісімнадцятитонний вагон, ззовні двері вагону щільно зачинили. До кожного другого вагону були приставлені озброєні автоматами радянські сол-*

дати. Потяг із п'ятдесяти вагонів рушив на захід. Потяг із п'ятдесяти вагонів, в якому їхало близько 1 500 японських солдатів, відправився у довгу подорож транссибірською магістраллю. На озері Байкал зробили зупинку. Ми наповнили бак водою з озера, так у нас з'явилася питна вода. Набитий людьми, наш потяг рухався транссибірською магістраллю та, подолавши Урал, дістався Європи. Подорож, що тривала тридцять довгих днів, закінчилася і ми прибули в маленьке українське містечко Слов'янськ» [7]. Тобто, інтернований Кіуті Нобуо потрапив до Слов'янського відділення Харківського табору №415 структури Головного управління будівництва шосейних доріг МВС СРСР. Бранці табору (німці, угорці, японці) працювали на прокладанні автомобільної дороги Харків-Дебальцеве [5]. Через це 11 відділень табору №415 були створені уздовж траси Харків-Дебальцеве в містах Харків, Чугуїв, Ізюм, Слов'янськ, Артемівськ (Бахмут), а також десятках табірних пунктів у селах і селищах.

Першим тему перебування в повоєнному Краматорську японських військовополонених у місцевий публічний і краєзнавчий дискурс ввів краматорський краєзнавець Володимир Коцаренко 2002 року. У своїй книзі «Краматорская быль», розповідаючи про історію будівництва в Краматорську Палацу культури і техніки НКМЗ, автор тоді зазначив: *«В 1945-1946 рр. йшла інтенсивна перебудова Соцміста. Полонені німці та японці, чий табір розташовувався в будівлі теперішньої лікарні № 3 (по вул. Соціалістичній), розбирали завали будинків Соцміста»* [8, с. 128]. За пізнішим визнанням автора, в тодішню публікацію вкралася незначна помилка. Насправді він мав на увазі зовсім не лікарню, а саме поліклініку №3 (сучасна вулиця Василя Стуса), будівля якої була зведена 1937 року (київський архітектор Б. Озар) на східній околиці Краматорська й залишалася однією з небагатьох будівель Соцміста повоєнного Краматорська, що вціліла в період німецької окупації 1941-1943.

Оприлюднюючи 2002 року унікальну на той час інформацію про влаштування у поліклініці № 3 змішаного табору для німецьких і японських військовополонених, краєзнавець В. Ко-

Поліклініка № 3, м. Краматорськ. Суч. фото
C:\Users\User\Desktop\Поликлиника № 3 - Краматорск.html

царенко мав у своєму розпорядженні лише усні свідчення місцевих старожилів, які він дбайливо збирав і перевіряв: *«Мені не раз доводилося чути розповіді старожилів про перебування полонених німців, румунів і японців, розміщених в місті після звільнення його від окупантів»* [9]. І лише в серпні 2003 року В. Коцаренко виявив у фондах Державного обласного архіву Донецької області офіційні документальні дані щодо іноземних бранців Краматорського табору №217 та дислокації його табірних відділень в другій половині 1940-х років. На той час із цих документів було знято гриф «Цілком таємно», і вони нарешті стали доступними для українських дослідників.

Згідно з архівною довідкою «Табори і спеціальні шпиталі для військовополонених іноземних армій на території Сталінської області, 1944-1954 рр.» табір №217 (м. Краматорськ) був сформований наказом НКВС СРСР №00854 від 24 липня 1944 року і розформований наказом МВС СРСР № 00731 від 25 червня 1948 року. Це був табір змішаного типу, переважну більшість спецконтингенту якого складали військовополонені німецької

армії [5]. Управлінню Краматорського табору №217 підпорядковувалися 11 табірних відділень, розосереджених на території міста та, вірогідно, й за його межами. Основний принцип їх розміщення – прив'язка до одного з великих підприємств Краматорська, з числа тих, які підлягали терміновому відновленню [3]. Тобто, Краматорський табір №217 не являв собою єдиного цілого, а складався з 11 табірних відділень, розміщених поблизу промислових об'єктів Краматорська та, вірогідно, його околиць.

За документальними даними краєзнавця В. Коцаренка табірне відділення № 1 знаходилося при Краматорському заводі важкого верстатобудування (КЗВВ), табірне відділення №2 було організоване при Новокраматорському машинобудівному заводі (НКМЗ), а табірне відділення №3 – при Краматорському металургійному заводі (КМЗ) [9]. Табірні відділення №№9-11 були сформовані при Старокраматорському машинобудівному заводі (СКМЗ), а дислокація табірних відділень №4-8 на сьогодні залишається невстановленою [9].

Що стосується географічної локалізації даних табірних відділень на мапі Краматорська, то, за даними краєзнавця В. Коцаренка, табірне відділення № 2 містилося в будівлі поліклініки №3 на вул. Василя Стуса (кол. вул. Соціалістична). За усними свідченнями краматорчан старшого покоління, зібраних і використаних краєзнавцем у його публікації в місцевій газеті «Поиск», у другій половині 1940-х років мешканці будинку №3 на вулиці Марата (то був єдиний будинок, що не був спалений і вцілів на цій вулиці після відступу німецьких окупантів у вересні 1943 року) щоранку прокидалися від сильного гуркоту за вікнами. *«Спочатку він насувався, досягав апогею, а потім віддалявся і, нарешті, вщухав. Так повторювалося щоранку. Поступово мешканці будинку звикли до дивного звуку та вже не лякалися, як це було на перших порах. Вони знали: повз женуть колону полонених для роботи на НКМЗ, а гуркіт створюють сотні дерев'яних колодок, в які були взуті всі, без винятку, військовополонені – німці та японці, крокуючі бруківкою. Маршрут колони пролягав від будівлі поліклініки №3, де знаходився їхній табір, і*

далі – в бік заводу, відновлюваного ударними темпами» [9]. За спогадами колишнього інтернованого Кіуті Нобуо, японських бранців радянське табірне начальство під час пересування шикувало в колону по чотири особи в кожному ряду [7]. Згадані в наведеному епізоді «колодки» були тоді поширеною назвою примітивного дешевого взуття для полонених, яке складалося з масивної дерев'яної підошви («колодки») і м'якого верху (кирзового, брезентового, мотузяного, ремінцевого, полотняного тощо) прикріпленого до цієї підошви.

За свідченнями краматорчан старшого покоління, табірне відділення №3 було в районі «Доменних», поблизу Краматорського металургійного заводу (КМЗ), на якому полонені японці виконували ремонтні роботи [2].

За висновками краєзнавця В. Коцаренка, місця дислокації і зони п'яти табірних відділень №№ 4-8 поки залишаються нез'ясованими [9]. Вважаємо за можливе висловити припущення, що чотири із цих табірних відділень були сформовані при чотирьох краматорських заводах: Краматорському коксохімічному, Краматорському цементному, Краматорському шиферному та Краматорському цементно-цегельному заводі «Грануліт». *«Однак точно встановлено, що відділення №№9-11 були сформовані при машинобудівному заводі ім. Орджонікідзе (нині ВАТ «СКМЗ»). За спогадами старокраматорців, одне з цих табірних відділень знаходилося тоді в районі нинішнього механічного цеху №4»* [9]. Вважаємо за потрібне уточнити, що краматорчани називають «старокраматорцями» тих, хто працював чи працює на Старокраматорському машинобудівному заводі (СКМЗ).

Що стосується географічної локалізації на мапі Краматорська місця утримання японських бранців табірного відділення №1 при Краматорському заводі важкого верстатобудування (народна назва – «завод Станкострой»), то свідчення місцевих мешканців старшого покоління неспростовно вказують, що японські бранці утримувалися в бараках на околиці сучасного 133-го кварталу. Ось як про це, наприклад, згадує краматор-

ський старожил Володимир Бірюков: *«[…] На місці цього барака в районі «Станкострою» знаходився табір, обнесений колючим дротом. По кутам табору стояли сторожові вишки з охороною. Пам'ятаю, в охоронців крім гвинтівок були мідні сигнальні горни. Ми часто ходили на Ясногірку повз цю контору. Ліквідували цей табір, напевно, після смерті Сталіна, на цьому місці було організовано житло. […] Це місце відоме тим, що його облюбували цигани й там виникло їхнє селище, в народі його називали «Циганський проспект». Вони промишляли металобрухтом зі шлакових відвалів, багато хто з них працював на заводі. У 60-ті цей «бідонвіль» ліквідували, а циган переселили в Соцмісто в будинки поруч з кінотеатром «Родіна»* [6]. Дорога в селище Ясногірка, про яку згадує старожил, – це сучасна вули-

Барачний табір японських бранців, м. Слов'янськ.
Малюнок інтернованого Кіуті Нобуо
(із книги «Записки японського полоненого»)
https://ucrazy.ru/interesting/1309247337-zapiski-yaponskogo-voennoplennogo.html

ця Магістральна. Барачний табір, де були розміщені японські бранці табірного відділення №1, тобто група бараків, оточених колючим дротом з вишками – частина довоєнного барачного селища «Коксострой», у смузі між заводським парканом НКМЗ та автомобільною трасою (вулиця Олекси Тихого) навпроти «Станкострою».

Коли в 1950-1960-х роках ці покинуті, але не зруйновані дерев'яні бараки для полонених японців зайняли собі під житло місцеві роми, то ця ділянка території швидко набула серед мешканців «Станкострою» нової назви – «Циганівка» («Циганстрой», «Циганський проспект»).

Донедавна краматорським краєзнавцям не були відомі два дуже важливих факти, що пов'язані з історією перебування японських бранців у місті Краматорську – час появи у Краматорську та їх загальна кількість. У процесі опрацювання наукової літератури з обраної теми дослідження вдалося знайти інформацію щодо цих фактів на сторінках першого, і до сьогодні єдиного, вітчизняного дослідження з історії японського інтернування в Україну – колективної праці українських дослідників О. Потильчака, В. Карпова та японського громадського активіста Такеучі Такаакі «Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських таборах для військовополонених в Українській РСР (1946-1949 рр.)» [15]. З'ясувалося, що у серпні 1947 року Головне управління у справах військовополонених та інтернованих (ГУПВІ) МВС СРСР здійснило ротацію контингентів японських бранців в «українських таборах», що була викликана передусім виробничими потребами: *«Загалом на 1 серпня цього року в таборах на території УРСР знаходився 3 531 японський бранець. Цього місяця 764 японців із Харківського табору № 415 етапом доправили до табору №217 (м. Краматорськ Сталінської області). Ця група військовополонених прибула на місце 12 серпня, про що в УПВІ МВС УРСР доповідав заступник начальника табору з оперативної роботи. Натомість на кінець серпня 1947 року японських бранців у цій режимній установі не залишилося – усі вони були передані до інших*

таборів. В Україні такими були табори № 100 у Запоріжжі і №217 у Краматорську» [15, с. 44]. Тут слід уточнити, що японські бранці Харківського табору №415, які утримувалися в кількох десятках його донбаських табірних пунктах (у селах і селищах Донеччини вздовж траси Харків-Дебальцеве) у серпні 1947 року були переведені не лише до табору №217 (м. Краматорськ), а й до табору №242 міста Комсомольськ (Горлівки) і табору №126 (м. Лисичанськ) [4, с. 67].

Враховуючи те, що в «Записках» Кіуті Нобуо зовсім не згадується факт переміщення японських бранців зі Слов'янська до Краматорська, вважаємо, що в серпні 1947 року Слов'янське табірне відділення Харківського табору №415, у межах згаданої ротації, не було передислоковано до Краматорська, а було підпорядковано Краматорському табору №217, територіально залишаючись на старому місці в Слов'янську. Тоді, повертаючись до питання географічної локалізації 11-ти табірних відділень табору №217 (№№1-11), зокрема до невстановленої дислокації його п'яти табірних відділень (№№4-8) [9], можемо гіпотетично визначити їх розміщення таким чином:

1) Слов'янське табірне відділення (підпорядковане в серпні 1947 року Краматорському табору №217);

2) табірне відділення при Краматорському коксохімічному заводі;

3) табірне відділення при Краматорському цементному заводі;

4) табірне відділення при Краматорському шиферному заводі;

5) табірне відділення при Краматорському цементно-цегельному заводі «Грануліт».

Отже, 12 серпня 1947 року 764 японських бранців етапом прибули до Краматорська в табір №217, де були розміщені в будівлі поліклініки №3 (район «Соцмісто»), в дерев'яних бараках на території барачного селища «Коксострой» (район «Станкострой»), на «Доменних» (район «Старе місто») та в районі

нинішнього механічного цеху №4 Старокраматорського машинобудівного заводу (район «Старе місто»). Інші місця дислокації японських бранців у Краматорську, на жаль, поки що залишаються нез'ясованими за відсутності документальних та усних джерел.

Начальником Краматорського табору №217 архівні документи називають Ларенкова Якова Павловича [5]. Із краєзнавчої літератури нам вдалося встановити особу заступника начальника одного з табірних відділень Краматорського табору №217 – старший лейтенант Трунов Павло Якович. Фронтовик-артилерист, Герой Радянського Союзу (тобто, зовсім не з числа кадрових «чекістів», не виходець із системи НКВС), мешканець Краматорська з 1934 року. До радянсько-німецької війни 1941-1945 працював на Новокраматорському машинобудівному заводі в бюро кранобудування, в березні 1946 звільнений в запас, повернувся на постійне місце проживання у Краматорськ, де з липня 1946 почав працювати в таборі №217 [12, с. 250]. Документально не встановлено заступником начальника якого саме табірного відділення, з 11-ти наявних, працював старший лейтенант Трунов. Враховуючи відомості щодо його роботи саме на НКМЗ, як до війни, так і після, можемо припустити, що Трунов П. Я. входив до керівного складу табірного відділення №2, яке було «прив'язане» до Новокраматорського машинобудівного заводу.

Згідно з розповідями краматорчан-старожилів, у 1945-1949 роках у будинку №7 по вулиці Песчаного (кол. вул. Піонерській) на 1-му поверсі в 1945-1951 рр. була казарма радянського конвойного батальйону, який щодня конвоював військовополонених німців та японців табірного відділення №2 на примусові роботи з відбудови НКМЗ [10], [14].

Базуючись на «Положенні про трудове використання військовополонених» (від 29 вересня 1945 року), яке остаточно закріпило обов'язковий характер праці військовополонених і стало основним регуляторним документом у цій сфері, на початку 1946 року в Радянському Союзі завершується формування сис-

теми примусової праці військовополонених та інтернованих, що базувалася на трьох ключових принципах: її примусовий загальний характер, максимальна самоокупність, воєнізація праці [1, с. 9]. Тобто, трудове використання праці військовополонених й інтернованих набувало чіткого характеру трудової експлуатації, адже в основу системи роботи з полоненими було покладено не загальновизнані принципи Женевської конвенції 1929 року [4, с. 1012], а досвід і методи сталінських таборів ГУЛАГу.

Що стосується особливостей трудового використання інтернованих японців на території України в період повоєнної відбудови, то основними сферами застосування робочих рук японських бранців були, по-перше, будівельно-відновлювальні й монтажні роботи в містах. Полонені розбирали завали на заводах, відновлювали житловий фонд, громадські споруди та комунальне господарство в містах. По-друге – відновлення транспортної інфраструктури, передусім залізниць, автошляхів, морських портів тощо. По-третє – будівництво автомобільних доріг. По-четверте – робота на підприємствах вугільної та металургійної галузей [15, с. 124]. Отже, за існуючою практикою трудового використання японські військовополонені могли працювати або на відновленні заводів та комунальної і транспортної інфраструктури, або на промисловому виробництві, поки там існував гострий кадровий дефіцит.

Спогади начальника Управління Харківського табору №415 Івана Пильника, кадрового офіцера НКВС, виокремлюють певну суттєву рису використання праці японських бранців в «українських» таборах: *«У цілому ставлення до японців з боку адміністрації було лояльним – це не німці! До праці японці ставилися добросовісно, старанно виконували роботу […]»* [15, с. 43-44]. Тобто, японці стали новою категорією військовополонених, які не брали участі в руйнівних бойових діях на території Української РСР, що зумовило більш доброзичливе до них ставлення з боку працівників таборів і місцевого населення.

На території міста Краматорська праця японських бранців використовувалася переважно на будівельно-відновлювальних

і монтажних роботах. Зусиллями краєзнавця В. Коцаренка документально встановлено, що вони брали участь у відбудові чотирьох великих краматорських підприємств: Ново- та Старокраматорського машинобудівних заводів, Краматорського заводу важкого верстатобудування, Краматорського металургійного заводу. Припускаємо, що японські бранці були задіяні також і на відбудові інших чотирьох краматорських підприємств – Краматорського цементного, Краматорського шиферного, Краматорського цементно-цегельного заводу «Грануліт» та Краматорського коксохімічного заводів.

Спираючись на спогади місцевих старожилів, краєзнавець В. Коцаренко повідомляє цікаві подробиці щодо використання примусової праці японських бранців на відбудові Новокраматорського машинобудівного заводу: *«Маршрут колони пролягав від будівлі поліклініки №3, де знаходився їхній табір, і далі – в бік заводу, відновлюваного ударними темпами. Тут праця полонених використовувалася на найважчих ділянках. Наприклад, для прискореного ремонту нагрівальної печі її не охолоджували до необхідної температури. Як правило, військовополонений надягав на голову шапку, одягався у фуфайку, його обливали холодною водою, і він забирався в гарячу піч ремонтувати пошкоджену футеровку. Німці не справлялися із завданням в умовах високої температури. Не витримавши спеки, вони вискакували назовні. Для цієї мети зазвичай використовували японців – ті були більш вправні та більш витривалі. Бідолахам доводилося несолодко: бувало, на них починав диміти одяг»* [9].

Звичайним явищем для японських полонених був виробничий травматизм: *«[…] Норми були жорсткі, а тому було чимало солдат, які отримували травми, коли починали поспішати виконати роботу. Інколи траплялося, що люди гинули […]»* [7].

Медичне обслуговування японських бранців у Краматорську, як до речі й полонених німців, угорців та румун, здійснювалося в лазаретах, які були в кожному табірному відділені (лікарями й санітарами там були переважно самі військовополонені [7]), та спеціальних установах – спецшпиталях. Обслуговувався

Краматорський табір №217 спецшпиталем №6028 м. Дзержинська (Торецьк), кількість ліжок – 600, і спецшпиталем №3006 м. Дружківки. Кількість ліжок не встановлена, але, враховуючи кількісні показники 400-1000 ліжок в інших спецшпиталях повоєнної Донеччини, можна припустити, що в Дружківському спецшпиталі їх було не менше 400) [5].

Колишній інтернований Кіуті Нобуо згадував, як, обробляючи відливку колеса потягу, він травмував собі око й опинився в спецшпиталі м. Дружківка: *«[…] Ми працювали пневматичним молотом, вирівнюючи поверхню колеса. Осколком мені порізало око, я перестав бачити, і лікар-німець прооперував мене. Наступні два місяці я провів в Дроссіковці [Дружківці. – О. С.].* На два тижні я втратив зір […]» [7].

Харчування військовополонених японців здійснювалося за нормами, оголошеними в наказі НКВС СРСР і начальника тилу Червоної Армії від 28 вересня 1945 року. Нормами певною мірою враховувалися особливості національної японської кухні. Так, замість 300 гр. хліба, японському бранцю належало 300 гр. напівочищеного рису. До раціону японців була введена традиційна національна приправа «місо» (мала вигляд густої солоної або гострої пасти, що виготовлялася з рису, бобів, чи злаків, або суміші з них). На відміну від військовополонених європейців (німців, угорців, румунів), в нормах японців було передбачено на 20 гр. більше м'яса, однак на 320 гр. менше овочів, на 15 гр. менше солі, на 5 гр. менше рослинної олії. Як свідчив інтернований Кіуті Нобуо: *«Японці люблять їсти рис, тому нам видавали цю їжу, яка була в той час в Росії на вагу золота. Однак рису нам давали досить мало […]»* [7]. В іншому місці своїх «Записок» він згадує про факт певної кулінарної неприязні між німецькими та японськими бранцями в «українських» таборах для військовополонених: *«Кулінарна неприязнь. Все-таки заздрість до чужої тарілки скрізь однакова. Через те, що японські страви здаються більшими, німці кидають на них злісні погляди. У них – хліб і юшка, а в японців – рисова каша, суп-місо (домашнього приготу-*

вання) та інше» […]» [7]. Слід зауважити, що через економічні труднощі (зруйнованість сільськогосподарського виробництва, масовий голод 1946-1947 в Україні) та суб'єктивні фактори (обкрадання бранців, прояви свавілля та зловживання службовим становищем з боку радянського табірного начальства [3]), японських військовополонених нерідко годували не тим, що проголошувалося в нормативах, а тими продуктами, що були в наявності, тобто, не рисом, зокрема, а чорним хлібом. Про це свідчать радянські документи та спогади інтернованих до України японців. Згадуваний Кіуті Нобуо пише: *«Роздача їжі. Це було найбільш ненависним обов'язком. У гробовому мовчанні всі очі спрямовані тільки на вістря ножа. В кімнаті, що наполовину увійшла в зем-*

Поділ чорного хліба. Малюнок інтернованого Кіуті Нобуо (із книги «Записки японського полоненого»)
https://ucrazy.ru/interesting/1309247337-zapiski-yaponskogo-voennoplennogo.html

лю, при світлі тоненької саморобної свічки розрізався хліб. Чорний хліб […]» [7].

Застосовуючи зловісні традиції ГУЛАГу, радянська влада 1947 року, щоб стимулювати виробничу активність полонених, запровадила принцип диференційованого продовольчого забезпечення іноземних бранців, що дуже скидалося на шантаж голодом. Ось як про це свідчить інтернований Мідзусіма Сьохей: *«Я почав допомагати у роботі контори. Робота полягала в тому, що я вів розрахунки талонів, що видавалися кожній бригаді на робочому місці щоденно, а потім доповідав радянській стороні. Незабаром після того, як я почав впорядковувати ці талони, радянська сторона видала наказ про зміну платні. Зазвичай за денною нормою видавали 350 г чорного хліба. Нас попередили, що тепер у разі виконання більше 100% норми видаватимуть 350 г, 100% – 300 г, менше 100% норми – 280 г хліба. Це підла зміна, щоб збільшити обсяг робіт. Переговори, які велися, закінчилися безрезультатно. Після цих змін серед військовополонених частими стали переміщення людей. Перестали набирати в групи літніх і немічних людей, бригади розділилися на дві групи: в одні набирали молодих і сильних, а в інші – слабких. Це задля перевірки. Бойові товариші, пообіцявши під час війни один одному у разі смерті передати останки на батьківщину, переймаючись збереженням власного життя, забувають обов'язок взаємодопомоги. Вкрай сумно»* [13, с. 118].

Що стосується інших умов утримання японських бранців, крім норм і проблем повсякденного харчування, то інтернований Мідзусіма Сьохей у своїх «Записках» свідчить: *«Радянська сторона дуже ретельно дотримувалася профілактики застуди. Щомісяця робочий одяг дезінфікували гарячим повітрям»* [13, с. 119]. Інтернований Кіуті Нобуо згадує: *«Один-два рази на місяць ми ходили в лазню. Сидіти на лавках було боляче, через виснаження кістки потрапляли прямо на тверду поверхню лавки»* [7].

Краєзнавець В. Коцаренко, спираючись на спогади старожилів, наводить цікаві факти щодо умов утримання японських бранців у Краматорську: *«Умови утримання їх в таборі, розташо-*

ваному в будівлі поліклініки №3, були досить жорсткі: військовополонені голодували, мерзли, хворіли, багато хто вмирав. На прогулянку їх виводили у внутрішній двір. Майданчик для прогулянок розділяла висока дерев'яна стіна. По один бік – німці, по інший – японці. Померлих від виснаження і хвороб ховали неподалік. Твердження очевидців із приводу місця поховання – суперечливі. Однак жодне з них оптимізму не викликало» [9]. Причинами смертності серед інтернованих японців були тяжкі хвороби, нещасні випадки на виробництві, смерть від холоду і виснаження [4, с. 65].

Треба відзначити, що рівень смертності серед японського контингенту СТВ в Україні був нижчим ніж смертність серед інших національних груп бранців. Пояснюючи цей факт, слід мати на увазі, що інтерновані японські солдати та офіцери були перевезені в табори Української РСР у той період, коли система утримання, забезпечення і трудового використання іноземних бранців вже стабілізувалася, а рівень захворюваності та смертності серед іноземних військовополонених невпинно зменшувався. Іншим важливим чинником, який очевидно робив показник смертності серед японців мінімальним, було порівняно нейтральне, а то й прихильне ставлення до цього національного контингенту з боку табірної адміністрації, господарських керівників і цивільного населення [15, с. 125].

Згідно з документально встановленими фактами 211 японських військовополонених спочили в українській землі, хоча на думку дослідників ця цифра ще далека від остаточної [15, с. 125]. Найбільша кількість японських поховань зафіксована у Донецькій області – 106 могил на так званому Новому кладовищі (№2) у м. Дружківці [15, с. 145]. Із 6 жовтня 1946 до 30 серпня 1948 року хворих японської національності, померлих в спецшпиталі для військовополонених №3006, що тут дислокувався, ховали в окремому квадраті (ділянці). Відповідно до п. 5 Директиви ГУПВІ НКВС СРСР №28/74 «Про облік померлих військовополонених» від 7 грудня 1945 року зазначено: «*У змішаних таборах, де утримуються військовополонені німецької та японської*

армій, поховання померлих військовополонених японської армії робити окремо від військовополонених німецької армії, виділивши для цього окремі кладовища» [5].

Поховання померлих японських бранців на території Краматорська дотепер документально не встановлені за браком вивчення відповідних цвинтарних книг та статистичної звітності УПВІ НКВС УРСР. За усною інформацією місцевих мешканців старшого покоління поховання японських військовополонених на території міста Краматорська станом на 1 січня 2021 року фіксуються у трьох місцях:

– територія колишнього санаторію-профілакторію НКМЗ [9], що був збудований 1956 року й припинив функціонування з 1 січня 2012 року.

Санаторій-профілакторій НКМЗ, м. Краматорськ. Фото 1963 року https://www.facebook.com/vkramatorske/photos /a.1908400342729909/2569490026620934/

У 1946-1948 роках – незабудована територія, одразу за внутрішнім двором краматорської поліклініки №3 (табірне відділення №2 та лазарет при ньому);

– район автобусно-тролейбусної зупинки «Станкострой» (територія сучасної лісосмуги) [17]. У 1946-1948 роках – незабудована територія одразу за тою частиною довоєнного барачного селища «Коксострой», яка була обнесена колючим дротом і перетворена в барачний табір (табірне відділення №1 та лазарет при ньому);

– район «Доменних» поблизу Краматорського металургійного заводу (КМЗ), де розміщувалися японські бранці (табірне відділення №3 та лазарет при ньому). Зокрема збереглися спогади місцевих жителів старшого покоління про *«штабель замерзлих голих тіл, складених на почорнілому снігу в районі доменних печей»* [9]. Подібна картина могла спостерігатися виключно при лазареті табірного відділення, неподалік від якого мав бути й місцевий цвинтар для військовополонених.

Згідно з архівною довідкою «Табори і спеціальні шпиталі для військовополонених іноземних армій на територій Сталінської області, 1944-1954 рр.» Краматорський табір №217 був розформований 25 червня 1948 року. Отже, в червні 1948 року останні японські бранці Краматорського табору №217 були репатрійовані на батьківщину, а в жовтні-грудні 1948 року японські репатріанти були майже повністю вивезені з території України [15, с. 59] (останні 29 осіб покинули УРСР у січні 1949 року) [15, с. 124].

Так завершилася історія перебування в Краматорську японських бранців, які зробили свій внесок у повоєнну відбудову міста в 1947-1948 роках.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алєксєєва-Процюк Д. О. Організація утримання і трудового використання іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939-1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.-та іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2008. 24 с. URL: http://refer.in.ua/major/158/78051/ (дата звернення: 14.11.2020).

2. Бочарова Зоя Василівна, пенсіонерка, мешканка старої частини Краматорська («Старе місто») / Транскрибоване інтерв'ю. Записано 08.10.2016 р. Савчуком О. А., – м. Краматорськ // Особистий архів О. А. Савчука.

3. Військовополонені в Краматорську. Форум газети Поиск. 31 жовтня 2009 року. URL: http://forum.gp.dn.ua/viewtopic.php?f=25&t=617 (дата звернення: 7.05.2019).

4. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы / Сост. М. М. Загорулько, С. Г. Сидоров, Т. В. Царевская; Под ред. М. М. Загорулько. – Москва: Логос, 2000. 1120 с.: ил.

5. Військовополонені іноземних армій в Сталінській області. Форум газети Поиск. 12 січня 2013 року. URL: http://forum.gp.dn.ua/viewtopic.php?f=24&t=3141 (дата звернення: 9.05.2019).

6. Історія забудови Краматорська. Форум газети Поиск. 12 лютого 2012 року. URL: http://forum.gp.dn.ua/viewtopic.php?f=25&t=1297&start=60 (дата звернення: 9.05.2019).

7. Записки японского военнопленного. Бывший воздушный десант. Киути Нобуо. URL: https://ucrazy.ru/interesting/1309247337-zapiski-yaponskogo-voennoplennogo.html (дата звернення: 14.11.2020).

8. Коцаренко В. Краматорская быль. – Славянск. 2002. 176 с.

9. Коцаренко В. Ф. «Es lebe genosse Stalin!». Форум газети Поиск. 31 жовтня 2009 року. URL: http://forum.gp.dn.ua/viewtopic.php?f=25&t=617 (дата звернення: 7.05.2019).

10. Краматорськ і Друга світова війна. Форум газети Поиск. 22 грудня 2010 року. URL: http://forum.gp.dn.ua/viewtopic.php?f=25&t=617 (дата звернення: 7.05.2019).

11. Лобода М. К. Залучення іноземних військовополонених до відбудови виробничих об'єктів України 1943-1950 рр. Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. праць. – Київ, 2006. Вип. 10. Ч. 2. С. 346-359.

12. Михайлишина Р. И. «Память, воплощенная в камне»: (Памятники города Краматорска). – Краматорск. 2005. 399 с.

13. Мідзусіма Сьохей. Записки ув'язненого з України. Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських таборах для військовополонених в Українській РСР (1946-1949 рр.) / О. Потильчак, В. Карпов, Т. Такеучі. – Київ. 2010. С. 115-122. URL:http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2879/1/Potylchak_Japonskie%20internirovannye_2011.pdf (дата звернення: 14.07.2020).

14. Міщенко Наталія Анатоліївна, учитель української мови та літератури Краматорської української гімназії / Транскрибоване інтерв'ю. Записано 08.12.2017 р. Савчуком О. А., – м. Краматорськ // Особистий архів О. А. Савчука.

15. Потильчак О. В. Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських таборах для військовополонених в Українській РСР (1946-1949 рр.). – Київ. 2010. 176 с. 24 іл. URL:

http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/2879/1/Potylchak_Japonskie%20internirovannye_2011.pdf (дата звернення: 14.07.2020).

16. Типичный Краматорск. 26 лютого 2021 року. URL:

https://www.facebook.com/vkramatorske/photos/a.1908400342729909/2569490026620934/

17. Чуєнко Федір Михайлович, пенсіонер, мешканець мікрорайону «Станкострой» / Транскрибоване інтерв'ю. Записано 25.08.2010 р. Савчуком О. А., – м. Краматорськ // Особистий архів О. А. Савчука.

Цибка В. І.

ГЕНЕАЛОГІЧНІ СЮЖЕТИ ЛЕБЕДИНЩИНИ

При системній обробці парафіяльних метрик за досить значні періоди часу до поля зору дослідника інколи потрапляють окремі актові записи про народження, одруження, смерть видатних чи відомих свого часу персон або актові записи, що викликають інтерес своїм змістом. Деякі з таких знахідок спонукали автора до проведення повноцінного генеалогічного дослідження [1], [2], [3], [4], [5], а деякі так і залишились лише окремим документально підтвердженим фактом. Публікація таких фактів генеалогічного характеру вже раніше розпочата автором [6], [7] і ця стаття є продовження виведення у науковий обіг загальновідомих і невідомих фактів з життя видатних та маловідомих уродженців Сумщини.

Нижче наводимо у хронологічному порядку деякі виявлені у метричних книгах православних церков міста Лебедина та сіл Лебединського повіту Харківської губернії актові записи:

● В метричній книзі Іоанно-Предтечинської церкви с. Рябушки Лебединського повіту Харківського намісництва за 1782 рік виявлено актовий запис №6: *«того ж»,* тобто, 15 січня 1782 року *«у порутчика Ивана Тимофеевича Красовского родился сынъ Афанасій и крещенъ. У него были восприемники[:] Бранского полку подполковникъ Яковъ Черемисиковъ, съ Марфою бунчукового товарища Василія Полуботка женою».* [8, арк. 41]. Чи варто було досліднику звертати увагу на актовий запис про народження відомого історикам військового діяча Російської імперії, генерала от інфантерії Опанаса Івановича Красовського, батька не менш відомого Андрія Опанасовича Красовського, *«учасника загальноросійського демократичного і українського національного рухів 1850-60 рр»,* палкого шанувальника Тараса Шевченка [9, с. 302-303]?

Іл. 1. Фрагмент родоводу Красовських: родина Івана Тимофійовича Красовського за матеріалами Модзалевського

Мабуть, що так, бо з датою народження генерала О. І. Красовського є певні невизначеності: у статті про Опанаса Івановича Красовського в «Русском биографическом словаре» дата його народження не згадується [10, с. 414-415], дослідник генеалогії Красовських В. Л. Модзалевський вказує дату народження генерала 17 січня 1781 року [11, с. 572], а в «Енциклопедії історії України» зазначено, що Опанас Іванович народився *«28(17).1781, за іншими даними, 1780»* року [12, с. 303]. Свою думку щодо народження генерала Красовського має сумський дослідник В. М. Власенко: 15(26) січня 1782 року [13]. І у цієї думки відоме підґрунтя – метрична книга церкви с. Рябушки за 1782 рік, про що свідчить виявлений актовий запис. Але, як виявляється, не все так однозначно. На збереженні у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК) у фонді 1996 «Лебединське духовне правління» є також метрична книга Предтечинської церкви с. Рябушки за 1782 рік, переглянувши яку, знаходимо потрібний актовий запис №6, але від 16 січня: *«у порутчика Ивана Тимофеевича Красовского родился сынъ Афанасій, а 18 числа святимъ крещеніемъ и миропомазаніемъ просвещенъ. У него были восприемники[:] Бранского пехотного полку подполковникъ Яковъ Черемисиковъ, съ Марфою Матфеевною Полуботкою».*

Обряд хрещення здійснив священик Стефан Яковлєв *«с причетники»* [14, арк. 151].

Отже маємо два актових записи с різними датами народження – 15 і 16 січня 1782 року. Чи можна віддати перевагу якійсь з названих дат? Архівна справа з фондів Державного архіву Сумської області (далі – ДАСО), крім метричної книги за 1782 рік, містить метричні книги за інші роки періоду 1774-1802 років, тобто за всіма ознаками це ті екземпляри метричних книг, що зберігалися у церкві і слугували свого роду чернетками. Метрична книга з фонду ЦДІАКу – той «чистовий» екземпляр метричної книги, що направлявся до духовного правління. Виходячи з того, яка метрична книга є первісним документом, а яка є вторинним, можна зробити перевагу: у чорновому екземплярі метричної книги зазначена дата 15 січня, а при переписуванні до «чистового» екземпляру з вини чи з якихось міркувань кліру церкви замість «того ж» потрапило число 16. Таким чином, на думку автора, правильною слід вважати дату 15 січня 1782 року. При тому, що родовід Красовських був досліджений генеалогом В. Л. Модзалевським і поколінний розпис був опублікований у його «Малоросійському родословнику», відомості про склад родини Івана Тимофійовича Красовського край обмежені [11, с. 569, 572-573] і, навіть, суперечливі [15].

На Іл. 1 наведена графічна схема фрагменту родоводу Івана Тимофійовича Красовського за матеріалами Модзалевського, а на Іл. 2 – графічна схема відновленого фрагменту родоводу тієї ж родини Красовських за даними метричних книг періоду 1774-1802 років з фондів ДАСО та сповідних розписів за 1770, 1785, 1789 років з фондів ЦДІАКу. На підставі цих документів можна зробити такі ж суттєві доповнення і по деяким іншим родинам Красовських.

● В метричній книзі Георгіївської церкви м. Лебедин Лебединського повіту Харківської губернії за 1851 рік виявлено актовий запис №18 про народження 24 серпня 1851 року Людмили Михайлівни Петренко. Батьками були записані: *«города*

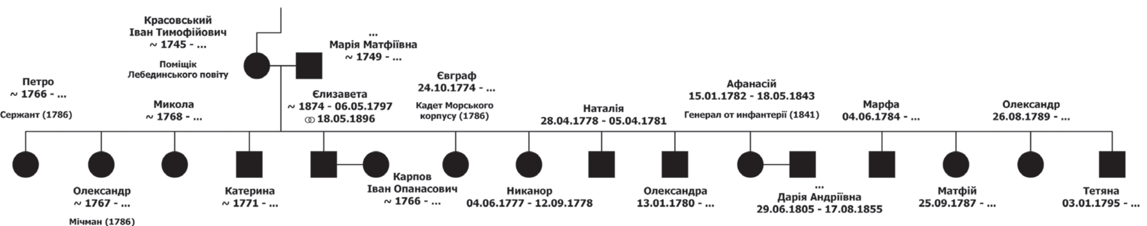

Іл. 2. Відновлений фрагмент родоводу Красовських: родина Івана Тимофійовича Красовського за матеріалами ДАСО та ЦДІАКу [16, арк. 89, 90], [17, арк. 448, 448 зв.], [18, арк. 414, 414 зв.], [8, арк. 2, 13 зв., 18, 20, 25, 39, 41, 61 зв., 89, 108, 154 зв., 175, 186]

Лебедина уѣздный стряпчій коллежскій секретарь Михаилъ Николаевъ сынъ Петренко и законная жена его Анна Евграфьева дочь, оба православные». Обряд хрещення було здійснено 28 серпня 1851 року ієреєм Миколою Луценком з дяком Стефаном Федоровим та пономарем Петром Іваницьким. Хрещеними батьками були: поміщик Лебединського повіту колезький секретар Петро Олексійович Добросельський та поміщиця Ізюмського повіту Харківської губернії *«капитанша»* Варвара Єгоровна Кагадєєва [19, арк. 15зв.-16]. Такий самий ранній документ щодо родини Михайла Миколайовича Петренка виявлений в фондах Державного архіву Сумської області. Подальша системна обробка метричних книг лебединських церков дала нові результати.

Нижче представлена графічна схема відновленого за документами ДАСО фрагменту родоводу поета-романтика Михайла Петренка.

● В метричній книзі Миколаївської церкви м. Лебедин Лебединського повіту Харківської губернії за 1871 рік виявлено актовий запис №5 про одруження 5 травня 1871 року: наречений: 33-річний *«бессрочно отпускной унтеръ офицеръ, Одескаго Уланского полка младшій медицинскій фельдшеръ Григорій Акимовъ сынъ Кричевскій, православный, первымъ бракомъ»;* наречена: дев'ятнадцятирічна *«Лебединская цеховая Параскева Григоріева дочь Тоцкаго православная первымъ бракомъ».* Свідками від нареченого були: казенні селяни Іван Клюшников, Микита Трухачов. Свідками від нареченої були: цехові Василь Пушкарьов і Панас Радченко. Актовий запис у метричній книзі засвідчили своїми підписами: священик Василь Люминарський, дяк Василь Стефанов і пономар Василь Подлуцький [21, арк. 49 зв.-50]. Виявлений актовий запис про одруження батьків відомих братів Василя і Федора Кричевських цінний не тільки наданням дослідникам родоводу Кричевських дати одруження їх батьків, а й зазначеним місцем військової служби Григорія Якимовича, яке вказало напрямок додаткового архівного пошуку: у фонді 1180 (ДАСО) «Полковий

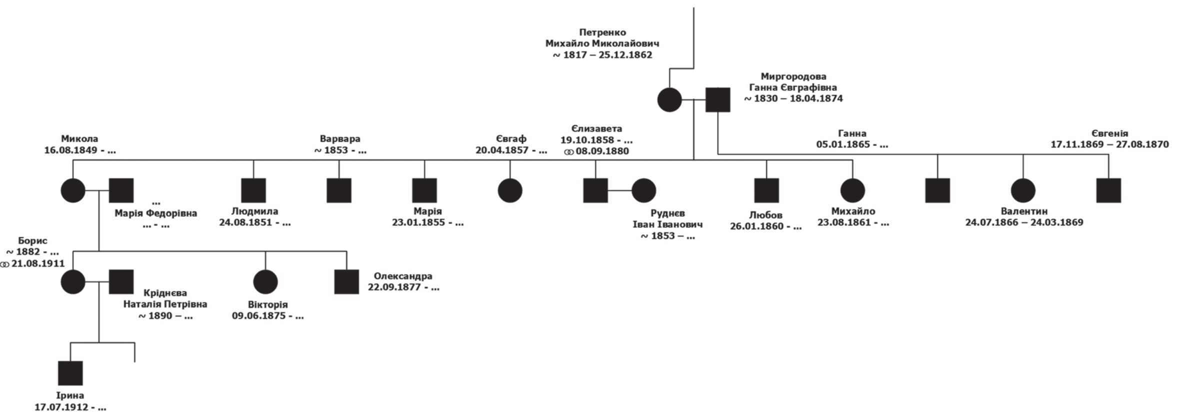

Іл. 3. Відновлений фрагмент родоводу Петренків:
родина Михайла Миколайовича Петренка за матеріалами ДАСО
[19, арк. 15 зв, 16], [20, арк. 18 зв., 19, 93 зв., 94,],
[21, арк. 88 зв., 89, 101 зв., 102, 117 зв., 118, 190 зв., 191, 213 зв., 214, 315 зв., 316], [22, арк. 268 зв., 269, 279 зв., 280]

священик 10 Уланського, 29 Драгунського Одеського полку» збереглися сповідні розписи за 1870-1878 роки, серед яких слід очікувати згадку фельдшера Григорія Якимовича Кричевського серед особового складу полку бувшого на щорічних сповідях. Пошук дав результати: у сповідних розписах за 1870, 1871 роки серед тих хто був, мав бути, чи був відсутній на сповіді зазначений фельдшер Григорій Якимович Кричевський у віці 34 і 35 років відповідно з позначкою «былъ» [23, арк. 14, 19].

Відсутність у фондах ДАСО метричних книг церков Лебедина та церков Лебединського повіту за 1872 рік не дає змоги досліднику виявити актовий запис про народження первістка подружжя Григорія Якимовича та Параскеви Григорівни. Але відомо, що старшим серед дітей подружжя був син Василь – майбутній відомий живописець, графік, художник театру і кіно, архітектор, почесний доктор мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв УРСР Василь Григорович Кричевський [24]. Актуальність виявлення актового запису про народження В. Г. Кричевського залишається, бо немає певної визначеності: у енциклопедичному довіднику «Митці України» зазначено, що Василь Григорович народився «19 (31).XII 1872, за ін. даними 12.I. 1873» року у с. Ворожба Лебединського повіту [25, с. 334]. «Енциклопедія історії України» визначає дату народження митця як 31.12.1872 за старим стилем, або 12.01.1873 року – за новим [26, с. 398]. Інший енциклопедичний довідник стверджує, що В. Г. Кричевський народився 22.12.1872 року за юліанським календарем, або 3.01.1873 року за григоріанським календарем [27, с. 233]. Наявність в фондах Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО) метричних книг Преображенської церкви с. Ворожба та метричних книг більшості [28] лебединських церков за 1872, 1873 роки дає надію, що зазначений актовий запис буде виявлено.

В метричній книзі Преображенської церкви с. Ворожба Лебединського повіту Харківської губернії за 1876 рік виявлено актовий запис №139 про народження 18 грудня 1876 року Данила Григоровича Кричевського. Батьками у актовому записі були

зазначені: *«слободы Ворожбы временно-проживающій отставной фельдшеръ Григорій Іоакимовъ сынъ Кричевскій и законная жена его Параскева Григоріева дочь, оба православные».* 18 грудня 1876 року настоятель церкви протоієрей Іоанн Сапухін з виконуючим посаду псаломщика Василем Заводовським здійснили обряд хрещення немовляти. Хрещеними батьками були «той же слободи» селяни: Стефан Ілліч Стеценко та Олексія Васильовича Іванова дочка Параскева [28, арк. 110 зв.-111].

Данилко прожив недовго: у метричній книзі той же ворожбянської церкви за 1879 рік віднайдений актовий запис №195 про смерть 8 листопада у *«проживающаго въ слободѣ Ворожбѣ фельдшера Григорія Іоакимова сына Кричевскаго»* сина Данила *«отъ дефтерита».* Наступного дня, 9 листопада померла дитина була похована на *«отведенномъ кладбищѣ».* Відспівували священик Іоанн Сапухін з виконуючим посаду псаломщика Василем Заводовським [29, арк. 145 зв.-146].

В метричній книзі Миколаївської церкви м. Лебедин Лебединського повіту Харківської губернії за 1879 рік виявлено актовий запис №9 про народження 10 травня 1879 року Федора Григоровича Кричевського. Батьками були записані: *«города Лебедина отставной унтеръ офицеръ фельдшеръ Григорій Акимовъ сынъ Кричевскій и законная жена его Параскева Григоріева дочь, оба православнаго исповѣдания»*. Обряд хрещення було здійснено 11 травня 1879 року протоієреєм Віктором Андрієвським з *«исправ[ляющимъ] дол[жность] псаломщика»* Василем Стефановим. Хрещеними батьками були: лебединський цеховий Ілля Григорович Тоцький та дружина міщанина Іллі Никифоровича Чумаченка Ганна Григорівна [30, арк. 118 зв.-119]. Отже, маємо актовий запис про народження живописця, почесного доктора мистецтвознавства, заслуженого діяча мистецтв УРСР Федора Григоровича Кричевського [31, с. 233-234].

В метричній книзі Преображенської церкви с. Ворожба за 1880 рік відшукано актовий запис №137 про народження 3 жовтня 1880 року у Григорія Якимовича і Параскеви Григорівни

Кричевських сина Андрія. 5 жовтня 1880 року протоієрей Іоанн Сапухін з виконуючим посаду псаломщика Василем Заводовським охрестили дитину. Хрещеними батьками були лебединські міщани: Ілля Григорович Тоцький та Іллі Никифоровича Чумаченка дружина Ганна Григорівна [32, арк. 118 зв.-119].

В метричній книзі Преображенської церкви с. Ворожба за 1890 рік виявлено актовий запис №95 про народження 26 червня 1890 року в родині Григорія і Параскеви Кричевських дочки Марії. Обряд хрещення було здійснено 1 липня 1880 року протоієреєм Іоанном Сапухіним з псаломщиком Григорієм Лисанським. Хрещеними батьками були: *«Исторопскій фельдшеръ»* Іван Кіндратович Горянков та писаря у відставці Дмитра Федоровича Хаймовича дружина Параскева Олексіївна [33, арк. 276 зв.-277].

10 червня 1893 року у подружжя народився син Петро – про це свідчить актовий запис №79 у метричній книзі Преображенської церкви с. Ворожба за 1893 рік. Обряд хрещення було здійснено 13 червня 1893 року протоієреєм Іоанном Сапухіним

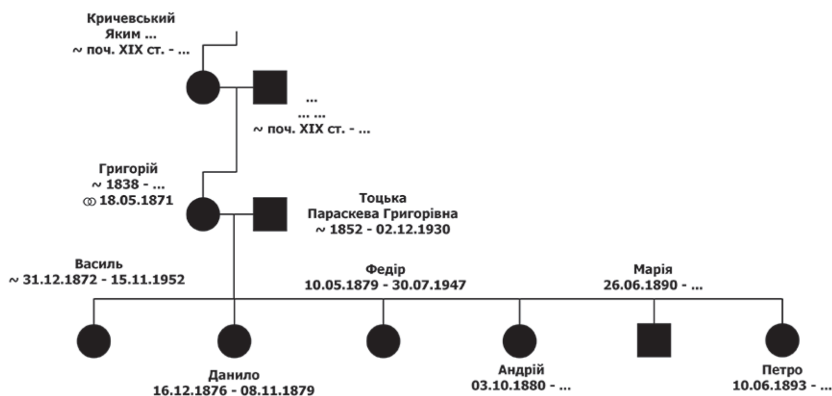

Іл. 4. Відновлений фрагмент родоводу Кричевських: родина Григорія Якимовича Кричевського за матеріалами ДАСО

з дияконом Василем Заводовським. Хрещеними батьками були: *«Запасний фельдшеръ Курской губерніи Старооскольскаго уѣзда»* Іван Кіндратович Горянков та дружина відставного писаря Параскева Олексіївна Хаймович [34, арк. 89 зв.-90].

Дата та обставини смерті Григорія Якимовича Кричевського невідомі (актовий запис не відшукано), а щодо його дружини знайдено інформацію: жителька Ворожби селянка Параскева Григорівна Кричевська померла 2 грудня 1930 року у віці 80 років від *«воспаления сердечних мишц»* [35, арк. 155-155зв.].

Відновлений за документами ДАСО фрагмент родоводу Кричевських представлений на Іл. 4.

● В метричній книзі Успенського собору м. Лебедин Лебединського повіту Харківської губернії за 1876 рік виявлено актовий запис №7: *«города Лебедина титулярный совѣтникъ Алексѣй Михайловъ сынъ Залѣсскій»* помер 22 вересня 1876 року у віці 65 років *«отъ старости».* Небіжчика перед смертю сповідав протоієрей Віктор Андрієвський. Обряд поховання здійснили 24 вересня 1876 року священик Віктор Андрієвський з дияконом Стефаном Толмачовим та псаломщиками Феодосієм Хорошковим і Павлом Кобіляцьким *«на отведенномъ городскомъ кладбищѣ»* [36, арк. 35 зв.-36]. Так закінчився земний шлях лебединського поміщика Олексія Михайловича Залеського, який разом з братом священиком Максимом Михайловичем Залеським у червні 1859 року мали нагоду приймати у своїй господі [37] поета Тараса Шевченка, який подарував Олексію Михайловичу свій офорт «Приятелі» з власноручним надписом. На думку окремих дослідників під час перебування у Лебедині чи у лихвинському маєтку Дмитра Олександровича Хрущова Тарас Григорович спілкувався не тільки з братами Залеськими, офіцером розквартированого у Лебедині полку художником-аматором Отто Максимовичем Цеге фон Мантойфелем, а й зі своїм палким шанувальником поетом-романтиком Михайлом Миколайовичем Петренком. Підтвердженням знайомства двох поетів могла б слугувати написана Цеге фон Мантойфелем картина «Пікнік»,

яка була свого роду груповим портретом лебединських знайомих великого поета, але вона не збереглася [38, с. 65-66], [39, с. 10-11].

● В метричній книзі Троїцької церкви м. Лебедин Харківської губернії за 1880 рік виявлено актовий запис №57 про народження 30 листопада 1880 року Андрія Фадейовича Бур'яна. Батьками зазначені: *«города Лебедина крестьянинъ собственникъ Фаддѣй Ивановъ сынъ Бурьянъ и [законная] жена [его] Евдокія Николаева дочь, оба православнаго исповѣдания».* Обряд хрещення здійснили 30 листопада 1880 року священик Олексій Мілостанов з псаломщиком дияконом Іваном Ковалевським та виконуючими посаду псаломщиків Андрієм Поповим та Іваном Єрофаловим. Хрещеними батьками були: *«того жъ города»* цеховий Іван Федорович Бєлік і Марія Гаврилівна Соломка [40, арк. 206 зв.-207]. Виявлений актовий запис про народження майбутнього депутата IV Державної Думи від Таврічеської губернії Андрія Фадейовича Бур'янова документально підтверджує первісне прізвище депутата [41, с. 323].

● В метричній книзі Троїцької церкви м. Лебедин за 1884 рік виявлено актовий запис №73 про народження 18 листопада 1884 року у *«города Лебедина отставного рядового Николая Иванова сына Ляшко и законной жены его Агрипины Федоровой дочери, оба православнаго исповѣдания»* сина Миколи, якого 19 листопада охрестив священик Олексій Мілостанов з дияконом Афанасієм Давидовим та виконуючими посаду псаломщиків Григорієм Ковалевським та Іваном Єрофаловим. Хрещеними батьками були: лебединський селянин-власник Гаврило Олександрович Клись та дружина міщанина Євгенія Трохимівна Вірченко [42, арк. 194 зв.-195]. Відшуканий актовий запис – актовий запис про народження достатньо відомого свого часу письменника, який тривалий час очолював Московську письменницьку організацію й ім'ям якого названа одна із лебединських вулиць [43, с. 305-308], [44, с. 176-177], [45, с. 197, 261].

● В метричній книзі Преображенської церкви с. Марківка Лебединського повіту за 1884 рік виявлено актовий запис №84 про смерть 20 грудня 1884 року *«села Марковки землевладѣльца поручика»* Антона Матвійовича Добросельського *«отъ чехотки»* у віці. 48 років. *«По причинѣ скоропостижной смѣрти не былъ исповѣданъ и причащенъ»,* – записано у відповідній графі метричної книги. 23 грудня священиком Стефаном Поповим з виконуючим посаду псаломщика Петром Поповим дворянин А. М. Добросельський був похований на *«приходскомъ кладбищѣ»* [46, арк. 500 зв.-501]. Отже, маємо документальне свідчення про смерть колишнього маршалка дворянства Лебединського повіту, колишнього голови Лебединської земської управи, почесного мирового судді і громадського діяча свого часу [47, с. 133].

● В метричній книзі Успенської церкви м. Лебедин за 1885 рік виявлено актовий запис №5 про народження 4 березня 1885 року Олександра Семеновича Федоровського. Батьками були записані: *«города Лебедина потомственный почетный гражданинъ Семенъ Константиновъ сынъ Федоровскій и законная жена его Марія Іакимова дочь, православные».* Обряд хрещення здійснив 31 березня 1885 року священик Микола Ходський. Хрещеними батьками були: спадковий почесний громадянин Петро Вікторович Трєгубов та дочка купця 2-ї гільдії Євдокія Якимівна Алексєєва. Актовий запис засвідчили підписами священик М. Ходський та псаломщик Василь Федоровський [48, арк. 3 зв.-4]. Такий перший документ з життєпису українського геолога і палеонтолога О. С. Федоровського [49].

● В метричній книзі П'ятницької церкви с. Великий Вистороп за 1885 рік відшукано актовий запис №66 про народження 30 жовтня 1885 року Михайла Івановича Ситенка. Батьками були зазначені: *«Харьковской губерніи Лебединского уѣзда села Рябушекъ священникъ Іоаннъ Василіевъ сынъ Ситенко и законная жена его Ефросинія Дмитріева дочь, православные».* Обряд хрещення

здійснив 31 жовтня 1885 року священик Іоанн Маліженовський з виконуючим посаду псаломщика Іваном Туканєвим. Хрещеними батьками були: священник великовисторопської церкви Іоанн Федорович Маліженовський та дівиця Ганна Василівна Ситенко. Актовий запис містить помітку: *«Справка для свид. дана 26 февраля 1904 года»* [48, арк. 456 зв.-457]. Отже, маємо документально засвідчений факт народження майбутнього видатного лікаря-ортопеда, доктора медичних наук М. І. Ситенка [50].

● В метричній книзі Троїцької церкви м. Лебедин за 1894 рік виявлено актовий запис №3 про народження 26 січня 1894 року у *«города Лебедина мѣщанина Никифора Андреева сына Стешенко и законной жены его Анна Федоровой дочери»* сина Івана. 3 лютого новонароджений був охрещений священиком Петром Чижевським с причтом. Хрещеними батьками були: лебединський міщанин Григорій Андрійович Стешенко та дружина селянина-власника Ганна Андріївна Міхно. Актовий запис засвідчили підписами священик П. Чижевський, диякон Василь Стефанов, псаломщики Федір Єрофалов та Олександр Федоровський [51, арк. 121 зв.-122]. Так розпочався життєвий шлях українського оперного і камерного співака І. Н. Стешенка [52].

● В метричній книзі Георгіївської церкви м. Лебедин за 1896 рік знайдено актовий запис № 18 про народження 12 травня 1896 року у *«крестьянина города Лебедина Іоанна Арефина [сына] Стеблянко и законной жены его Анастасии Іоанновой дочери»* сина Олександра. Наступного дня священик Аполлон Гончаревський з дияконом Іоанном Федоровим охрестили хлопчика. Хрещеними батьками були лебединські селяни: Григорій Автономович Василющенко та дівиця Ірина Іванівна Лобко [53, арк. 390 зв.-391]. Такий актовий запис про народження українського композитора, фольклориста і педагога Олександра Івановича Стеблянка [54].

● Згідно актового запису № 26 у метричній книзі лебединської Воскресенської церкви за 1896 рік селянин Гаврило Данилович Білодід помер 21 грудня 1896 року *«натурально»* у віці *«99 л. 9 мѣс. и 2хъ дней.»*. Сповідав померлого перед смертю священик Олександр Кондевський. 23 грудня 1896 року ровесник XIX століття був похований причтом церкви на парафіяльному цвинтарі [53, арк. 315 зв.-316]. Чи дійсний такий, майже сторічний, вік померлого Гаврила Даниловича? Маловірогідно, що родичі померлого знали його вік з точністю до дня. Але, скоріш за все, священик із цікавості вирішив перевірити вік померлого по метричним книгам. Автор із цікавості теж вирішив найти документальне підтвердження зазначеному віку. В ревізькій казці військових обивателів м. Лебедин за 1782 рік знайдені відомості про родину 55-річного Федора Григоровича Білодіда, 35-ти річний син якого Григорій [55] від 30-річної дружини Мотрони Федорівни мав 9-річного сина Данила та 2-х річну доньку Феодосію [56, арк. 107]. Щоб переконатись, що зазначений Данило, який потенційно міг бути батьком померлого Гаврила Даниловича, дожив до повноліття і одружився, переглянули наявні документальні джерела за більш пізні роки. У сповідному розписі парафіян Воскресенської церкви за 1794 рік Данило записаний у складі родини свого батька у віці 23-х років [57, арк. 76 зв.], а у сповідному розписі за 1796 рік 27-річний Данило записаний разом з 23-х річною дружиною Оленою Іванівною та 2-річною дочкою Уляною [58, арк. 78]. Згідно сповідного розпису Воскресенської церкви за 1799 рік родина Данила Григоровича налічує двоє дітей: 5-ти річну Уляну та однорічну Агафію [59, арк. 257]. На жаль перевірити метричну книгу лебединської Воскресенської церкви за 1796 рік немає можливості ба збереглися за цей рік метрики тільки Миколаївської, Трьохсвятительської та Покровської церкви м. Лебедин [60].

● В метричній книзі Трьохсвятительської церкви м. Лебедин за 1900 рік виявлено актовий запис №22 про народження 2

жовтня 1900 року Дениса Миколайовича Калюжного. Батьками були записані: *«хутора Калюжнаго крестьянинъ Николай Андреевъ сынъ Калюжный и законная жена его Евдокія Никитина [дочь], оба православнаго исповѣданія».* Обряд хрещення здійснив 3 жовтня 1900 року священик Стефан Прокопович з дияконом Володимиром Любинським та псаломщиком Петром Еллінським. Хрещеними батьками були: *«того же хутора»* селянин Іван Андрійович Калюжний та *«запасного рядового»* Василя Прокоповича Калюжного дочка Мотрона [61, арк. 96 зв.-97]. У виявленому актовому записі йдеться про народження лікаря-гігієніста, доктора медичних наук, професора, члена-кореспондента Академії медичних наук СРСР, заслуженого діяча науки УРСР Д. М. Калюжного [62].

● В метричній книзі Преображенської церкви с. Марківка Лебединського повіту за 1902 рік виявлено актовий запис №29 про смерть 12 вересня 1900 року дійсного статського радника Василя Матвійовича Добросельського від *«пиралича сердца»* у віці 73 років. Перед смертю померлого сповідав священик Стефан Попов. Дворянин В. М. Добросельський був похований 14 вересня священиком Стефаном Поповим з дияконом Петром Базилевським та псаломщиком Петром Поповим на *«приходскомъ кладбищѣ»* [63, арк. 259 зв.-260]. Таке документальне свідчення про смерть колишнього маршалка дворянства Лебединського повіту, депутата Лебединських повітових та Харківських губернських земських зборів, почесного мирового судді і громадського діяча Василя Матвійовича Добросельського [47, с. 133].

● В метричній книзі Троїцької церкви м. Лебедин за 1903 рік виявлено актовий запис №45 про народження 23 липня 1903 року Бориса Романовича Гмирі. Батьками були зазначені: *«города Лебедина крестьянинъ Романъ Константиновъ сынъ Гмиря и законная жена его Анна Федорова дочь, оба православные».* Обряд хрещення здійснив 26 липня 1903 року священик Максим Сули-

ма з дияконом Василем Стефановим та псаломщиками Петром Єрофаловим і Юхимом Родовським. Хрещеними батьками були: міщанин м. Суми Олександр Прокопійович Семенцов та селянка дівиця Параскева Пилипівна Малєєва [64, арк. 436 зв.-437]. Виявлений актовий запис стосується народження українського співака (бас), народного артиста СРСР Б. Р. Гмирі [65].

● В метричній книзі Успенської церкви м. Лебедин за 1904 рік виявлено актовий запис №3 про народження 20 січня 1904 року Валентини Костянтинівни Стешенко. Батьками у актовому записі були записані: *«города Лебедина Соборной Успенской церкви священникъ крестьянинъ Константинъ Константиновъ [сынъ] Стешенко и законная жена его Марія Мефодіева дочь».* 3 лютого 1904 року протоієрей Стефан Прокопович з виконуючим посаду псаломщика Яковом Мартиненком охрестили новонароджену. Хрещеними батьками були: священик Миколаївської церкви *«при фабрикѣ товарищества кузницов»* Іван Семенович Торянський та *«купеческая вдова»* Єлизавета Григорівна Курілова [66, арк. 2 зв.-3]. Виявлений актовий запис стосується народження видатної української піаністки першої половини ХХ століття, фольклориста та музичного діяча Валентини Костянтинівни Стешенко-Куфтіной [67].

● В метричній книзі Успенської церкви м. Лебедин за 1910 рік виявлено актовий запис № 13 про народження 23 травня 1910 року у *«студента Императорскаго Московскаго Университета Василія Николаева [сына] Щекинъ-Кротова и законной жена его Елены Іоанновой дочери, оба православнаго исповѣданія»* дочки Ангеліни. Обряд хрещення здійснив 30 травня 1910 року протоієрей Стефан Прокопович з дияконом Василем Толмачовим. Хрещеними батьками були: надвірний радник Микола Євграфович Щокін-Кротов та дружина міщанина Олімпіада Леонтіївна Вержбицька [68, арк. 113 зв.-114], [69, арк. 7 зв.-8]. Виявлений актовий запис свідчить про народження мистецтвознавця, перекладачки Ангеліни Василівни Щокін-Кротової [70].

● В метричній книзі Успенської церкви м. Лебедин за 1911 рік виявлено актовий запис №11 про народження 16 березня 1911 року у *«преподавателя Лебединской мужской гиназіи Никанора Харитонова [сына] Онацкого и законной жена его Надежды Васильевой дочери, оба православнаго исповѣданія»* сина Андрія. Обряд хрещення було здійснено 14 квітня 1911 року священиком Олексієм Солофненком. Хрещеними батьками були: підпоручик 167-го піхотного Острожського полку Іван Васильович Кривошеєв; дружина дворянина Полтавської губернії Василя Івановича Кривошеєва Марія Григорівна; викладач Лебединської чоловічої гімназії Лаврентій Михайлович Корабльов; дворянка дівиця Марія Василівна Кривошеєва [71, арк. 7 зв.-8], [72, арк. 5 зв.-6]. У виявленому актовому записі йдеться про народження сина українського живописця, поета, засновника Сумського художнього музею Никанора Харитоновича Онацького [73].

● В метричній книзі лебединської Троїцької церкви за 1912 рік виявлено актовий запис №18 про одруження 25 липня 1912 року: наречений: 30-річний *«Художникъ, Архитекторъ Алексій Михайловичъ Рухлядеевъ православнаго вѣроисповѣданія первымъ бракомъ»*; наречена: 25-ти річна *«города Козмодемянска Казанской губерніи дочь Титулярнаго Совѣтника Вѣра Петрова Веригина православнаго вѣроисповѣданія первымъ бракомъ».* Свідками від нареченого були: колезький радник Микола Михайлович Чупров, лебединський дворянин Тарас Петрович Одарченко. Свідками від нареченої були дворяни м. Лебедин: Євгеній Пилипович Одарченко, Олексій Пилипович Одарченко. Таїнство вінчання здійснили і засвідчили своїми підписами актовий запис у метричній книзі: священик Іоанн Федоровський, диякон Семен Заболотний і псаломщик Юхим Родовський [74, арк. 62 зв.-63], [75, арк. 95 зв.-96]. Таким чином, маємо документальне свідоцтво про перебування у Лебедині архітектора Рухлядєєва, який свого часу працював помічником архітектора, проектувальником і виконавцем робіт у майбутнього академіка архітектури Олексія

Вікторовича Щусєва, за проектом якого було побудовано Пантелеймонівську церкву в Сумах та церкву у Натал'ївському маєтку цукрозаводчиків Харитоненків [76].

Отже, вище наведені архівні знахідки свідчать, що з Лебединщиною пов'язано чимало, ще до сьогодні невідомих, фактів з життя відомих і не дуже відомих, але цікавих особистостей.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ І ПРИМІТКИ:

1. В. І. Цибка, О. В. Дубинська. Матеріали до родоводу «отца русского футуризма» Давида Давидовича Бурлюка // Матеріали шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. С. 243-247.

2. Веніамін Цибка. Дослідження родоводу С. А. Таранушенка за документами Державного архіву Сумської області / В. І. Цибка // Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918-1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії / упоряд. О. О. Савчук, С. І. Білокінь; підготовка тексту О. О. Савчук, М. М. Красиков; наук. ред. М. М. Красиков; передм. С. І. Білоконя; прим. О. О. Савчука. – Харків: Видавництво «АТОС», 2009. – С. 411-418.

3. В. І. Цибка. Нові матеріали до родоводу Харитоненків // Матеріали історико-краєзнавчої конференції до 190 річчя з дня народження І. Г. Харитоненка. 5 жовтня 2012 р., м. Суми. / упоряд. С. В. Тихенко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – С. 87-89.

4. Веніамін Цибка. Хроніка одного генеалогічного дослідження або українські корені родоводу видатного педагога Костянтина Дмитровича Ушинського / В. І. Цибка // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: збірник наукових статей у двох частинах. Частина 1 / За заг. ред. О. В. Зосименко. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – С. 335-342.

5. Веніамін Цибка. Дослідження генеалогії Стефана Андрійовича Таранушенка по фондам Державного архіву Сумської області / В. І. Цибка // Стефан Андрійович Таранушенко. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2019. – С. 30-43.

6. Цибка В. І. Генеалогічна мозаїка Сумщини / В. І. Цибка // Сумські історико-краєзнавчі студії: збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. – С. 12-24.

7. Цибка В. І. Генеалогічні сюжети Сумщини / В. І. Цибка // Слобожанщина. Погляд у минуле: збірник науково-документальнх праць. – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2020. – С. 360-378.

8. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 234, оп. 1, спр. 3. 264 арк.

9. В. Г. Сарбей. Красовський Андрій Опанасович // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2008. – 568 с.

10. Русский биографический словарь. Том 9. Кнаппе–Кюхельбекер. / Под наблюдением А. А. Половцова. – Санкт-Петербург: Типография Главного управления уделов, 1903. – 708 с.

11. В. Л. Модзалевский. Малороссийский родословник. Том второй. Е–К. Киев: Типография Т-ва Г. Л. Фронцкевич и К°, 1910. – 720 + IV + 20 с.

12. П. Г. Усенко. Красовський Опанас (Афанасій) Іванович // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2008. – С. 303-304.

13. В. М. Власенко. Красовські // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 230-231.

14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК), ф. 1996, оп. 1, спр. 22. 300 арк.

15. Стаття про козацько-старшинський рід Красовських у енциклопедичному виданні «Сумщина в іменах» містить згадку про одного, нібито, представника згадуваного роду – про таємного радника, цензора, камергера Імператорського Двору, почесного академіка Російської Академії наук Олександра Івановича Красовського, який, на думку автора статті, народився у жовтні 1780 року в с. Рябушки Лебединського повіту і є сином поміщика Івана Тимофійовича Красовського. Попри наявність у багатодітній родині Івана Тимофійовича Красовського синів Олександрів 1867 і 26.08.1789 року народження та дочки Олександри 13.01.1780 року народження, згаданий Олександр Іванович Красовський народився зовсім у другій родині і зовсім у другому місці і до лебединського роду Красовських не має ніякого відношення. Про це свідчить все той же ««Русский биографический словарь», а для тих, хто поспішає з висновками ще генеалог Модзалевський писав: «существуетъ нѣсколько родовъ этого имени, различнаго происхожденія» [10, с. 414], [11, с. 569].

16. ЦДІАК, ф. 1996, оп. 1, спр. 10. 458 арк.

17. ЦДІАК, ф. 1996, оп. 1, спр. 29. 1230 арк.

18. ЦДІАК, ф. 1996, оп. 1, спр. 36. 1177 арк.

19. ДАСО, ф. 529, оп. 1, спр. 2. 189 арк.

20. ДАСО, ф. 536, оп. 1, спр. 21. 327 арк.

21. ДАСО, ф. 743, оп. 5, спр. 2. 317 арк.

22. ДАСО, ф. 745, оп. 1, спр. 60. 365 арк.

23. ДАСО, ф. 1180, оп. 1, спр. 5. 147 арк.

24. Т. А. Зюзько, Н. А. Німенко. Кричевський Василь Григорович // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Ме-

діа», Сумський державний університет, 2003. – С. 233.
25. Кричевські // Митці України: Енцикл. довід. / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 334-335.
26. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2008. – 568 с.
27. На збереженні у ДАХО за 1872 рік є метричні книг усіх діючих на той час церков м. Лебедин. Метричні книги за 1873 рік Вознесенської та Георгіївської церков не зберіглися, а по іншим лебединським церквам є у наявності.
28. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 97. 839 арк.
29. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 17. 482 арк.
30. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 15. 990 арк.
31. Т. А. Зюзько, С. М. Раєвський. Кричевський Федір Григорович // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 233-234.
32. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 24. 405 арк.
33. ДАСО, ф. 743, оп. 5, спр. 38. 266 арк.
34. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 86. 1038 арк.
35. ДАСО, ф. Р-7720, оп. 8, спр. 230. 173 арк.
36. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 1. 383 арк.
37. За сімейними переказами у цій садибі дід братів Залеський Федір Залеський, ніби то, приймав у гостях філософа і поета Григорія Сковороду.
38. В. П. Скакун. Шевченко на Лебединщині // Тарас Шевченко і Сумщина: збірник. – Суми: Ред.-вид. відділ облуправління по пресі, 1993. – С. 63-68.
39. П. П. Охріменко, О. Г. Охріменко. Шевченко і Сумщина // Тарас Шевченко і Сумщина: збірник. – Суми: Ред.-вид. відділ облуправління по пресі, 1993. – С. 5-33.
40. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 20. 469 арк.
41. Боиович М. М. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Четвертый созыв 1912-1917 г. – Москва: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1913. – 456 с.
42. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 50. 790 арк.
43. В. Львов-Рогачевский. Книга для чтения по истории новейшей русской литературы. Рабоче-крестьянское творчество за 30 лет. Поэзия. Критика. Беллетристика. Документы. Манифесты литературных групп. – Ленинград: Рабочее издательство «Прибой», 1925. – 464 с.
44. Писатели современной эпохи. Био-библиографический словарь русских писателей XX века. Том I. / Под ред. Б. П. Козьмина. – Москва, 1928. – 288 с.
45. И. А. Белоусов. Литературная среда. Воспоминания 1880-1928. – Москва: Кооперативное издательство писателей «Никитинские субботники», 1928. – 278 с.

46. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 47. 741 арк.
47. В. М. Власенко. Добросельські // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 133.
48. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 56. 770 арк.
49. Манковська Р. Федоровський Олександр Семенович // Українські історики XX століття: Бібліографічний. довід. – К.: Ін-т історії НАН України, 2004. – Вип. 2, Ч. 2. – С. 326-327.
50. І. В. Чернобров. Ситенко Михайло Іванович // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 405-406.
51. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 90. 820 арк.
52. Стешенко Іван Никифорович // Митці України: Енцикл. довід. / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 557.
53. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 107. 848 арк.
54. Стеблянко Олександр Іванович // Митці України: Енцикл. довід. / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 553.
55. В ревізькій казці Григорій Федорович помилково записаний як Федір.
56. ДАХО, ф. 31, оп. 141, спр. 23. 521 арк.
57. ЦДІАК, ф. 1975, оп. 1, спр. 290. 458 арк.
58. ЦДІАК, ф. 1975, оп. 1, спр. 298. 879 арк.
59. ЦДІАК, ф. 1975, оп. 1, спр. 321. 644 арк.
60. ЦДІАК, ф. 1975, оп. 1, спр. 296. 253 арк.
61. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 128. 865 арк.
62. І. В. Чернобров, С. М. Раєвський. Калюжний Денис Миколайович // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 189-190.
63. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 143. 467 арк.
64. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 146. 504 арк.
65. Гмиря Борис Романович // Митці України: Енцикл. довід. / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 164-165.
66. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 151. 385 арк.
67. Стешенко-Куфтіна Валентина Костянтинівна // Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 423.
68. ДАСО, ф. 743, оп. 5, спр. 128. 141 арк.
69. ДАСО, ф. 743, оп. 5, спр. 134. 368 арк.
70. В. М. Власенко. Щокіни-Кротови // Сумщина в іменах: Енцикл. довід.

– Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 515.
71. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 213. 509 арк.
72. ДАСО, ф. 743, оп. 5, спр. 140. 276 арк.
73. Онацький Никанор Харитонович // Митці України: Енцикл. довід. / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 434.
74. ДАСО, ф. 743, оп. 1, спр. 142. 299 арк.
75. ДАСО, ф. 743, оп. 5, спр. 143. 227 арк.
76. Щусев Олексій Вікторович// Сумщина в іменах: Енцикл. довід. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – С. 515.

Шабанова В. М.

П. О. ПЕТРЕНКО – УПРАВИТЕЛЬ МАЄТКА ПОМІЩИКА І. Г. ІНДИКОВА

Проєктом «Ідентифікація Петренків» досить добре (від XVIII до XXI століття) досліджено дві гілки генеалогічного дерева старовинного козацького роду Петренків: особистих дворян Дмитра Івановича (діда поета Михайла Петренка) та його брата Івана Івановича. Менше вивчена третя гілка – особистого дворянина Петра Олексійовича, якого на підставі виявлених нами документів з великою імовірністю можна вважати двоюрідним братом Дмитра та Івана Івановичів.

За останній рік виявлено декілька знахідок, які уточнили або поповнили новими відомостями генеалогічне дерево. Було ідентифіковано Григорія Львовича Петренка (12.03.1899-

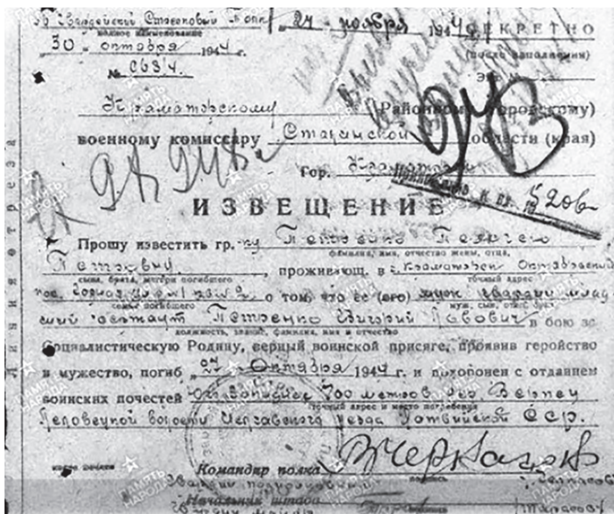

[illegible] Гвардейский Стрелковый полк, „24" ноября 1944 г. СЕКРЕТНО
(после заполнения)
30 октября 1944 г.
№ [illegible]

Краматорскому Районному (Городскому)
военному комиссару Сталинской области (края)
гор. Краматорск

ИЗВЕЩЕНИЕ

Прошу известить гр. [illegible] (фамилия, имя, отчество жены, отца, сына, брата, матери погибшего), проживающ. в [illegible] (точный адрес семьи погибшего) о том, что ее (его) [illegible] (муж, сын, отец, брат) [illegible] Петренко Григорий Львович (должность, звание, фамилия, имя и отчество) в бою за Социалистическую Родину, верный воинской присяге, проявив геройство и мужество, погиб „[illegible]" октября 1944 г. и похоронен с отданием воинских почестей [illegible] (точный адрес и место погребения) [illegible] ССР.

Командир полка [illegible] Черкасов
Начальник штаба [illegible]

Сповіщення про загибель Петренка Григорія Львовича, 1944 [1]

27.10.1944), правнука рідного дядька Поета, Григорія Дмитровича. Це поки що єдиний зі встановлених найближчих родичів Поета, що жили в Слов'янську в середині XX століття [1]. Перед Другою світовою війною Григорій Львович жив у Краматорську й працював мотористом турбін на одному із заводів. 1944 року був призваний до війська. Загинув у Латвії, де й перепохований у селищі Берзе Добельського краю [2].

Із гілки двоюрідного діда Поета (Івана Івановича) ідентифіковано його онука – Степана Дмитровича Петренка. Спадковий дворянин, поміщик Нікольської (Черкаської) волості (поблизу Слов'янська) [3, с. 300], був троюрідним дядьком Поета. Під час червоного терору 1918 року в нього було відібрано майно, спалена садиба, а те, що не конфісковано, було розграбовано. Степан Дмитрович, чоловік літнього віку (68), хворий, приголомшений кривавими подіями, 1919 року давав свідчення щодо злочинних дій більшовиків [4, с. 471, 516, 517]. Жив тоді в Слов'нську на Таганрозькій вулиці. Нащадки його рідного брата Пилипа Дмитровича та двоюрідного Костянтина Павловича Петренків досі живуть у Черевківському мікрорайоні Слов'янська.

Ми завжди щиро вдячні за дружню допомогу Проєкту. Символічно, що небайдужими часто є земляки Поета. Ось і цього разу І. Л. Гулько звернув нашу увагу на ще один цікавий архівний документ, що зберігається в ЦДІАК.

Це *«Дело по прошению коллежского регистратора Петренкова при коемъ представлена доверенность данная ему от помещика надворного советника Индикова на управление оного помещика ему имениемъ»* [5, арк. 1а].

13 жовтня 1796 року в Харківський повітовий суд було надано та зареєстровано лист (довіреність) надвірного радника Івана Григоровича Індикова, який служив тоді у винній та соляній експедиції Харківського намісництва [6, с. 255].

«1796 года октября 13 дня сіе вѣрющее письмо въ Харьковском уездномъ судѣ явлено и в книгу подъ № 436м записано и что оно подлинно отъ имени Славянскои округи помѣщика господина надворно-

го советника Ивана Григорьевича Индикова коллежскому регистратору Петру Петренкову писано и собственною ево рукою подписано в томъ сей судъ за подписаніемъ присудствующихъ и с приложениемъ казенной печати свидетельствуетъ на подленномъ тако судья Дмитрий Квитка – секретарь Федоръ Мироновъ, регистратор Константин Власовскїи» [5, арк. 2 зв.].

Індиков, зайнятий на службі, не міг сам управляти маєтком, а тому звернувся до колезького реєстратора Петренка Петра Олексійовича з проханням узяти в управління його маєток: село Індиківку з селянами, водяний млин на річці Торець [Сухий Торець. – В. Ш.] та інші угіддя біля Слов'янська.

«Государь мои Петръ Алексѣевичъ,

Имѣю я Екатеринославского намѣстничества в Славянскои округѣ недвижимое имѣніе деревню Индиковку съ землею устроенною на рѣчке Торцѣ мельничною плотиною и прочими угодьи в наблюденіи коего настоятъ мнѣ многїе неудобствы по причинѣ дальняго мо-

1796 года октября 13 дня сие вѣрющее
писмо въ Харковскомъ уѣздномъ судѣ явлено
и въ книгу подъ № 436 записано что
оно подлинно отъ имени Славянскои окру
ги помѣщика господина надворного сове
тника Ивана Григорьевича Индикова кол
лежскому регистратору Петру Петренкову
писано и собственною ево рукою подпи
сано в томъ сей судъ за подписаніемъ
присудствующихъ и с приложеніемъ казен
нои печати свидѣтелствуетъ на подле
нномъ тако судья Дмитри Квитка —
секретарь Федоръ Мироновъ регистраторъ
Константинъ Власовскіи

Копія запису в журналі Слов'янського повітового суду щодо реєстрації довіреності П. О. Петренку від Індикова І. Г. у Харківському повітовому суді

его от того имѣнія пребыванія и по обязанности моеи дольжностію. Для того васъ государя моего покорно прошу оную мою деревню со всѣми принадлежностями и с людми принять в вашъ присмотръ и естли случатца по тому имѣнію какіе до присудственныхъ мест надобности, или же вступлятъ в тѣ присудственные мѣста от кого в чембыто небыло – на меня или налюдеи моихъ претензіи, то на сіи вступаемые и до сего в присудственные места поступившие притензіи по обстоятельствамъ вамъ известнымъ возраженіи а по надобностямъ до того имѣнія и людей касательнымъ равно – и по могущимъ открыватца потомуже имѣнію – на кого неудовольствіямъ или обидамъ об ономъ за меня и за людеи моихъ от имени моего гдѣ слѣдоватъ будетъ в присудственныхъ местахъ прошеніи и жалобы подавать, по онымъ руку прикладивать, и искательство иметь я вам во всемъ томъ вѣрю и прекословит не буду, пребывая всегда

вам государю моему покорныи
слуга, подлинное подписано тако
Иванъ Григорьевъ синъ Индиковъ
Надворныи совѣтникъ
и Славянской округи помещикъ

Октября дня
1796 года
Городѣ Харьковъ
г[осподи]ну коллежскому реги
стратору Петренкову» [5, арк. 2]

27 жовтня 1796 року колезький радник Петро Олексійович Петренко звернувся з «прошением» до Слов'янського повітового суду щодо реєстрації довіреності на управління маєтком Індикова.

«Славянской уѣздной судъ
коллежского регистратора Петренкова
Прошение

Здешняго уѣзда помѣщикъ г[оспо]динъ надворнои совѣтникъ Иванъ Григоревич Индиковъ препоручилъ мнѣ деревню свою состоя-

Государь мой Петръ Алексеевичь,

Имѣю я Екатеринославского намѣстничества въ Славянской округѣ недвижимое имѣние деревню Индиковку съ землею, устроенною на оной толчею, мельницею, плотиною и протчими угодьи, с ма людеми. Но сего настоящий мнѣ многие неудобствы по причинѣ дальнаго моего от того имѣния пребывания и по обязанности моеи должностию. Для того вась государя моего покорно прошу оную мою деревню со всѣми принадлежностями и с людми принять во вашъ присмотръ и естли случатца по тому имѣнию и по иных до присудственных мѣстъ надобности, или же вступлять от присудственние мѣста от того чемъ бы то небыло на меня или на люди моих претензии, то на оные вступаемые и до всего присудственные места поступившие прошении по обстоятельствам вам известным возражении с апонадобностями до того имѣния и людей касательными равно и помогающим отскиватца потому же имѣнию нанесенного недоволствиям, или обидам, о оном за меня и за людей моих от имени моего ... слѣдовать будет в присудственных мѣстах прошении и жалобы подавать, и по оным руку прикладывать, и что вы законно учините, я вам во всем в том вѣрю и прекословит небуду, пребывая всегда.

Вам государю моему покорный слуга, подлинное подписано тако
Иванъ Григорьевъ сынъ Индиковъ надворный совѣтник и славянской округи помещикъ

Октября дня
1796 года
городъ Харковъ
ему коллежскому регистратору Петренкову

Копія довіреності П. О. Петренку від Індикова І. Г. на управління селом Індиківкою

щую въ семъ уъздѣ Индиковку въ мое управление и защиту въ чемъ и доверенностье уполномочил, которую усего для свѣдения представляю. Покорно прошу уъздного суда, съписавь копию, подленную мнѣ возвратить К сему прошению коллежской регистраторъ Петръ Петренковъ подписался» [5, арк. 1].

У суді наказали копію зняти, зареєструвати, а оригінал довіреності повернути Петренку, що й було зроблено: *«Выписано из журнала октября 27 сего года. Прошение коллежскаго регистратора Петренкова прислатьданное ему от помещика надворного советника Индикова о управлении ево деревнею Индиковкою и съ протчи доверенность для сведения представляя проситъ по снятии сней копии подлинную возвратить ему. Приказали с представленной доверенности списать капию отправить оную при прошении в суд а подлинную возвратить просителю »*[5, арк. 3].

Як довго управляв Петро Олексійович Індиківкою, нам невідомо. За ревізією1795 року, Івану Григоровичу в Індиківці нале-

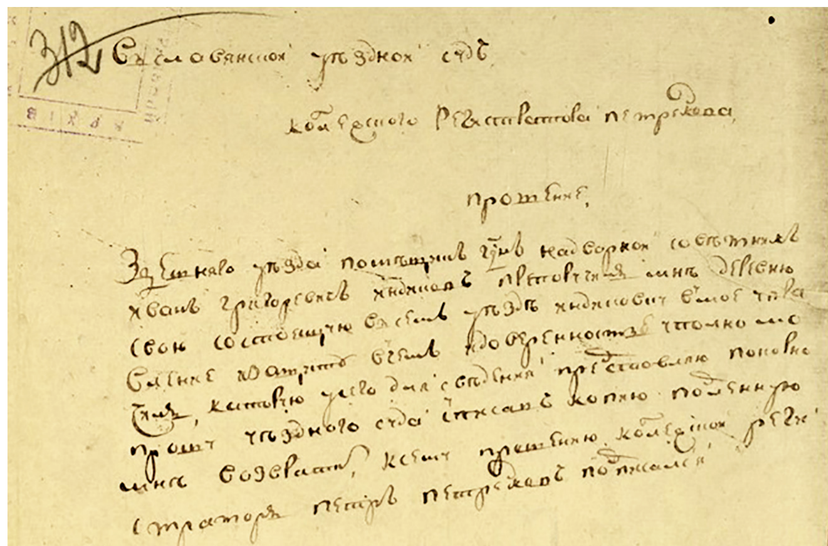

Прошение П. О. Петренка до Слов'янського повітового суду

жало 122 селян чол. статі та 114 жіночої [7, с. 220-232]. 1813 року Індиківка (село з хутором) була вже у власності Устинової Настасії Іванівни *«с прочими»* (можливими спадкоємцями Індикова) [8, с. 14].

Ще 1781 року Петро Олексійович теж був землевласником, про що свідчать матеріали спеціального межування Торського повіту:

«Геометрический специальный план Азовской губернии Торского уезда деревни Торецкой с принадлежащими к ней всеми землями, которые состоят в общем владении губернского регистратора Ивана Андреева Друзякина и канцеляриста Петра Алексеева Петренка. Межевание, учиненное в 1781 году прапорщиком Любицким. А внутри того владения, обмежеванного общею межею, состоит пашенной земли сто десятин...Всего же 169 десятин 1500 кв. сажен. В состоящей деревне Торецкой малороссиян мужеска полу 14 и женска полу 6 душ. С севера границей владения является речка Торец...» [9].

Пізніше П. О. Петренко серед власників Торецького не згадується. За ревізією 1795 року, після смерті Друзякіна хутором володіла вже його вдова Тетяна, другим чоловіком якої був ротмістр Григорій Станішков. [7, с. 150-153]. Із попередньо поселених селян залишився тільки один чоловік та 3 жінки, інші або померли, або втекли. Але хутір поповнився новими поселенцями й 1813 року перейшов у володіння доньки Івана Друзякіна – купчихи Мотрони Михайлової [10]. 1847 року її доньки, міста Слов'янська 3-ї гільдії купчиха Анна Захарівна Марченко та міщанка Марія Захарівна Руденко, розділили між собою частину спадку, яка дісталася їм від матері: хутір Торецький та Яковлівку (в гирлі річки Голої Долини). Хутір Іванівку успадкували дворянки Юлія, Марія та Наталія Сулімкіни, доньки поручика Василя Михайловича Сулімкіна, який, очевидно, був одружений з третьою донькою Михайлової. Про те, що вони є племінницями Руденко й Марченко, свідчить оголошення про продаж ними 13 червня 1846 року *«теткам своим Славянским мещанкам Марфе* [вона ж Марія. – В. Ш.] *Руденковой и Анне Марченковой земли*

31 десят., состоящую на даче города Славянска ценою за 300 руб. серебр.» [11]. Сестрам Сулімкіним у спадок від бабусі по батькові, губернської секретарші Наталії Андріївни Сулімкіної (урodж. Ольшевської), дістався й хутір Ольшевківка на р. Гола Долина [8, с. 22]. Але, імовірно, оголошення про продаж стосується частини Іванівки, яка межувала з хутором Торецьким і зараз є частиною Черевківського мікрорайону Слов'янська під місцевою назвою Сулимівка.

Раніше в ревізькій «казці» 1835 року поміщиця губернська секретарша Олександра Іванівна Друзякіна (урodж. Мандрикіна) називає в Торецькому шістьох селян чоловічої та трьох жіночої статі, що дісталися їй 1833 року від нащадків Михайлової за купчою. У деяких джерелах вона згадується як власниця хутора Торецького (Заторецького). Очевидно, 1833 року разом із селянами в доньок Михайлової нею була куплена й частина хутора.

Марченки з'явилися у Слов'янську 1839 року, коли «Емельян Козьмин сын Марченков» був зарахований з військових обивателів Богучарського повіту Воронезької губернії до слов'янських міщан, але помер того ж року. Його син Василь, записаний у слов'янські купці 1847 р. [12, с. 693]. 20 січня 1849 року була *«совершена купчая крепость, на проданный Славянским мещанином Гаврилом Борисовым Пятирублевым, тамошнему 3-й гильдии купцу Василию Емеляновичу Марченкову двор с деревянными домом и строением, состоящий г. Славянска, в Соборно-Троицком приходе, ценою серебр. за 1,500 руб.* [13]». До речі, Гаврило Борисович (купець і ратман Слов'янської міської ратуші) – рідний брат Ксенії Борисівни Петренко (бабусі Поета), уродженої П'ятирубльової. Василь Омелянович (1811-1885) 14], очевидно, був одружений з донькою Михайлової Анною Захарівною. Свідчень про інших купців Марченків у Слов'янську, крім Василя Омеляновича та його синів Івана й Никанора, нами не знайдено. Никанор Васильович (останній власник Торецького хутора) народився в рік смерті Михайла Петренка (1862), був одружений з донькою слов'янського купця Савельєва [15, с. 144]. Помер (за спогада-

ми родичів) від серцевого нападу після того, як більшовики відібрали в нього все майно. Місцеві розповіді про кохання його доньки Галі (1894-1953) [16, с. 159] та поета Михайла Петренка (1817-1862) є невдалими легендами (достатньо звернути увагу на дати їхніх життів).

У переліку до опису ревізьких «казок» 5-ї ревізії (1795) Ізюмського повіту є запис, що в 3-й книзі під №306 міститься «казка» на двох сторінках щодо хутора *«Устьи Балаклейскомъ Изъ дворянъ регистратора Дмитрія Петренкова*» [17, с. 18]. Але ми не знайшли хутора під такою назвою в Ізюмському повіті. Імовірно, було припущено помилки: Усть-Балаклейський написано замість Усть-Бакайського, який лежав поблизу Слов’янська в гирлі невеличкої річки Бакай, правої притоки Казенного Торця (Тору). 1811 року під час проведення 6-ї ревізії вдова Дмитра Івановича Петренка Ксенія Борисівна подає ревізьку «казку», куди вносить Чумаченка Гарасима й указує, що він приписаний до її будинку в місті Слов’янську, але в попередній ревізії (1795) значився при хуторі Усть Бакайському. Гарасим згадується в сповідних розписах Воскресенської церкви 1800 року як «годованець» Дмитра Івановича Петренка (можливо, сирота, узятий у сім’ю на виховання). 1822 року він помер від гарячки у віці 35 років [18, с. 1151]. Свідчень про те, що хутір успадкували сини Дмитра Івановича Микола та Григорій, ми не знайшли. Жоден із знайдених документів, що стосується нащадків Дмитра Івановича, не свідчить про проживання когось із них на хуторі Усть-Бакайському.

Ми звернули увагу на сповідний розпис 1817 (рік народження Поета) парафіян Воскресенської церкви, де вдова Дмитра Івановича записана разом з молодшим сином Григорієм та родиною старшого сина Миколи (батька Поета) в одному «дворі». Порядок запису свідчить, що власницею садиби була Ксенія Борисівна. Тобто 1817 року батьки Михайла проживали в місті разом із матір’ю Миколи Дмитровича та його молодшим братом Григорієм. Можливо, майбутній Поет народився саме в будинку свого діда Дмитра Івановича в Старому місті. Так називали в

першій половині XIX сторіччя найдавніший район Слов'янська біля Торських озер, де був заснований Соляний городок (Тор).

Припускаємо, що після смерті Дмитра Івановича (близько 1809 року) хутір було продано його братові – особистому дворянину Івану Івановичу, нащадки синів якого (Павла та Дмитра) до цього часу живуть на вказаній садибі. Можливо, саме таку купчу бачив або чув про неї А. І. Абрамов та інші слов'янські пошуковці.

На жаль, через захоплення «хутірською» версією в Слов'янську були проігноровані свідчення Г. Г. Пушкарьова, автора книги «Тор-Славянск…», який назвав точну адресу садиби родини батьків Михайла Петренка та позначив її на схемі – вул. Шевченка (Ізюмська, Харківська). Такі свідчення, за його словами, він отримав у 70-80-х роках від старожилів міста Колодяжного М. В. та Колєснікова Д. М., які надавали йому цінні відомості з історії міста [19, с. 75, 77]. Але обох носіїв наданої Пушкарьову інформації вже немає серед живих. Проте малоймовірно, що вони могли помилитися, адже в першій половині XX сторіччя мешканці невеликого міста, яким був Слов'янськ, добре знали один одного.

Із архівних документів відомо, що родина батьків поета Михайла Петренка мала два дерев'яних будинки, які після смерті Миколи Дмировича (1838) були у власності його дружини Марфи Андріївни. Підтвердженням свідчень Колодяжного М. В. та Колєснікова Д. М. є план міста, знятий 1857 року під час вій-

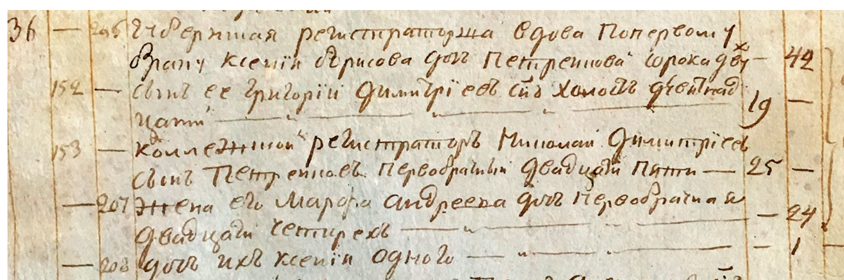
36 — 205 Губернская регистраторша вдова по первому
браку Ксения Борисова дочь Петренкова сорока двух — 42
152 — Сын ее Григорий Димитриев сын Холодов девятнад
цати — 19
153 — Коллежский регистратор Николай Димитриев
сын Петренков первобрачный двадцати пяти — 25
— 207 Жена его Марфа Андреева дочь первобрачная
двадцати четырех — 24
— 208 Дочь их Ксения одного — 1

Фрагмент сповідного розпису Воскресенської церкви Слов'янська, 1817

Фрагмент схеми забудови Харківської вулиці м. Слов'янська в XIX ст., складеної Г. Г. Пушкарьовим [20, форзац]

ськово-топографічного картування, що проводилося Корпусом топографів і визначається великою точністю. Садиба з двома будинками на плані точно співпадає з місцем, указаним Г. Г. Пушкарьовим. Невідомо, хто саме з роду Петренків жив на вказаній садибі на початку XX століття, але свідчення старожилів міста про те, що садиба на вулиці Ізюмській належала батькам Поета, заслуговують особливої уваги для подальшого дослідження.

Звертаємо увагу й на те, що в середині XIX сторіччя в місті було достатньо незабудованої території, і батькові Поета – особистому дворянину, службовцю міської Ратуші Миколі Дмитровичу Петренку – не було сенсу селитися на заміському хуторі. Стале «жалування» забезпечувало добробут родини й навіть надало можливість його синам отримати пристойну освіту (губернська гімназія, університет).

Досліджуючи біографію Поета, його правнучка Н. Б. Шептій знайшла документ, датований 1852 роком, про «тяжбу» Михайла Петренка, але з ким він позивався – невідомо. Наталія Борисівна не стала нічого припускати й вигадувати, лише повідомила про факт знахідки.

Ми знайшли «Прошение» колезького секретаря Михайла Петренка від 19 лютого1852 року, з яким він звертається до виконуючого обов'язки Харківського губернського прокурора О. М. Бахметьєва: *«Заведенная мною тяжба и домашния обстоятельства требуютъ личнаго моего нахожденія въ Изюмскомъ уѣзде, по сему имѣю честь покорнеѣйше просить Ваше Высокоблагородіе дозволить мнѣ воспользоваться отпускомъ въ семъ году въ іюнѣ мѣсяцѣ на 28 дней* [21, арк. 553]». У документі Михайло вказує дві причини для надання відпустки, не пов'язані між собою: тяжбу й сімейні обставини. Мабуть, не варто говорити про його суперечку з братом Олексієм і сестрами за спадщину. До того ж, після смерті батька він, як старший у сім'ї, певно, узяв на себе відповідальність за її добробут. Оскільки законодавством чітко встановлювалися частки дітей і в родині не було підстав для судової тяганини з цього приводу, малоймовірно, що він судився

Фрагмент плану міста Слов'янска, 1857

за спадок померлих батьків. Та й за ревізькою казкою 1850 року, яку подавала особисто Марфа Андріївна Петренко, мати Поета, дворові селяни (3 чол. та 4 жінки) записано за нею та синами Михайлом і Олексієм при будинку в місті. Так само й у формулярному списку Поета 1858 року вказано, що в Слов'янську разом *«с прочими»* він володіє двома будинками й чотирма дворовими селянами при них [22, арк. 11]. Отже, увесь батьківський спадок був у спільній власності їхніх нащадків.

На нашу думку, тяжба, до якої були причетні Петренки, розпочата ще 1845 року з інших причин.

Рідна сестра Дмитра Івановича (діда Поета) Марія Іванівна була дружиною дворянина колезького асесора Лаврентія Пилиповича Корсунова. 1795 року за 5-ю ревізією в Ізюмському повіті за Корсуновим при хуторі Лаврентієвка (поблизу слободи Крива Лука на правобережжі Сіверського Дінця) записано 32 душі чол. статі та 23 жіночої, при хуторі Білогірському – 5 і 8 відповідно [23, с. 967-972].

1812 року, за даними Генерального межування, Лаврентієвка (46 душ, землі 757 дес. 1116 саж.) – у власності Корсунова «с прочими» [24, с. 17], а 29 липня 1827 року Катеринославська межувальна контора підписала *«решительное определение»* щодо села Лаврентіївки з хуторами *«колезького асесора Корсунова и майора Депрерадовича».* Тобто всі майнові суперечки між Корсуновим, нащадками генерала Георгія Депрерадовича та жителями Кривої Луки й ближніх хуторів були вирішені. 19 квітня 1835 року, після смерті першої дружини Ксенії Іванівни (уродженої Петренко), Корсунов *«засвидетельствавал у крепостных дел Изюмского уездного суда»* духівницю на другу дружину Марію Іванівну Корсунову. У ній зазначалося, що за 8-ю ревізією (1835) за Корсуновим було 46 душ селян чоловічої статі, 49 жіночої, землі – 400 десятин *«удобной, а неудобной сколько окажется»*. Після смерті Корсунова Марія Іванівна вийшла заміж за майора Григор'єва. 1845 року, під час введення Григор'євої у власність маєтністю Корсунова, спадкоємці Ксенії Іванівни (Петренки) подали по-

зов, оскаржуючи духівницю Корсунова. 1849 року, до вирішення майнових прав між Григор'євою та Петренками, на Лаврентієвку було накладено заборону *«в обеспеченіе иска, возникшаго на нее Григорьеву при вводѣ ея во владѣние оным имѣніем в 1845 году отъ наслѣдников первой жены перваго мужа ея Корсунова, Ксеніи Петренковых, по дѣлу о спорѣ ихъ противъ учиненнаго Корсуновымъ духовнаго завещенія, …в неправильной передаче ей Григорьевой оным Корсуновымъ, имѣнія, пріобрѣтенного имъ будто-бы совместно съ первою его женою Ксеніею (урожденною Петренковою), всего на сумму 8571 рубль 423/4 коп. серебромъ* [30 тис. руб. асигнаціями. – В. Ш.], *принадлежащего имъ Петренковымъ, по наследству*» [25].

Очевидно, це й була та тяжба, про яку Михайло згадує в «прошении». Саме він і займався нею, як один із близьких родичів (внучатий племінник) Ксенії Іванівни Корсунової (Петренко) та фаховий юрист.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ДАДО ф. 303 оп. 1 спр. 5

2. Обобщенный банк данных «Мемориал»
URL: https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=6857046

3. Дворянскій адресъ-календарь на 1897 годъ. Изд. Н. В. Шапошникова. С.-Петербургъ. Тип. Высоч. Утв. Тов. «Общественная Польза». 1896

4. Дело о злодеяниях большевиков (коммунистов) в 1919 году в г. Славянске, Харьковской губернии и в Святогорском монастыре (Святогорской пустыне) Харьковской губернии / Святогорский летописец. Альманах Свято-Успенской Святогорской Лавры. Выпуск №3. – Святогорск. 2020. С. 448-519

5. ЦДІАК України, ф. 1853, оп. 1, спр. 306

6. Месяцословъ съ росписью чиновныхъ особъ въ государствѣ на лѣто отъ Рождества Христова 1796. Вѣ СПб, при Имп. Акад.Наукъ

7. ДАХО, ф. 31, оп. 141 спр. 73

8. РГАДА, ф. 1354, оп. 568, ч.1

9. РГАДА, ф. 1354, оп. 568, д. Т-18с

10. РГАДА, ф. 1354, оп. 568, д. Б-19к

11. Санкт-Петербургские Сенатские объявления. 1846 г. № 83. Пуб. 1. Разр. XVIII. Ст. 28165

12. ДАХО, ф. 31, оп, 141, спр. 355

13. Санкт-Петербургские Сенатские объявления. 1849 г. №36. Пуб. 1. Разр. XXIII. Ст. 14532

14. ДАДО, ф. 192, оп. 1, спр. 14

15. ДАДО, ф. 192, оп. 1, спр. 20

16. ДАДО, ф.192, оп. 1, спр. 40

17. ДАХО, ф. 31, оп. 141, спр. 73

18. ДАХО, ф. 40, оп. 110, спр. 288

19. Пушкарев Г. Г. Славянск. История в фотографиях. Пущино Моск. обл.1997

20. Пушкарев Г. Г. Тор-Славянск. История в фотографиях. Донецк : ООО ИПП Промінь, 2011. 208 с.

21. ДАХО ф. 7, оп. 4, спр. 1150

22. ДАСО, ф. 523, оп.1, спр.158

23. ДАХО ф. 31, оп. 141, спр. 74 том РС 1795

24. РГАДА, ф. 1354, оп. 568, ч.1

25. Санктпетербургскія Сенатскія объявленія о запрещеніяхъ на недвижимыя имѣнія. 1849. № 12. Пуб. 1Разр. XXIII. ст. 2201. СПб. Тип. Правит. сената.

Шабанова В. М., Шабанова О. Ф.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ОЗЕРА РІПНОГО

Без сумніву, Ріпне (рос. Репное) – найкрасивіше озеро Слов'янського курорту. Легенда про виникнення його назви відома принаймні з кінця XVIII століття. Нібито одного разу пізньої ночі дно озера репнуло й підземні води затопили солеварні та військові казарми на північному березі. Одна казарма навіть провалилася разом із людьми. Для відновлення солеваріння було вирито канал, щоб спустити воду з озера в річку Торець. Але не розрахували, що вода з річки піде в озеро. Довелося канал засипати. Заводи ж залишилися затопленими посеред озера.

Достовірних відомостей, які підтвердили б реальність цих подій, немає. Але все-таки є два джерела інформації, які слід розглянути, щоб зрозуміти, що ж насправді сталося на озері й чому воно змінило свою давню назву Маяцьке на Репане (сучасне Ріпне).

Перше джерело – це перекази місцевого населення, записані ад'юнктом Харківського університету Є. С. Гордієнком 1836 року. Тоді він проводив наукові дослідження мінеральних вод Слов'янських озер щодо їх використання для лікування. Очевидно, Гордієнко зацікавився, що спричинило виникнення такої цікавої назви. Ми скористаємося його статтею, надрукованою 1838 року у «Владимирских губернських ведомостях». З посиланням на *«Сочиненія доктора Гордѣєнка 2-го изъ Харьковскихъ губернськихъ вдомостей №1»* у «Прибавлениях» до газети було надруковано нарис «О минеральныхъ водахъ, находящихся близъ города Славянска» [1], [2], [3]. У ньому Гордієнко вперше згадує почуті перекази місцевих жителів про походження назви озера Ріпного. За словами оповідачів, близько 70 років тому (тобто в 60-х роках XVIII століття) на дні озера утворилася тріщина (дно репнуло), через яку ринула вода й швидко затопила солеварні. Про подію повідомили *«правительство»,* і майору Мозовському доручили спустити воду з озера. Для цього було

вирито глибокий канал, що з’єднував озеро з річкою Торець. Але спустити воду не вдалося, заводи залишилися затопленими посеред озера, а місцеве населення взимку довгий час діставало колоди для своїх потреб [1, с. 44-45].

Переповів цю історію з посиланнями на Гордієнка й Філарет (Гумілевський), зазначаючи, що інженер-майор Мозовський для *«возобновленія упавшаго Торскаго завода»* прибув до Тору 1744 року й за те, що не зміг спустити воду, був звільнений, а на його місце призначили іншого [4, с. 136-137].

Фрагмент плану міста Слов’янська. 1857 (стрілкою показано виток Курячого броду)

Описуючи озера, Гордієнко зазначав, що для солеваріння використовуються тільки найбільш насичені води Вейсового озера. Лікувалися (купалися) переважно в озері Ріпному. Для більшої користі, крім купання, Єгор Степанович рекомендував одночасно й пити залізисті води з джерел біля села Некременного (8 верст від Слов’янська). Але дослідити їх тоді він не встиг через брак часу » [1, с. 45-46], [5, с. 56]. Взагалі, він уперше дав фахову наукову оцінку Слов’янських мінеральних вод та рекомендував комплексний підхід до їх використання.

Гордієнко описує тільки невеличку протоку, називаючи її *«неглубокій канал, соединяющій озеро с рѣкою Торцемъ, чрезъ который весною течетъ вода изъ озера в эту рѣку»* [1, с. 44-45], проте як канал для спуску води з озера в Торець її не розглядає. Протока показувалася на планах міста з 1742 року, мала природне походження й місцеву назву *Курячий брід,* сліди якого можна побачити дотепер. Але впадає вона не в Торець, а в його притоку Калантаєвку.

Друге джерело датується 1889 роком. Це надруковані в газеті «Сезонный листок Славянских минеральных вод» перекази місцевого населення, записані громадським діячем, секретарем міської думи О. В. Мандрикіним [5, с. 3-4], та сімейні спогади генерал-лейтенанта П. М. Станковича [6, с. 1-2]. Редакція газети запевнила читачів, що *«предания»* генерала почерпнуті ним *«изъ документовъ, составляющихъ переписку Императора Петра Великаго съ Виттихомъ»,* і вважала ці свідчення *«цѣнными и не подлежащими сомнѣнію»* [7, с. 1].

Станкович переказує подію трохи інакше, ніж Гордієнко, і пов'язує її з правлінням Петра І. Нібито під час своєї подорожі Європою цар запросив декількох спеціалістів *«по различным отраслям технического знания»,* серед яких був й Іван Іванович Віттіх, прадід генерала. Цар доручив йому налагодити солеваріння на Торських озерах і щедро наділив землею від озер до Щурового урочища на лівобережжі Дінця. Віттіх оселився на хуторі Щуровому (близько 10 км від озер). На світанку приїздив на солеварні, а пізно ввечері їхав додому. Для охорони солеварень завдяки його клопотанням було збудовано дві казарми на північному березі Ріпного, де розмістилися два батальйони піхотинців. Одного разу, повертаючись додому майже вночі, він почув якийсь підземний шум і гул. Виявилося, що провалилася одна з казарм, унаслідок чого загинуло 72 піхотинці. Друга казарма була майже повністю зруйнована. Про катастрофу Віттіх повідомив царя й висловив свої припущення, *«что въ недалекомъ будущемъ вся Торецкая долина образуетъ озеро».* У відповідь було

наказано спустити озеро, яке виникло, у річку Торець. Вирили канаву, сліди якої існували на момент розповіді, але вода пішла з Торця в озеро. Довелося Віттіху частину канави засипати. Проте виробництво солі не припинилося, разом із тим удосконалювався й спосіб її добування. Солеварні саме біля Ріпного озера Віттіх не згадує. Його розповідь часто повторювалася у виданнях про історію Слов'янська.

Оскільки інших джерел, крім названих спогадів, не знайдено, виникає низка запитань. Чи була така катастрофічна подія насправді? Чи є реальною особа Віттіха? Чи справді намагалися вирити канал і спустити воду з Ріпного?

Щоб знайти відповіді на ці запитання, слід зануритися в історію солеваріння в місті.

Історія солеваріння в Бахмуті та Тору описана в монографії В. О. Пірко та М. В. Литвиновської [8], але наглядач Торських солеварень Віттіх у ній не згадується.

За однією з легенд 1709 року, Петро І був у Слов'янську, купався в озерах, але немає відомостей про вдосконалення солеварень під час його правління. До 40-х років солеваріння на Торських заводах залишалося на примітивному рівні, аж поки зовсім не «впало». Можливо, саме це слово було сприйняте Філаретом, як реальне падіння солеварні в озеро. Не міг Петро І віддати у володіння Віттіха й таку велику земельну ділянку не тільки з озерами та соляними варницями, а й лісами, сіножатями Подінців'я. До того ж, раніше (1704) він пожалував у користування угіддя від Щурового урочища до гирла річки Жеребець та Бахмуту торським, райгородським, ямпольським козакам Ізюмського полку для «прокормления», як плату за службу, адже жалування вони не отримували [9]. Берг-штейгер Іван Іванович Віттіх, наглядач Торських солеварень, «по прошению» отримав землю під хутір та водяний млин на річці Казенний Торець тільки в 50-х роках (під час правління Єлизавети Петрівни), але на південь від Тору. Зараз тут розміщені промислові будівлі Новокраматорського машинобудівного заводу. Наприкінці

XVIII століття хутір був відомий як Радованівка (Олександрівка) і належав вдові Віттіха, яка в другому шлюбі була за капітаном Іваном Радовановим (Ісааком Радовановичем). Після смерті вдови (1793) власником став її син капітан Олександр Радованов. 1820 року Олександрівку (695 дес.) купив полковник Михайло Станкович (батько генерала Платона Станковича) – син доньки Віттіха Прасковії Станкович (у першому шлюбі Кривошеїна). Надвірна радниця Прасковія Станкович разом із дітьми володіла й Іванівкою в Бахмутському повіті (більше 3,5 тис. дес.). Перед реформою 1861 року землі належали нащадкам полковника Станковича. Немає підстав припускати, що Іванівка могла бути раніше у власності Віттіха, а під час правління Петра І й поготів. Імовірно, Прасковія отримала її в спадок від першого чоловіка. Непрямим доказом цього твердження може бути оголошення від 8 березня 1829 року про закріплення володіння селом Отрадовкою (входило в земельну дачу Іванівки) у Бахмутському повітовому суді: *«явлено…отставного Полковника и кавалера Михайла Михайлова Станковича, крепостное условие, в оном Суде 1827 года июня и утвержденное, учиненное им с умершим братом его Маіором Иваном Кривошеинымъ, объ определении первому последним на праве завещательном, въ вечно потомственное владение имение, состоящее въ Бахмутскомъ уезде при деревне Отрадовке крестьян мужеска пола 41 душа, съ ихъ женами и обоего пола детьми, да земли 300 дес. съ господскимъ домомъ, строениемъ и заведениями…»* [10].

Справжнє вдосконалення Торських і Бахмутських солеварень розпочалося 1739 року під час правління Анни Іоанівни *«Во время Турецкихъ и Крымскихъ походовъ, около 1737-го года, когда его Сіятельство Генералъ-Фельдмаршалъ Графъ Минихъ находился въ Украинскихъ мѣстахъ. Тогда получилъ онъ именной указъ, чтобы постарался осмотрѣть и поправить Соляное дѣло Украинскихъ городов: Бахмута и Тора»* [11, с. 166]. Граф довірив цю справу історіографу Ґотлібу [Ґоттлобу] Фрідріху Вільгельму Юнкеру, який вів журнал військового походу впродовж 1735-1739 рр. Він, оглянувши солеварні, написав детальну доповідь про їхній

стан та виклав свої погляди щодо можливого їх удосконалення: *«Извѣстие о соляныхъ заводахъ на Украйне 1-е. О соляныхъ Бахмутцких заводахъ, 2-е О соленыхъ Торгских [Торських] заводахъ 3-е О Спиваковско(м) солено(м) заводе»* [8]. Далі цитуємо доповідь, посилаючись на монографію В. О. Пірко та М. В. Литвиновської, у якій вона опублікована вперше. Описуючи Бахмутські солеварні, Юнкер зазначає: *«В ра(з)суждении чего много ползы принесетъ: ежели б искусного мастера соленого дѣла и(з) Га(л)лы сюда призвать, которому б оныя заводы осмотря, мнение свое подать, ибо тамошния соленыя жилы и ключи с Бахмутцкими равного существа, а не слоистая соль* [8]. Очевидно, він мав на увазі місто Галле на річці Залле в Саксонії, у якому сіль добували більше двох тисяч років тому. За однією з версій, Юнкер народився в Саксонії в м. Альтенбург за 60 км від Галле, тобто він міг бути досить обізнаним із солеварінням у Саксонії. І тоді призначення «професора поезії» надвірним камерним радником (гофкамерратом), наглядачем українських бахмутських та торських соляних заводів не буде здаватися дивним.

Щодо Торських солеварень він висловився коротко: *«Другия соленыя заводы суть торския ...которого половина за сотникомъ Изюмского слободцкого по(л)ку и козаками его, другая же за однодворцами к Бахмутцкому воево(д)ству прису(д)ми имѣется. Слои тамо и(з) соленого озера берутся, но за пресною и дождевою водою с которою она смѣшивается, не такъ споры, какъ въ Бахмуте... а за недоста(т)комъ в дровахъ сеи заводъ уже почитаи весь упалъ»* [8].

Восени 1737 року Юнкер *«посланъ въ Германію осмотреть всѣ тамошніе соляные заводы, для пользы здешнихъ»* [11, с. 166]. Вважається, що він зібрав численні матеріали щодо солеваріння в Саксонії. Але треба було їх упорядкувати та донести владним урядовцям, щоб переконати в необхідності вдосконалення примітивних українських солеварень за прикладом саксонських. Про навчання трьох російських студентів (Ломоносова, Райзера та Виноградова) в Німеччині Юнкер, звичайно ж, знав. Із серпня

1739 вони перебували в м. Фрейберг *«для изучения металлургіи».* Туди ж восени 1739 року *«для рудныхъ делъ»* приїхав Юнкер і затримався на чотири місяці. Його ще й досі іноді вважають людиною, далекою від соляних справ, а всі його доповіді приписують Ломоносову. Відомо, що перекладач, далекий від теми, може ненавмисно суттєво змінити оригінальну статтю неточним перекладом, а Ломоносов усе пояснив у своїх «свѣдениях» так: *«Помянутый Юнкеръ употреблялъ его* [Ломоносова] *знаніе Россійскаго и Нѣмецкаго язика и Химіи, поручая ему переводить съ Нѣмецкаго нужные репорты и екстракты о Соляном дѣлѣ, для поданія в Санктпетербургъ по возвращеніи, при коемъ случаѣ Ломоносовъ много въ четыре мѣсяца отъ него пользовался въ знаніи Соляного дѣла. А особливо, что он уже прежде того на поморскихъ соловарняхъ у Бѣлаго моря бывалъ многократно для покупки соли къ отцовскимъ рыбнымъ промысламъ, и имелъ уже довольное понятіе о вываркѣ, которую послѣ съ прилѣжаніемъ и обстоятельно в Саксоніи высмотрелъ»* [11, с. 167]. Для перекладу та написання значного обсягу *«репортов и екстрактов»* потрібно багато часу. Отже, нічого дивного, що Юнкер затримався в м. Фрейберг на чотири місяці, а після повернення 1741 року Ломоносова до Росії часто з ним спілкувався та *«сверхъ того поручалъ переводить на Россійский языкъ всѣ свои известія и проэкты о семъ важному дѣлѣ»* [11, с. 167]. Тобто склалися чудові взаємини двох обізнаних із соляною справою людей, які змогли використати ці стосунки для загальної користі.

Пізніше Юнкер співпрацював і з іншим студентом – Густавом Ульріхом Райзером, який навчався разом із Ломоносовим. 1744 року за наказом бергколегії він очолив пошукову геологічну експедицію в Бахмутській провінції. Підставою для спорядження експедиції були дослідження підполковника Владимирського піхотного полку Олексія Глєбова та Юнкера. Обмежений інструкцією та часом, починаючи з липня 1744 року, Райзер досить швидко провів зазначені дослідження й уже 27 січня 1745 надав у бергколегію звіт для розгляду [12, с. 28-30].

Очевидно, від самого початку з Юнкером працював інженер-капітан Ілля [Григорович] Мозовськой. Взагалі, проєктні роботи та їх втілення – заслуга саме Мозовського.

Звичайно ж, Ілля Мозовськой міг визначити рівень води в озері та Торці, щоб передбачити, куди піде вода. Військові інженери того часу були в Російській імперії чи не найосвіченішими людьми. Перед роботами в Україні він був зайнятий на будівництві військових лазаретів у м. Виборг і писав свої «доношения» про стан робіт у Фортифікаційну контору. 1741 року Іллі Мозовському було пожалувано *«Патент правительства Анны Леопольдовны... на чин инженер-капитана в ранге армейского премьер-майора»* [13, с. 51].

Ознайомившись зі станом Торських солеварень *«По доношенію генерала и кавалера Леонтьева и Бахмутской провинціальной канцеляріи и по указу Правительствующаго Сената о имѣніи, о украинскихъ соляныхъ заводахъ, на которыя обрѣтающейся тамъ инженеръ капитанъ Мозовской требуетъ для исправленія тѣхъ заводовъ людей до 500 человекъ, давноль и по какому указу и изъ какого кошту содержатся и какими людьми исправлять ихъ велѣно, съ соляною конторою сношенія и о проч.»* [14, с. 3-4].

Одним зі значних об'єктів, що споруджувався під час удосконалення Торських солеварень 40-х, був канал для постачання дров водним шляхом. Він мав з'єднати річку Торець і Старо-Майданне озеро, біля якого зводилися нові солеварні. Канал докладно описав керівник однієї з академічних експедицій Й. А. Гюльденштедт 1774 року: *«Въ нѣсколькихъ ста шагах на югъ отъ соляныхъ варницъ валъ пересѣкаетця каналом, имѣюшимъ 2 добрыхъ версты длины и проведенныхъ отъ Торцы къ варницамъ; ширина его около 2-хъ спженей. Проектъ этого канала былъ, какъ говорять, сдѣланъ покойнымъ надворнымъ советникомъ Юнкеромъ, чтобы привозить водой къ самымъ варницамъ дрова из Торца, куда они сплавлялись из Донца. Но проектъ этотъ не былъ осуществленъ; сооруженіе канала было прекращено вслѣдствіе угрожавшего наводненія города и соляныхъ озеръ»* [15, с. 112].

4. Илья Мозовской, съ 1745 года Марта съ 15, съ 1752 Апрѣля съ 25 инженѣръ подполковникомъ и по прежнему при Корпусѣ оставленъ маэоромъ, а въ 1752 году Ноября 12 умеръ

Фрагмент Списку майорів сухопутного шляхетного кадетського корпусу. 1761 рік

Гюльденштедт пише тільки про загрозу затоплення, а не про саме затоплення. Невідомо, коли саме припинили копати канал. Можливо, на це вплинули катастрофічні наслідки весняної повені в Ризі 1744 року, під час якої Мозовського відкликали з Тору. Було зруйновано багато будинків, затоплена цитадель, знесені мости на Даугаві. Для ліквідації наслідків повені до Риги було відправлено й капітана Мозовського: *«1744 мая 4. По доношению генерала-фелтъмаршала и кавалера принца Гессен-Го(м)бурского об отпуске о(б)ретающегося при ба(х)мутски(х) солены(х) завода(х) и(н)женер капитана Мозовского для и(с)пра(в)ления учинившихся в Риге о(т) полой воды поврежденей»* [16, арк. 177]. Очевидно, на Бахмутські та Торські солеварні він уже не повернувся. З 15 березня 1745 року майор Ілля Мозовськой значився в Сухопутному шляхетному кадетському корпусі, 25 квітня 1752 він інженер-полковник, але в корпусі залишався майором. Помер 12 листопада того ж року [17, с. III].

Мабуть, торянам запам’яталося, як копали канал під керівництвом Мозовського. Але мета цього «грандіозного» для маленького містечка будівництва забулася. Зрештою канал був частково засипаний, потім територія забудована. Та його русло можна визначити й зараз, користуючись старими планами міста та описом Гюльденштедта. За проектом, це був канал, який мав з’єднати озеро й Торець, а вода впродовж усієї траси мала бути на одному рівні, що й підтверджується сучасними позначками висот, якщо прослідити напрямок траси: від початку сучасної вулиці Миколи Бажана біля Торця й до Старо-Майданного озе-

ра між вулицями Куп'янською та Мержанова. Старий «запорізький» вал частково проходив трасою сучасної вулиці Труда. Саме на це місце перетину вказує Гюльденштедт.

Після відкликання Мозовського, смерті Юнкера 1746 року та внаслідок інших проблем роботи на солеварнях були припинені.

Свідчень про солеваріння на Ріпному озері немає. Найбільш насиченими були води, що використовувалися на Бахмутських солеварнях, значно менше – води Вейсового озера в Тору. Можливість солеваріння на Ріпному взагалі не розглядалася.

Фрагмент супутникової карти,
м. Слов'нськ. Імовірна траса каналу
«Юнкера-Мозовського» 1744 року

Аналізуючи відомості Станковича, робимо висновок, що надавав їх очевидець події. Перша знайдена нами згадка про Віттіха датована 20 квітня 1749 року й пов'язана не з Торськими, а Бахмутськими соляними заводами: *«По доношению соленой ко(н)торы о прои(с)вождении бергъ штейгеру Ивану Ви(т)тиху за во(с)приятие веры греческого исповедания и за показанный*

в то(м) доношении при ба(х)мутски(х) солены(х) завода(х) трудъ жалава(н)я в го(д) по дво(ено)» [18, арк. 1035]. Отже, наглядачем (керівником) Торських соляних заводів до 1746 року був Юнкер. Цілком можливо, що майстри соляної промисловості, серед яких був і Віттіх, запрошені саме під час поїздки Юнкера в Галле, а не в роки правління Петра І. Щоб змінити примітивне солеваріння, хоча б на початковому етапі потрібні були знавці своєї справи. Факт прийняття Віттіхом православної віри свідчить про те, що він мав серйозні наміри назавжди залишитися на українських солеварнях, а підвищення жалування за «труд» – про його фаховість та перспективи для подальшої кар'єри. Він був хоча й молодою, але, імовірно, уже досвідченою в соляних справах людиною. Тож цілком логічно, що незабаром Віттіх був призначений наглядачем (керівником) Торських соляних заводів.

Дата цього призначення нами не встановлена, але її можна приблизно визначити за Указом *«…Ея Императорскаго Величества, Самодержицы Всероссійской изъ Государственной Военной Коллегіи господину Генералу-Аншефу, Кавалеру и Ея Императорскаго Величества Дњйствительному Камергеру, Графу Петру Семеновичу Салтыкову»»* від 18 березня 1754 року. Указ було видано після розгляду справи щодо незаконної вирубки лісу козаками Ізюмського полку та Бахмутською соляною конторою. На початку 50-х років козаки скаржилися на незаконне відмежування жалуваних їм ще Петром І лісових угідь для соляварень Бахмуту та Тору. Жалувана грамота Петра І була підтверджена 1743 року й Єлизаветою Петрівною. Але Бахмутська заводська контора доводила, що Соляна контора відвела їм ліси законно *«въ силњ Правительствующего Сената указу».* Сторони звинувачували одна одну. 28 червня 1751 року призначений від Ізюмської полкової канцелярії сотник Єлисей Лісаневич у своєму «доношении» про спустошення лісових «дач» згадує Віттіха: *«сыскано нарубленныхъ тњми Бахмутской провинціи разного званія людьми дровъ четыреста восемьдесятъ одинъ возъ, Торскихъ соляныхъ заводовъ надзирателя Штелера Виттига*

дубового и прочаго разныхъ мѣръ на всякыя его потребности четыреста шестдесят семь бревен… а у казаковъ всего только триста восемьдесятъ возъ, да и та де порубка оной старшиной и казаками учинена, по силѣ всемилостивѣйших жалованныхъ грамотъ» [19, с. 612]. Бахмутський комендант Хрущов звинувачував козаків у надмірній вирубці лісу для винокурень і в соляну контору того ж 1751 року *«представлялъ, ежели де въ отведенныхъ къ заводамъ лесахъ винное куреніе не запретится или какимъ-либо способомъ оные лѣса Райгородским и Ямпольскимъ жителямъ отойдутъ, то за подлинно при Бахмутскихъ, а паче при Торскихъ соляныхъ заводахъ… учинится остановка».* Хрущов прогнозує нестачу солі та *«въ казенномъ интересѣ воспослѣдуетъ уменьшение»* [19, с. 615].

Загалом, Указ забов'язував розібратися з усіма порушеннями, *«добрый порядок учинить»* та сповістити Соляну контору. Але не допустити зупинки солеварень. Імовірно, що Віттіх не був звинувачений у незаконній заготівлі лісу.

Отже, наглядачем Торських соляних заводів Віттіх був призначений не під час правління Петра I, а впродовж 1749-1751 рр. Він не отримував землю від озер до Щурового урочища, а заготовляв дрова для казенних солеварень у казенних лісових угіддях у 50-х роках.

Хоча провал озера стався не під час правління Петра I, а значно пізніше, Станкович дуже правдоподібно передав події, очевидцем яких був його прадід. На жаль, які саме документи свідчили про листування Віттіха й царя, редакція газети не написала. Припускаємо, що замість листування з Петром I у родині Віттіха-Станковичів зберігалися документи часу короткого правління Петра III (1762). Саме тоді могли статися описувані події. Але збитку солеварним заводам вони не завдали, а загибель «нижніх чинів» особливого враження не справила.

У записаній зі слів старожилів Гордієнком версії були змішані події, що відбувалися під час керівництва солеварнями наглядача Юнкера (1742-1746) та ті, свідком яких був Віттіх (1762(?).

Стійкі перекази місцевого населення свідчать про те, що провал на дні Репаного (рос. Репное, сурж. Ріпне) – подія реальна. Слов'янські озера мають карстове походження, і невеликі провали на Вейсовому та поверхні землі біля інших водойм спостерігалися в XIX та XX століттях. Подібний випадок у сусідньому повіті описує приват-доцент Харківського університету А. С. Федоровський: *«...8 августа 1913 года около 5 час. утра. Въ городѣ Купянскѣ и во многих селахъ по Осколу верстъ на 60 (от Тополей до Пришиба) и въ поперечномъ направленіи на столько же (от Волосской Балаклейки до Сватовой Лучки) чувствовался сильный подземный ударъ и подземный глухойой гулъ, продолжавшийся очень короткое время, но довольно сильно напугавшій жителей. В Купянскѣ большинство спавших проснулось, стекла в окнахъ и посуда дребезжали, двери открывались от сотрясенія...Очевидно землетрясеніе произощло вслдѣствіе подземного обвала въ какой-нибудь полости или пещерѣ вслдѣдствіе растворенія и вымыванія мела водою»* [20, с. 9-10]. Будь-яких змін на поверхні зафіксовано не було.

Достовірних слідів каналу з озера Ріпного до Торця не виявлено. Гюльденштедт писав, що річка Калантаєвка на схід нижче озер Косю-Сліпного, Старо-Майданного, Червонного та Кривого через дві версти *«принимаетъ каналъ, отводящій соленую воду изъ пятого озера Маяцкого»,* повертає на південний схід і впадає в Торець [16, с. 108]. Очевидно, канал – це згадуваний Гордієнком Курячий брід, а Маяцьке – озеро Ріпне. Гюльденштедт не згадує про солеварні на Маяцькому озері та його назву (Репане), канал та відведення води з озера. Прискіпливий, допитливий, він дізнався б про таку подію, адже Гордієнку її переповідали значно пізніше – через 58 років після перебування академіка в Тору (1774).

Копати канал з Ріпного озера тільки для того, щоб відновити дерев'яні казарми для «нижніх чинів» чи «робітних людей», було недоцільно, дешевше побудувати нові. Але свідчення про канаву Станковича (Віттіха) та згадка редакції (імовірно, Ман-

дрикіна О. В.) про те, що приблизно 1884 року спускали воду з Ріпного й виявили дерев'яні стояки якоїсь споруди, спонукають до подальшого краєзнавчого пошуку.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гордѣенко [Е. С.] О минеральныхъ водахъ, находящихся близъ города Славянска. Владимірскія губернскія вѣдомости на 1838-й год. Прибавленіе №9. С. 44-46

2. Там само. №10

3. Там само. №11

4. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи. Отд. 5. Харьковъ. 1857

5. О происхожденіи названій Славянских минеральных озер. Сезонный листокъ Славянскихъ минеральныхъ водъ. Популярно-бальнеологическая газета. №7. 1889

6. К истории происхождения Репнаго озера и о первобытномъ пользовании Славянскими Минеральными водами. Сезонный листокъ Славянскихъ минеральныхъ водъ. Популярно-бальнеологическая газета. №22. 1889

7. Сезонный листокъ Славянскихъ минеральныхъ водъ. Популярно-бальнеологическая газета. №23. 1889

8. Пірко В. О. Литвиновська М. В. Соляні промисли Донеччини в XVII – XVIII (Історико-економічний нарис і уривки з джерел). – Донецьк. Східний видавничий дім. 2005. – 136 с.

9. Грамота данная 14 октября 1704 года казакамъ Изюмскаго и Слободского полка. Сборникъ судебныхъ решеній состязательныхъ бумагъ грамотъ указовъ и другихъ документовъ, относящихся къ вопросу о старозаимочномъ землевладѣніи въ мѣстности бывшей Слободской Украины. Сост. В. В. Гуровъ при участ. Е. К. Бродскаго. – Харьковъ. 1884. С. 497-521

10. Санктпетербургские сенатские объявления по казенным, правительственным и судебным делам. 1830

11. Некоторыя свѣденія о Ломоносовѣ. (Имъ самимъ писанныя). Отечественныя записки. Ч. 37. Санктпетербургъ. В тип. – К. Крайя. 1829. С. 166-168

12. Новик Е. О., Пермяков В. В., Коваленко Е. Е. История геологических исследований Донецкого каменноугольного басейна (1700-1917). Изд, АН УССР. – Киев. 1960

13. РДАДА, ф. 154, оп. 4/1

14. Дмитренко И. И. Опись казачьихъ дѣлъ Московскаго Отдѣления Общаго Архива главнаго штаба. С.-Петербургъ. Тип. штаба отд. Корп. жанд. 1899

15. Путешествіе академика Гильденштедта. Харьковскій сборникъ. Лите-

ратурно-научное Приложеніе къ Харьковскому календарю на 1891 годъ. Тип. Губ. Правл. – Харьков 1891. С. 71-158

16. РДАДА, ф. 248, оп. 24, спр. 1604

17. Имянной список всѣм бывшим и нынѣ находящимся в Сухопутномъ Шляхетномъ Кадетскомъ Корпусѣ Штабъ-Оберъ-Офицерамъ и Кадетамъ. Ч. I. Въ Санктперебургѣ при Сухопутномъ Шляхетномъ Кадетскомъ Корпусѣ. 1761

18. РДАДА, ф. 248, оп. 24, спр. 1604

19. Указ Государственной Военной Коллегіи графу Салтыкову 18 марта 1754 года. Сборникъ судебныхъ решеній состязательныхъ бумагъ грамотъ указовъ и другихъ документовъ, относящихся къ вопросу о старозаимочномъ землевладѣніи въ мѣстности бывшей Слободской Украины. Сост. Гуровъ В. В. При участ. Бродскаго Е. К. Харьковъ. 1884. С. 609-625

20. Федоровскій А. С. Геологическій очеркъ Харьковской губерніи. Изд. Союз. Харьковъ. 1918

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богданов Геннадий Андреевич. Гидрогеолог, до 1992 года работал в экспедиции в Приаралье (Узбекистан). С 1992 по 1996 – эколог Дружковского фарфорового завода. С 1996 по 2012 – начальник маркшейдерско-геологического отдела ЧАО «Веско» (добыча и реализация огнеупорных глин). Член КГОО «Клуба «Краевед», печатался в сборниках: «Перші Янківські краєзнавчі читання» (2017), «Північна Донеччина: час, події, люди» (2018), «Святогорский летописец» (2019), «Слобожанщина. Погляд у минуле» (2020) и в газетах: «Краматорская правда», «Технополис» (г. Краматорск, Донецкая обл.).

Букет Євген Васильович (нар. 23 жовтня 1981, Київ). Головний редактор газети «Культура і життя», член правління Національної спілки краєзнавців України, член Національної Спілки журналістів України. Лауреат Міжнародної премії ім. Олеся Гончара (2008) та Премії ім. В'ячеслава Чорновола за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики (2018). Почесний краєзнавець України (2016) (Київ).

Губарев Віктор Кімович. Письменник-мариніст, кандидат історичних наук, перший в Україні та Східній Європі фахівець з історії морського розбою , мореплавства та європейської заморської експансії. 1980 року закінчив навчання на історичному факультеті Донецького державного університету (тепер - Донецький національний університет) за фахом «Історик. Викладач історії та суспільних наук». Від 1983 до 2016 року працював на кафедрі історії та права в Донецькому національному технічному університеті. 1987 року в Саратівському державному університеті захистив кандидатську дисертацію на тему «Морський розбій та його роль у колоніальній експансії європейських держав у Вест-Індії в XVII столітті». Автор понад сотні статей та історичних нарисів, а також двох десятків науково-популярних

книжок зі всесвітньої історії, географії, історії України, історії піратства, флібустьєрства та каперства. Найвідоміші книжки – «Тайны географических названий», «Фрэнсис Дрейк», «100 великих пиратов», «Генри Морган», «Пираты острова Тортуга», «Флибустьеры Ямайки», «Загадки истории: Пираты» (с. Пиратин, Львівська обл.).

Гуляєва Людмила Гаврилівна (Людмила Разіна). Народилася 12 серпня 1949 в Росії. Із 1963 року живе в Україні. Закінчила Педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди, філолог. Президент Печенізької районної громадської організації «Клуб любителів прекрасного», член літстудії «Поетичний факультатив» м. Харків. Матеріали надруковані в альманахах «Харківський міст», «І - Засвіти своє ім'я», «Поезії Барвистий світ», книзі «Дорога до безсмертя», періодичній обласній та місцевій пресі.

Іващенко Юрій Миколайович. Народився 12 квітня 1961 року в смт Андрушівка на Житомирщині (з 1975 року – місто). Закінчив школу №1 в Андрушівці. З дитинства захоплювався астрономією. У 1978-1983 роках навчався на фізичному факультетіКиївського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, кафедра астрономії. З 1983 і понині (з невеликою перервою) – науковий співробітник Головної астрономічної обсерваторії (ГАО) Академії наук України, захистив дисертацію кандидата фіз.-мат. наук. 1992 року перейшов на посаду менеджера у київське СТО №2 (сьогодні це ТОВ «Автомобільний центр Голосіївський»), де працює і тепер, за сумісництвом залишаючись співробітником ГАО НАНУ.

У 1998 році заклав фундамент першої приватної обсерваторії в Україні — майбутньої Андрушівської астрономічної обсерваторії (міжнародний код A50), яку було відкрито 12 квітня 2001 року. 2003 року, разом зі співробітниками, відкрив перші астероїди. У 2005-2012 Андрушівська обсерваторія входила до 20 найплідніших обсерваторій світу за спостереженнями малих планет. Загалом тут було відкрито понад 330 астероїдів.

«Квиток на потяг до Пізи» – розповідь про події та факти, що надихає на одвічні роздуми про сенс людського життя та цінність кожної прожитої миті, яку вже ніколи не повернути.

Каленюк Сергій Петрович. Народився 1953 р. на Житомирщині. З 1976 р. працював інженером-метрологом на Сєвєродонецькому «Азоті». Автор чисельних публікацій в періодичних виданнях та книг з історії Придінцевого Порубіжжя: «Давня історія Сєвєродонецька» (2009), «Роти полку Депрерадовича» (2010), «Террафоксы и другие лисичане» (2010), «Краєзнавцю про вимірювання» (2011), «Сліди на сакмі» (2014), «Таке було» (2019), «Сєвєродонецьк літературний» (2019). Член НСКУ (м. Радомишль, Житомирська обл.).

Карпиков Ярослав Геннадьевич. Родился и провел детство в городе Дружковка Донецкой области. Учился на очном отделении ХНАГХ (ныне ХНУГХ им. А. М. Бекетова) по специальности «инженер теплогазоснабжения и вентиляции». Увлечение историей зародилось очень давно. Последние несколько лет особый интерес представляет история своей семьи и её связь с общей историей Родины. Сфера интересов: Южная Россия XVII – нач. XIX вв. (Ахтырский, Белгородский, Купянский, Бахмутский уезды). Связь предков прослеживается с заселения Белгородской черты XVII в. С 2015 г. стал заниматься изучением родов (фамилий), уклада жизни и быта однодворцев Слободской Украины. Среди специфичных тем – изучение времени военных поселений 1818-1857 гг. в южной части Харьковской губернии (2-й кавалерийский округ Украинского военного поселения). В своих изысканиях опирается исключительно на фактический материал (архивные дела). Основной метод – перекрестное изучение. То есть, не строя выводы на одном источнике находить подтверждение того или иного события в группах других источников (г. Москва).

Кисиленко Василь Юрійович. Історик-краєзнавець, генеалог, перекладач європейських мов (смт Безлюдівка, Харківська обл.).

Корж Вікторія Володимирівна. Закінчила Донбаську державну машинобудівну академію, аспірантуру, кандидат технічних наук. Працює в ПрАТ «Веско» (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Корж Володимир Григорович. Освіта вища технічна, пенсіонер. Основні інтереси – дорадянський період історії Святогірська (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Ломако Микола Миколайович. Народився 1953 року в Бєлгородській області. З 1976 проживає у Лисичанську. Член Спілки архітекторів України з 1986 та Національної спілки краєзнавців України з 2010. Із 1987 по 2016 рік – головний архітектор міста Лисичанська, з 2016 – науковий співробітник та екскурсовод Лисичанського міського краєзнавчого музею. Автор чотирьох краєзнавчих книг та картографічних робіт і статей в «Енциклопедії історії України» (2012), «Історичному атласі України» (2015) та в «Енциклопедії сучасної України». Спеціалізується на історичній картографії (м. Лисичанськ, Луганська обл.).

Масленков Ігор Віталійович. Історик, краєзнавець, письменник-фантаст. Випускник історичного факультету ХДУ. Автор кількох фантастичних романів, оповідань, ряду статей, присвячених історії Слобожанщини та використанню геоінформаційних технологій в археології (м. Харків).

Носачов Віталій Геннадійович. Історик, викладач історії ДНЗ «Ізюмський регіональний центр професійної освіти», краєзнавець, член Національтної спілки краєзнавців України.

Має краєзнавчі праці з історії Ізюмщини, понад сто статей у періодичних виданнях, був співавтором і укладачем краєзнавчої збірки «Ізюмщина» (2007 р.). Учасник ініціативи «Патріотичні екскурсії Україною», громадський діяч («Громадська ініціатива Ізюмський Шлях») (м. Ізюм, Харківська обл.).

Парамонов Андрей Фёдорович. Родился 12 сентября 1969 года в с. Алексеевка Первомайского района Харьковской области. Агроном-почвовед (1993). Журналист, исследователь истории Слободской Украины. Автор публикаций, заметок, книг, документальных фильмов по истории Харькова, Харьковской губернии. Награды: творческая премия Харьковского горисполкома (2009), медаль «За збереження історії» (2017), почетная грамота Харьковского городского совета (2019), «Почетная награда Харьковского областного совета «Слобожанская слава» (2019) (г. Харьков).

Перцовський Семен Аронович. Заслужений журналіст України, секретар Луганської регіональної організації НСЖУ. Багаторічний редактор газети «Северодонецкий химик», заслужений ветеран праці Сєвєродонецького об'єднання «Азот». Зараз: засновник та редактор освітньої газети «Талісман», керівник школи юних кореспондентів. Автор книг з краєзнавства та економіки, резонансних публікацій в провідних центральних виданнях, їхній спецкор. Сценарист, медіатренер, лауреат всеукраїнських творчих конкурсів. Редактор краєзнавчих, поетичних книг. Член міської меморіальної комісії. Здобув популярність і як ведучий «Літературного кафе», «Бізнес-клубу», громадський організатор, модератор суспільно-культурних програм (м. Сєвєродонецьк, Луганська обл., persemen@gmail.com).

Петренко Олександр Євграфович. Документальний краєзнавець, кандидат хімічних наук, письменник, засновник до-

кументального генеалого-краєзнавчо-літературного проєкту «Ідентифікація Петренків», засновник альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле» (м. Київ).

Писаренко Юрій Георгійович. Кандидат історичних наук, старший наук. співр. Інституту фіілософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Коло інтересів: дослідження архаїчного світогляду, давньоруської історії, вивчення родоводу. zirin@ukr.net (м. Київ).

Савчук Олег Анатолійович. Краєзнавець, член КМГО «Клуб "Краєзнавець"». Займається краєзнавством із 2005 року. Основні інтереси – дореволюційний період історії Краматорська, його історія періоду Української революції 1917-1921 рр., краматорський фольклор (легенди, перекази), міська мікротопонімія (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Цибка Веніамін Іванович. Генеалог, архівіст, краєзнавець. Голова Фонду підтримки інформаційних проектів «Алгоніка» (м. Суми). Голова Сумської обласної організації Спілки архівістів України (2009 2010). Член Національної Спілки краєзнавців України з 2010 року. Член правління Сумської обласної організації НСКУ (м. Суми).

Шабанова Валентина Миколаївна. Геолог, активний учасник документального наукового краєзнавчо-літературно-генеалогічного проекту «Ідентифікація Петренків», член КМГО «Клуб «Краєзнавець» (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Шабанова Олена Федорівна. Учитель української мови та літератури Слов'янської ЗОШ І-ІІІ ст. №10. Цікавиться літературним краєзнавством (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Шановний читачу,
сподіваємося Альманах Вам сподобався.
Із цікавістю й удячністю очікуємо на зауваження,
критику та відгуки.

e-mail: petrenko-a@ukr.net
тел. для довідок: (050) 358 54 97

Дослідження тривають і далі буде...

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

Упорядник: О. Є. Петренко
Макет, верстка: О. В. Тунік-Мозговенко
Дизайн обкладинки: О. В. Тунік-Мозговенко

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 26,74.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Cambria.
Наклад 300 прим. Зам. № 901 р.

Видавець О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: 063 101 22 33

Свідоцтво ДК 3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: 063 101 22 33, e-mail: printinzt@gmail.com

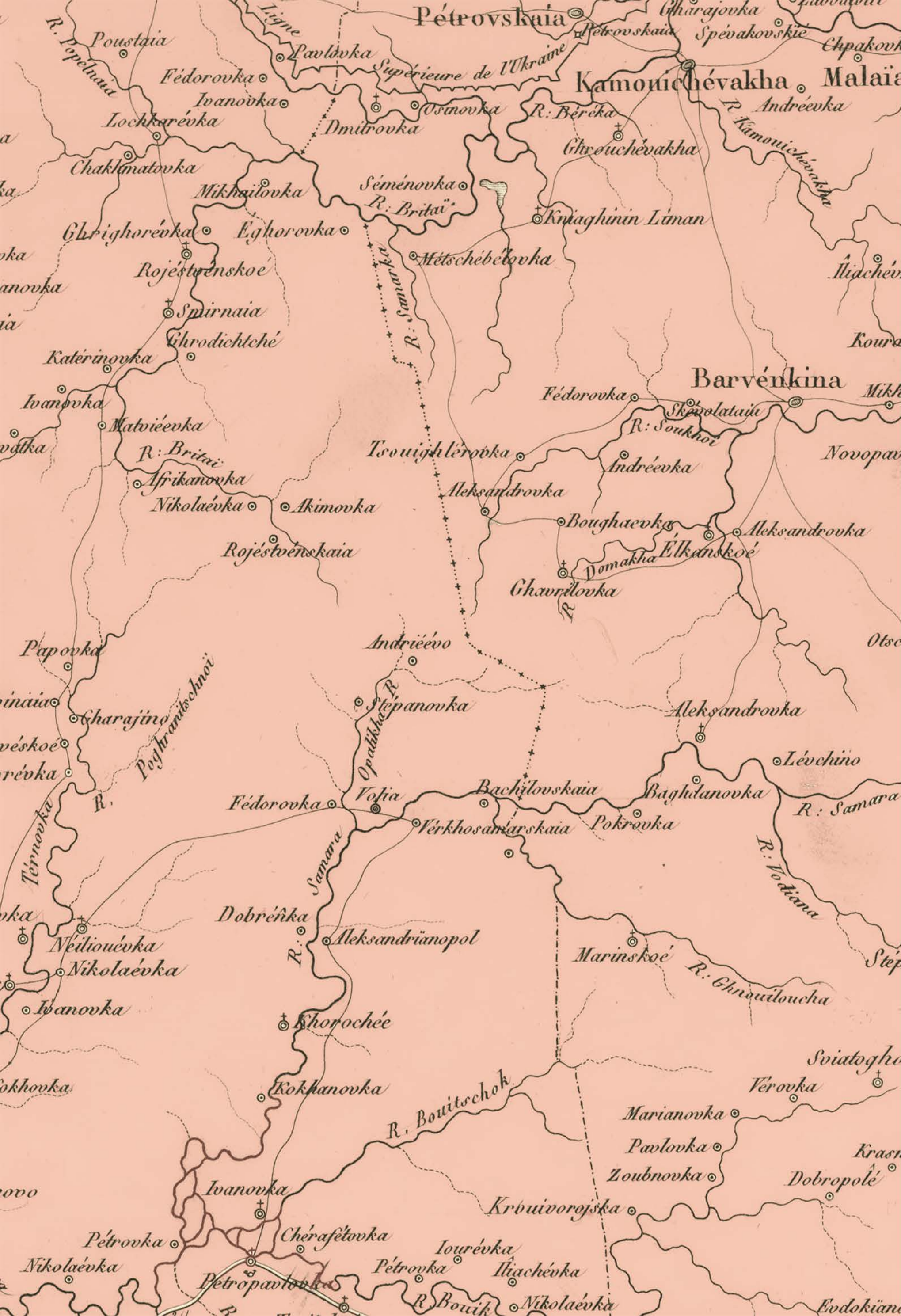

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

2021